

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
“JISMONIY MADANIYAT” FAKULTETI
“FAKULTETLARARO JISMONIY
TARBIYA VA SPORT” kafedrası**

Jahongir Murodov

**TURIZM VA UNI O'QITISH
METODIKASI**

O'QUV QO'LLANMA

**“Durdona” nashriyoti
Buxoro – 2022**

UO'K 37.091.33:379.83(075.8)

74.26

75.81ya73

M 88

Murodov, Jahongir

Turizm va uni o'qitish metodikasi [Matn] : o'quv qo'llanma / J. Murodov.-
Buxoro: "Sadridin Salim Buxoriy" Durдона, 2022. -320 b.

KBK 74.26

75.81ya73

Ushbu o'quv qo'llanma 5112000 –Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi bakalavriat ixtisosligi talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, qo'llanmada Jismoniy madaniyat ta'limda turizm va uni o'qitish metodikasi fanining mazmun-mohiyati, maqsadi, metodlari, asosiy funksiyalari, ta'limda monitoring masalalari yoritilgan.

Mas'ul muharrir:

B.B.Ma'murov - pedagogika fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Abdullayev M.J. - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa dokrtori (PhD), professor

Sadullayev B.B. - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa dokrtori (PhD)

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021-yil 23-noyabrdagi 500-sonli buyrug'iga asosan nashr etishga ruxsat berilgan. Ro'yxatga olish raqami 500/t-028.

ISBN 978-9943-7934-1-5

KIRISH

Ushbu o'quv qo'llanma "Jismoniy madaniyat" ta'lim yo'nalishining talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, "Turizm va uni o'qitish metodikasi" o'quv fani sifatida bakalavrlarni jismoniy tarbiya o'qituvchisini kasbiy faoliyatiga nazariy va amaliy tayyorlashni ta'minlovchi sohaning o'rganish fani hisoblanadi. Shuningdek, turizm xaqida umumiy tushunchalar va ularning paydo bo'lishi, jismoniy tarbiya tizimida turizmning mohiyati va o'rni, turizmning me'yoriy dasturi (Alpomish va Barchinoy me'yori) va tashkiliy asoslari tavsifi, turizmda texnika va taktika, turizmda O'zbekiston Respublikasida o'lkashunoslik va turistik tushunchalar, tabiatni muxofaza qilish, turizm elementlari bo'yicha ommaviy tadbirlar va musobaqalar haqida ma'lumotlarini qamraydi.

Fanni o'qitishdan maqsad – talabalarga turizm va uni o'qitish metodikasini kursining turli bilimlari, asosiy mazmunini tushuntirish, turizmning forma va metodlari, turistik poxodlarni tashkil qilish, kerakli nazariy bilimni egallash va amalda ularni qo'llay bilish mahoratini o'rganish.

Fanni vazifasi - turistik poxodlarda sportcha chamalab topish, turistik tabdilarni tashkil qilish usullari, turistik sayoxatlarga tayyorlanish va unga kerakli bo'lgan jixozlar, oziq –ovqatlar, dori-darmonlar hamda shikastlanganda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish tadbirlari, topografik va shartli belgilar bilan talabalarni tanishtirish. Shuningdek, o'lkani o'rganish, jamoat joylarda foydali xizmatlar ko'satish, tabiatni muxofaza qilish ishlarini olib borishga doir materiallaridan foydalanish.

Mustaqil O'zbekistonda turizm xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy-madaniy, siyosiy, iqtisodiy va tarbiyaviy jarayon sifatida mavjuddir. Mamlakatning geografik sharoiti va ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy tuzilmalari asosida turizm ikki yo'nalishga (ichki va xalqaro turizm) ajratilgan. Ular asosan sayr (ekskursiya) va sayoxatlar (piyoda va turli ulovlarda yurish) shaklida olib borilishi ko'zda tutiladi.

Bir kunlik (ko'p kunlik) turistik sayoxatni tashkil qilish va o'tkazish, unda qo'rsatilgan masofani piyoda yurib o'tish, turistik texnikaga doir musobaqalar tashkil qilish, topografiyadan turli mashg'ulotlar o'tkazish, marshrut sxemalarini ishlash qonun-qoidalarini o'rgatishdan iborat.

1-MAVZU: TURIZM FANI O'QUV FAN SIFATIDA VA UNING TARIXIY RIVOJLANISHI. O'QUV MUASSASALARIDA TURIZMNING MOHIYATI VA O'RNI.

Reja:

- 1.1. O'zbekistonda turizmning paydo bo'lishi va rivojlanishi**
- 1.2. Qadimgi Buyuk ipak yo'lining turizmdagi o'rni**
- 1.3. Mustaqil O'zbekistonda turizm (1991-.....)**
- 1.4. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda turizmning rivojlanishi**
- 1.5. O'zbekiston xalqaro turizm maydonida**
- 1.6. Turizm - ma'naviyat va madaniyat targ'ibotchisi**

1.1. O'zbekistonda turizmning paydo bo'lishi va rivojlanishi

Turizm sayohat sifatida dam olish, xordiq chiqarish, tabiat manzaralarini tomosha qilish, tarixiy-madaniy obidalarni ko'rish, o'rganish kabi faoliyatlarning mazmun va shakllaridan iboratdir. Bunda eng avvalo ma'naviy-ma'rifiy bilimlarni kengaytirish va jismoniy kamolatni tarbiyalashdek eng murakkab hamda ulug'vor maqsadlar amalga oshiriladi.

Sayohatlarning kelib chiqish va rivojlanish tarixi er kurrasidagi barcha insonlarning qadimgi ijtimoiy mehnat va turmush madaniyati bilan chambarchas bog'liqdir. Insonlar mehnat qurolini yasash, olov yoqishni kashf etgan davrlarda yovvoyi hayvonlarni ov qilish, yirtqich-vahshiy hayvonlarga qarshi kurashish jarayonlarida qiradirlar, tog'lar osha yurish-yugurish, tez oqar suvlardan kechib o'tish, yaylovlar, go'zal manzarali joylarda dam olish, tunab qolish, bir necha kunlar poylab yotish kabi hayotiy murakkab faoliyatlarni bajarishga to'g'ri kelgan.

Go'zal manzarali va hayvonlar, parrandalarni ov qilishga qulay bo'lgan joylarga turli xil belgilar (tur: toshlar uyumidan to'la, yog'ochlarni tik qilib o'rnatish, terilarni osib qo'yish, toshlarga chizib rasm solish va h.k.) qo'yib ketish odatga aylangan. Shu asosda tur-turizm (belgi, o'tish joyi, sayohat manzili va h.k.) iborasi va shu sohada xilma-xil madaniy tadbirlar tashkil qilish vujudga kelgan. Ular haqida toshlar qoyasi, g'orlar ichida chizilgan rasmlar, arxeologik

qazilmalarda topilgan buyumlar, xalqaro turizm tashkilotlarining so'nggi yillarda nashr etgan ko'pgina yozma manbalari guvohlik beradi.

Yuqorida bayon etilgan voqeliklar, faoliyatlar, manbalar O'zbekiston muhitida mavjud bo'lgan Chotqol-Pskom tizma tog'lari, Nurota va Turkiston-Zarafshon tizma tog'laridagi g'oya toshlar, Amir Temur g'ori va boshqa joylardagi chizilgan rasmlar bunga guvoh desa bo'ladi. Ayniqsa Samarqand shahrining janubidagi (40 km) Omonqo'ton g'oridan topilgan odam suyaklari, ba'zi bir ashyolar bundan 40 ming yillar avval yashagan odamlarning hayoti va sayohatlaridan dalolat beradi.

O'zbekiston va uning atrofidagi xududlarda sayohatlarning mavjudligi, davrlar osha rivojlanishi, ularning mazmun va shakllari boyishi Buyuk ipak yo'li bilan bevosita bog'liqdir.

O'zbekiston xalqaro ekosan-turizm tashkiloti tomonidan 1995 yildan buyon har yili Toshkentda xalqaro turizm anjumani va ko'rgazmasining an'anaviy o'tkazib kelinishi tufayli sayohatlarning rivojlanish tarixidagi yangi qirralarini ochib bermoqda.

Turizmning shakllari va turlari asosan sobiq Sovetlar hokimiyati davrida ancha kengaydi. Bunda tarixiy-madaniy shaharlarga sayr (ekskursiya) o'tkazish, tog'lar, cho'llar va qadimgi shaharlardan qolgan harobalarni kavlash-o'rganish (ekspeditsiya) kabi muhim ishlar amalga oshirildi. Eng muhimi esa aholining, ayniqsa ishchi va o'quvchi yoshlarning sog'ligini yaxshilash, tabiat va tarixiy-madaniy obidalarni o'rganish bo'yicha ko'p sayohatlar o'tkazildi. Bu yo'lda turizm bo'yicha kadrlar tayyorlash (instruktorlar, ekskursovodlar, murabbiylar va h.k.) asosiy vazifalardan biri qilib qo'yildi.

Sobiq sovet hokimiyati yillarida Samarqand (Registon maydoni, Amir Temur maqbarasi, Shohizinda ansambli, Bibixonim madrasasi, XO'ja Axror vali madrasasi va h.k.), Buxoro, Xiva, Urganch, Toshkent shaharlaridagi me'moriy binolar, tarixiy muzeylar, zamonaviy binolar sayohat maskaniga aylandi.

Bu yo'lda ba'zi bir ma'lumotlarni bilish maqsadga muvofiqdir.

1919 yilda Moskvada o'quvchilar ekskursiyasining Markaziy byurosi tashkil etilib, u 30-yillarga kelib RSFSR Markaziy bolalar ekskursiya-turistik stansiyasiga aylantirildi.

Turizmni ommalashtirishda Moskva komsomollarining xizmati katta bo'ldi. 1918 yilda "Komsomolskaya pravda" gazetasi va Moskva

shahar komsomol tashkiloti rahbarligida Volxovstroy va harbiy shon-shuhrat joylariga birinchi ommaviy yurish tashkil qilindi. Shu yillarda bolalar va O'smirlar turizmida ham ancha siljishlar yuz berdi. 1927 yilda Maorif xalq komissarligi "Bolalar va O'smirlar O'rtasida ekskursiya ishlarini yanada rivojlantirish haqida" qaror qabul qildi.

Mamlakatda turistik harakatni yanada takomillashtirish va uni ommalashtirish maqsadida partiya va hukumat qaroriga asosan 1930 yilda Butunittifoq kO'ngilli proletar turizmi va ekskursiya jamiyati (OPTE) tuzildi. 1932 yil 3 aprelda bu jamiyatning birinchi Butunittifoq s'ezdi bO'lib O'tdi. S'ezdda 290 delegat ishtirok etdi. S'ezd turizmning kelgusi vazifalarini belgiladi va uni sotsialistik qurilish hamda madaniyatga bog'lab olib borish zarurligini qayd etdi.

Ma'lumki, mamlakatni industrlashtirish, qishloq xo'jaligini kollektivlashtirish va uni rivojlantirishning dastlabki bosqichlarida tabiat boyliklarini qidirib topish va ulardan samarali foydalanish, eng muhim vazifalardan biri edi. O'lkani O'rganish va qazilma boyliklarni qidirish ishlari mamlakatimizning kO'pgina joylarida intensiv ravishda olib borildi. Ana shu umumxalq ishida yoshlar, O'quvchilar ham faol ishtirok etdilar. Ular mutaxassislar bilan birgalikda tabiat sirlarini ochish, O'lkani O'rganish, qazilma boyliklarini topish va shunga O'xshash zarur sohalarda amaliy yordam berdilar, uzoq masofalarga yurish, tog' cho'qqilariga chiqish, zarur anjomlarni manzilga olib borish, karta va kompas bilan ishlash kabi malakalarni O'zlashtirdilar va ularni ommalashtirdilar. Bu jarayonlar turizmning yanada takomillashtirilishiga asos bo'ldi. Ayniqsa harbiy kadrlar tayyorlash, tog'li va O'rmonli chegaralarda har tomonlama xushyorlikni oshirishda turizm katta rol O'ynaydi.

Ma'lumki, 30-yillarda alpinizmga e'tibor kuchaygan edi. Alpinistlar Pomir, Xon-Tangri va Kommunist cho'qqilariga chiqish va uni zabt etishga bir necha bor urindilar. 1933 yilda Aleksandr Malenkov boshchiligidagi 7 alpinist qish sharoitida Mestiyskiy va Becho dovonlaridan oshib o'tishga muvaffaq bo'ldilar.

1936 yildan boshlab VsSPS ommaviy turizm va alpinizm ishlariga bevosita rahbarlik qila boshladi. Lekin bu davrlarda turizmni ommaviy ravishda rivojlantirish birmuncha qiyin bo'ldi. Shu sababli Butunittifoq fizkultura va sport ishlari bo'yicha qo'mita havaskorlik turizmi ishlarining olib borilishini qoniqarsiz deb topdi va o'z navbatida, ko'ngilli sport jamiyatlari qoshida turizm seksiyalarini

tashkil qilishni tavsiya etdi. Natijada Butunittifoq turizm seksiyasi tashkil qilindi va "SSSR turisti" nishoni ta'sis etildi.

1939 yilning kuzida Moskva-reka daryosiga Paxra irmog'ining quyilish joyidagi Borovskiy tepaligida turizmning 10 yilligiga bag'ishlab slyot o'tkazildi. Ana shu slyotda turizm harakatida faol qatnashgan jamoatchilar birinchi marta "SSSR turisti" faxriy nishoni bilan taqdirlandilar. Ular orasida hozirgi turizm namoyandalari: A.N.Kiseleva, N.N.Adelung, O.A.Arxangelskaya, N.M.Gubanovlar bor edi. Bu slyotda jami 30 kishi mazkur nishonga sazovor bo'ldilar.

1940 yilda mamlakatda ommaviy turistik yurish e'lon qilindi. 1941 yilning boshlarida esa pioner va o'quvchilarning grajdanlar urushi jangovor shon-shuhrati mashruti bo'yicha Butunittifoq ekspeditsiyasi e'lon qilindi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida turizmning ahamiyati katta bo'ldi.

Fashistlar vaqtincha okkupatsiya qilgan Kavkaz tog' oraligidagi shaxtyorlar shaharchasi -Tirniauzda 1,5 ming ayol, keksalar va yosh bolalar qamalda qolib ketdi. Ularni bu ofatdan qutqarish uchun tajribali turist va alpinistlar zarur bo'ldi. Ularning yordamida 3375 m balandlikka ega bo'lgan Becho dovoni orqali Yusenni cho'qqisidan aholini olib o'tishga muvassar bo'lindi. Bunda oddiy elektr simlari va shaxtyorlarning oddiy ish qurollari turistik jihoz o'rnida ishlatildi. Bu turistlarning dastlabki jasoratlaridan biri bo'ldi. Urush yillarida Ukraina, Belorussiya o'rmonlarida turistlar razvedka ishlarida ham juda ko'p jasorat ko'rsatganliklarini alohida qayd qilish kerak.

Urushdan keyingi dastlabki yillardanoq turizm ishlariga yanada e'tibor bera boshlandi. 1945 yilning aprelida VsSPS turistik-ekskursiya boshqarmasining faoliyatini qayta tiklash to'g'risida qaror qabul qildi. Natijada Moskva, Leningrad, Qrim, Shimoliy Kavkaz, Krasnodar o'lkasi, Gruzuya va boshqa joylarda turistik-ekskursiya boshqarmasi tashkil etildi.

1949 yilda Jismoniy tarbiya va sport qo'mitasining qaroriga binoan turizm Butunittifoq yagona sport klassifikatsiyasiga mustaqil sport turi sifatida kiritildi. Shundan keyin turizm bo'yicha sport ustalari va ustalikka nomzodlar paydo bo'la boshladi. Bular orasida A.Vlasov (veloturizm), E.Romashov, M.Nemiskiy, A.Kost, G.Ilicheva (baydarka turizmi) bor edi. Sport klassifikatsiyasining usha davrdagi talabi bo'yicha sport ustasi talabini bajarish uchun 12 ta uzoq sayohatlarda 3000 km masofani bosib o'tish kifoya edi.

Ikkinchi jahon urushidan keyin xalqaro turizm ham ancha rivojlana boshladi. 1947 yilda Parijda rasmiy ravishda Xalqaro turistik tashkilotlar ittifoqi (MSOTO) tashkil qilindi. Bunga davlatlar yoki biror davlatning turistik tashkilotlari a'zo bo'lish huquqiga ega edi. Bu xalqaro turistik tashkilotga 100 dan ortiq davlatlar a'zo. Sobiq ittifoq bu tashkilotga 1956 yilda a'zo bo'ldi.

50-yillarning O'rtalarida pioner va o'quvchilarning Butunittifoq turistik-o'lkashunoslik ekspeditsiya ishlari yanada rivojlantirildi. 1955 yilda Moskvada bolalar turizmi bo'yicha Butunittifoq konferensiyasi, 1957 yilda Seliger ko'li yaqinida birinchi xalqaro turistlar slyoti o'tkazildi. Bu anjuman xalqaro yoshlar va talabalarning YI festivali dasturiga kiritilgan edi.

1958 yilda "Sputnik" xalqaro turizm byurosi tashkil etildi. Bu tashkilotning asosiy vazifasi o'quvchi, talaba va yoshlarni xalqaro yoshlar faoliyatiga jalb qilish, ular o'rtasida o'zaro tajribalar almashtirishdan iborat edi.

1962 yil 20 iyulda VsSPS prezidiumi "Turizmni yanada rivojlantirish to'g'risida" qaror qabul qildi va shu qaror asosida turistik-ekskursiya boshqarmasi (TEU) turizm kengashiga aylantirildi. Shuni alohida qayd qilish kerakki, 50-yillarning oxiri va 60-yillarda Butunittifoq ko'ngilli "Spartak" sport jamiyati va uning quyi organlarida turizm barq urib rivojlandi. Ishlab chiqarish korxonalarini, savdo tizimlari, o'rta maxsus o'quv yurtlarida ommaviy turistik yurishlar, slyotlar o'tkazish an'anaga aylandi. Quyi jamoalardagi faol, tajribali turistlar Butunittifoq turistlar slyotlarida qatnasha boshladilar. 1963 yilning avgustida Issiqko'l va Olmaota yaqinida "Spartak" sport jamiyatining III Butunittifoq turistlar slyoti o'tkazildi. Bu slyotda O'zbekiston terma jamoasidan Toshkent va Samarqand turistlari qatnashdilar.

Turizmning rivojlanishiga komsomol qo'mitalari katta hissa qo'shdi. 1965 yil 19 sentyabrda qahramon qat'a Brest shahrida revolyutsiya, jangovar va mehnat shon-shuhrati joylari bo'ylab o'tkazilgan yurish natijalari bo'yicha birinchi Butunittifoq slyoti o'tkazildi. Bu yurishda 3 mln. dan ortiq kishi ishtirok etdi. Yurish finali qahramon shahar Moskvada o'tkazildi. 1967 yilda o'tkazilgan uchinchi slyot esa oktyabr sotsialistik revolyutsiyasining 50 yilligiga bag'ishlandi, uning finali Leningrad shahrida bo'lib o'tdi. Yoshlarning revolyutsiya, jangovar va mehnat shon-shuhrati joylari bo'ylab

o'tkazilgan IY Butunittifoq yurishining finali 1968 yil Kiev shahrida bo'ldi. Slyotning umumiy finali Ulyanovsk shahrida yakunlandi. Butunittifoq slyotining YI davrasi sobiq ittifoq tashkil topganligining 50 yillik yubileyiga yuaqishlab, 1973 yilda Moskvada o'tkazildi. Umuman, yoshlarni turizmga jalb qilish, uni aholi o'rtasida keng tashviqot qilishda yoshlar faol ishtirok etdi.

Sobiq ittifoq Vazirlar Mahkamasining "Mamlakatda fizkultura va sportni yanada rivojlantirish tadbirlari to'g'risida"gi 1966 yil 11 avgust qarorida yoshlarning turistik ishlariga alohida e'tibor berish, yangi turistik bazalar qurish to'g'risida ko'rsatmalar berildi. Shunga ko'ra, o'quv yurtlari, korxonalarda turizmni rivojlantirish tadbirlari ko'rila boshlandi. 1963-1969 yillar mobaynida Sayan ko'li, Boltiq bo'yi respublikalari, Belorussiyada, shuningdek, Olmaota, Frunze (Beshkek) shaharlarida Ittifoq miqyosida yirik turistik slyotlar, seminar-kengashlar, konferensiyalar, kadrlarni tayyorlash kurslari tashkil qilindi. Bunda turizmga erishilgan yutuqlar bo'yicha tajriba almashindi. Leningrad, Minsk, Omsk, Qozon va boshqa shaharlardagi turistik klublar, jamoalarning ilqor tajribalari ma'qullandi.

1969 yil 30 mayda Sobiq ittifoq Vazirlar Mahkamasi va VsSPS "Mamlakatda turizm va ekskursiyani yanada rivojlantirish tadbirlari to'g'risida" qaror qabul qildi. Mazkur qarorda kasaba uyushma tashkilotlari, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari, hunar-texnika bilim yurtlari va umumta'lim maktablarida turizm ishini yo'lga qo'yish, kerakli jihozlar bilan ta'minlash masaolalari ta'kidlandi.

Jahon miqyosida turizm bilan shug'ullanuvchilar 1950 yilda 25 mln. kishini tashkil etgan bo'lsa, 1966 yilda ularning soni 141 mln., 1970 yilda 168 mln., 1975 yilda esa 250 mln. dan ortiq kishiga etdi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, 1971 yil 22 yanvarda Sobiq ittifoq Madaniyat vazirligi kollegiyasi, DOSAAF Markaziy qo'mitasi Prezidiumi, Urish Fahriylari Ittifoq Komitetining prezidiumi hamkorlikda "Butunittifoq komsomol va yoshlarning revolyutsion jangovor va mehnat shon-shuhrati joylari bo'ylab yurishi haqida Nizom" e'lon qildi. Nizomda ta'kidlanishicha, sovet kishilarining revolyutsion, jangovor va mehnat shon-shuhrati joylarini ko'rish, ularni o'rganish ommaviy yurish yo'li bilan o'tkaziladi, bu esa sovet kishilarining bosib o'tgan shon-shuhratli mehnatini ulug'lash, do'stlik, jamoachilik ruhini tarbiyalash, yoshlarni jismonan chiniqishga da'vat etishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu yurishlar turistik

ekskursiyagina bo'lib qolmasdan, balki o'lkashunoslik ishlarini rivojlantirishga ham ma'lum darajada ta'sir qiladi. Shu sababdan yuqoridagi Nizomga asosan 1972 yilda "Pionerskaya pravda" gazetasi va Sobiq ittifoq Maorif vazirligi qoshidagi Markaziy bolalar turistik ekskursiya stansiyasi "Pioner va o'quvchilarning Butunittifoq turistik-o'lkashunoslik ekspeditsiyasi haqida Nizom" ishlab chiqdi. Bu ekspeditsiya Butunittifoq komsomol-yoshlar yurishining tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi. Ekspeditsiyada IY-X sinf o'quvchilari ishtirok etdi. Birinchi davraning yakuni 1974 yil dekabrda o'tkazildi.

1972-1973 yillarda SSSRning 50 yilligiga bag'ishlangan o'quvchilarning Butunittifoq slyot musobaqalari besh davrada o'tkazildi. Bu musobaqalar maktab, rayon, shahar, viloyat va respublikalar miqyosida o'tkazildi. U Lvov viloyatining Sokal shahrida yakunlovchi musobaqalar finalida ittifoqchi respublikalardan 36 jamoa ishtirok etib, unda 500 o'quvchi qatnashdi. Ukraina SSR jamoasi mazkur musobaqa g'olibi deb topildi.

1976 yil avgustda Belorussiyada o'quvchilarning navbatdagi Butunittifoq slyota bo'lib o'tdi, bunda umumjamo'a hisobida Belorussiya jamoasi g'olib chiqdi. Ma'lumki, 1972 yil 1 martdan boshlab fizkultura GTO kompleksi tarkibiga turizm ham kiritildi. Bu o'z navbatida GTO kompleksining barcha bosqichlari bo'yicha belgilangan talablarning bajarilishi bilan yosh organizmning har tomonlama chiniqishiga olib keladi. Bu esa jismoniy mehnat, mudofaa ishlariga doimo tayyor bo'lish demakdir. Taniqli turizm bilimdonlari B.I.Ogorodnikov, V.M.Alenin, N.Kaletkin, S.Alekseev, R.Rubel kabilar o'z asarlarida turizmning GTO kompleksidagi o'rnini va piyoda yurish turizmi jarayonlarida GTO normativlarini bajarish tartiblari haqida mulohaza yuritganlar.

O'tkazilayotgan turizm tadbirlari oqibatida ijtimoiy-foydali va ommaviy ishlarda faol ishtirok etish odat tusiga aylanib qoldi. Revolutsion, jangovar va mehnat shon-shuhrati joylariga ekskursiya paytlarida zavod-fabrika, kolxoz-sovhoz xo'jalik, qurilish ishlarida yaqindan yordam berish turistlarning sharaflari burchidir. Maktab o'quvchilari turli yurish, sayohatlarni ayniqsa dam olish, ta'til paytlarida uyushtiradilar. Bunday paytlarda o'quvchilar turar joylarni obodonlashtirish, ko'chat o'tkazish, ota-onalar, keksa kishilarga ko'mak bderish, kolxoz dalalari, yaylovlarda mehnat qilayotgan

kishilarga yordamlashish va shu kabi foydali ishlarda faol ishtirok etadilar.

Turizm va ekskursiya bo'yicha Markaziy Sovet Prezidiumi 1971 yil 29 iyunda "Eng yaxshi turistik sayohatlarni o'tkazish uchun "Butunittifoq musobaqalar o'tkazish Nizom"ini tasdiqladi. Shu Nizomga asosan "Turist" jurnali "Yilning ilk sayohatchilari" sovrinini ta'sis qildi. 1977 yili Maorif Vazirligining buyrug'i bilan respublika, o'lka, viloyat, okruglarda yosh turistlar stansiyasi haqida Nizom ta'sis qilindi.

Sobiq ittifoq xududida turistik yurishlar, sayohatlarni tashkil qilish qoidalari, turistik klublar, seksiyalar, turistik kadrlar tayyorlash va shu kabi tegishli masalalar bo'yicha VsSPS tomonidan tasdiqlangan qator boshqa Nizomlar ham mavjud. Turizm va ekskursiya kengashlari, ko'ngilli sport jamiyatlari qoshidagi turizm seksiyalari, turistlar klublari, bolalar turistik stansiyalari va barcha fizkultura jamoalari qoshidagi havaskorlik turizmi seksiyalarining ish faoliyatini yaxshilashda mazkur qaror va nizomlarga amal qilingan holda ish olib borildi.

Mamlakatda turizmning barcha turlari bo'yicha targ'ibot va tashviqolt ishlarini yuqori saviyada olib borish, tarixiy, madaniy va hordiq chiqarish joylari bilan mehnatkashlarni tanishtirishda "Turist" jurnalining (u 1966 yildan boshlab chiqarilmoqda) xizmati katta. Turistlarning juda katta guruhi ana shu jurnal sahifalarida yoritilayotgan yangiliklardan bahramand bo'ldi.

Bundan tashqari, turizm haqida juda ko'p adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, spravochniklar ham mavjud. Ayniqsa A.X.Abukov (1970, 1980), A.Belyakov (1969), P.N.Bogdanov (1974), A.Kolesnikov, V.Kudryavsev (1974) kabi mutaxassislarning turizm bo'yicha nazariy va amaliy asarlarida mamlakatda turizmning taraqqiyoti, uning kelajagi, turistik yurishlarni tashkil qilishning ilg'or forma hamda metodlari, ko'pgina korxonalaridagi turistik ish tajribalari o'z aksini topgan. M.S.Yunonev (1974), D.Armand (1965), Yu.A.Shtyurmer (1974) kabi mualliflar qo'llanmalarida esa turizm va tabiatni muhofaza qilish masalalariga keng o'rin berilgan.

Yoshlarni tarbiyalashda turizm vositalaridan foydalanish yo'lida ham barakali ishlar qilingan. Bu o'rinda ayniqsa Belorussiya olimlarining ishlari e'tiborga loyiq. Yu.S.Bilchikning (1966) "Turizm-o'quvchi yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim vosita",

S.T.Shudrenkoning (1973) "Sayohatlar jarayonida mehnatga o'rgatish", S.A.Golubning (1971) "Studentlarni turizm bilan harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash", A.A.Lejningning (1973) "Turistlar gulxani" kabi adabiyotlarni yoshlar sevib o'qigan.

Belorussiya, Boltiqbo'yi respublikalarida turizmning piyoda yurish, sportcha chamalab topish, velosiped, chang'i va boshqa turlari bo'yicha ilmiy-nazariy konferensiyalar, metodik kengashlar, turli seminarlar o'tkazilib turiladi. Shuning uchun ham u joylarda turizm bilan shug'ullanuvchilar soni ko'payib, u yanada ommalashdi.

Mazkur tadbirlar va faoliyatlar O'zbekistonda ham to'la amalga oshirildi. O'zbekiston Respublikasining barcha viloyatlari bo'yicha ham turistik marshrutlar, sayohat yo'llari va qo'llanmalar tayyorlangan, piyoda yurish, tog' turizmiga oid adabiyotlar mavjud. Chunonchi, V.Patsekning "Chimyon", "O'rta Osiyo yo'llari bo'ylab", "Farg'ona vodiysi bo'ylab sayohat", V.I.Kucheryavixning "Fansk tog'lari bo'ylab sayohat marshrutlari", R.Abdumalikovning "Sayohat sahifalari" (1971) va boshqalar.

1.2. Qadimgi Buyuk Ipak yo'lining turizmdagi o'rni

Tarixdan ma'lumki, qadimgi Chin (Xitoy) mamlakati Xindiston, Eron, Vizantiya va bir qator Evropa mamlakatlari bilan savdo va madaniy aloqalarni o'rnatgan. Asosan shoyi, rangli matolar, chinni buyumlar Xitoy tomonidan keltirilib, ular savdoda yuqori o'rinda turgan. o'z navbatida ulari gilam, tikilgan kiyimlar, harbiy qurollar (qilich, xanjar va x.k., teri, turli oziqalar, quruq mevalarni xarid qilishgan. Shu asosda madaniy tadbirlar (raqslar, o'yinlar, kurash, tomoshalar- sayr) amalga oshirilgan.

Muhim tomoni shundaki, savdo mollarini tuya, ot, xachir va boshqa ulovlarda olib yurib, qulay hamda manzarali joylarda dam olish, xordiq chiqarish, tunashlar asosiy faoliyatlardan biri bo'lgan. Bu jarayonlar sharqdan g'arbga, janub va shimolga cho'zilgan karvonlar yo'lini vujudga keltirib, uni "Buyuk Ipak yo'li" deb atalgan.

Buyuk ipak yo'lining O'zbekistondagi muhim manzillari, to'xtash bekatlari Farg'ona vodiysidagi qishloqlar, sanoat (mayda xunarmandchilik) va me'mor (arxitektura) qurilishlarga ega bo'lgan Toshkent atroflari, Mirzacho'l, Jizzax, Sarbozor (G'allaorol), Jomboy (Zarafshon daryosi sohili), Samarqand, Jom, Daxbed, Kattaqo'rg'on,

Zirabuloq, Karmana (Navoiy), Buxoro kabi katta-kichik shaharlar bo'lgan.

Qadimgi buyuk ipak yo'li tarixini o'rganuvchi mutaxassis olimlar B.X.Husanboev, L.A.To'laganov, V.G.Razina kabilarning ma'lumotlariga ko'ra eradan avvalgi XV-XI asrlarda Xitoyda shoyi to'qish, chinni ishlab chiqarish, rang-bo'yoqlar bilan matolarni pardoshlash ishlari yo'lga qo'yilgan va ularni chetga chiqarib, savdo, madaniyat aloqalar o'rnatila boshlagan.

Shoyi mollarini ishlab chiqish va uzoq o'lkalarda savdo qilish asosan eradan avvalgi II asrga to'g'ri keladi. Chunki Xitoy imperatori Udi dovon (Farg'ona vodiysi) bilan "Shoyi yo'li"ni ochish to'g'risida shartnomani imzolagan.

Shu asosda sharqdan g'arbga "Ipak yo'li" ochilib Xitoy shoyilari, ulardan yasalgan turli buyumlar, kiyimlar, har xil matolar, chinni idish-buyumlar xoridorgir bo'lib, Xitoy va "Ipak yo'li" dagi mamlakatlarning iqtisodiy, madaniy va siyosiy tomonlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan. Bu jarayonlar asosan XIX asrning yarmigacha keng miqyosda rivojlangan. Chor Rossiyasining Markaziy Osiyoni istilo qilishi (1865-1917 y.y.) va sho'rolar hukumati (1917-1919 y.y.) davrida Buyuk ipak yo'lining bu xududlardagi faoliyati deyarli to'xtab qolgan.

Xalqaro turistik tashkilotlarning tashabbusi va Birlashgan millatlar tashkiloti qoshidagi YuNESKOning da'vati bilan qadimgi Buyuk Ipak yo'li tarixini o'rganish, yangi davr talablari asosida savdo, madaniyat, fan, texnika va boshqa sohalarda mamlakatlarning o'zaro aloqalarini qayta tiklash, ularni takomillashtirish ishlari amalga oshirildi.

1989 yilda bir qator mamlakatlarning olimlari ishtirokida qadimgi Buyuk Ipak yo'lini bosib o'tish va ilmiy-amaliy izlanishlarni (ekspeditsiya) amalga oshirish boshlandi. Bunda yuqorida keltirilgan mualliflar, tarix, madaniyat xodimlari ham ishtirok etishgan.

Bunday ulug'vor tadbirlarda muallifdagi sifatida Gretsiya, Misr, Indoneziya, Italiya, Mug'uliston, Yemen (Oman), Portugaliya, Shri-Lanka va sobiq Ittifoq Respublikalarining vakillari ham ishtirok etishdi.

YuNESKO ning 1990 yilda tasdiqlagan "Buyuk Ipak yo'li" (marshrut) dasturida quyidagi yo'nalish ko'zda tutilgan edi: Ashxobod (qadimgi Parfiya-Nisa poytaxti), Mari (Merv), Chorjo'y (Amulo),

Buxoro, Samarqand (Marokanda), Panjakent (Zarafshon sohili), O'ra-Tepa (qadimgi Ustrushan) asosiy manzillar qilib belgilangan. Qolgan yo'nalishlar (marshrutlar) xalqaro sharoitlarga qarab (qadimgidan) ikki tomon belgilangan: biri - Farg'ona vodiysidan (qadimgi Parkan yoki Rovon) Osh va Qashqar tomonga (Shimoliy Xitoy); ikkinchisi esa - Toshkent (qadimgi Chach eroncha ibora) orqali Samarqand, Binket (shosh-arabcha), Jambul (Taraz), Chu daryosi vohasi, Bishkek, IssiqkO'l (qadimgi Barexan), Prjevalsk, Qashqar yo'nalishi edi.

Xalqaro arxeologik ekspeditsiyasining rahbari Yu.F.Buryakovning tadqiqoti bo'yicha qadimgi madaniy yodgorliklar orasida Paykend, Varaxsha, Dabusiya, Rabijon, Xavast, Qanqa kabi joylar mavjud bo'lib, ularning madaniy tarixini o'rganish zarurligi qayd etiladi.

Shu asosda O'zFA, Madaniyat va turizm tashkilotlarining ishtirokida qadimgi Buyuk Ipak yo'li va ularning ijtimoiy-madaniy, iqtisod, siyosat hamda sayyohlik sohasidagi ijobiy tomonlari o'rganilib, ularning natijalari turli xalqaro va respublika ilmiy-amaliy anjumanlarida o'z ifodasini topmoqda.

Umumta'lim maktablar, akademik litseylar, kasb-xunar kollejlari o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlarining o'quvchi-yoshlari, talabalari hamda ishchi-mehnatkash yoshlar, ziyolilar, barcha sohada xizmat faoliyat ko'rsatuvchi kishilar "Buyuk Ipak yo'li"ning ijtimoiy-madaniy va tarbiyaviy jarayonlarini chuqur o'rganishlari, joylarga sayr-sayohatlar uyushtirishlari maqsadga muvofiqdir.

1.3. Mustaqil O'zbekistonda turizm

O'zbekistonning istiqloli va buyuk kelajak istiqbollari erishish maqsadida aholining sihat-salomatligini yaxshilash, o'quvchi yoshlar, talabalar va ishchi-xizmatchi, ziyoli xodimlarning jismoniy hamda ma'naviy barkamolligini tarbiyalashga jiddiy e'tibor berilmoqda. Bu yo'lda olib borilayotgan muhim tadbirlar haqida ba'zi dalillarni ko'rsatish lozim bo'ladi, ya'ni:

- O'zbekiston Konstitutsiyasida qayd etilgan dam olish, sport va turizm bilan shug'ullanish jarayonlari kengaymoqda;
- Ta'lim to'g'risida "gi Qonun (1997) asosida Davlat ta'lim standartlari, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" (1997) mazmunida jismoniy tarbiya, sport va turizm mustaqil fan sifatida o'qitilmoqda;

- Sog'lom avlod davlat dasturi (1997) talablari bo'yicha aholining barcha qatlamlari va toifalari orasida milliy sport turlari, zamonaviy sport turlari va turizm bo'yicha xilma-xil nufuzli sport musobaqalari, ommaviy-madaniy tadbirlar, ilmiy-amaliy anjumanlar tashkil etilmoqda;

- Jismoniy tarbiya o'quv jarayonlari, yozgi dam olish va sog'lomlashtirish oromgohlari, sport maskanlari, dam olish uylarida turizmning piyoda yurish sayohati muhim ahamiyat kasb etmoqda;

O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida" (1999) "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi (2000, yangi tahrir) qonunlari va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining (O'zRVM) Respublikada jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga qaratilgan qarorlari (1993, 1996, 1999, 2000, 2002 va b.q.) hamda turizm ishlari bo'yicha mutaxassis kadrlar tayyorlash bo'yicha qarorlari (1999) turizm ishlarini yaxshilashga qaratilishi bilan muhim ahamiyatga egadir;

O'zbekturizm Milliy kompaniyasining tashkil etilishi (1995), Toshkent Davlat madaniyat instituida (keyinchalik Toshkent Davlat iqtisodiyot universitetida) turizm fakultetining ish boshlashi (1999) va shuningdek, tarixiy-madaniy shaharlarda Turizm kollejarining tashkil etilishi, ularning hozirgi davr talablari asosida faoliyat ko'rsatishi mamlakatda turizm va xalqaro turizmni rivojlantirishga katta hissa qo'shmoqda;

- Xalqaro Ekosan-tur tashkiloti (uyushma) va uning barcha xududlaridagi tarmoqlari ekologik tarbiya ishlarini yuqori saviyada olib borishda O'zbekturizm Milliy kompaniyasi bilan yaqin hamkorlikda ish olib borishi turizmni takomillashtirishda maqsaddagidek ish olib bormoqda;

- "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlarining ishlab chiqilishi, unda barcha yosh (6 yoshdan boshlab) va toifadagi kishilar uchun sayr-sayohatlar mezon (normativ) talblarining qo'yilishi (19990 va amalda bajarilishi (2000-2009 y.y.) turizmga bo'lgan e'tibordir;

- Xalq ta'limi tizimi va bir qator nodavlat idoralar,tashkilotlar tomonidan Bolalar turistik stansiyalarining (muassasa) faoliyat ko'rsatishida o'lkani o'rganish, tabiat bilan

tanishish, ilmiy-qidiruv (ekspeditsiya) ishlarini shakllantirishda munosib o'ringa egadir;

- Maktabgacha bolalar tarbiya muassasalarida "Jismoniy tarbiya" dasturi asosida bolalarning yoshi, salomatligi va jismoniy holatlariga qarab barcha fasllarda, ob-havoning qulay paytlarida sayr-sayohatlar olib borilishi kelajak avlodlarning jismoniy barkamolligini tarbiyalash, atrof-muhitni tamosha qilish, bor mavjudodlar, haqiqatlarni ko'z bilan ko'rib his etishlarida muhim omil bo'lib hisoblanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, qadimgi ajdodlardan meros bo'lib saqlanib kelinayotgan sayohatlarning turlari, shakllari va mazmunlari "Buyuk Ipak yo'li" davrida ancha rivoj topib, takomillashgan.

O'zbekiston mustaqilligi davrida turizm yangi shakl va mazmun topib, uning ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy, siyosiy salohiyatlari xalqaro turizm talablari asosida kengayib bormoqda. Bu yo'lda Respublika Prezidenti va hukumatining farmon hamda qarorlarini amalga oshirishda O'zbekturizm Milliy Kompaniyasi, ta'lim tizimi vazirliklari, madaniyat va sport ishlari vazirligining faoliyatlari e'tiborga sazovordir.

1.4. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda turizmning rivojlanishi

Mamlakatimiz Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlagidek: "Turizm sodda qilib aytganda dunyoni tushunib, dunyoni anglash, shu bilan birga dunyo sahniga chiqish demakdir. Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlarimizning 2500-3000 yillik tarixi bor. Bu juda katta ma'naviy boylik. Uni sayohlikni rivojlantirish yo'li bilan moddiy boylikka aylantirish mumkin:

Rivojlangan mamlakatlarda turizmdan olinadigan valyuta tushumlari butun eksport hajmining 10-24% yillik o'sish sur'atlari yuqoriligi bilan tavsiflanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining so'nggi yillarda turizmga oid e'lon qilingan farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari millatlararo aloqalarni kengaytirish va mustahkamlash, xalqaro turistik bozorga integratsiyalashish, O'zbekistonning madaniy-tarixiy va ma'naviy merosini jahon hamjamiyatiga targ'ib qilish hamda sayyohlarga xizmat ko'rsatish sifatini jahon andozalari darajasiga etkazishga qaratilgan tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bu qonuniy hujjatlar

respublikada turizm sohasi va uning infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha ko'pgina tadbirlar bilan bir qator muammolar echimlarini ham ko'zda tutadi. Turizm sohasining raqobatbardoshligini oshirishni ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishda davlatning rolini oshirish, turizm rivojlanishining jahon amaliyotida jamlangan ilg'or tajribasini, usullari va vositalarini milliy iqtisodiyotimizga joriy qilish lozim.

Hozirgi davrda respublikamizda milliy turizmning barqaror rivojlanish muammolarini hal qilishning nazariy, uslubiy va amaliy yondashuvlarini ishlab chiqish, turistik mahsulotlar bozorini shakllantirish, mazkur soha faoliyatini tartibga solishning iqtisodiy usullari va uni boshqarishning tashkiliy tuzilmalarini, turizmni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Turizm bozorida faoliyat yuritayotgan milliy turistik korxonalarimizning aksariyati turoperatorlik va turagentlik faoliyatlarini birgalikda olib boradilar. Chunki, mahalliy aholining aksariyatida turizmga bo'lgan ehtiyojining mablag' bilan ta'minlanmagani va xorijiy turistlarni jalb etish uchun bo'lgan raqobatning kuchliligi sharoitida korxonalarimiz shunday yo'l bilan o'z foydaliliklarini ta'minlay olishayapti. Turoperatorlar - turistik xizmatlarni ishlab chiqarishda bevosita ishtirok etuvchi korxonalaridir. Turistlarning sayohatga jo'natuvchi firmalarimizni turagentliklar deb ataymiz, ularning aksariyati o'z mehmonxona fondlariga yoki transport vositalariga egalik qilishmaydi; balki mehmonxona, restoran va transport egalari bilan shartnomalar tuzgan holda turistlarning sayohat qilishlari va dam olishlarini tashkil etish xizmatlarini ko'rsatishadi. Ba'zi bir turistik korxonalarimiz faqatgina mahalliy fuqarolarimizni turistik sayohatga jo'natish yoki faqat chetdan keluvchi xorijiy turistlarni qabul qilish bilan shug'ullanishadi. Fuqarolarimizni turistik sayozaga jo'natilishida yuzaga kelgan vaziyat to'g'risida to'xtaladigan bo'lsak, mahalliy fuqarolarimiz dunyoning mamlakatlariga asosan quyidagi maqsadlar bilan chiqishadi:

"Savdo" maqsadi bilan Qozog'iston, Qirg'iziston, Rossiya, Xitoy, Janubiy Koreya va Turkiyaga; "Dengizda dam olish" maqsadi bilan Turkiya, Misr, Tailand, Isroil, Rossiya va Ukrainaga; "Dengizda dam olish va shop-tur" maqsadida Turkiya, Birlashgan Arab Amirliklari va Yunonistonga; va nihoyat, "Biznes va ekskursiya" maqsadida Yaponiya, Janubiy Koreya, g'arbiy Evropa va MDH mamlakatlariga

eo'nashadi. Bulardan tashqari, fuqarolarimiz orasida AQSh, Germaniya va Xindiston mamlakatlariga uyushtiriluvchi sayohatlar ham mashhur.

Xorijiy turistik sayohatlariga chiqishda quyidagi holatlar ko'zga yaqqol tashlanadi:

1. Insonning chet ellarga sayohatga chiqishlari uchun amalda cheklovlar o'rnatilmagan, etarlicha mablag'sha ega bo'lgan kishilar sayohat qilish uchun xorijga bemalol chiqishlari mumkin.

2. Xorijiy sayohatni amalga oshirish qurbiga ega bo'lgan aholi tabaqasi asta-sekinlik bilan o'sib bormoqda. Chet ellarga amalga oshiriluvchi turistik sayohatlarning aksariyati ularning hissasiga to'g'ri keladi.

3. O'zbekiston fuqarolari "Turistik sayohatga chiqish" deganda asosan chet el sayohatini tushunishadi, O'zbekiston ichida amalga oshiruvchi mahalliy sayohatlarga turistik nazar bilan qaralmaydi (oddiy aholining qarashlari).

4. Ba'zi hollarda, xorijiy sayohat qilish deganda asosan boylik orttirish, o'zining moliyaviy ahvolini yaxshilashga bo'lgan harakat deb qarashadi.

5. Milliy turistik korxonalarimiz o'z hamkorlari va mijozlari bilan rivojlangan mamlakatlar tajribasiga mos holda muomala qilishni o'zlashtirish olishgan.

6. Chet elga chiquvchi fuqarolarimizning 10-15% igina turistik firmalarimiz (turistik agentliklar) xizmatlaridan foydalanishadi.

7. Chet elga mehnat qilish maqsadiga chiqib, viza olish uchun "turistik" maqsadni ro'kach qilish hollari nisbatan kamayib ketdi.

O'zbek turistlarining chet ellarga turistik sayohat uchun 1 oydan ortiq muddat sarflayliganlari 1% dan kamroqni tashkil etadi. Xorijda turistik maqsadlar uchun 15-30 kun sarflaydiganlar 2% dan kamdir. Chet elda turistik sayohatga 1-2 hafta sarflovchilar 30% ni tashkil etishsa, qolganlari xorijda 1 haftadan kam muddatda turistik sayohatlar qiladilar. O'zbekistonga etib keluvchi turistlarning aksariyati Toshkent-Samarqand-Buxoro-Xiva yo'nalishi bo'yicha sayohat qiladi. Chunki, O'zbekiston turizm infratuzilmasi aynan shu manzilgohlarda yaxshiroq rivojlangan hamda Buyuk Ipak yo'liga taalluqli ko'pgina ob'ektlar vyanan shu joylarda saqlanib qolgan (O'zbekistonga guruhlarda tashrif buyuruvchi turistlarning aksariyati Buyuk Ipak yo'li yo'nalishi doirasida xarakatlanadilar).

O'zbekistonga etib keluvchi turistik sayohatlarning ko'payishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi ba'zi hollarni sanab o'tish mumkin:

- O'zbekiston to'g'risidagi dastlabki va so'nggi taassurotlarni qoldiruvchi bojxona xizmati xodimlarining ishidagi sovuqqonlik;

- ko'pgina mehmonxonalarda taomlarning zamonaviy talablarga javob bermasligi;

- O'zbekiston ichidagi mehmonxona xizmatlari narxlarining asosiy raqobatchilarimizga nisbatan qimmatligi, transport narxlarining yuqoriligi;

- turistik esdalik uchun xarid etadigan milliy suvenirlarimizning kamligi va nisbatan qimmatligi;

- joriy infratuzilmani takomillashtirish va yangilarini yaratish uchun xususiy soha vakillarida mablag'larning etishmasligi;

- targ'ibot masalalariga etarlicha e'tibor berilmaganligi tufayli xorijiy fuqarolarning aksariyatida O'zbekiston to'g'risida hech qanday ma'lumotning yo'qligi;

- O'zbekistondagi joriy narxlarning qimmatligidan tashqari, ba'zi hollarda, taklif etilayotgan tovar va xizmatlar sifatining shu narxga mos emasligi.

Yuqorida sanab o'tilganlarni bartaraf etish uchun, birinchi navbatda, ko'rsatilayotgan turistik xizmatlarimizning sifatli bo'lishiga erishish lozim. Buning uchun turistik biznes vakillarining turizm rivojlangan malakatlarda malaka oshirib turishlarini tashkil etish kerak: haqiqatan ham sifatli deb baholanadigan xizmatni ishlab chiqarishdan avval shu xizmatni boshqalar qanday ko'rsatishayotgani bilan tanishish zarur.

Ikkinchi navbatda, turistik mahsulotlarimizga narx belgilash tizimimizni qayta ko'rib chiqish; narxni belgilayotganda qo'shni mamlakatlarda, xususan, Markaziy Osiyo davlatlarida, bundan tashqari, Xitoy, Eron, Xindiston, Rossiya va Turkiyada narxlar darajasi qandayligiga e'tibor berish kerak. Chunki, bu davlatlar xalqaro turizm bozorida O'zbekistonning asosiy raqobatchilari bo'lib hisoblanishadi va ularning hatti-harakatlarini kuzatib borish milliy turistik korxonalarimiz uchun foydadan holi bo'lmaydi.

Uchinchidan, chet ellarda O'zbek turizmini reklama qilishda barcha korxonalarimizning tashviqot-targ'ibot ishlarining raqobatchilarimizdan farq qiluvchi umumiy bir brend ostida

birlashtirilishi O'zbekistonning xalqaro turistik bozorida o'z o'rnini mustahkamroq egallashiga yordamlashishi mumkin. Buning uchun o'zimiz egalik qilayotgan turistik resurslarimizni yana bir bor qaytadan chuqur o'rganib chiqish, ulardan samarali va barqaror foydalanish yo'llarini aniqlash va shuning asosida Milliy turistik brendni ishlab chiqish shart. Shu sababli, "O'zbekturizm" Milliy Kompaniyasi tomonidan vaqti-vaqti bilan o'lkamiz turistik resurslarini o'rganib chiqish uchun maxsus ekspeditsiyalarni tashkil etib turish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bag'ri keng O'zbekistonimizning turizmni rivojlantirish uchun xizmat qila oladigan resurslarining anchasi hali ochilmaganiga ishonchimiz komil. Oldimizda turgan vazifa - ularni ishlab topish, o'rganish va ulardan kelgusi avlodlarimiz ham foydalana olishlarini o'ylagan holda foydalanish yo'llarini ishlab chiqishdir.

O'ylaymizki, turizm bozorida o'tkazilayotgan islohotlarimizning mantiqiy yakuniga etkazilishi, turizmni boshqarish tizimining doimiy ravishda takomillashtirilib borilishi, hukumatimiz tomonidan turizm rivojlantirilishi maqsadida markazlashgan holda ajratiladigan mablag'lar hajmining ortib borishi sharoitida O'zbekistonning turistik salohiyatidan samarali foydalanishga, mamlakat byudjetiga tushadigan mablag'larni oshirishga, xususiy korxonalar va mahalliy aholining moddiy-ma'naviy farovonligini ta'minlashga erishish mumkin bo'ladi.

1.5. O'zbekiston xalqaro turizm maydonida

O'zbekiston respublikasi mustaqillikka erishgach, turizm sohasida muhim o'zgarishlar ro'y berdi. Ichki va tashqi turizmni rivojlantirish bo'yicha davlat doirasida maxsus qarorlar qabul qilindi. O'zbekistonda turizm shakllanib va rivojlanib borayotgan soha hisoblanadi. "O'zbekturizm" ma'lumotlariga ko'ra, 1998 yilda respublikaga 271 ming turist tashrif buyurgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2003 yilda 320 ming, 2004 yilda 400 ming kishiga etgan va o'sib borish tendensiyasi kuzatilmoqda. Tushayotgan sof daromad miqdori ham tobora ortmoqda. Yurtimizda bu sohada o'rtacha 40 ming kishi band.

Qiziqarli tomon shundan iboratki, O'zbekiston nihoyatda katta turistik imkoniyatlarga ega. Bu birinchi navbatda mamlakatimizdagi noyob madaniy yodgorliklardir, ular mamlakatimizning ko'p ming yillik tarixi in'ikosi. Buyuk Ipak yo'li o'tgan muhim shaharlar esa Samaraqand, Buxoro, Xiva, Shaxrisabz va boshqa shaharlardir.

Undan tashqari, mamlakatimiz jug'rofiy jihatdan nihoyatda qulay joylashgan bo'lib, Markaziy Osiyoning o'rtasidadir. Shu sababli, transport va boshqa kommunikatsiyalar kesishgan makondir.

Respublikada nihoyatda keng qamrovli tabiiy-iqlimiy jihatdan diqqatga sazovor xududlar mavjud. Bu erda turli iqlimiy zonalar: qumli saxro, cho'l, tekislik voxzlari, ajoyibu g'aroyib tog'lar va xatto subtropiklar mavjud. Mamlakatning bioiqlimiy sharoiti turizm bilan faol shug'ullanish uchun sharoit yaratgan. Sog'liqni tiklash va sport bilan butun yil davomida shug'ullanish mumkin. O'lkamizda milliy qo'riqxonalar, bog'lar, tabiiy yodgorliklari, dendrologik va botanik bog'lar bisyordir. Bu esa, ekologik turizmni rivojlantirish borasida katta imkoniyatlar mavjudligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, O'zbekiston nihoyatda katta gidromineral boyliklarga ega bo'lib, aholini shu jumladan, turistlarning sog'ligini tiklash va kasalliklar oldini olish imkonini beradi. Bu, rekreatsion turizm deb ataladi.

Vatanimiz nihoyatda boy diniy-tarixiy yodgorliklarga ega, bular - XI-XIX asrlarda Samarqand shahrida yaratilgan Shohi Zinda qabristoni, ko'pgina allomalarning ziyoratgohlari: Imom Al-Buxoriy (Samarqand), Xo'ja Baxoauddin Naqshbandiy (Buxoro), Farg'onadagi Shohimardon, Surxondaryo viloyatidagi buddizm bilan bog'liq bo'lgan diniy-tarixiy yodgorliklardir. Bularning hammasi madaniy-ma'rifiy turizmni rivojlantirish uchun muhim asos sanaladi.

Respublika uchun xos bo'lgan yana bir muhim xususiyat shundaki, bizda xalq hunarmandchiligi nihoyatda keng rivojlangan va avaylab kelinmoqda. Hozirgi davrda respublikada 500 dan ortiq xalq, hunarmandi sovg'a mahsulotlari tayrlash bilan band, bular chinni, sopol buyumlar, ayniqsa o'yinchoqlar, milliy pichoqlar, shoxi so'zana, do'ppi, zardo'zlik, gilam mahsulotlari va boshqalardir.

Yuqorida ko'rsatilgan nihoyatda katta imkoniyatlardan to'liq foydalanish uchun, xukumatimiz tomonidan 2005-2020 yillarga mo'ljallangan O'zbekistonda turizmni rivojlantirish dasturi ishlab chiqildi. Bu dasturda turizmning me'yoriy-huquqiy bazasi, investitsion va marketing chora-tadbirlari, ichki turizmni rivojlantirish va boshqa masalalar qamrab olingan. Ayniqsa, respublikadagi turistik resurslarning yagona kadastrini ishlab chiqish, ro'yxatga olish va tegishli mezonlar asosida turistik imkoniyatlarning iqtisodiy bahosini aniqlash muhimdir.

Muhim vazifalardan yana biri - mamlakatimizda xalqaro talablarga mos keluvchi turistik sohasidagi hisob-kitob va xisobot tizimini tubdan qayta ko'rish lozim. Statistik ma'lumotlarni amalga oshirishda, xalqaro standartlar va jahon sayyoxlik tashkiloti tavsiyalarga javob berishi kerak.

Shuningdek, dunyoning etakchi mamlakatlarida turli tillarda O'zbekistonning turistik imkoniyatlari bo'yicha adabiyotlar, plakatlar, albomlar va boshqa reklama mahsulotlarini keng targ'ib etish lozim. Masalan, har bir turistik xududning xaritasini hisobga oladigan O'zbekiston turistik atlasini tayyorlash va nashr etish maqsadga muvofiqdir. Xalqaro turistik ko'rgazmalarda ishtirok etish vositasida esa, bu imkoniyatlar to'laroq aks ettiriladi.

O'zbekiston sharoitida turizmning yangi, noan'anaviy shakllarini yaratish va rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bularga ovchilik, ayniqsa, baliq ovlash, folkloretnografik, ekologik (milliy tabiiy bog'lar asosida) sayyoxlik, agroturizm va boshqalar kiradi. Masalan, xorijiy sayyohlarining bir qismi Orol dengizi va u bilan bog'liq sharoitini ko'rish istaklarini bildirgan. Keyingi vaqtda oilaviy almashuv turizmi ham rivojlanmoqda. Bunday oilalar O'zbek milliy xonadonida yashash, urf-odati, tilini o'rganishga harakat qilishmoqda. Ular ayniqsa O'zbek milliy taomlarini xush ko'rishadi, ayrimlari qo'llariga kapgir olib osh damlash yoki boshqa ovqatlarni qo'lbola qilib tayyorlash va tanavvul qilishni yoqtirishadi.

Agar avvallari ommaviy turizm uchun harakat qilingan bo'lsa, endilikda har bir sayohatchi didiga mos keluvi sharoitini yaratish kerak. Quvonarli tomoni shuki, Samarqand va Buxorodagi xususiy turistik firmalar shu talabalar asosida ish yuritmoqdalar.

Belgilangan vazifalarni amalga oshirish va ularni samarali yo'lga qo'yish ilk navbatda turizm sohasidagi mutaxassislarni tayyorlash bilan bevosita bog'liqdir. Hozirgi davrda Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti qoshida maxsus "Xalqaro turizm" fakulteti ishlamoqda. (1999 yilda tashkil etilgan). Yaqinda Samarqandda Iqtisodiyot va servis instituti tashkil etildi. Bundan tashqari, 5 ta o'rta maxsus o'quv yurtida turizm sohasidagi kadrlar tayyorlanmoqda.

Ya'nikim, sayyohlik sohasini keng rivojlantirish orqali, mamlakatning iqtisodiy salohiyatini yanada oshirish, aholini ish bilan ta'minlash imkoni yaratiladi.

1.6. Turizm - ma'naviyat va madaniyat targ'ibotchisi

Butun dunyo, jumladan O'zbekistan xalqining salimdan shakllanib, boyib kelayotgan ma'naviyati va madaniyatini targ'ibotchilaridan biri bu - turizmdir.

Turizm atamasi fransuz tilidagi tour - sayohat suzidan olingan bo'lib, faol dam olish turlaridan biridir.

Turizmning tarixi uzoq o'tmishga borib taqalishiga qaramay, aslida XIX asr boshlaridan dastlab Evropa (Angliya, Fransiya kabi) davlatlaridagina xayotda, ya'ni turizm ma'nosida amalga oshirila boshlangan.

Tarixga nazar tashlagudek bo'lsak, biz yashab turgan zamin qadimdan ma'naviy va madaniy boyliklarga ega bulgan. Ibtidoiy jamoa davridan tortib qabilalar o'rtasida vujudga kelgan muloqatlarni aslida turizmning ilk kurtaklari desak xato kilmaymiz. Turmush tarzining rivoj topishi, kadimgi karvon yo'llarining va keyinchalik "Buyuk ipak yo'li" deb nomlangan savdo yo'llarining kengayib borishi turizmning rivojiga katta xissasini qushgan. Bu soxada turli davlatlarda qadimdan boshlangan ichki savdo bilan bir qatorda tashqi savdoning rivojlanishi, turli millat savdogarlarining o'zaro muloqatlari natijasida ularni o'zga davlatlar madaniyati bilan tanishuvi, o'zga davlatlarda ko'rgan mo'jizalarini o'z yurtlarida targ'ibot qilishlari savdo ahlining safini kengayishi o'z navbatida sayoxatchilar oqimining ko'payishiga olib kelgan. Behisob savdo ahli qadimda ham, xozirda ham o'ziga xos turistlardir. Bu borada xalqimizning "Sayoxat bu - xam tijorat, xam ziyoratdir" degan maqoli juda o'rinlidir.

Savdo ahliidan tashqari qadimda yashab ijod etgan olimu-allomalarning bir qismini xam sayyoxatchilar toifasiga kiritish mumkin. Masalan, kadimgi grek geografi va tarixchisi Strabon (mil.avv. I asr) olim va sayyox sifatida juda qo'plab shaharlarni kezgan va bu shaharlarda ko'rgan-bilganlarini yozib qoldirgan. "Tarix otasi" nomini olgan yana bir grek tarixchisi Geradot ham o'z davrida ko'plab mamlakatlarni, jumladan Misr, Italiya, Skifiya, Kavkaz, Old Osiyo mamlakatlarini kezib chiqqan va bu sayoxatlari asosida tarix uchun muxim bo'lgan ma'lumotlarni yozib qoldirgan. Shuningdek, Ibn Battuta, Nosiri Xusrav kabi arab va fors sayyoxlari va tarixchilarini, hamda yurtimizdan etishib chiqqan Beruniy, Ibn Sino, al-Xorazmiy, al-Farg'oniy

kabi allomalarimiz xam o'zlarining sayoxatlari, kurgan-bilganlari asosida yaratgan asarlarini misol kilib keltirish mumkin.

Markaziy Osiyo xalklari tarixida o'chmas iz qoldirgan Kushonlar, Turk xoqonligi, Somoniylar, Qoraxoniylar, Xorazmshoxlar, Temuriylar kabi davlatlarning xam buyukligi ularda boshqa davlatlar va millatlar bilan o'zaro madaniy aloqalarini, tashqi savdoning yshlga qo'yilganligidadir. Jumladan, Amir Temur va Temuriylar davrida bu soha yanada rivojlangan. Bu davrda mug'ullarning istilosi natijasida xarobaga aylangan Movarounnaxrning qator qishloq va shaharlari qayta tiklandi va yangi shaharlar bunyod etildi. Buyuk ipak yo'lining qayta tiklanishi va kengayishi tashqi savdoning rivojlanishiga keng yul ochib berdi. Nafakat Osiyo, balki Garbiy Evropa davlatlari bilan xam diplomatik va madaniy aloqalar o'rnatiddi. Masalan, Amir Temur davlati va Ispaniya qirolligi o'rtasidagi aloqalarning ijobiy natijalari haqida so'z yuritar ekanmiz, ispaniyalik elchi Rui Gonsales de Klavixo qalamiga mansub "Buyuk Temurning xayoti va faoliyati" yoxud "Kundaliklar" kitobini mamnuniyat bilan tilga olish joizdir. Bu kitobda muallif Amir Temur davridagi Movarounnaxrning ijtimoiy xayoti, bunyodkorlikning ajoyib namunalari xaqida so'z yuritar ekan, bu davlatga sayyoxlarning intilishi bejiz emasligini ta'kidlaydi.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib aytganda, o'lkamiz o'zining behisob madaniy yodgorliklari bilan dunyoning boshqa davlatlaridagi (xususan Misr, Rim, Eron, Xindiston, Turkiya, Fransiya va boshqa davlatlardagi) madaniy yodgorliklar bilan bir qatorda turuvchi turistik ob'ektlari bilan faxrlansa arziydi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan dastlabki kunlaridan boshlab xukumatimiz, xalkimizning unutilayozgan an'analarini, ma'naviy-madaniy qadriyatlarimizni tiklashga bel bog'lash bilan birga yurtimizda turizm soxasini ham rivojlantirishga alohida axamiyat berib kelmokda. Jumladan, 1992 yil 27 iyulda "O'zbekturizm" Milliy kompaniyasi tuzildi. U O'zbekistonda turizm infrastrukturasini rivojlantirish, chet el sarmoyasini jalb etish, yangi turistik komplekslarni barpo etish, zamonaviy turistik yo'nalishlarni ishlab chiqish, xizmatlar doirasini kengaytirish kabi vazifalarni bajarib kelmoqda. 1993 yidda esa O'zbekiston 120 ortiq davlatni o'zida birlashtirgan Jahon turistik tashkilotiga (WTO) a'zo bo'ldi. Hozirgi kunga kelib mamlakatimizda turizm soxasini yorituvchi "Buyuk ipak yuli" gazetasi va "Biznes gayd" (Bussines Guide) jurnali o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etilmoqda.

1999 yil 15 apreldagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2005 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekistonda turizmni rivojlantirish davlat dasturi to'g'risida"gi Farmoni yurtimizda turizm soxasini rivojlantirishda muxim omil buldi.

1999 yil 20 avgustda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risidagi Qonuni bu soxaning rivojlanishi, shakllanishidagi xuquqiy yo'nalishlarini belgilab berdi. Umuman olganda, bu Qonun turizm munosabatlarini huquqiy jihatdan tartibga solish, turistik xizmatlar bozorini rivojlantirish, turistlar va turistik faoliyat sub'ektlarining xuquqlarini va qonuniy manfaatlarini ximoya qilishga qaratilgan.

Hozirgi kunda O'zbekiston turizmi eng rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olgan. Keyingi yillarda bu soxaning yangi turlari yuzaga kelib, katta ijobiy natijalar bermoqda. Yangi turistik marshrutlar tashkil qilinib, ayniqsa, tarixiy obidalar, arxeologik yodgorliklar ko'plab sayyoxlarni o'ziga jalb etmokda.

Ma'lumki, mustaqillik yillarida asrlar davomida xarobaga aylanayozgan yuzlab tarixiy obidalarimiz (madrasa, masjid, karvonsaroylar va boshqalar) ta'mirlandi. Samarkand (2750 yoshda), Buxoro (2500 yoshda), Xiva (2500 yoshda), Termez (2500 yoshda), Shaxrisabz (2700 yoshda), Qarshi (2700 yoshda), Marg'ilon (2000 yoshda) kabi shaharlarimizning ulug' yoshlarini nishonlashga bag'ishlangan katta tantanalar bo'lib o'tdi. Bu tadbirlar ham turli sayyoxlar oqimining kengayishga sabab bo'ldi. Ayniqsa, bu shaharlarda qad ko'targan me'moriy obidalar o'zining salobati, kurki bilan sayoxatga kelgan mexmonlarni lol qoldirmokda.

Qadimdan ilm-fan va madaniyat markazi hisoblangan O'zbekiston davlatchiligi tarixidagi o'rni va moxiyatiga alohida e'tibor bergan O'zbekiston Prezidenti Islom Karimovning Toshkent shahrini 2200 yilligini nishonlash yuzasidan 2008 yil 2 aprelda PK-828 raqamli qarori asosida bayram tadbirlari keng nishonlandi. Xaqiqatda xam yuqoridagi yoshi ulug' shaharlar qatoridan joy olgan Toshkent o'zining qadimiy o'nlab tarixiy-me'moriy obidalari, jumladan Toshkent viloyati xududidagi Qulbuloq, Obirahmat makonlari, Kanka, Shoxruxiya kabi shahar xarobalari, Toshkent shahridagi Shoshtepa, Mingurik, Oqtepa, Binkat kabi shahar xarobalari, Ko'kaldosh va Shayx Zayniddin bobo nomli unlab Madrasa va maqbaralar, qolaversa diyorimiz tarixini ma'lum yo'nalishlarini xikoya qiluvchi qator-qator muzeylari bilan faxrlanishga

xaklidir. Ularni sayoxat qiluvchilar uchun ziyoratgoxga aylanib qolganligi bejiz emas.

Qo'lbuloq makoni poleolit davriga oid ko'p qatlamli yodgorlik. U Oxangarondagi Qizilmaylisoyning jarsoy o'zani soxilida joylashgan. Bu makonda xayot bundan 600-700 ming yil avval boshlangan bo'lib uzoq davom etgan. Yodgorlikdan turli xil tosh qurollari va xayvon suyaklari topilgan.

Obiraxmat - muste davriga oid (40-50 ming yil avvalgi) g'or ko'rinishidagi manzilgox. Toshkentdan 100 km shimoliy-sharqda, Ko'ksuv tizmasi etagidagi Paltovsoyning o'nt qirg'og'ida joylashgan. U erdan turli kurinishdagi toshdan ishlangan ov va xo'jalik qurollari topilgan.

Kanka (mill. avv. III asr -mil. XII asrga oid) shahar xarobasi bo'lib Oqqo'rg'on tumani xududidagi Oxangaron daryosining qadimgi o'zanini chap soxilida joylashgan bu shahar Qanqa davlatining poytaxti bo'lgan. Tug'ri turtburchak shaklidagi bu shahar Ark, Shaxriston va Rabotdan iborat bo'lib, maydoni 200 gektarcha. Mudofaa devorlari va xandaklar bilan o'ralgan. Qazishmalar natijasida ko'plab kumush va mis tangalar, qimmatbaho taqinchoqlar, sopol xaykalchalar, ro'zg'or buyumlari va boqalar topilishi ko'plab ustaxonalar bo'lganligini ko'rsatmokda.

Shoxruxiya kal'a - shahar xarobalari Toshkent viloyati Oqqo'g'on tumani Sirdaryoning o'ng qirg'og'ida Kanka yodgorligidan 8 km.cha janubiy-g'arbda joylashgan.

Xududi 300 gektarga yaqin maydonni egallagan bu yodgorlikni ochiq osmon ostidagi muzey (qo'riqxon) sifatida avlodlar uchun Amir Temur davridan saqlanib qolgan yagona shahar xarobalari sifatida ilmiy o'rganib, saqlab qolishlik maqsadga muvofikdir. Yodgorlik Shaxriston (ichki shahar), ark, burjalar bilan mustaxkam qalin mudofaa devorlari bilan o'ralgan xisor (qo'rg'on), rabot (tashqi shahar)dan tashkil topgan. Yodgorlik yil sayin Sirdaryoning ta'sirida emirilib bormoqda.

Shoshtepa - Toshkentdagi qadimgi qishloq va ilk qurg'on xarobasi (mil. Avv. VI - mil. XVI asrlar) Jo'nariqning o'ng va chap soxillarida joylashgan. Maydoni 25 gektarcha. Uning ostki madaniy qatlamlaridan o'troq ziroatkor axolini yashash joylari ochilgan. Mil.av. III asrlarda bu manzilgoxlar vayron etilgan. Mil. av. I-II asrlarda vayronalar ustida atrofi qalin aylanma devor bilan o'rab olingan qal'a-qo'rg'on qad ko'targan. Bino qator xonalar va yo'laklarga ajratilgan. Topilmalar orasida suyakdan ishlangan qalam (uzunligi 15 sm) diqqatga sazovordir. Bunday

topilmalar Chochda qadimda xat-savod bo'lganidan dalolatdir. Yodgorlik arablar tomonidan vayron etilgan bo'lib, u Toshkent voxasida shaharsozlik madaniyatining shakllanishi va rivoji tarixini tadqiq etishda muxim ahamiyatga egadir.

Mingurik (I-XIII asrlarga oid) xarobalari bo'lib, Toshkent temir yuli vokzali yaqinida Solar kanali soxilida joylashgan. VI asr oxirida shahar Chochning poytaxti bo'lgan. Arab manbaalarida tilga olingan "Madaniyat ash-Shosh" shu yodgorlikning aynan o'zi deb hisoblanadi.

Yunusobod oktepassi - (V-XIIIaa.) - Toshkentning shimoliy sharqiy qismida Oqtepa kanali bo'yida joylashgan bo'lib, janubiy tomoni baland va tik tepalik ko'rinishidagi qo'shoqli qo'rg'on - qasr va istexkomsiz qishloq xarobasidir: Maydoni 100 gektarcha. Qo'shoqli qo'rg'on qishloqdan xandak bilan ajratilgan bulib, Vacpnapfla baland sun'iy tagkursi ustiga ikki qavatli qilib qurilgan. Birinchi kavatini maydoni 80x80 m., ikkinchisi esa 50x50 m. bo'lgan.

Qazishmalar natijasida xonalar, omborxonalar ochilgan. Ko'plab xunarmandchilik maxsulotlari topilgan. Madaniy qatlamlardagi yong'in izlariga qaraganda VIII asrni I- choragida qo'rg'on vayron etilgan va yana tiklanib XSh asr boshida inqirozga uchragan.

Binkat - Shosh viloyatining markaziy shahri (9-12 aa.) Uni harobasi Toshkentning eski shahar qismidagi binolar ostida saqlanib qolgan. X asr ma'lumotlariga ko'ra uni eni va buyini o'lchami 1 farsax atrofida bo'lgan (6-7 km). Shaxar ark, shaxriston ichki va tashqi rabotdan tashkil topgan. Ark va shaxriston mudofaa devorlari bilan o'ralgan bo'lib, darvozalari bo'lgan. Arkda o'rda, zindon va masjid, shaxristonda esa xunarmandlarni maxallalari, ustaxonalari, savdo do'konlari joylashgan. Rabotlarda esa bozorlar joylashgan.

Qazishmalardan topilgan uy-ro'zg'or buyumlari erlik qulollarning yuksak maxoratidan dalolat bermoqda.

Kukaldosh madrasasi - Toshkentdagi Chorsu maydonidagi me'moriy yodgorlik. Qulbobo Ko'kaldosh qurdirgan (1551-1575 y.) Uning umumiy o'lchami 62,7 x 44,9 m. Darvozadan kiraverishda masjid, darsxona joylashgan. Keng xovlisi (38 x 26,9 m.) xujralar va ochiq ayvonlar bilan o'ralgan. Madrasa dastlab 3 qavatli bo'lib, devorlari sirkor parchin va girix naqshlar bilan bezatilgan. Madrasa XVIII asr boshlarida karovsiz xolga kelgan. Xozirda u O'zbekiston musulmonlari diniy idorasi tasarrufidagi inshootlardan biridir.

Shayx Zayniddin bobo maqbarasi - Zayniddin bobo Toshkentlik shayx (1164-1259 yy.) bo'lib, otasi Bagdodning katta mutasavviflaridan bo'lgan. Zayniddin bobo Qo'kcha daxasida xayot kechirib, tasavvuf ilmi bilan shug'ullangan. Tarixiy manbalarda u "oriflarning kutbi va ishonchli rahnamosi" deb tariflangan. Amir Temur 1402 y. uning maqbarasini ziyorat etib, ta'mir ettirgan.

Maqbara qabriston o'rtasida joylashgan, peshtox, gumbazli cho'zinchoq maqbara xonakoxlar turiga mansub. Turtburchak tarxli (16 x 18 m), baland (20,7 m.) va xamma tomonlari peshtoqli. Maqbara markazida shayx sag'anasi, atroflarida boshqa shaxslarni qabrlari bor.

Xulosa qilib aytganda, shu bugunga qadar turizm soxasida mamlakatimizda ko'plab yutuqlarga erishildi. Yurtimizning ma'naviy va moddiy-madaniy boyliklari tashrif buyuruvchi turistlar soning ortib borishini ta'minlamokda. Bu esa qo'shimcha xizmatlarning kengayishiga, yangi ish o'rinlarining tashkil topishiga, davlat xazinasiga tushayotgan valyuta xajmining ortishiga zamin yaratmoqda. Shu bilan birgalikda bunday sayoxatlar sayoxatchilarga estetik zavq bag'ishlashi qatorida xalkimizning boy madaniy merosini jahonga tanitishda katta axamiyatga ega.

O'z-o'zini nazorat uchun savollar

1. Turizm tushunchasi nimani bildiradi va uning turlari va shakllari qanaqa bo'ladi?
2. Sayr (ekskursiya) va sayohat bir-biridan nima bilan farq qiladi?
3. Turizmning shakllanishi va rivojlanishiga asosiy sabablar nimadan iborat?
4. Sobiq sovetlar xokimiyati davrida turizm qanday turlar va shakllarga ajratilgan?
5. Piyoda yurish va boshqa sayohat turlari sport klassifikatsiyasida qanday berilgan va mezon (normativ) talablar nimalardan iborat bo'lgan (mustaqil o'rganish uchun)?
6. "Buyuk Ipak yo'li" haqida nimalarni bilasiz, ularning turizmga qanday o'rni bor?
7. O'zbekturizm Milliy Kompaniyasi qachon tashkil topgan, uning asosiy vazifalari nimadan iborat?
8. O'zbekiston Ekosan Xalqaro jamiyati qanday faoliyatlarda amaliy ishtirok etadi, turizmga-chi?
9. "Turizm to'g'risida" qonun qachon qabul qilindi?

10. Turizm bo'yicha ixtisosli kadrlar qaerlarda tayyorlanmoqda?
11. Adabiyotlar ro'yxatidan zarurlarini tanlab foydalaning.
12. Istirohat bog'larida sayr-tomoshalar qanday shakllarga ega?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni (yangi tahrir). 2015 y.
2. O'zbekiston Respublikasining Davlat ta'lim standartlari. T., 1997.
3. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T., 1997.
4. "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari Nizomi. 2017 y.

Asosiy adabiyotlar

1. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik. Farg'ona. 2005.
2. Abdumalikov R., Xoldorov T. Turizm. O'quv qo'llanma. T., "O'qituvchi". 1988.
3. Abdumalikov R., Xoldorov T.X., Daurenov E.Yu. Turistik poxodlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. Jizzax. 1986.
4. Daurenov E.Yu. Turizm. O'quv dasturi. 2005. 2007.
5. Qosimova R.A. Turizm va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T., "Aloqachi" nashriyoti. 2008.
6. Xusanboev B.M., Tulaganov L.A., Razina V.G. Dorogami Velikogo shelkovogo puti. Chast I i II. T., 1995.
7. Shalkov Yu.L. Zdorove turista. Nauch.populyarn.met.pos. "Fizkultura i sport". 1987.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Abdumalikov R. Jismoniy madaniyat va sport ixtisosligidagi talabalarni boshqaruvchilik faoliyatlariga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1994.
2. Vasilev I.V. V pomoh instrukturu turizma. M., prof.izdat., 1966.
3. Daurenov E.Yu., Quدراتov R.Q. Turistik sayrlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. T., O'zDJTI nashriyoti. 1995.
4. Kapustin G. Zanimaytes turizmom. T., Gosizdat UzSSR. 1960.
5. Ratsek V. Chimyon. T., O'zbekiston. 1964.

6. Axmatov M.S. Uzluksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 2005.

7. Yarashev K.D. Ommaviy sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya va xalq milliy o'yinlari bo'yicha mutaxassislar tayyorlash masalalari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1997.

8. G'aybullaev N.R., Yodgorov R., Mamatqulova R. Pedagogika. O'quv qo'llanma. T., M.Ulug'bek nomli O'zbekiston Milliy Universiteti bosmaxonasi. 2005.

9. Turizmga bag'ishlangan maxsus son. Jurnal Teoriya i praktika fizicheskoy kulturo'. (Rossiya). №11. 1998.

2-MAVZU: TURIZMNING SHAKLLARI VA TURLARI.

Reja:

- 2.1. Turizmning asosiy shakllari
- 2.2. Turizmning zamonaviy turlari
- 2.3. Piyoda yurish sayohatlari
- 2.4. Sayohatlarda jismoniy tarbiya
- 2.5. Sayohatlarda musobiqa o'tkazish

2.1. Turizmning asosiy shakllari

Mamlakatimizda zamonaviy turizmning quyidagi asosiy turlari namoyish etiladi: piyoda, chang'i, suv, tog', velosiped, avtomobil va motosikl. Turizm amaliyotida bitta sayohatda uning bir nechta turlari ham birlashtiriladi (masalan, talabalar sayohatning bir qismini qayqda, marshrutning bir qismiga esa velosipedda borishadi). Turizmning bunday aralash turiga birlashtirilgan (velobaydarka) deyiladi. Turizmning xilma-xil turlaridan eng qulayi sayyohlik va chang'i sportidir.

Piyoda sayohat qilish va sayohat qilish qo'shimcha transport vositalarini (chang'i, suv, velosiped va boshqalar), maxsus jihozlarni (tog' va speleologik) talab qilmaydi va asosan yilning qorsiz davrida amalga oshiriladi.

Turizmning uzluksizligini ta'minlash uchun yilning qish faslida ular chang'i turizmiga o'tadilar. Har qanday chang'i sayohati uning

ishtirokchilariga jiddiy talablar qo'yadi. Chang'i sayohatida, jismoniy kuchdan tashqari, sayyohning tanasi past havo harorati, ob-havoning to'satdan o'zgarishi bilan ta'sirlanadi; qor qoplarning turli xil holati (xarakteri), qorli qoplardagi tezlikning oshishi va boshqalar harakatni murakkablashtiradi. Bundan tashqari, chang'i transport vositalarining o'zi - ehtiyotkorlik va ta'mirlashni talab qiladi. Sayyoh-chang'ichining shaxsiy jihozlari alohida e'tiborga loyiqdir.

Suv safari paytida tez qismlarga ajratiladigan qayiqlardan foydalaning. Ular saqlash, ko'l yoki daryoga olib borish uchun qulay.

Sayohatlar bir, ikki va uch kunlik bo'lishi mumkin. Ba'zan bu sayohatlarni dam olish kuni sayohatlari ham deyiladi.

Sayir qilish - bu ko'p kunlik sayohat. Sayir qilishlar va sayohatlar yaqin va uzoq bo'lishi mumkin, ya'ni. ularning yo'nalishlari o'z o'lkalari hududida (yaqin) yoki undan tashqarida, mamlakatning boshqa viloyatlari va mintaqalari bo'ylab (uzoqroq) o'tishi mumkin.

Sport xarakteridagi sayohat qiyinchiliklarning besh toifasiga bo'linadi. Ularning murakkabligi, marshrutning uzunligi, to'siqlar soni va tabiati, shuningdek turizmning ushbu turiga xos bo'lgan boshqa omillar bilan belgilanadi.

Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati hamda sport turizmida (piyoda yurish, tog', g'or, sportcha chamalab topish, turli texnik ulovlar va h.k.) turizmni ikki yo'nalishga ajratadi: rejali yo'llanma - putevka orqali va havaskorlik. Ular sayohatchilar tilida sust (passiv-kam harakatli - ekskursiya) va faol (aktiv) sayohatlar.

Ikkala holatda ham turizm jismoniy tarbiyaning eng muhim vositasi sifatida tan olinadi.

Kam harakatli (passiv) turizm asosan sayr (ekskursiya) shaklida tashkil etiladi, ya'ni turar joylar, mehnat va o'quv maskanlari atrofiga sayr etish - bu turizmning eng birinchi shaklini tashkil etadi. Ikkinchi shakli esa avtobus, poezd, samolet va suv transportlarida, ya'ni boshqa joylardagi sayrlarda o'tkaziladigan tomoshalardir. Bunday sayrlarda asosan quyidagi faoliyatlar amalga oshiriladi:

1. Jismoniy harakatlar bilan bog'liq faoliyatlar: belgilangan manzilga piyoda yurib borish, ulovlar turgan joyga etish, sayr-tomosha jarayonlarida (hovli, bino ichi, usti va h.k.) yurish; bo'sh paytlarda yashash joyi (mehmonxona, kemping, turbaza va h.k.) atroflari va istirohat bog'lari, shoh ko'chalarning xiyobonlarida yurish, har bir qatnashchi bunday holatlarda yurish tezligi (temp), yurish

vaqti, gavda a'zolarining harakati, nafas olish va nafas chiqarish kabi hayotiy ehtiyojij faoliyatlarni bilishi, ularga amal qilishi lozim.

2. Kam harakatli va harakatsiz faoliyatlar: tarixiy va madaniy obidalarni sinchiklab ko'rish, o'qish, o'tirgichlarda (stul, skameyka) qisqa dam olish; teatr, konsert zallari, televizor oldida o'tirib dam olish, tomosha qilish, sheriklari yoki yaqin kishilari bilan suhbatlar. Ta'kidlash lozimki, hohlabmi yoki yo'qmi, turistlar yuqoridagi faoliyatlarni beixtiyor bajarishadi.

Ta'til yoki bayram paytlarida o'quvchi yoshlar, talabalar mehnat jamoasining xodimlari guruh bo'lib Samarqand, buxoro, Xiva, Urganch, Shahrisabz, Toshkent, Qo'qon va boshqa shaharlardagi tarixiy-madaniy obidalar, muzeylar, sport majmualari, zamonaviy qurilgan shohona binolarni tomosha qilishga sayr uyushtiradi. Bunday paytlarda asosan o'quvchi, talaba va ishchi-xizmatchi yoshlar doimo bir joyda o'tirmaydi yoki o'tirishda zerikadi. Shu sababdan ular uchun faol harakat qiluvchi tadbirlarni (futbol, voleybol, qo'l to'pi, tennis, badminton, suvda suzish va h.k.) tashkil qilish lozim. Bular kam harakatli sayrlarning mazmunli va qiziqarli bo'lib o'tishiga zamin tayyorlaydi.

Turizmning faol harakatli shakli sport turizmining (piyoda yurish, tog', g'or, avtoulavlar va h.k.) qismlaridan (element) iborat bo'lgan amaliy mashqlar - o'yinlardir.

Qatnashchilarning o'z yuklarini (xalta-ryukzak) orqalib belgilangan manzilgacha piyoda yurishlari, dam olish paytlarida (tunash sharoitida) atroflarni aylanish, tanishish, turli o'yin-mashqlarni bajarish, oziq-ovqatlarni pishirish, tayyorlash, gulxan yoqish va ular bilan bog'liq bo'lgan faoliyatlarni bevosita bajarishdir. Bularning o'ziga xos maqsad, vazifa va mazmunlari bo'lib, ma'lum mohiyatga egadir.

Shu o'rinda eslatish joizki, yaqin o'tmishda Respublika sharoitida quyidagi shakllarda sayohatlar o'tkazildi:

1. O'zbekiston RJI talabalari bilan Toshkent-Xo'jakent (poezd)-Chimyon turbazasi oraliq va ko'p kunlik piyoda yurish turizmi o'tkazildi. Keyingi yillarda esa Toshkent-Ko'mishkon (avtobusda) va uning atrofida tunab kelish sayohatlari o'tkazildi. oxirgi yillar u - bu sabablarga ko'ra ko'p kunlik sayohatlar o'rniga bir kunlik sayohatlar shahar atroflariga (avtobus) piyoda yurish bilan o'quv jarayonlari tashkil etildi.

2. Nizomiy nomidagi Toshkent DPU talabalarini bilan turizm bo'yicha o'quv-yig'in mashg'ulotlari Toshkent viloyatining Xumson qishlog'ida joylashgan sog'lomlashtirish-sport maskanida 6-8 kun davomida tashkil etilmoqda. Bunda talabalar mo'ljallangan reja asosida bir kunlik va tunab kelish sayohatlarida bevosita qatnashadi.

3. Farg'ona, Samarqand va boshqa bir qator shaharlardagi universitetlarning ham sog'lomlashtirish maskanlarida jismoniy tarbiya fakultetlari talabalarining turizm bo'yicha o'quv-yig'in mashg'ulotlari o'quv rejasi talabi asosida tashkil etiladi. Shuning bu maskanlarda boshqa fakultetlarning real talablari ham sog'lomlashtirish maqsadida piyoda yurish sayohatlarda ishtirok etadi.

4. Jismoniy tarbiya bo'limiga ega bo'lgan pedagogik kollejlarda ham o'quv rejasi asosida mavjud bo'lgan sog'lomlashtirish sport maskanlarida turizm darslari tashkil etiladi. Bunda Samarqand shahar pedagogika kollejining (sobiq jismoniy tarbiya pedbilim yurti) otalidagi maskani ish tajribalari e'tiborga loyiqdir. Uning 45 yildan ortiq faoliyati respublikada e'zozlanib tilga olinadi.

5. Mustaqillik davrigacha deyarli barcha umumta'lim maktablari, o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlari talabalarini bilan o'quv yili davomida 2-3 marotaba bir kunlik piyoda yurish sayohatlarini o'tkazish shart bo'lib keldi. Ya'ni "Mehnat va mudofaaga tayyor" (GTO) jismoniy madaniyat majmuasi talablari asosida turizm uyushtiriladi edi.

6. Ishlab chiqarish mehnat jamoalarida ham GTO talabalarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan turizm doimo o'tkaziladi edi.

2.2. Turizmning zamonaviy turlari

Xalqaro miqyosda, shuningdek O'zbekistonda ham hozirgi davr turizmi ishlab chiqarish. Iqtisodiyot sayohatdan yangi sohadagi industriyaga aylanib bormoqda. Sayohatchilarga xizmat qilish, madaniy va moddiy-texnik jihatdan xizmat qilish yo'li bilan sayohat poydevorini mustahkamlashning yangi usullari keng tarqalmoqda.

Rossiyadagi Umumrossiya xalq sayohati jamiyati (Vseross.narodnogo turket.obhestva - VNTO) modeli asosida mamlakatda quyidagi turizm faoliyatlari rivoj topmoqda:

- Turizm manzaralarining (prostranstvo) kengayishi;
- Ijtimoiy turizm va vatanparvarlik (xayriya-ekosan) ekspeditsiyalar "O'zbekiston hammamizning uyimiz";

- Mahalliy (ichki) turizm;
- Ma'naviy-ma'rifiy va iqtisodiy shakllanish (haj safarlari);
- Ixtisoslashgan va ijtimoiy hamkorliklar;
- Tijorat va tadbirkorlik faoliyatlari;
- Ijtimoiy fondlar shaxsiy omonatlarni saqlash; Davlat byudjetlaridan voz kechish;
 - Sayrlar - o'lkashunoslik ishlarini bolalar sayohat stansiyalari, mahallalarda tashkil qilish;
 - O'quv ta'tillari va mehnat ta'tillarida sayr-sayohatlar;
 - Turizm to'g'risidagi qonun va qarorlarni hayotga singdirish;
 - "O'zbekiston-ekspres" poezdi bilan Ekosan-tur xalqaro jamg'armasi, "Kamolot", "Qariyalar jamg'armalarining o'lka bo'ylab sayr-sayohatlari;
 - O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi asosida ixtisoslik (kasbiy) turizm kadrlarini tayyorlash;
 - "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari talablaridagi sayr-sayohatlarni o'quvchi yoshlar va mehnatkash ommasiga singdirish;
 - Sayohat jihozlari va mehmonxona sharoitlarida ishlatiladigan buyumlar, chinni idish-tovoqlar va texnik vositalarni ishlab chiqish, xarid qilish;
 - Ommaviy madaniy tadbirlar, sport musobaqalari va xorijiy sayyohlarning ishtirokidagi anjumanlarda reklamalar;
 - O'zbekturizm milliy kompaniyasi, Ekosan-tur Xalqaro jamg'arma jamiyatlarining nashr ishlarini ko'paytirish va x.k.

Turizmning turlari mamlakatlarning geografik jihatdan joylashishi, iqlim sharoiti, shug'ullanuvchilarga moddiy-texnik ta'minotning yaratilishi va boshqa bir qator sabablarga ko'ra ko'p turlarga bo'linadi.

Sobiq Ittifoq davrida deyarli turizmning barcha turlari (piyoda yurish, tog', g'or, qiyalarga osilib chiqish - skalolazanie, sportcha chamalab topish, suv turizmi, avto-moto turizmi va h.k.) yagona sport klassifikatsiyasidan sport turi sifatida o'rin egallagan edi.

O'zbekistonda ham mazkur turlar turizmga qiziquvchi iqtidorli yoshlar orasida ancha tarqalgan edi.

Qozog'iston, Qirg'iziston, Rossiya (Oltoy, Sibir, Ural va x.k.), Ukraina, Belorussiya, Kavkaz respublikalari va Boltiqbo'yi

mamlakatlarida sport turizmining barcha turlari bO'yicha nufuzli musobaqalar o'tkazish davom etmoqda.

O'zbekistondagi turli islohotlar, ba'zi shart-sharoitlar (o'zini-o'zi boshqarish, moddiy-texnik ta'minlash va h.k.) tufayli sport turizmi bo'yicha maxsus tadbirlar, musobaqalar rasmiy ravishda tashkil qilinmayotir. Shu sababdan faqat tog' turizmi, qoyani zabt etish, avtomoto turizmi bilan shug'ullanuvchilargina o'z faoliyatlarini to'xtatgan emas.

Xalqaro sport klassifikatsiyasiga kiritilgan turizm turlari quyidagi yo'nalishlar va talablardan iborat.

Turizm bo'yicha razryadlar va kategoriyalar murakkabligi. Xalqaro yagona sport klassifikatsiyasida turizm mustaqil sport turi hisoblanadi va boshqa sport turlaridagi razryadlar bunda ham mavjud. Bular quyidagilardan iborat:

Razryad normalarini qayta bajarish muddati ikki yilga belgilanadi va bunda bir kategoriya yuqori normativni bajarish talab etiladi.

Sayohatlar marshrut kvalifikatsiya komissiyasi tomonidan tasdiqlangan holda uyushtirilgan va belgilangan talablar to'la bajarilgandagina haqiqiy hisoblanadi. Buning uchun:

- Dala sharoitida 5 kun tunash sharti bilan 1 marta yurish uyushtirilib, jami masofa 65 km dan kam bo'lmaganda beriladi. *** 3 kunlik yurishda 30 km masofani bosib o'tish kerak.

- I kategoriya qiyinchilikdagi sayohatlar haqida yozma hisobot;

- II va III kategoriya qiyinchiliklardagi sayohatlar haqida yozma hisobot;

IV va V kategoriya qiyinchilikdagi yurish uchun rahbar to'la yozma hisobot topshiradi.

Tegishli marshrut kvalifikatsiya komissiyasi tomonidan tasdiqlangach, yuqori organlarga tavsiya etiladi hamda turizm va ekskursiyalar Markaziy Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

IV, V kategoriyali yurishlarning bir yilda ikki marta o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir.

Razryad va unvonlarni berish qoidasiga ko'ra, I, II, III kategoriya qiyinchilikdagi yurishlarga rahbarlik normasini II, IV, V kategoriya qiyinchilikda qatnashish yo'li bilan bajarsa bo'ladi.

Avtomashina, mototsikllarni bevosita boshqargan kishilargina razryad talabini bajargan hisoblanadi.

Jadval 2.2.

Sayohatlarning qiyinchilik kategoriyalarini aniqlash belgilari

Ko'rsatkichlar	Qiyinchilik kategoriyalari				
	I	II	III	IV	V
Sayohatlarning muddati (kun hisobida shundan kam bo'lmasligi lozim)	6	8	10	13	16
Sayohat masofasining oralig'i, km: piyoda	130	160	200	230	250
chang'i	130	160	200	250	300
tog'	100	120	140	180	150
suv (sol va eshkak eshib)	150	175	200	275	250
velosiped	250	400	600	800	1100
avtomobil	200	2000	2500	400	4500
mototsikl	0	2000	2500	0	4000
	200			320	
	0			0	

2.3. Piyoda yurish sayohatlari

Piyoda yurish turizmi sport klassifikatsiyasida maxsus tur bo'lib hisoblansada, turizmning deyarli barcha turlarida u yoki bu darajada qo'llanilishi tabiiy bir holdir. Qolaversa, bir kunlik yoki tunab kelish sayohatlarida piyoda yurish o'ziga xos mazmun, shakl va usullarga ega bo'lib, sport razryadi (darajasi) mezonlari (normativ) talab etilmaydi.

Piyoda yurish sayohati deganda eng avvalo qatnashchilarning mo'ljallangan yo'nalish (marshrut) bo'yicha bevosita qadamlab (piyoda) yurish tushuniladi. Bunda sayohat qoidalari va talablari asosida kerakli kiyim-kechaklar, buyumlar, oziq-ovqatlar, sayohat jihozlarini to'rvaga (ryukzak) joylashtirib, elkada ko'tarib yurish shart bo'ladi.

Shuning uchun sayohat yo'lining sharoitlari (past-baland, to'siqlar, ariq-ko'lmak, daryo suvlari, chakalakzor va h.k.) piyoda yurishda e'tiborga olinadi.

Qaysi yo'nalish, qaysi fasl, qanday shakl va kimlar bo'lishidan qat'iy nazar piyoda yurish sayohatlarining o'z qonuniyatlari va tartib-qoidalari bo'ladi. Ularning eng asosiy turlari quyidagilardan iborat:

1. Jismoniy jihatdan sog'lom bo'lish, avvaldan maxsus tayyorgarliklar ko'rish - chiniqishi shifokor nazoratidan o'tish.

2. Topografik bilimlarga (xarita, chizmalarni tayyorlash, o'qiy bilish, kompasni ishlata olish, tomonlarni tabiiy sharoitlarga qarab belgilash va h.k.) bo'lish.

3. Sayohat jihozlarini ishlata bilish (to'rvaga buyumlarni joylashtirish, chodirni yig'ishtirish va o'rnatish).

4. Kerakli kiyimlar, buyumlar va oziq-ovqatlarning turlari, miqdori, hajmi, ularni saqlash, ishlatish tartiblarini o'zlashtirish.

5. Jarohatlanganlarga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish amallarini (priem) yaxshi bilish.

6. Turizm texnikalarini o'zlashtirish, musobaqalarda qatnashish uchun tayyorgarlik ko'rish.

Bundagi nazariy bilimlar, tushunchalar va amaliy malakalar jamoadagi (o'quv va mehnat kollektivlari) turizm seksiyasi mashg'ulotlarida, sayohat oldidan uyushtiriladigan maxsus tayyorgarlik mashg'ulotlarida va jismoniy tarbiya darslari jarayonida o'qituvchi (instruktor) tomonidan olib boriladi.

E'tirof etish kerakki, sobiq Ittifoq davrida ishlab chiqilgan va kasaba uyushmalari kengashi tomonidan tasdiqlangan "Turizm seksiyalari haqida Nizom" (1963, 1987), "Turizm klublari haqida Nizom", "Jamoatchi instruktorlarni tayyorlash haqida Nizom", "Turizm slyotlarini o'tkazish haqida Nizom" kabi rasmiy va tashkiliy xujjatlar mazmun va mohiyat jihatidan o'z kuchlarini yo'qotgan emas.

"Piyoda yurish sayohatlari haqidagi Nizom" ning talablari va yaqin o'tmishda tajriba-sinovlardan o'tgan, hozirgi davrda amalda qo'llanilayotgan ba'zi bir zarur faoliyatlar mazmunini keltirish maqsadga muvofiqdir.

2.3.1. Piyoda yurish sayohatini tashkil qilish va o'tkazish

Barcha turizm seksiyalarida sayohatlarga tayyorlanish arafasida kerakli turistik jihozlar, oziq-ovqat va boshqa yuklarni har bir qatnashchiga, ularning jismoniy tayyorgarligiga qarab teng ravishda taqsimlash odat tusiga aylanib qolgan.

Yoshlarning dam olish, bayram kunlarida uyushtiriladigan bir kunlik (I bosqich) sayohatida aytarli ortiqcha yuk bo'lmaydi. Faqat oziq-ovqat, to'p, musiqa asbobi, shuningdek, agar palatka o'rnatish,

gulxan yoqish mo'ljallangan bo'lsa, kerakli jihoz va asboblarni bir necha faol o'quvchilarga topshirish rejalashtiriladi.

O'quvchilarning birinchi va ikkinchi bosqich sayohatlariga tayyorlanish tartibi bir-biridan unchalik farq qilmaydi.

Birinchi bosqichda maktab ma'muriyatining ruhsatini olish va ikki-uch kun avval yurish rejasini tayyorlash kifoya. Yurish marshruti va rejasidagi talablar 6-8 km masofani piyoda o'tish, yo'lda kolleksiya va gerbariylar to'plash, sayr qilish, joylarning qisqa tarixi bilan tanishish, yurishda yurish tartibiga rioya qilishdan iboratdir.

Ikkinchi bosqichdagi yurishga esa (tunash sharti bilan) ancha vaqt tayyorlanishga to'g'ri keladi. Buning uchun birinchi navbatda marshrut rejasini tuzish va uni tasdiqlash, sayohat davomida suhbat, ma'ruzalar o'tkazish, topografik belgilar bilan izchil tanishish, sxemalar tuzishni o'rganish, turizmning texnik turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazish rejasini tuzish, o'quvchilarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish, kerakli jihozlarni taxt qilish, oziq-ovqatlar uchun smetalar tuzish kabi muhim ishlarni avvaldan ishlab chiqish va to'la tayyorlash talab etiladi.

Turistik sayohatlarning tahminiy rejasi:

1. Sayohatning asosiy vazifalarini aniqlash.
2. Qatnashchilar guruhini aniqlash va tuzish.
3. Qaysi joylarda bo'lishni belgilash.
4. Sayohat qilinadigan joylar to'g'risida axborot to'plash.
5. Marshrutni ishlab chiqish.
6. Sayohat uchun qancha vaqt ketishini hisoblash.
7. Taqvim-reja tuzish.
8. Ovqatlanish tartibini va sharoitini belgilash.
9. Sayohat uchun sarf bo'ladigan smetani tuzish.

Razryadli turistik yurishlar, ya'ni kategoriyaga ega bo'lgan sayohatlarga, yo'llarga tayyorlanishda har bir qatnashchiga alohida vazifa beriladi.

1. Guruh sardori (komandiri) (har 10-15 kishiga bitta).
2. Siyosiy rahbar.
3. Oziq-ovqat bo'yicha xo'jalik mudiri.
4. Turistik jihozlar uchun javobgar kishi.
5. Kotib.
6. Ta'min ishlari bo'yicha usta.
7. Sanitar-instruktor.
8. Jismoniy tarbiya tashkilotchisi.

9. Muhibir.
10. Fotograf.
11. Komendant (dam olish va tunash paytlarida tayinlanadi).
12. Guruh rahbari (o'qituvchi).

Sayohatlarni tashkil qilishning turli forma va metodlari mavjud. Maktab o'quvchilari, talabalarning ko'p kunlik sayohatlarini tashkil qilish tartibi quyidagicha:

1. O'quv yili boshida marshrutni aniqlash va umumiy yig'ilishda tasdiqlash;

2. Marshrut tuzishda tarix. Geografiya o'qituvchilari maslahatlariga amal qilish;

3. Sayohatga seksiyaning faol turistlarini va jamoatchi o'quvchilarni jalb qilish;

4. Yil davomida ko'p kunlik sayohat uchun kerakli turistik jihozlarni tayyorlash;

5. Turistik bazalar va bolalar turistik stansiyasining tajribali xodimlaridan tegishli maslahatlar olish;

6. Ilmiy tadqiqot institutlari va boshqa tashkilotlardan qidiruv ishlari bo'yicha vazifa olish;

7. Turistlarning jismoniy tayyorgarligini yil davomida nazorat qilib borish;

8. Birinchi meditsina yordami ko'rsatish, o'tish xavfli bo'lgan joylarda o'zaro yordam shartlari, qoidalarini o'rganib borish.

O'quvchilar yurishga to'la tayyor degan xulosaga kelgach. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi, turizm seksiyasining raisi, yurish rahbari hamkorlikda marshrut varaqasini tuzadilar va u ma'muriyat tomonidan tasdiqlanadi.

Ko'p kunlik turistik yurish oldidan yurish rahbari, sinf rahbari har bir o'quvchining ota-onasi bilan uchrashishi, ularning roziligini olishi kerak.

Yurish oldidan qatnashchilarning umumiy yig'ilishi o'tkaziladi. Bunda vazifalar qayta eslatiladi. Barcha jihozlar va kerakli narsalarning tayyorligi tekshiriladi. Shuningdek, o'quvchilardagi salbiy xususiyatlar, kamchiliklarni bartaraf qilish, yurish davomida umumiy qoidalarga to'la amal qilish, ahil bo'lish, maktab direktori, sinf rahbarlari va boshqa rahbar xodimlar tomonidan uqtiriladi.

Sayohatlar uchun shaxsiy turistik jihozlar:

1. Ryukzak;

2. Turistik ko'rpa (yoki odeyal);
3. Krujka, qoshiq, kosa, pichoq, ochqich;
4. Oyoq kiyimlari (botinka, keda);
5. Sochiq, sovun, tish cho'tkasi, pasta;
6. Sport kostyumi;
7. Issiq yoki soyabonli bosh kiyimi;
8. Quyoshga qarshi ko'zoynak;
9. Jun va oddiy paypoqlar;
10. Ichki kiyimlar, sviter;
11. Shtormovka (yomg'irga qarshi kostyum);
12. Yon daftarchasi, ruchka, qalamlar;
13. Fotoapparat;
14. Flyaga;
15. Ledorub (muz va qorli joylarda ishlatiladigan asbob);
16. Soat;
17. Meditsinva xaltasi;
18. Kompas;
19. sellofan xaltacha;
20. Nina, ip;
21. Britva;
22. Qo'l telefoni.

Jadval 2.3.

Guruh (8-10 kishi) uchun ishlatiladigan turistik jihozlar:

	Palatka (chodir) - "Pamirka" yoki "Gimalayka"	2-3 ta.
	Xavfsizlikning oldini oladigan arqonlar	30-40 m
	Ovqat tayyorlash idishlari (qozon, cho'mich, chelak va boshqalar)	1-2 ta
	Boltachalar (bolg'a, tesha)	2-3 ta
	Karta yoki sxemalar	1-2 ta
	Kompaslar	2-3 ta
	Poxod aptechkalari	1-2 ta
	Gugurtlar	10-15 ta
	Ta'mirlash materiallari (ip, igna, qaychi va hokazo)	3-4 ta

	Fonarlar, shamlar	5-6 ta
	Kundalik daftar (ruchka, rangli qalamlar, rezinka, olmos)	2-3 ta
	Durbin	1-2 ta
	Tranzistor yoki magnitofon	1-2 ta
	Fotoapparat (kinoapparat)	2-3 ta
	Karabinlar	2-3 ta
	Kerogas	1 ta
	Video apparat	1 ta

Marshrut varaqasi

(dam olish kunlari va I kategoriyagacha bo'lgan yurishlar uchun) guruh

_____ kishi _____ marshrut

bo'yicha (asosiy puntklar) _____

Dala sharoitida tunash yo'li bilan « _____ » _____ dan

« _____ » _____ gacha

Guruh rahbari _____

(familiya va ismi)

Marshrut varaqasini beruvchi tashkilot

(mas'ul kishining imzosi)

Muhr o'rni

**Marshrut yo'llari km Yurish usullari
Ekskursiya ob'ektlari va ijtimoiy-foydali
ishlar**

Yurish rejasi

Kunlar	Marshrut yo'llari	km	Yurish usullari	Ekskursiya ob'ektlari va ijtimoiy-foydali ishlar

Sayohat marshrutining sxemasi *

Marshrutda qilingan ijtimoiy-foydali ishlar

Guruh rahbar _____

imzo

« ____ » _____

* Sayohatdan keyin mashrut varaqasi tegishli tashkilot yoki o'quv yurtiga qaytib topshiriladi.

* Turistlar! Dam olish paytlarida daraxtlar va uning shoxlarini sindirmang. Gulxan uchun faqat quruq shoxlarnigina ishlating. Jo'nash oldidan qog'ozlarni yoqib, konserva qutilari va chiqindilarni to'plab, bir joyga ko'ming hamda olovni suv sepib o'chiring. Tabiatni qo'riqlang va muhofaza qiling.

2.3.2. Yo'lda yurish qoidalari

Bahorgi yoki yozgi kanikul paytlarida yuqori sinf o'quvchilarining ko'p kunlik turistik sayohatlarida yurish tezligini yurish rahbari belgilaydi. Unda baland bo'lmagan tog' yoki adirlarda yurish o'rtacha tezlikda, ya'ni soatiga 4-5 km ni tashkil qiladi. Yo'l unchalik qiyin bo'lmagan har 20-25 daqiqadan keyin 5-10 daqiqa dam olinadi. Yo'l sharoiti og'irlashganda, ortiqcha toliqish sezilsa, har 10-15 daqiqada dam olishni tashkil qilish lozim.

Oddiy yo'lak yoki so'qmoqlardan bir qatorda tizilib yurish, oraliqlar 2-3 metrdan kam yoki ortiqcha bo'lmasligi shart. Bu yo'l harakatining bir me'yorda bo'lishiga yordam beradi. Chunki yo'llarda turli butalar, shoxlar, tikanli giyohlar, toshlar va hokazolar uchrashi, to'siq bo'lishi aniq.

Turistlar daraxt shoxlarini sindirmasliklari, foydali ekinzor va o'tloqlarni payhon qilmasliklari, shuningdek, ko'chma toshlarga beparvo bo'lmasliklari lozim. Aks holda bu ko'ngilsiz hodisalarga olib kelishi mumkin.

Balandliklarga ko'tarilish, qiyaliklarda yurish, pastliklarga tushishda ayrim texnik qoidalarsiz yaxshi natijalarga erishish qiyin.

Balandliklarga, jumladan uncha katta bo'lmagan tepa, qir, tog'liklarga chiqishda oyoqlarni ozroq yon tomonlarga yozish, gavidani

engashtirish, qo'llarni erkin holda saqlash, shuningdek, nafas olishni normallashtirish kerak. Balandlikka tik, to'g'ri chiqish og'ir. Shu sababdan ilonizi qilib yurish foydalidir.

Agar yo'nalish qiya bo'lsa, chap (o'ng) oyoq tomonga gavnani ozroq egibroq, tayoq bo'lganda unga tayangan holda yurish lozim.

Balandlikdan tushishda ko'p hollarda yoshlar yon tomonlab, ya'ni qo'sh oyoqlab sakrab-sakrab tushishadi. Lekin bu hol 300-500 m balandlikdagi joylarda bajarilishi mumkin. Agar masofa 500 m va undan ortiq bo'lgan hollarda esa qo'sh oyoqlab sakrab tushishdan ko'ra ilonizi shaklida, oddiy tushish o'ng'aydir. Maysa va o'tlar ko'p bo'lgan taqdirda to'g'ri yurish, sakrash qiyinroq bo'ladi. Oyoq toyishi natijasida yiqilib tushish mumkin.

Yo'llar qumloq yoki quruq er bo'lganda yurish sharoiti qiya joylarda bir muncha murakkablashadi. Bu hollarda yo'nalish sharoitiga qarab sekin yurish, qo'ldagi tayoqlardan yaxshi foydalanish, daraxt ildizlari, shoxlaridan, toshlardan ushlab zarur.

Dovonlar oshish, undan tushish, qisqa va qiyin to'siqlardan o'tishda tabiiy sharoitlar (ildiz, daraxt, tosh va hokazo) bo'lmaganda arqonlarni ishlatish zarur. Buning uchun arqonning uchi qator boshida va oxiri qator oxiridagilarda bo'lib, hamma arqonni ushlab olishi shart. Jarlik, botqoqlikdan kechib o'tishda arqon katta rol o'ynaydi.

Yo'llarda kichik va katta dam olishlar, qisqa to'xtalishlar tashkil etiladi. Kichik dam olishlarda ryukzaklarni echmaslik ham mumkin. O'tirish oldidan nafasni rostlab olish, yuklarni ixchamlashtirish mumkin. Dam olishni tashkil qilish va kichik to'xtalishlar sayohat rahbarining ruhsati bilan tashkil qilinadi. Yurish paytida rahbar qator oxirida bo'lsa, to'xtash yoki yurish haqidagi buyruq har bir turist orqali oldingilarga etkaziladi. Yo'lda vaqtincha to'xtalish paytlarida birdaniga o'tirib olish, salqin paytlarda ustki kiyimni echish, suv ichish mumkin emas. Bir oz yurib, harakatlar qilib, keyin o'tirish, dam olish kerak. Yurak va o'pkaning normallashtirishini ta'minlash zarur. Juda charchaganda oyoqlarni balandroq ko'tarib yotish yoki o'tirish qon aylanish tizimini yaxshilaydi.

Tushki ovqatlanish uchun doimo tekis, salqin, suvli joylar tanlanadi. Turistlar o'z vazifalariga ko'ra tezlikda ovqat pishirishadi. Choy, kisel, kompot, kofe tayyorlashadi. Ovqat uchun o'tin terishadi. Umuman, vazifasiz kishi bo'lmaydi. Navbatchilar idish-tovoqlarni yuvadilar, gulxan o'chiriladi. Jo'nash oldidan qog'oz,

konserva qutilari va boshqa keraksiz narsalarni to'plab, chekkaroq joyga ko'miladi. Dam olish joyini to'la tozalab, keyin yo'lga chiqiladi. Bunday dam olishlar 1-2 soat, agar havo issiq bo'lsa, quyosh issig'i pasayguncha (manzilga borish sharti hisobga olingan holda) dam olinadi va keyin yana yo'lda davom etiladi.

Tunash uchun dam olish paytlarida avvalo chodirlar quriladi. Bekorlar o'tish to'plashadi. Kechki ovqatdan keyin voleybol, futbol, badminton, shaxmat yoki shashka va boshqa o'yinlar tashkil qilinadi.

Kechasi gulxan tashkil qilinib, uning atrofida suhbatlar, bahslar o'tkaziladi. Turistlar o'z taassurotlari, orzulari bilan o'rtoqlashadilar. Dam olish paytida sho'x qo'shiq va o'yinlar tashkil qilish yaxshi hordiq chiqarishga ko'maklashadi.

Sayohatlar bir necha kun davom etganda yo'lda yurish, tunashlar ko'p bo'lishi mumkin. Shu sababli yurish davomida yo'lda yurish tartibi o'zgarishi, turistlar toliqishi mumkin. Shunga ko'ra bir qatorda tizilib yurish, charchamaslik uchun vaqt-vaqti bilan dam olishni tashkil qilish lozim.

Qator boshida yo'l boshlovchi va qator oxirida eng kuchli, tajribali o'quvchi bo'lishi lozim. Yurish davomida toliqqan o'quvchilarning yukini engillashtirish yoki unga yordam berish talab qilinganda qator oxiridagi turist signal beradi. Keyin hamma to'xtaydi. Toliqqan o'quvchi oldingan o'tkaziladi. Umuman, tez-tez charchaydigan o'quvchilar qatorning oldingi qismida bo'ladi. Charchagan yoki xastalangan o'quvchi 3-4 kishi bilan yo'lda (qishloqda) qoldirilishi mumkin. Chakalakzorlardan o'tishda ilon va boshqa zaharli hasharotlar, yirtqich hayvonlardan saqlanish uchun ustki kiyimlarni, oyoq kiyimlarini qalinroq kiyish, qo'llarda tayoq bo'lishi kerak. 2-3 kishi 20-30 m oldinda yurishi, yo'l sharoitini aniqlashi kerak. Botqoqliklarni tayoq botirib ko'rib o'lchanadi.

O'rmon sharoitida esa kompas yoki karta (sxema)ni qo'lda tutish, aniq belgilar asosida yurish talab etiladi. Bunday paytlarda yuqorida aytilganidek, xavfsizlikni ta'minlashga to'g'ri keladi. Suvi ko'p qo'riqlardan o'tayotganda oyoq kiyimlarini aslo echmaslik, suv chuqurliklarini tayoq bilan aniqlash kerak.

Piyoda yurish sayohatlarida ham dovon oshishga to'g'ri keladigan sharoit bo'lishi mumkin. Dovonlardan oshishda ham turistlar bir qatorda tizilib yurishlari, zarur signallarni hamda yurish texnikasini bilishlari lozim.

Agar yurish va dam olish paytlarida tosh ko'chsa, tezlik bilan "tosh" deb baland ovoz bilan xabar qilish, uni tezda to'xtatish ilojini qilish kerak. Toshni to'xtatish imkoni bo'lmaganda undan saqlanish uchun tezda uni ko'rgan kishi o'zini chekkaga olishi kerak. Tog'liq joylarning toshini ko'chirish, ataylab uni dumalatish qat'iyan man qilinadi. Ko'chgan toshlarning ko'payishi katta nurashlarga sabab bo'ladi. Natijada lagerlar, kishilarning uylari yoki o'tayotgan, dam olayotgan yo'lovchilar, turistlarga baxtsizlik keltirishi aniq.

O'zbekiston sharoitidagi deyarli barcha daryolar, katta ariq-kanallar tezoqar hisoblanadi. Bu turistlar uchun birmuncha qiyinchilik yaratadi. Sirdaryo, Chirchiq, Zarafshon va boshqa daryolarning yuqori qismlaridan faqat ko'prik orqaligina o'tiladi. Daryolarning hatto boshlanishlarida ham doimo kechib o'tish amri mahol. Bunday joylardan erkin va xavfsiz o'tish uchun kunning birinchi yarmida o'tishga tayyolanish zarur. Chunki quyosh issig'idan qor, muzliklar erib, suv ko'payishi, toshqin tez-tez yuz berishi aniq. Suvlardan o'tishda oyoq kiyimini echish man etiladi. Chunki toshlar oqishi, toshlarning o'ta silliq toyg'oqligi tufayli kishi o'tishda urilishi, surilishi, toyishi mumkin. Shuningdek, daryo, soylardan o'tishda 3-4 kishi bo'lib, suvning oqishi tomonga qarab, elkama-elka bo'lib yurish lozim. Buni "tojikcha usul" deyishadi.

Tog' sharoitida turistlarning, ayniqsa maktab o'quvchilarning yuk ko'tarib yurishi ancha qiyin. Zarur bo'lganda mahalliy imkoniyatlardan, ya'ni ot, eshak va boshqa transportlardan yuklarni suvlardan, katta dovonlardan olib o'tishda foydalanish mumkin.

2.3.3. Sayohatlarni tashkil qilish

Maktablarda turistik harakatlarni yaxshi yo'lga qo'yish, uni rivojlantirishda pedagogik jamoalarning roli benihoya kattadir. O'qituvchilar o'z fanlari bo'yicha yaxshi bilim beribgina qolmasdan, balki ularning darsdan tashqari mashg'uloti, kasb tanlash, sport va sayohatlar bilan shug'ullanishlariga yaqindan yordam berishadi.

O'quvchilarni turizm va o'lkashunoslik to'garaklariga jalb qilish, sayohatlar uyushtirish va uni o'tkazishda geografiya, botanika, tarix hamda jismoniy tarbiya o'qituvchilari birinchi navbatda katta faollik ko'rsatadilar.

Sayohatlar davomida o'qituvchining ham, o'quvchilarning ham kayfiyati doimo bir xil bo'lavermaydi. Ba'zan turli bahslar, tortishuvlar, ranjishlar, hatto arazlashlar yuzaga keladi. Bu holning oldini olish uchun sayohat rahbari aybdorlarni topadi, ularni koyiydi, ko'pchilik oldida tanbeh beradi. Natijada umummaqsad yo'lida turistlar jamoasi o'z ahilligini to'la tiklaydi. Sayohat ko'ngilli o'tadi.

Sayohatda rahbarga quyidagicha talab va vazifalar qo'yiladi hamda huquqlar beriladi:

1. Guruhni tashkil qilish va uning to'la javobgarligini olish.

2. Tog' turizmi sayohatiga rahbarlik qilish uchun "Alpinist" nishondori va yuqori kategoriyali (III- IV) sayohatlarda ishtirok etgan yoki rahbarlik qilgan yuqori malakali kishi bo'lish.

3. Sayohat rahbarlarining huquqlari:

A. sayohat tartibini buzganlarga chora ko'rish, guruhdan chiqarish;

B. zarur bo'lganda marshrut yo'llarini o'zgartirish;

C. sharoit talab qilganda o'z guruhini tajribaliroq instruktor yoki mutaxassisga topshirish.

4. Rahbar quyidagilarni bajarishga majburdir:

A. turistlarni munosib darajada sayohatga tayyorlash;

B. sayohat marshrutlari, ijtimoiy-foydali ishlar, qidiruv va O'lkani o'rganish bo'yicha rejalar bilan tanishtirish;

C. karta yoki sxema tuzish, yo'ldagi xavfsizlikni ta'minlash;

D. yo'ldagi to'siqlarni o'rganish, zarur bo'lsa, ehtiyotdan boshqa yo'llarni belgilash;

E. gidrometeorologik o'zgarishlar bilan tanishtirish;

I. tegishli jihozlarni avvaldan tayyorlash, yo'l harajatlari, oziq-ovqatni hisoblash, yig'ish;

J. Marshrut daftarchasini tutish va marshrut kvalifikatsiyasi komissiyasiga (MKK) topshirish;

Z. Yo'lda ob-havo, geologiya, o'rmon xo'jaligi va boshqa idoralardan ruhsatnoma, tegishli maslahatlar olish;

I. guruhning tartib va intizomini muntazam nazorat qilib borish;

Y. yo'llarda tashkil qilingan xavfsizlikni saqlash va qutqarish nazorati idoralaridan ko'rikdan o'tish;

K. mashrut daftarchasini ma'lum joylarda belgilash;

L. sayohat davomida o'tilgan joylar to'g'risida telefon yoki radio orqali MKK yoki uning xavfsizlik va qutqarish nazorati punktlariga xabar berib borish;

M. shikastlanganlarni tezlikda tegishli joylarga etkazish;

N. baxtsiz hodisa yuz berganda tezlik bilan xabar berish;

O. Xavfga uchragan boshqa guruh yoki mahalliy aholiga yordam ko'rsatish;

P. sayohat tamom bo'lgach, tegishli idora va tashkilotlarga xabar berish.

5. MKK ruhsatisiz guruhdagi kishilarni o'zgartirish yoki qo'shish qat'iyan man qilinadi.

6. Sayohat rahbari o'tgan marshrut va qilingan ishlar yuzasidan yozma hisobot tuzadi.

Ana shunday muhim burchlarni faqat eng tajribali turist va o'qituvchigina bajara oladi. Shuning uchun o'qituvchi sayohatni o'tkazishda asosiy kuch hisoblanadi.

Sayohat rahbari butun yurish uchun yozma hisobot tuzadi. Unda o'tilgan marshrutlar, qilingan asosiy ishlar ko'rsatiladi. Marshrut varaqasi hamda fotosuratlar hisobotga ilova qilinadi. MKK ga topshiriladi. Sayohat xotiralariga bag'ishlab kecha uyushtiriladi, fotoalbum, fotomontaj, devoriy gazeta tayyorlanadi.

2.3.4. Sayohatda turistik turmush tadbirlari

Sayohatchilar marshrut davomida qulay kelgan joylarda to'xtab, dam olib, ovqatlanib, hatto tunab ham ketaveradilar. Shuningdek, zarur bo'lgan paytlarda aholi yashaydigan punktlarda, maktab, kolxoz klubida, joylarda to'xtash, tunash mumkin. Bunday hollarda mahalliy kishilar bilan aloqa bog'lash, o'zaro kelishish zarur. Hovli yoki maktablarda tunaganda davlat mulkini ehtiyot qilish, mahalliy kishilarga yordam berish choralarini ko'rish lozim.

Chodirni o'rnatish

Lager katta muammo emas. Ko'pchilik, asosiy narsa uni sotib olish deb o'ylashadi, keyin hamma ko'rsatmalarga muvofiq amalga oshirilishi mumkin. Qaysi biri chodir qopqog'ida joylashgan. Bu odamlar ko'rsatmalarga binoan chodir tikib, ularda uxladilar. . Va keyin ular ertalab shishgan yuzlari va boshi og'riydigan suv havzasida uyg'onishadi, bu suv ichkariga oqib tushgani kabi tushunarsizdir. O'zingizdagi bunday tajribalar allaqachon charchagan bo'lsa, bizning maqolamizni o'qish vaqti keldi.

Chodirni o'rnatish uchun joy topish

Tajriba shuni ko'rsatadiki, hamma joyda chodir o'rnatib bo'lmaydi. Do'konda sotuvchilar aniq teskarisini aytsa ham. Muammoga duch kelmaslik uchun quyidagi tavsiyalarni o'rganish kifoya.

1. Lager uchun joy tekis bo'lishi kerak. Nishab nuqtai nazaridan emas, balki er sharoitida: chiqadigan joylar yo'q. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ba'zi sabablarga ko'ra odamlar tekis tuproqqa qaraganda ildizlarga, tuberkulyozlarga va bukiklarga etarlicha uxlaydilar. Shuning uchun:

- Agar siz chodir uchun tanlagan saytingizda toshlar bo'lsa, ularni yo'q qilish yaxshiroqdir.

- O'tkir tugunlar atrofida yotishadi - ularni tartibga solish yaxshiroqdir: ular sizni nafaqat uxlashingizga imkon bermaydi, balki chodirning pastki qismini (odatdagidek suv o'tkazmaydigan) tiraladi va teshib yuboradi.

- Agar ildizlar er ostidan chiqsa va chodirga aylanadigan boshqa joy yo'q bo'lsa - bu joyga bir nechta yumshoq narsalarni qo'yishingiz mumkin. Yoki shunchaki erga barglar bilan novdalarni tashlang, uxlash aniqroq bo'ladi.

- Ha, va chodir ostida chumolilar yo'qligini unutmang. Qasoskor hasharotlar deyarli kechqurun ko'rinmaydi, lekin ertalab ular

chodirning tubini xursand qiladi va rasmiy ko'tarilishdan oldin sizni "do'stona" chaqishi bilan uyg'otadi.

2. Tog'larda va, albatta, hech bo'lmaganda siz uxlamochi bo'lgan tepaliklarda ozgina noaniqlik bo'ladi. **Uxlash uchun oyoqlaringizni pastga va boshingizni qiyalikdan yuqoriga ko'tarish muhimdir.** Nishab kichkina bo'lsa va yotish his etilmasa ham, siz eng yaxshi holatda emas, balki shishgan yuz bilan uyg'onasiz, shuningdek, kasal boshingiz bilan (qonli qondan).

3. To'satdan yomg'ir barcha rejalaringizni buzishi mumkin. Shuning uchun, chodir uchun joy tanlashda, shamoldan najot izlab, biron bir huni yoki teshikka tushmaslikka harakat qiling: hamma narsa unga oqib chiqadi. Agar avtoturargoh yaqinida tik qiyalik bo'lsa, ob-havo yomon bo'lsa, undan suv oqib chiqadi va u sizning chodiringizga keladi. Shuning uchun, yivlarda allaqachon o'rnatilgan chodirni qazishga arziydi. U erda bir marta suv chodirni aylanib o'tib, aholisini quritib yuboradi.

4. Chodirning gulxandan qanchalik uzoqligiga e'tibor bering. Xalq donoligiga ko'ra, **"Chodir sekundiga 100 dollar tezlikda yonmoqda"**. Shuning uchun, gulxan va chodir orasidagi masofa kamida uch metr bo'lishi kerak. Bundan tashqari, ichkarida tutun chiqmaslikka harakat qiling, aks holda ertalab bosh og'rig'i beriladi.

5. Chodirni suvdan uzoqroq joyda (kechqurun juda salqin va nam bo'lgan joyda) o'rnatish yaxshiroqdir, shuningdek, yo'lda emas. Aks holda, zulmatda, sizning qarorgohingiz ishtirokchilari yoki chodirga zarar etkazishi yoki chodirni bo'shatishi mumkin bo'lgan ba'zi kech turistlar chodirning ustiga ikki marta qoqilib ketadilar. Natijada, siz iliq uxlash sumkasidan turishingiz kerak va la'natlar bilan qoziqlar ichida yana bolg'a qilishingiz kerak.

6. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, oyoqlarga kirish imkoniyati bo'lgan chodirni o'rnatish qulayroqdir. Aniqroq aytganda, u chiqish joyiga oyoqlari bilan yopishtirilgan bo'lishi kerak. Aks holda, agar tunda kimdir "shamolga" tushib, yana qaytib kelsa, u albatta boshqa odamlarning boshiga qadam qo'yadi va ahmoqona sabab bilan umumiy ko'tarilishdan qochib bo'lmaydi. Oyoqlar kamroq joy egallaydi va baxtsiz tunga kirish osonroq bo'ladi.

Chodirni qanday o'rnatish kerak?

Chodirni qanday o'rnatishni tushunish uchun avval siz qanday chodir mavjudligini bilib olishingiz kerak. Bugungi kunda sotuvda

asosan uchta turdagi chodir mavjud: gable (**uy**)yarim sharlar (**simli sim**) va tunnel (**yarim rolik**).

1. Gable tipidagi chodirlar (idishlar) Endi ular biroz eskirgan va ularni do'konlarda kamroq va kamroq ko'rishingiz mumkin. Ularning noqulayligi shundaki, ular boshqa chodirlarga qaraganda kattaroqlik tartibini qo'yishadi. Bundan tashqari, ular shamolga chidamli emas va juda katta. Bunday chodirlar sayohatlarning boshlanishida yaxshi edi, ammo hozir ular hech qaerga olib ketmaydilar. Ammo, agar siz to'satdan chodirga ega bo'lsangiz, uni qanday qilib o'rnatishni qisqacha aytib beramiz. Gable chodirini o'rnatish uchun siz avval tomni qo'yishingiz kerak - va keyin pastki qismini cho'zishingiz kerak. Uyingizda chodirning ichiga yoki tashqarisiga joylashtirilgan ikkita vertikal post yordamida o'rnatiladi. Vertikal taglik o'rnatilgandan so'ng, chodir va chodirning pastki qismini ehtiyotkorlik bilan cho'zing. Iltimos, esda tutingki, chodir har doim ham ichki devor orqasida qolib ketolmaydi. Ushbu turdagi chodirda bu odatiy hodisa ...

2. Hemisferik ramka chodir - shubhasiz dunyo bo'ylab sayohat do'konlarida sotuvlar bo'yicha etakchi. Yig'ish va demontaj qilish juda oson, u shamolga chidamli va bardoshli. Bunday chodir yoylar hisobiga o'rnatiladi - ularning ichida kamida ikkitasi bor. Ushbu turdagi eng oddiy chodir quyidagicha o'rnatiladi: Joyni tanlagandan so'ng, erga ichki chodirni yoyib qo'ying (to'r va qora taglik bilan). Shundan so'ng, ularning qismlarini bir-birining ustiga qo'yib, yoylarni to'plang - va yoylarni chodirning ichki tomoniga qarama-qarshi qilib qo'ying. Keyin, chodirning dizayniga qarab: a) yoylar ichki chodirning burchaklaridagi teshiklarga kiritiladi va keyin maxsus kancalar yordamida biriktiriladi; b) yoki ular avval maxsus mato yivlari orqali bog'lanadi va shundan so'ng ular chodirning pastki qismiga biriktiriladi. Qanday bo'lmasin, firibgarlikdan keyin sizda oq ichki chodir bor. Uni chodirda joylashgan maxsus arqonlar bilan bog'lab, yoyning ustiga bog'lab qo'ying. Bu yanada qat'iy dizayn uchun zarurdir. Endi biz chodirga bir chodir qo'yamiz, chodirda joylashgan chiqishni ichki chodirda joylashgan chiqish bilan taqqoslashni unutmaymiz. Chodirni ichkaridan arklar bilan bog'lab qo'yish mumkin (shuning uchun uni chodirga qattiqroq yopishtirish kerak) yoki shunchaki erga qoziqlar yopishtirishni boshlang. Qopqoqlarning yordami bilan vestibulni uzatish kerak - va chodirning o'zi: agar u

ichki chodirga tushmasa, nafas olishdan kondensatsiya uning devorlarida to'planmaydi. Aks holda, ho'l narsalar orasida uyg'onishingiz mumkin: nafas olganda biz juda ko'p namlikni chiqaramiz. Shunday qilib, qoziqlarni iloji boricha ko'proq cho'zing. Ichki chodirni qoziqlar bilan mixlash mumkin emas: u ramka tufayli zaminning o'zida juda yaxshi turadi. Agar siz hali ham buni qilishga qaror qilsangiz, chodirni tashqi chodir bilan yopib, uni mahkamlashdan oldin cho'zing. Bo'ronni cho'zish belgilari (chodirning chetlari bo'ylab yorqin arqonlar) faqat chodir ochiq joyda tursa va siz kuchli shamoldan qo'rqsangiz. Agar siz o'rmonda lagerda bo'lsangiz, bu stretch belgilar mutlaqo keraksizdir. Bundan tashqari, chodir yonidan o'tgan odamlar shubhasiz ularning ustiga qoqiladilar.

3. Yarim chodirlar O'rnatish biroz qiyinroq (oldingi turdagi chodirlar hatto yolg'iz qurilgan!). Biroq, ularda bo'sh joy juda ko'p, chodir ichki devorlardan juda uzoqda (ular hech qachon ho'l bo'lmaydi) va yarim barreldan vestibullarda odatda yana bir nechta odam joylashishi mumkin (bu yomon ob-havo sharoitida butun kompaniyani birlashtirishga imkon beradi). Yarim barrelni o'rnatishda uning ramkasi bir-biriga parallel ravishda bir nechta yarim doira yoylaridan iboratligini esga olish kerak. Chodiringizning barqarorligi ularning qoziqlar bilan qanday o'rnatilishiga bog'liq. Shuning uchun, chodirni yaxshiroq yoyish uchun ko'proq joy qoldirish tavsiya etiladi. Yarim barrelni loyihalashda, birinchi navbatda, kemerlardagi chodir tikiladi, undan keyin ichki chodir ichkaridan mahkamlanadi. Shuning uchun, avval chodirni o'zi uzatishga harakat qilishingiz kerak - va keyin chodirning ichkarisida, avval chodirni unga yopishtiring va shunda bo'sh joy ko'proq bo'lishi uchun chodirning pastki qismini qoziqlar bilan mahkamlang. Quruq ob-havo sharoitida, ichki chodirni chodirdan olib tashlash mumkin va ochilmaydi: yarim barrel uchun o'rnatish vaqti tejaladi. Ammo yomg'irda chodirlarni ochib, ularni alohida-alohida qo'yish yaxshiroqdir va birinchi imkoniyatda bir-biridan alohida quritish kerak. Va keyin to'plangan chodir suvi tufayli sizning xaltaingizning og'irligi sezilarli darajada oshadi. Izoh: Yaqinda yarim sharlar chodirlari mashhurlikka erishdi, bu erda dastlab chodir arklarga tikilgan, so'ngra chodir ichkaridan birlashtirilgan. Ikkinchi va uchinchi turlarning bunday duragaylari. Bunday chodirlarning afzalliklari shundaki, ichki chodirni yomg'irda yuqori chodir ostida osib qo'yish mumkin - va u quruq qoladi. Bundan tashqari, yaxshi ob-

havo sharoitida siz oddiygina tashqi chodirni qo'yishingiz, uning ostiga narsalarni yig'ishingiz yoki o'tirishingiz va butun chodirni o'rnatishda o'zingizni aldamasligingiz mumkin. Bunday chodirni o'rnatish juda oddiy: birinchi navbatda, yo'ylar yuqoridan chodirga bog'lab qo'yilgan, ular chodirga o'rnatiladi, so'ngra ichkaridan ichkariga mahkamlanadi.

Kerakli joyni tanlash

Ba'zi Ajam sayohatchilar chodirni har qanday joyda to'liq o'rnatish mumkinligiga ishonishadi. Bundan tashqari, ushbu noto'g'ri tushuncha ko'pincha sayyohlik do'konlaridagi sotuvchilar tomonidan tasdiqlanadi. Biroq, dam olish qulay bo'lishi uchun siz chodirni qaerga qo'yishni bilishingiz kerak. Bir kechada turishni ta'minlashda quyidagilarni e'tiborga olish kerak.

1. Chodirni toshlar, o'tkir tugunlar, daraxt ildizlari yoki chumoli bor joyda o'rnatmaslik kerak. Ayniqsa yovuz hasharotlar beparvo sayyohning uyqusini buzishi mumkin.

2. Kechasi tepalikli tog'larda yoki tog'larda o'tkazganda, uxlash vaqtida bosh chodir o'rnatiladigan nishab kichik bo'lsa ham, qiyalikdan yuqoriga ko'tarilishi muhimdir. Aks holda, ertalab siz migrenlardan aziyat chekasiz.

3. To'satdan yong'ir yog'ishi ehtimoli aniq emas. Shuning uchun chodirni chuqur yoki huni ichiga o'rnatmaslik juda muhimdir. Aks holda, kechalari suv to'g'ridan-to'g'ri boshpanaga tushadi.

4. Chodirni qurishda oldindan gulxan yoqiladigan joyni oldindan o'ylab ko'rishingiz kerak. Chodir tezda yonib ketadi va uni yong'indan himoya qilish kerak. Bundan tashqari, tutun chodirga kirmasligi juda muhimdir.

5. Chodirni to'g'ridan-to'g'ri hovuz yoniga o'rnatish tavsiya etilmaydi. Bu joy odatda nam va sovuqroq.

Har bir Ajam sayyoh chodirni qaerga o'rnatish kerakligini tushunishi kerak, aks holda u buzilgan sayohatdan qochib qutula olmaydi.

Chodirlarning turlari

Bir kechada turish uchun chodirni qanday o'rnatishni tushunishdan oldin, uning qaysi turiga tegishli ekanligini aniqlash kerak. Ko'pincha do'konlarda yarim shar (ramka), tunnel (yarim barrel) va gable (uy) chodirini topishingiz mumkin. Oxirgi ko'rinish allaqachon eskirgan. Gable chodir yurish paytida juda mashhur edi. Ammo yaqinda ular uni juda kamdan-kam hollarda kompaniyaga olib borishdi. Gap shundaki, bunday uy uzoq vaqt davomida ishlaydi, shamolga chidamsiz va juda katta.

Yarim barrelli chodirlar ham og'ir. Ammo bu tur katta plyusga ega - u juda ko'p joyga ega. Shubhasiz, eng ko'p sotiladigan chodir yarim shar (ramka). Yig'ish juda oson va yuqori kuchga ega.

Lager chodiri

Tabiatda chodirni qanday o'rnatish kerak, ko'plab yangi boshlanuvchilar qiziqishadi. Eng mashhur yarim sharik (ramka) chodirini o'rnatish jarayoni quyidagicha:

1. Avval siz ichki chodirni erga yoyishingiz kerak.

2. Keyin yoylarni o'rnatishingiz kerak. Avval siz ularni to'plashingiz kerak. Ya'ni, ramka elementlarini bir-biriga joylashtiring. Ushbu turdagi chodirda kamida ikkita yoy bo'lishi kerak. Keyin hammasi chodirning dizayniga bog'liq. Arklar ichki chodirning burchaklaridagi teshiklarga joylashtirilishi mumkin va shundan so'ng ular kancalar orqali bog'lanishi yoki mato yivlari bilan bog'lanishi va

chodirning pastki qismiga yopishtirilishi mumkin. Keyin yoylar arqon bilan chodirning o'ziga o'rnatilishi kerak. Shu sababli, butun struktura yanada qattiqroq bo'ladi.

3. Allaqachon qilingan harakatlardan so'ng, chodirni tortib olish kerak. Chodirdagi kirishni ichki chodirda mavjud bo'lgan chiqish bilan taqqoslash muhimdir. Tutqichni ikki yo'l bilan bog'lash mumkin (qoziqlar yoki erga qoziqlar bilan).

O'rmonda tunashni yoqtiradiganlar uchun nima qilmaslik kerak

Chodirni qanday o'rnatishni allaqachon bilgan ba'zi odamlar quyidagi xatolarga yo'l qo'yishadi:

1. Chodirning pastki qismini bo'yamaslik uchun polietilendan foydalaning. Biroq, ob-havo yomg'iri bilan, bunday bezovtalik yanada tezroq sodir bo'ladi. Agar siz polietilendan foydalanishga qaror qilsangiz, unda siz uning burchaklarini bukib, chodirning pastki qismiga ulashingiz kerak.

2. Tog' daryolarining past plyajlarida chodirni o'rnatish kerak emas. Yomg'ir tufayli daryoda suv sathi to'satdan ko'tarilib, kechasi toshib ketishi mumkin.

3. Chodir tog'larda o'rnatilgan bo'lsa, ayniqsa ehtiyot bo'lishingiz kerak. U ko'chkini xavfli joylardan uzoqda joylashgan bo'lishi kerak. Masalan, qalin qor qatlami bor tog' yonbag'irlarida. Tun bo'yi qor yog'adigan joyda to'xtash taqiqlanadi.

Uzoq safarlarni sevadigan har bir kishi chodirni qanday o'rnatishni tushunishi kerak. Qoida tariqasida, sayohatchilar safida bu haqda faqat bir-ikki kishi biladi. Ba'zi odamlar piyoda sayohati nafaqat ta'til, balki katta mas'uliyat ekanligini unutishadi.

Chodirni qanday o'rnatish bo'yicha bosqichma-bosqich ko'rsatmalar

Agar siz zamonaviy sayyohlik chodirini sotib olgan bo'lsangiz, uni yig'ishda qiyinchiliklar paydo bo'lmasligi kerak. Aksariyat ishlab chiqaruvchilar montaj bo'yicha ko'rsatmalarni ichki tartibda joylashtiradilar, shunda hatto yangi kelgan sayyoh ham kecha-kunduzda joyni tanlashda qiyinchiliklarga duch kelmaydi (rasm).

Aslida, o'rnatilayotgan chodir hech qanday maxsus ko'nikmalarni talab qilmaydi va uning montaj sxemasi modeldan deyarli mustaqil emas:

1. Avval siz qopqoqni qopqoqdan olib tashlashingiz va uni qorong'i va zich tomonini pastga qaratib tanlangan hududda yotqizishingiz kerak.

2. Keyinchalik, siz ramkaning yoylarini yig'ishingiz kerak. Buning uchun naychalar oddiygina bir-birining ustiga qo'yiladi va ichidagi saqich mahkam ushlanadi.

3. Keyingi harakatlar chodirning modeliga bog'liq. Kemerli zamonaviy mahsulotlarda, ariqlar bir-birining ustiga xoch shaklida yotqiziladi va ramkaning pastki qirralari pastki qismidagi maxsus teshiklarga kiritiladi. Keyin chodirning pastki qatlami yoylarga bog'lab qo'yilgan va tepada maxsus plastik ushlagichlar bilan yoylarga biriktirilgan bir yashin tashlangan. Strukturani mahkamlash uchun faqat iplarni tortib, qirralarini qoziqlar bilan mahkamlash kifoya.

rasm. Ba'zan do'stlarning yordamiga muhtoj bo'lgan boshpana.

Umuman olganda, kompaniya boshlanishidan oldin chodirning jihozi va uni o'rnatish texnologiyasi bilan tanishish kerak. Shunda siz har qanday kutilmagan hodisalarga tayyor bo'lasiz va uxlash uchun joy ajratishda qiyinchiliklarga duch kelmaysiz.

Chodirni qanday o'rnatish kerak: qoidalar

Zamonaviy chodirlarning modellari shunchalik yaxshi o'ylanganki, ularni lager safari uchun o'rnatish eng kam vaqt talab etadi va ko'p harakat talab etmaydi. Ammo, dam olishni chinakam qulay qilish uchun siz boshpanani tashkil qilishning muayyan qoidalariga amal qilishingiz kerak (rasm).

Chodirni qurishda quyidagi nuanslarga e'tibor bering.

1. O'rmon chetida uxlash uchun joy ajratishga harakat qiling, lekin uning chuqurligida emas, chunki ustunlar chetida chivinlar

odatda kamroq bo'ladi. Xuddi shu sabablarga ko'ra, hovuz yonida chodir tikmang.

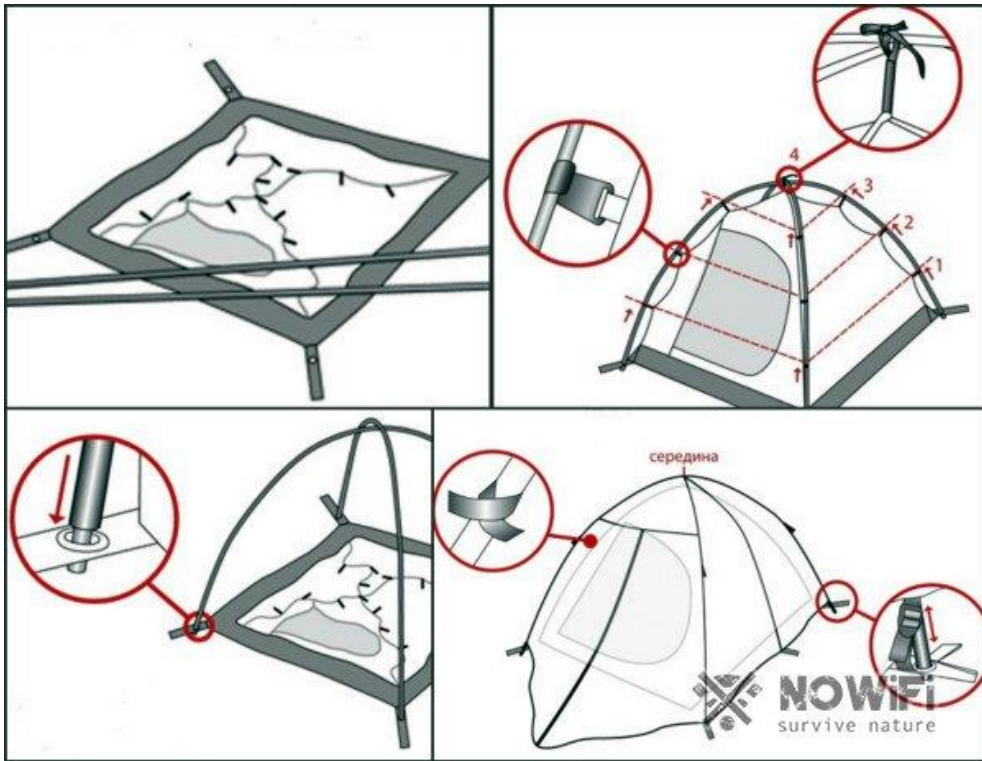
2. Agar siz yomg'irdan qo'rqsangiz, chodirning perimetri bo'ylab sayoz chuqurlarni qazib oling, ular drenaj teshiklari bo'lib xizmat qiladi.

3. Chodir oyoq tomonlari bilan uxlab yotganligi sababli kirish joyi to'g'ridan-to'g'ri zinapoyaning ro'parasida joylashgan bo'lishi kerak. Shunday qilib, kechasi sizning boshpanangizga kirishni osongina topishingiz mumkin.

4. O'rnatishdan oldin, joyni konuslardan, novdalardan va boshqa o'simlik qoldiqlaridan tozalashga ishonch hosil qiling. Bu chodirning pastki qismida seziladi va sifatli tungi uyquni buzadi.

5. Chodirni himoya qiladigan qoziqlar erga 45 daraja burchak ostida yopishtirilgan bo'lishi kerak. Ularni butunlay erga ko'mishning mantiqiy ma'nosi yo'q, chunki qoziqlarning kuchli zo'riqishi tufayli u chiqib ketishi mumkin va tuzilish buziladi.

Boshqa ba'zi materiallar, albatta, chodirning pastki qismida yotqiziladi: karemat, havo zambillari yoki zich matoning oddiy qatlami. Shunday qilib, siz o'zingizni erdan keladigan sovuqdan himoya qilasiz. Bunga qo'shimcha ravishda, agar siz chodir ostidagi hududni axlat bilan tozalay olmasangiz, bunday qo'shimcha qatlam qulay dam olishga imkon beradi.

Rasm. Bosqichma-bosqich o'rnatish sxemasi

Ammo dam olish joyini tashkil qilishda eng muhim narsa chodirni joylashtirish uchun to'g'ri joyni tanlashdir. Bu qulay dam olishda hal qiluvchi rol o'ynaganligi sababli, keling, batafsilroq to'xtalib o'tamiz.

Mezonlarni joylashtiring

Agar siz ta'tilga turistlar tez-tez kelib turadigan joyga borsangiz ham, bu har qanday joyda chodir tikishingiz mumkin degani emas. Strukturani yig'ishda bo'lgani kabi, bir kechada qolish uchun joy tanlash uyqu va dam olishda hal qiluvchi rol o'ynaydi (rasm).

Saytni tanlash tartibi quyidagicha:

1. Hech qachon vodiya yashin solmang. Yomg'ir yog'sa, boshpanangiz suv ostida qoladi. Kichkina tepalikdagi tekis joylarni yoki joylarni tanlash yaxshidir.

2. Agar soyada chodir qo'yish mumkin bo'lsa, unda bunday joyni tanlang. Bu ichki qismni kunduzgi qizib ketishdan himoya qiladi.

Rasm. Tunab qolish uchun to'g'ri tanlangan joy – shinam dam olish garovidir

Bundan tashqari, gulxan yonida chodir tikmaslikka harakat qiling, chunki uchib ketayotgan uchqunlar shuvoq yong'inlariga olib kelishi mumkin. Shuningdek, odamlar foydalanadigan yo'llarga e'tibor bering. Uyingizni to'g'ri yo'lning markazida yoki unga yaqin joyda jihozlamang. Shunday qilib, agar tunda kimdir qoziq yoki arqonga tushib qolsa, chodiringizni shikastlash xavfi tug'iladi.

Qishda chodirni qanday o'rnatish kerak

Qishki yurish eng qiyin deb hisoblanadi, chunki agar salbiy harorat qulay yashashga xalaqit beradigan bo'lsa. Ammo, agar siz sayyohlik yoki yomg'ir palto chodirini qanday qilib to'g'ri o'rnatish bo'yicha maslahatlarga amal qilsangiz, qishda ham sizning tuningiz dam olishi ancha qulay bo'ladi (rasm).

Qishki qulay avtoulavlarni jihozlash uchun quyidagi tavsiyalarga amal qiling:

1. Atrofni diqqat bilan baholang, durbin bilan yaxshiroq. Qor bilan qoplanmaslik va ko'chkiga tushmaslik kafolatlangan hududni tanlang. Shu sabablarga ko'ra, hech qachon chodiringizni jarning chetiga o'rnatmang.

2. Yaxshi tekis va mustahkam maydonni izlashga ko'proq vaqt sarflash yaxshiroqdir. Qanday bo'lmasin, bu o'zingizni pichirlashdan tezroq.

3. Agar mos darajadagi maydon topilmasa, qorni boshqasiga tekislang. Siz hatto kelajakda boshpana uchun joy qazishingiz mumkin. Ammo jarayonda chodirning kirish joyi qor bilan qoplanmasligi uchun joylashganligiga ishonch hosil qiling.

4. Oddiy qoziqlar qishki chodirni o'rnatish uchun etarli bo'lmasligi mumkin. Ular maxsus langar bilan almashtirilishi kerak. Agar ular qo'lda bo'lmasa, boshqa narsalarni ishlating: mushuklar, chang'i ustunlari yoki qalin novdalar.

rasm. Qishda to'xtash joyini ayniqsa ehtiyotkorlik bilan izlash kerak

Qish uchun uxlash joyini tashkil qilayotganda, shuningdek, chodirning olovdan uzoqligi to'g'risidagi qoidaga amal qilishingiz kerak. Chodir ichidagi issiqlikni saqlash uchun maxsus sayyohlik pechini olib kelish yaxshiroqdir.

Chodirni bosqichma-bosqich o'rnatish

Lager qurilish turi va modeliga qarab o'ziga xos xususiyatlarga ega. Agar ramka variantlarida hech qanday qiyinchiliklar yuzaga kelmasa, u holda yomg'ir palto chodirini yoki yarim barrelni o'rnatish ancha qiyin bo'ladi. Ikkinchi variant yanada zamonaviy variant sifatida ko'rib chiqilganligi sababli, biz shunchaki bunday chodirlarni yig'ish bo'yicha ko'rsatmalar beramiz.

Strukturani mustahkam va barqaror qilish uchun quyidagi tavsiyalarga amal qiling:

1. Chodirni qopqoqdan olib tashlang, tekislang va pastki qismini tayyorlangan joyga yoying. Keyin, uni qoziqlar bilan erga bog'lang.

2. Arklarni yig'ib, ularni boshqa tentning ichiga ulang.

3. Endi chodirning ichki yuzasini cho'zishingiz, chodirni cho'zishingiz va ustiga o'rnatishingiz kerak.

Siz ozgina boshqacha harakat qilishingiz mumkin. Birinchidan, yuqori chodirni to'g'rilab, yoylarni to'plang, ularni chodirning yivlariga joylashtiring va bog'ichlar bilan mahkamlang. Shundan so'ng, chodirni cho'zishingiz, chodirni to'g'rilab, pastdan chodirga ulashingiz kerak. Oxirgi bosqichda pastki qismi tekislanadi va o'rnatiladi.

Tanlangan usuldan qat'i nazar, ushbu usullardan biri bilan o'rnatilgan chodir xavfsizlik va qulaylikning barcha talablariga javob beradi.

Biz bolalar chodirini qo'ydik

Bolalar chodirini o'rnatish yanada oson, chunki bunday mahsulotlarning dizayni dastlab juda sodda va xavfsizdir.

Tabiatda bolalar o'yinlari uchun mos uy qurish uchun siz chodirni qopqoqdan olib tashlashingiz va uni "shiftga" tortib olishingiz kerak. Bunday uylarning dizayni shundan iboratki, ular bir necha soniya ichida tom ma'noda yotqiziladi. Siz shunchaki shamol esib ketmasligi uchun strukturani qoziqlar bilan mahkamlashingiz kerak.

Chodir kubini qanday o'rnatish kerak

Kub chodir tashqi ko'rinishi va maqsadiga ko'ra boshqa modellardan farq qiladi. Odatda bunday tuzilmalar baliq ovlash paytida ishlatiladi, ammo ular tashqi dam olish uchun vaqtincha boshpana sifatida ham foydalanishlari mumkin (rasm).

rasm. Qishki baliq ovlashda eng ko'p ishlatiladigan kub modellari

Bunday chodirning afzalligi shundaki, u juda keng, bir nechta odamni sig'dira oladi va unda siz to'liq balandlikda bemalol turishingiz mumkin. Aslida, o'rnatish bir xil bo'lib qoladi: birinchi navbatda tayanch qoziqlari o'rnatiladi, so'ngra ularga ekranlar yoki maxsus mahkamlagichlar bilan mahkamlangan panjara tushiriladi. Farqi shundaki, kuchli shamol bilan siz kuchli shamol tufayli bunday chodirni qurolmaysiz.

Standart chodirni o'rnatish bo'yicha batafsil bosqichma-bosqich ko'rsatmalar videoda keltirilgan.

O'rindiqlarni tanlash

Kechani o'tkazish uchun eng yaxshi joy - quruq, shamolli tepalik. Yomg'ir paytida undan suv oqadi va sizning panohingizga toshqin bo'lmaydi, chivin va mittilarga engil shabada esadi. E'tibor bering, siz uxlashingiz kerak, shunda bosh oyoqdan yuqorida joylashgan.

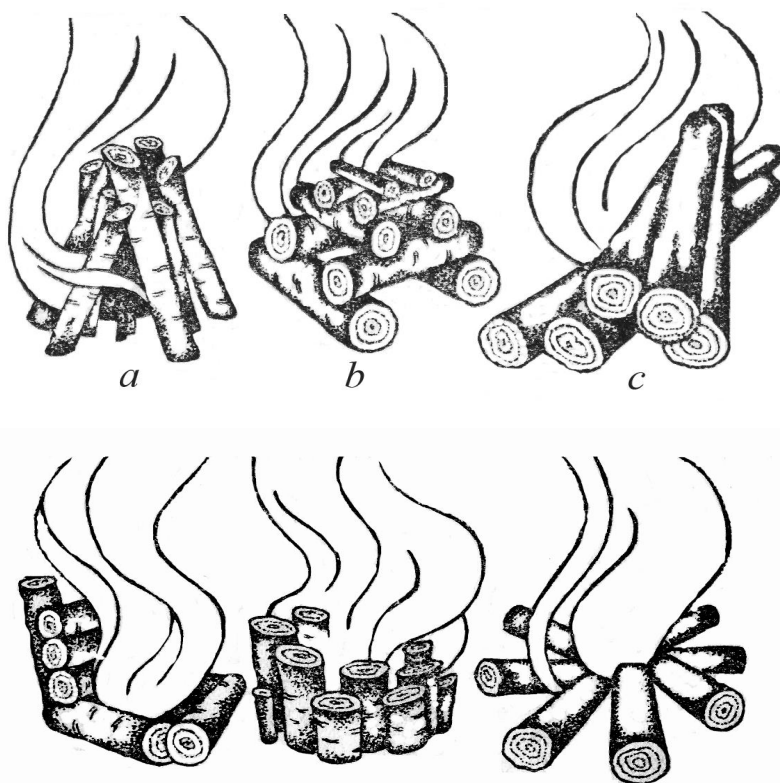
Yaqin atrofda chirigan va quruq daraxtlar, chumolilar, odam va hayvonlarning teshiklari va yo'llari bo'lmasligi kerak. Tuproqning quruqligini tekshirib ko'ring - unga qattiqroq qadam qo'ying. Agar namlik chiqsa, boshqa joy qidiring. Agar yaqin atrofda suv tanasi bo'lsa, undan uzoqroq turing.

Joyni tanlab, uning tartibiga e'tibor bering: erni tosh, tosh, shox va tugunlardan tozalang. Agar ob-havo salqin bo'lsa, chodirning tagiga qoraqarag'ay novdalarini qo'yish yaxshi bo'ladi. Buning uchun bir nechta bekam-ko'st archa novdalarini kesib tashlang. Qo'shimcha qatlam sizga hatto qishda ham muzlamaslikka yordam beradi.

Chodirlarni o'rnatishda mahalliy sharoit, ya'ni daraxtlar, toshlar va hokazolardan unumli foydalanish kerak. Chodirlarni bir-biriga yaqin va qator qilib qurish kerak.

Chodirlarni joylashtirish va uning atrofida o'tirish, ovqatlanish, o'yin tashkil qilish, gulxan yoqish kabi tadbirlarni faqat guruh rahbarining ruhsati yoki ko'rgazmasi bilan bajarish sayohatning mazmunli bo'lishini ta'minlaydi.

Turistlarning gulxan yoqish tajribalari ko'p (2.3.4 rasimga qarang). Gulxan yoqish usullari xilma-xil. Ular ichida "Kapa" (chayla) usuli keng qo'llaniladi, bunda shoxlar katta-kichik hajmda (30-50 sm) sindirilib, avval kichiklari yondiriladi. Gulxanning yorug'ligi chodirlarga tushishi, o'tishlarning ko'mirsiz bo'lib yonishi uchun yog'ochlar ustma-ust, tikroq holda qalanadi.

Rasm 2.1. Gulxan turlari.

a – Chayla, b – Quduq, c – Taygalik

Gulxan yoqishning "quduq" usuli ham mavjud. Bunda yog'och va shoxlar kichik g'o'lachalar shaklida (30-40 sm) kesiladi va avvalo, kichik shoxlarni kvadrat shaklida oraliqlarini ochib, ustma-ust qo'yiladi, alanga kuchaygach, yirikroq shoxlar qalanadi. Ana shu

usulda yoqilgan gulxan alangasi o'rtadan to'p bo'lib ko'tariladi va atrofni yaxshi yoritadi, hatto gulxan ustida choy qaynatish imkoni ham bo'ladi. "Taygalik" gulxani ko'pincha yirik va uzun shoxlar, bolorlardan yoqiladi (yog'ochlar uzunligi 2-3 m). Bu katta alanga beradi va katta guruhga ovqat tayyorlash, xo'l kiyimlarni quritishga mo'ljallangandir.

"Nodya" usulida yoqiladigan gulxanda er ozroq kavlanadi, uning bir tomoni pana qilinadi (devor shaklida). Chuqurchaga avval cho'g' solinib, keyin ustiga uncha katta bo'lmagan g'o'lachalar (50-60 sm) juft shaklda qo'yiladi. Yog'ochlar asta-sekin yonib, bir tekis alanga beradi. Pana (devor tomonda kiyimlarni quritish, ovqatni isitish uchun duxovkaga o'xshash moslama qilinadi. Bunaqa gulxan asosan o'rmonda, yog'ingarchilik ko'p bo'ladigan joylarda ishlatiladi.

Rasm 2.2. Tog' sharoitidagi o'choq

Bahor yoki yoz vaqtidagi tog' sayohatlarida yomg'ir yog'ishi, qattiq shamol esishi mumkin. Bu sababdan gulxan joyini tanlash katta ahamiyatga ega. Gulxanni devor yaqini yoki panaroq joyda, chodirdan uzoqroqda tashkil qilish kerak. Shuningdek, gulxan alangasi, uchqunlar quruq xashaklarga tushmasligi uchun gulxan atrofni tozalash kerak. Ehtiyot sharti bilan gulxan yaqinida har ehtimolga qarshi suv to'ldirilgan chelaklar, xo'l o'tlar saqlanishi kerak.

Qishki sayohatlarda tunash uchun aholi yashaydigan joylar (maktab, klub va hokazo) yozgi lagerlarni tanlash maqsadga muvofiqdir.

Barcha sayohatlarda, ayniqsa qishki tunashlarda yong'in va sovuq urishdan saqlanish uchun kechasi navbatchilik uyushtirish lozim.

Navbatchilar gulxan yoqish, ovqat pishirish, barcha turistik jihozlarning o'z o'rnida turishi uchun javobgardirlar. Navbatchilarni har 1-2 soatda almashtirish zarur.

Gugurtsiz olov yoqishning 10 usuli. Yog'och tayoqlarning ishqalanishi

Yong'in qilish qobiliyati, ehtimol omon qolish nuqtai nazaridan eng foydali mahoratdir. Olov - bu issiqlik va yorug'lik manbai, uni olovda ovqat pishirishingiz, suvni qaynatib, ichishga yaroqli qilishingiz mumkin. Shuning uchun tirik qolganlar barcha turdagi yong'inga qarshi vositalarga juda ko'p e'tibor berishadi. Olovni gugurtsiz va engil olov bilan yoqish qobiliyati qiyin paytlarda, masalan, gugurt ho'l yoki yo'qolganda yordam beradi. Yong'in qilishda eng muhim narsa yaxshi tindir. Agar sizda yaxshi tindir bo'lmasa, quyida tavsiflangan texnikalarning ko'pi foydasiz bo'ladi, chunki olov mayda uchqundan chiqib ketishi kerak. Yaxshi tinder har doim quruq bo'lishi kerak. Quruq o'tlar, barglar, qirg'ichlar, qobiq, shuningdek qo'ziqorin tinder odatda tinder sifatida ishlatiladi. Albatta, shag'alni oldindan tayyorlab qo'yish mumkin, masalan, gazlangan matoga namlangan paxta matosi yoki paxta sharlari. Va nihoyat, siz sayyohlik do'konida maxsus sintetik tinder sotib olishingiz mumkin. Gugurt va chiroqlarsiz gulxan yoqishning eng mashhur usullari. Flint va magniy Flint - bu ferrociumdan yasalgan metall tayoq - temir va mismetalning qotishmasi bo'lib, u metallga zarbadan uchqunlarni olib tashlaydi. Metall kreslo metall koptokni urganda - "kremen" - metallning mayda zarralari kesiladi, bu esa yuqori harorat va uchqun hosil bo'lishiga olib keladi. Yonayotgan tindirni ehtiyotkorlik bilan puflash orqali siz kislorodning oqishini va natijada tinderning yonishini ta'minlaysiz. Ba'zi bir kremniy magniy bar bilan birga kelishi mumkin. Bunday holda, stulni harakatga keltirmasdan oldin ehtiyotkorlik bilan magniyning mayda zarralarini tsilindringizga qo'ying, shunda u tezroq yonadi. Ishqalanish

Rasm

Ishqalanish uzoq ota-bobolarimiz tomonidan kashf qilingan olovni yoqishning eng qadimgi usulidir. Ushbu uslub ikkita yog'ochni bir-biriga surtish orqali issiqlikni yaratishga asoslangan. Ushbu usulning turli xil variantlari mavjud, ammo eng oddiyi - kamon matkap usuli. Piyoz milya yog'och taxtadan, mildan, tayanch blokidan va aslida kamondan iborat. Barcha elementlar yumshoq turlarning quruq yog'ochidan, ayniqsa taxtadan, bo'lishi kerak edi, buning uchun daraxt iloji boricha yumshoq bo'lishi kerak. Bortda yumaloq chuqurchani milingiz o'lchamiga kesib oling. Keyin taxtaning chetidan milya uchun ipga kesing. Egilgan novdadan ipni, ipni yoki hatto ipni kamonning ikkala uchiga bog'lab, kamon qiling. Milya atrofida aylanishi uchun milni aylantiring. Kengashni erga qo'ying, çentik kichik bir qoziq tepasida bo'lishi kerak. Oyog'ingizni taxtaning bir tomoniga qo'ying, milni dumaloq chuqurchaga joylashtiring. Milning yuqori qismida qo'llab-quvvatlash bloki va qulfni joylashtiring. Endi kamonni taxtadagi uyaga teskari tomonga va oldinga siljiting. Ishqalanish tufayli tutun paydo bo'lishni boshlaydi - chuqurchada kul paydo bo'lganini va chekayotganini ko'rmaguningizcha milni aylantirishda davom eting. Kuydirgich bilan kulni oling va olov paydo

bo'lguncha muloyimlik bilan puflang. Kattalashtirib ko'rsatuvchi ko'zgu

Rasm

Quyosh nurlarini ko'paytirishning bir necha xil usullari mavjud. Kattalashtiruvchi oynadan foydalanish eng keng tarqalgan, ammo yagona usuldan uzoqdir. Quyosh nurini har qanday shaffof suyuqlik orqali oshirish mumkin, masalan, sohasi ob'ektiv kabi ishlaydigan har qanday egilgan idishda suv. Aniq plastik to'rva ham mos keladi. Asosiy sir - bu quyosh nurini stakan yoki suv orqali ko'paytirish va uni tindingizning bir nuqtasida to'plashdir. Buning uchun suv shaffof bo'lishi kerak, menda ob-havo aniq. Quyosh porloq bo'lsa, peshindan keyin tanlash yaxshidir. Flint va po'lat

Rasm

Uchqunni engil po'latdan yasalgan tayoq bilan urish mumkin - masalan, cho'ntak pichog'i yordamida, qattiq toshga, eng yaxshisi

shag'alga. Buning uchun, masalan, kuygan matodan yasalgan tinder bilan bir qo'lingizda kletchni ushlab turishingiz kerak. Kremening zarba yuzasi o'tkir qirraga ega bo'lishi kerak, shuning uchun siz o'tkir qirrani olish uchun oldindan klinni yoki kvartsni ajratishingiz kerak bo'ladi. Ikkinchi qo'lingiz bilan pichoqning po'lat yuzasiga urib qo'ying va agar omadingiz bo'lsa, tinderga tushgan uchqun uni yoqib yuboradi. Gugurt va yoritgichlarsiz olov yoqishning ko'p usullari mavjud. Ushbu usullarning ba'zilari juda ko'p vaqt talab etadi va ularni amalga oshirish qiyin, ammo shuningdek, olov yoqadigan usullar ham xuddi shu gugurt qutisini ishlatishdan ko'ra biroz qiyinroq bo'ladi. Xususan, gugurtlarga qo'shimcha ravishda boshqa maxsus vositalar mavjud. Shunday qilib, masalan, gugurt va zajigalka bo'lmagan olovni yoqish flint yoki o't pistoni yordamida amalga oshirilishi mumkin. Ammo, agar sizda ushbu vositalar bo'lsa, siz favqulodda vaziyatlar haqida gapira olmaysiz, chunki gugurtdan ko'ra olov yoqish qiyinroq. Shuning uchun, biz ushbu vositalar mavjud bo'lmagan hollarda ham nostandart usullarni ko'rib chiqamiz. Ob'ektiv bilan olov yoqish gugurtlarga eng oson va tezkor alternativa va engilroqdir. Ushbu usullarga olovni gugurtsiz yoqish kiradi: Kreslo va kletchka; Gazsiz bo'sh silikon zajigalka; Ob'ektiv; Ko'zgu oynasi; Yog'ochdan ishqalanish; Yog'ochdagi ishqalanish tinder qo'ziqorinlari; Yog'ochdagi ishqalanish simlari; Tirnoq va bolg'a bilan; Konkida paxta; Elektr Kimyoviy vositalardan foydalanish; Quoldan o'q otildi. Olovni yoqishning ba'zi usullari ming yillar oldin, qadimgi odamlar hali maxsus jihozlarga ega bo'lmagan paytlarda ishlatilgan. Yong'in ishlab chiqarishning barcha usullarini batafsil ko'rib chiqaylik. Yong'in kreslosi va krevetka turi Ushbu usulda shag'al yuqori uglerodli po'latdan (stullar) o'tkir kumush bilan o'ralgan uchqun bilan yondiriladi. Shunday qilib, kremniy yoki boshqa bardoshli toshning o'tkir qirradi silliq po'lat yuzasi bilan to'qnashganda, mayda zarralar po'latdan parchalanib ketadi va zarbadan tutib, ular havoda uchib, uchqun hosil qiladi.

Rasm

Kreslo va kletchni deyarli hamma joyda, hatto yovvoyi tabiatda ham topish mumkin. Yovvoyi tabiatda shag'al yoki boshqa bardoshli toshni topish odatda qiyinchilik tug'dirmaydi. Kreslo sifatida ko'pchilik usta, pichoq va boshqa temir asboblardan foydalanadi. Ushbu usul eng kichik uchqundan o'tishi mumkin bo'lgan birinchi sinf tinderni talab qiladi. Farmatsevtika jun, qog'oz va boshqa usullar uchun mos bo'lgan boshqa variantlar bu erda ishlamaydi, chunki po'latdan yasalgan uchqun, masalan, zamonaviy shag'aldan yasalgan uchqunlarga qaraganda ancha sovuqroq. Ushbu usulga mos keladigan birinchi sinf tinder ishlab chiqarishning beshta variantini bilaman: Birinchi tinder ikkita polipordan qilingan. Bir qaymoqdan qo'ziqorin qo'ziqorin qismi kesilib, "baxmal" qoldiriladi. Chaga bor (qayin ustida o'sadigan qo'ziqorin qo'ziqorin turi) va uning jigarrang qismi tuproqqa singib ketgan. "Velvet" chagadan chang bilan ishqalanadi - tinder tayyor. Bunday tinder tezda tayyorlanadi, ammo u darhol uchquni ushlamaydi. Ikkinchi tinder hazm qilish orqali tindiruvchidan tayyorlanadi. Buning uchun, "kadife" tindiruvchi huni kesilib, kul eritmasiga solinadi (olovdan 1 qism kul, 2 qism suv). Kuyikdagi tinder 2 soat davomida pishiriladi, shundan so'ng u silliq tayoq bilan latta holatiga keltiriladi. Shundan so'ng, tinder yaxshi quriydi va yoğurulur. Bunday tsilindrni yoqish uchun uning bir qismi yirtilib ketadi va sinish yuzasida uchqun chiqib ketadi. Ushbu parametr boshqa

ateşleme vositalarini tejash kerak bo'lgan holatlarda ishlatilishi mumkin: agar siz olovga tinder tayyorlash uchun bitta o'yin o'tkazsangiz, kelajakda to'liq qutichani saqlashingiz mumkin. Uchinchi tinder qayindan qilingan. Buning uchun erda qayin yotadi: aynan shunday tanqisliklar, chirigan rot (chirigan yog'och) paydo bo'lishi bilan tezroq chirydi. Chirishgan chirigan joy olib tashlanadi va kerak bo'lsa, quyoshda quritiladi. Bunday chirigan yog'och, garchi oson bo'lmasa ham, uchquni tutib, yoqila boshlaydi. Usul qulay bo'lganligi sababli, bu tsilindrni tayyorlash uchun deyarli vaqt va kuch talab qilinmaydi, shuningdek, oldindan o't o'chiriladi. To'rtinchi tinderni paxta matosiga kirmasdan kislorodni yoqish orqali olish mumkin. Bu ayol deb ataladigan narsa. Mato katlanmiş va itarilgan, masalan, qalay qutichasida. Konservasi yopiladi va olovga qo'yiladi. Tutun va alanga idishning yoriqlaridan ko'rinishni to'xtatgandan so'ng, quti tsilindr bilan birga olovdan chiqariladi va havoda salqinlash uchun qoldiriladi. Olingan tinder uchquni juda oson ushlaydi, ammo uni tayyorlash uchun sizga hazm qilish tindagi singari boshqa usulda suyultirilgan mato va gulxan kerak bo'ladi. Beshinchi tindir - bu yaqinda o'chirilgan gulxan yoqilg'isi. Faqat oq kul qatlami mavjud bo'lganlar mos keladi. Uchqun paydo bo'lgach, bunday ko'mir yoqila boshlaydi, unga ikkinchi ko'mir olib kelinadi va olov yoqiladi, shunda alanga yoqiladi. Bunday ko'mir uchqunni osonlikcha ushlaydi, ammo oldindan tayyorgarlikni talab qiladi. Shunga qaramay, boshqa variantlar singari, bu boshqa ateşleme vositalarini tejash uchun juda mos keladi. Ushbu tinderning har qanday qismi namlikdan himoyalangan bo'lishi kerak. Uni muhrlangan idishga, masalan, vitaminlar bilan to'ldirilgan plastik bankaga yoki osongina chiqarib olish uchun keng bo'yinli PET shishasiga solib qo'yish maqsadga muvofiqdir.

Rasm

Qisqichbaqasimon qo'ziqorin yoki qo'ziqorin qo'ziqorin, aslida u uzoq vaqtdan beri yaxshi tinderdan qilinganligi uchun o'z nomini oldi. Endi mos tinder mavjud bo'lganda, siz shag'al va kreslo bilan olovni ko'paytirishni boshlashingiz mumkin. Buning uchun: Flintga qarshi urish toshlarning birida o'tkir chip hosil qiladi. Keskin chiziq sizga ko'proq uchqunlarni o'ynash va erta muvaffaqiyat qozonish imkoniyatini oshirishga imkon beradi. Tindirilgan shag'al bir qo'lga o'ralgan, stol ikkinchi qo'lda. Tinder yuqoridan chipga joylashtirilgan (uchqunlar bu erda uchadi) va bosh barmog'i bilan bosiladi. Kresloning zarbasi bilan uchqunlar chayqalish uchun kesiladi, bu esa olovni yoqishi kerak. Agar kuygan jurnal yonib ketgan bo'lsa, u holda stol yotar va uchqunlar yuqoridan pastgacha shag'al bilan o'yilgan. Uchquni ushlagan tsilindr yonib, olov paydo bo'lguncha shishib ketadi. Mashhur 2016 yildagi "Survivor" filmida haqiqiy voqealarga asoslangan holda, Leonardo Di Kaprio rolini o'ynagan bosh qahramon flintning tepasida tsilindr bilan to'g'ri versiyani ishlatishning o'rniga, shag'al ostiga tinder qo'yadi. Shu tarzda, albatta, siz o'zni yoqishga urinib ko'rishingiz mumkin, lekin nega shakar bo'lmagan hayotingizni murakkablashtirasiz? Ushbu usul juda g'alati, chunki u namlikdan himoyalangan bo'lishi kerak bo'lgan maxsus tayyorlangan tinderni talab qiladi. Biroq, agar bunday tegirmon hali ham mavjud bo'lsa, bu usul bilan olovni yoqish juda oson va tezkor bo'ladi: eski kunlarda

behuda emas, gugurt va zajaklar hali paydo bo'lmaganida, u boshqa murakkab usullarni almashtirdi va olovni ishlab chiqarish uchun asosiy vositaga aylandi. Gazsiz kremniy zajigalka bilan olov yoqish Bu usul printsiptial jihatdan olovni zamonaviy shag'al bilan yoqish usuliga o'xshaydi: uchqun, zajigalokning bir qismi bo'lgan mischmetaldan tinderga o'ralgan tayyorlangan yonadigan kukunni yoqib yuboradi. Yonuvchan kukun olovni yondiradi. Ushbu usul silikon zajigalovchi vositani talab qilishi aniq. Agar oldingi usulda tavsiflangan tund yoki paxta (odatda turistik tibbiyot kabinetida joylashgan) yoki chuchuk suv havzalari bo'ylab o'sadigan eski katakning parchasi bo'lsa, ularni yoqish uchun juda ko'p uchqun bo'ladi. Ammo bunday yonuvchan tinder mavjud bo'lmaganda, biz ikkita variantni ko'rib chiqamiz. Birinchi usulda tualet qog'ozi tinder sifatida olinadi. Safarlarda biz uni maqsadga muvofiq ham, suvni tejash kerak bo'lganda idishlarni artish uchun ham ishlatamiz va yaqin atrofda mos o't yo'q. Bu, ayniqsa, uni moy bilan (hijyenik lab bo'yog'i ham yordam berishi mumkin) yoki boshqa yonuvchan suyuqlik bilan namlasangiz yoki shamdan parafin parchasini o'ralsangiz yaxshi bo'ladi. Shunday qilib, birinchi usulda yong'inni boshlash uchun siz quyidagilarni qilishingiz kerak. Qopqoq zajigalkadan chiqariladi. Tualet qog'ozi bir necha marta katlanmish va ko'z yoshlari. Barcha qismlar bir tomonga yirtilgan qismga o'ralgan. Olingan suyak g'ildirak aylanayotganda uchqunlar o'chadigan joyda zajigalka qarshi bosiladi. Yirtilgan bo'shashgan qismlar uchqun tomon yo'naltirilishi kerak. Uchqunlar xurmolarni engil g'ildirakka hojatxona qog'ozi qog'oziga surib o'yilgan. Uchqunlarni o'ymak qog'ozni tutashtirish boshlangunga qadar takrorlanadi. Qog'oz yong'in paydo bo'lguncha shishiradi. Ushbu usul uchun sizga quruq quruq hojatxona qog'ozi kerak bo'ladi (afzal yumshoq va yumshoq, shuningdek whatman qog'ozi kabi qalin emas). Aytishim mumkinki, har qanday hojatxona qog'ozi shu tarzda kuyish uchun bir xil darajada mos kelmaydi: shimingizning cho'ntagida yotadigan va nam bo'lgan qog'oz yaxshi yonmaydi.

Rasm

Yoqilg'i bo'lmasa ham, silikon zanjigalka quruq tindirni yoqish uchun etarlicha uchqun chiqaradi. Ko'pchilik burmalarni quritish uchun cho'ntagiga solishni maslahat berishadi, ammo men o'z tajribamdan bildimki, cho'ntagimda yotgan qog'oz qurimaydi, lekin ho'l bo'ladi. Ehtimol, bu terlash va tananing va kiyimlarning yuqori namligi bilan bog'liq. Ikkinchi usul kamroq injiq va u nafaqat tualet qog'ozini, balki odatdagi usulni ham, masalan, daftarchadan yirtib tashlashga qodir. Bu yanada universaldir: masalan, men muammosiz daraxtdan yirtilgan qo'ziqorinni (uning naycha qismi) yaltiratsizga muvaffaq bo'ldim. Yovvoyi tabiatda qog'oz o'rniga, xuddi shu qayin po'stlog'ini (uning eng yupqa qismi) ishlatish mumkinligini taxmin qilish qiyin emas. Shunday qilib, ikkinchi usulni amalga oshirish uchun siz quyidagi ko'rsatmalarga amal qilishingiz kerak. Qopqoq zanjigalkadan chiqariladi. Qog'oz varag'ining o'rtasi silliqlash yoki boshqa maqsadlar uchun mos usul bilan gevsetilib, varaqning o'rtasiga huni vujudga kelishi uchun egilgan. Agar bu amalga oshirilmasa, olovni ham olish mumkin, ammo siz mischmetal yengil novdani ko'proq parchalashingiz kerak bo'ladi. Yoritgich dastlab qog'ozdan gorizonta ravishda joylashtirilgan, shunda uchqunlar qog'ozga o't qo'ymasligi mumkin. Engil g'ildirak qog'ozda engil miqdordagi kukun yig'ilib qolmaguncha asta-sekin aylanadi. G'ildirakni aylantirganda, uchqunlardan qochishga harakat qiling. Kukun qog'ozning o'rtasida, bo'shashgan joyda to'planadi. G'ildirakni kukunga engilroqdan aylantirish orqali uchqun olinadi - miltillovchi qog'ozni yoqadi. Bu

usul bo'sh zanjigalka bilan yaxshi. Ammo, mening tajribam shuni ko'rsatdiki, agar zanjigalka unda gaz qolmaguncha ishlatilsa, bu juda foydali bo'lmaydi: allaqachon mischmetal chiplarni qirqish paytida, novda uchib ketishi va yo'qolishi mumkin, bu odamni ishni tugatish imkoniyatidan mahrum qiladi. Boshqa tomondan, bunday zanjigalka sizni gazzsiz ham olov yoqishga imkon bersa ham, men hali ham piezolampani olib yurishni maslahat berishga jur'at etaman: foydalanish qulayroq, ayniqsa uni sovuqda qo'lingizda muzlatib qo'yishingiz kerak bo'lganda. Diqqat! Sovuqda ko'plab arzon zanjigalka sovutish va ichidagi gaz bosimining pasayishi tufayli juda yomon ishlaydi. Shuning uchun ularni ichki cho'ntagingizda saqlash va foydalanishdan oldin darhol olib tashlash tavsiya etiladi. Kamida ikkita zanjigalka va gugurt yoki ulardan bittasi sindirilgan bo'lsa, unashtirish foydali bo'ladi. Agar mablag 'sizga "kuchli" narsaga pul sarflashga imkon bersa, unda turbo lampani sotib olish yaxshiroqdir: u shamolda ham chiqmaydi va u bilan olov yoqish osonroq bo'ladi, lekin undagi yoqilg'i ham tezroq tugaydi. Quyosh linzalari bilan gullash Ushbu usul ob'ektivning xususiyatlariga asoslanib, uning sirtidan o'tgan barcha quyosh nurlarini bir nuqtada to'plashdir. Aynan shu erda harorat tinderga o't qo'yish uchun etarli bo'ladi. Kampaniyadagi linzalarni ko'zoynak, kamera, durbin va boshqa qurilmalardan olib tashlash mumkin, ular bo'lishi mumkin. Ba'zan ular xaritani ko'rish uchun lagerda kichkina kattalashtiruvchini olib boradilar. Kattalashtirish oynasi ba'zi planshet kompas modellarida mavjud. Agar tayyor variantlar mavjud bo'lmasa, ob'ektivni improvizatsiya qilingan vositalardan yasash mumkin, masalan, muzdan o'yilgan, yo'l bo'ylab topilgan tubdan yasalgan narsalar, boshqa narsalar qatorida, shisha idishlarning axlatlari (mo'rtligi sababli lager safari paytida shisha idishlarni olib yurish tavsiya etilmaydi). Suv bilan to'ldirilgan prezervativ yoki PET shishasi ham olovni yoqish uchun ob'ektiv vazifasini bajaradi. Video: prezervativ bilan olov qurish Quyoshdan foydalangan holda olovni yoqishning ushbu va boshqa usullari alohida maqolada batafsil ko'rib chiqilgan, shuning uchun endi biz shaharda yoki qishloqda ishlatilishi mumkin bo'lgan variantga, ya'ni yorug'lik lampochkasidan ob'ektiv yaratishga e'tibor qaratamiz. Buning uchun sizga uyda ham, kiraverishda ham, axlatxonada ham topilishi mumkin bo'lgan akkor chiroq kerak bo'ladi. Chiroq qanchalik katta bo'lsa, yaxshi bo'ladi. Chiroqning shakli yumaloq bo'lishi kerak. Qattiq narsa

keramika izolyatorini buzadi. Tirnoq bilan qilish qulayroq. Yaratilgan teshik orqali ichki qism muloyimlik bilan taqillatiladi. Barcha "kirishlar" shishadan olib tashlanadi. Kassaga toza suv quyiladi - ob'ektiv tayyor. Ushbu ob'ektiv, boshqa ko'plab imorat bilan ishlangan vositalar bilan taqqoslaganda, olovni yoqish uchun juda samarali vositadir. Ob'ektiv va quyoshdan olovni yoqish usuli juda sodda va samarali, ayniqsa tugagan linza bo'lsa. Men o'zim uni ishlataman va boshqalarga tavsiya qilaman, quyoshli ob-havo sharoitida olov yoqishning asosiy usuli, bu zangori chiroqlar va yoqilg'i tejash imkonini beradi. Ushbu usul faqat iliq mavsumda yaxshi ekanligiga ishonishadi, ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, ular hatto qish mavsumida ham nol daraja haroratda olovni yoqishi mumkin, ammo adolatli ob-havoda. Asosiysi, quyoshga ega bo'lish. Ushbu usulning bitta kamchiligi bor - ular kechasi bulutli havoda olov yoqishlari mumkin emas. Olovni konkav oynasi bilan tepish Ushbu usul oldingisiga o'xshash printsipga asoslanadi, faqat bu holda quyosh nurlari kavisli oynalar tomonidan emas, balki konkav oynasi orqali to'planadi va yoritish oyna va quyosh o'rtasida joylashgan. Kampaniyada chiroq yoki avtomobil farasidan reflektorni olib tashlash orqali biron bir konkav oynasini olish mumkin. Gaz tsilindr bilan, aniqrog'i, shaffof porloq tubi bilan olovni yoqish yaxshi (bunday ballonlar gaz va ko'p yoqilg'i yondirgichlarida ovqat tayyorlash uchun lagerga olib boriladi). Shahar sharoitida konkav oynasini barcha kichik narsalarni sotadigan do'konda sotib olish mumkin. Masalan, men shu maqsadda eski mikroskopdan olingan oynadan foydalandim: kichkina bo'lishiga qaramay, u quyosh nurlari bilan yaxshi kurashdi. Qiziqarli va g'ayrioddiy variant - bir osh qoshiq bilan olov yoqish. Albatta, kelajakda olovni yoqish vazifasini soddalashtirish uchun, bu juda qoshiq qoshig'i konkav oyna shakliga o'zgartirilishi kerak. Biroq, deformatsiyasiz ham, yozning issiq kunida bunday qoshiq sezgir tinderni, masalan, yonib ketishni yoqishi mumkin. Ko'p marta men ushbu maqsadlar uchun pivo idishidan konkav oynasini ishlab chiqarish bo'yicha tavsiyalarni uchratganman. Xamirning pastki qismini shokolad bilan parlatish taklif qilindi. Les Stroud ("Science of Survival" teledasturining kanadalik rahbari) videoda ushbu usulni namoyish qilganidan so'ng, men ushbu usulni sinab ko'rishga qaror qildim. Ammo, kutilganidek, bu fikrdan hech qanday yaxshi narsa kelmadi: qutining osti, ko'zguga aylanish o'rniga

zerikarli bo'lib qoldi. Kassaning pastki qismini gulxan va tish pastasi bilan ishqalash ham yorqinlikni qo'shmadi. Chindan ham sayqallash uchun mos bo'lgan usul oddiy, ammo zerikarli bo'lib chiqdi: idishning pastki qismini mato bilan parlatish mumkinligi ma'lum bo'ldi. Ob'ektiv bilan olovni olish usuli bilan taqqoslaganda, bu usul kamroq qulaydir, chunki siz har doim ham qulay bo'lmagan quyosh va oyna orasidagi tinder soyini saqlashingiz kerak. Bundan tashqari, tinderning o'zi ko'p hollarda oynaga tushgan quyosh nurlarini o'z soyasi bilan qisman yashiradi va shu bilan usul samaradorligini pasaytiradi. Umuman olganda, ushbu usul ob'ektiv yordamida olovni tayyorlash usuli bilan bir xil afzallik va kamchiliklarga ega. Yog'ochni daraxtga ishqalanish orqali ko'paytirish Shu tarzda olov yoqish printsipi ishqalanish paytida daraxt qiziydi va ishqalanish natijasida hosil bo'lgan chang eriy boshlaydi. Ushbu chang changni yoqib yuborib, yoqib yuboriladi. Ushbu usullarni bajarish juda qiyin va vaqt talab etiladi. Dastlabki tayyorgarliksiz, shu tarzda, ayniqsa bizning kengliklarda olovni boshlash qiyin bo'ladi. Bundan tashqari, usul yog'ochga juda sezgir: har bir daraxt ishqalanish bilan yaxshi isitilmaydi va agar siz uning tanlovi bilan xato qilsangiz, muvaffaqiyat ehtimoli keskin kamayadi. Shunga qaramay, men shaxsan ushbu usulni asosiy deb hisoblayman, ya'ni hech qanday sharoitda olovni yoqishga imkon beradigan usul, agar tabiatda odam hech qanday jihozga ega bo'lmasa va bu erdagi daraxtlardan tashqari tosh va metall qolmasa. Shu sababli, uni rivojlantirish uchun vaqt va kuch sarflash mantiqan to'g'ri, chunki zamm yoki olovni yoqish tabiatda qulay va xavfsiz yashash uchun asosiy narsalardan biridir. Yog'och qo'ziqorinlarni ishqalab, olovni o'ldirish Ushbu usulning printsipi oldingisiga o'xshaydi, faqat bu holda yog'och va tinder o'rtasida ishqalanish sodir bo'ladi, ya'ni chaga. Ma'lumot uchun: chaga - bu qayin qo'ziqorini deb ham ataladigan turli xil qo'ziqorin qo'ziqorinlari. Ismdan ko'rinib turibdiki, bunday qo'ziqorin qayinlarda o'sadi. Chaga nafaqat olov tayyorlashda, balki choy, kvas tayyorlash uchun ham, tibbiy maqsadlarda ham ishlatiladi. Yong'inni shu tarzda yoqish uchun siz quyidagi amallarni bajarishingiz kerak: Quruq daraxtning tanasida uning yuqori qismida bolta bilan ikkita yuz bir-biriga to'g'ri burchak ostida joylashgan uzunlamasına kesilgan. Magistralning kesma qismining yuqori qismi bir vaqtning o'zida gable kulbasiga o'xshaydi. Chaga ikki qismga bo'lingan. Chagning bir qismi kesilgan holda ikki qo'li bilan yuzlar

tomonidan hosil qilingan uchiga bosiladi va harakatlana boshlaydi. Ushbu harakatlar tabiatan o'zaro ta'sirga ega bo'lishi kerak, magistral bo'ylab yo'naltirilgan va yonib ketadigan chaga boshlanishidan oldin bajarilishi kerak. Yonayotgan chag'a yondirgichga o'tkaziladi va olov paydo bo'lguncha shishiriladi. Bu usul yong'in omochiga o'xshashdir, uni amalga oshirish uchun ko'p kuch va vaqt sarflanishi kerak. Bundan tashqari, ushbu usul uchun sizga yog'ochni yiqitish va qayta ishlashga imkon beradigan bolta yoki boshqa vosita kerak. Ushbu usulning kamchiliklari, shuningdek, barcha hududlarda o'smaydigan chaganing o'z ichiga olishi mumkin. Qanday bo'lmasin, men uni Ukrainaning janubida, shu jumladan ushbu mintaqada o'sadigan qayinlarning ozligi sababli topa olmadim. Shunga qaramay, barcha ishqalanish usullarining qayin bog'ida bu eng samarali hisoblanadi, chunki qayin daraxtining qattiqligi tufayli hind skripkasidan foydalanib, olovni bir xil usulda ishlatish yaxshi fikr emas. Yog'ochga ishqalanish simidan olovni o'ldirish Ushbu usulda tinder daraxtga ishqalanish orqali qizdirilgan simdan yonadi. Odatda sayyohda ta'mirlash vositasida sim bo'ladi: bu erda jihoz buzilgan taqdirda, uning yordami bilan ta'mirlanishi mumkin. Bundan tashqari, boshpana yoki raft qurishda elementlarni bir-biriga mahkamlash uchun arqon o'rniga simdan foydalanish mumkin. Teldan siz tuzoqlarni, xususan, tuzoqlarni va boshqalarni qilishingiz mumkin. Tuzoq va tepaliklar kabi tuzoqlarning ba'zi turlari, ba'zi hududlarda noqonuniy bo'lishi mumkin. Shuning uchun, faunaning ba'zi vakillarini tutishdan oldin, har doim mahalliy qonunchilik bu haqda nima deganini so'rashingiz kerak. Shunday qilib, bitta mintaqada maxsus jihozlardan foydalanishga ruxsat berilishi mumkin, boshqasida esa qonun bilan taqiqlangan. Omon qolish sharoitida hech kim bu narsalarga e'tibor bermasligi aniq, ammo tabiatda omon qolish qobiliyatlarini ishlab chiqishni istagan tinch sayyoh uchun, bunga qaramay, jarima va tabiatga zarar etkazmaslik uchun ularni hisobga olish kerak. Isitish natijasida erta buzilmasligi uchun ushbu usul uchun sim qalinligi 2 mm dan yuqqa bo'lmasligi kerak.

Rasm

Kampaniyada sim odatda foydalidir - unga gulxan ustiga idishlar osilgan, undan turli xil asboblarni yasalgan va uni ishlatishda ham foydalanish mumkin. Shu tarzda olov yoqish uchun quyidagilarni bajaring: Uzunligi kamida 80 sm bo'lgan simning bir qismi olinadi, kichikroq bo'lak bilan ishlash noqulay bo'ladi. Ikkita kichik tayoq tutqichlar shaklida simlarning uchlari vidalanadi. Qalin quruq jurnal olinadi, uning oxirida kichik bir joy bir tomonga (taxminan 20-30 sm) kesiladi. Jurnal quruq maydonchaga joylashtirilgan va yon tomonga siljishining oldini olish uchun har qanday qulay tarzda o'rnatiladi. Tel kesilgan qism ostida o'tkaziladi va "arralash" jarayoni boshlanadi. Yog'ochni zanjirli arra bilan ko'rishganda, ular shunga o'xshash tarzda ishlaydi. Tel daraxtga ozgina ishqalanib, kichik bir truba hosil bo'lgandan so'ng, kesilgan joyga tinder qo'yilib, u simga mahkam tegib turadi. Tinder sifatida siz eski quruq sakkizoyoqni pastga tushirishingiz mumkin. Agar ulardan biri bo'lmasa, boshqa tinder tayoqchaga o'raladi. Tinderli tayoqchani oyog'i bilan logda kesilgan platformaga bosiladi. "Arra" tutqichlari bir marta kesib o'tadi, shunda sim yirilgan yuqori halqaga ega "8" raqamini hosil qiladi. Arralash boshlanadi, bu simni qizdirishga va undan tinderni olovga olib keladi. Miltillovchi tsilindr yonib, yonib ketguncha shishib ketadi. Ishqalanish natijasida olovni yoqishning boshqa usullari singari, bu usul ham ko'p vaqt talab etadi, ammo agar sim va mos keladigan

tinder bo'lsa, uni imkon qadar tezroq amalga oshirish mumkin va bu yog'och turiga bog'liq emas. Va ko'p odamlar o'zlari bilan simni sayrga olib borishini hisobga olsak (va ba'zida bu yo'l bo'ylab keladigan axlat orasida ham bo'lishi mumkin), bu usul nafaqat shahar joylarda, balki tabiatda ham tavsiya qilinishi mumkin. Tirnoq va bolg'a bilan olov yoqish Ushbu usul metallning o'tkir deformatsiya paytida qiziy olishiga va issiqlikni tinderga o'tkazib, uni yoqishiga olib keladi. Ushbu usul uchun sizga 10 yoki 20 sm uzunlikdagi mixlar, bolg'a, oyna va, masalan, tinder kabi qog'oz kerak bo'ladi. Sigaret chekuvchilar shu tarzda sigaretani yoqishga harakat qilishlari mumkin, shundan siz siz ham chiroqni yoqishingiz mumkin. Aniq sabablarga ko'ra, bu usul shaharga tegishli: kimdir xalta ichiga bolg'a va chiviq qo'yish g'oyasi tug'dirishi mumkin emas, ammo tabiatda siz ham ular uchun o'rnini topib, qochib ketishingiz mumkin. Masalan, tirnoq o'rniga siz boshqa metall buyumni, bolg'a va anvil o'rniga - ikkita toshni olishingiz mumkin. Ammo bu holda, olovni olish ancha qiyin bo'ladi. Shunday qilib, ushbu usulni yoqish uchun siz quyidagi ko'rsatmalarga amal qilishingiz kerak. Gazeta naychaga o'ralgan va bo'shashmaslik uchun biron bir narsaga bosilgan. Buni amalga oshirish uchun siz gazetaga bir xil chiviq qo'yishingiz yoki oyog'ingiz bilan gazetaga qadam qo'yishingiz mumkin. Tovoq ustiga tirnoq qo'yilgan va unga bir qator bolg'a zarbalari qo'llaniladi. Isitilgan tirnoq gazeta yoqilgunga qadar suyanadi. Agar yonish bir necha soniya ichida boshlanmasa, gazeta orqaga tortiladi va tirnoqqa yana bir necha zarbalar qo'llaniladi. Agar gazeta yoqila boshlasa, u olov paydo bo'lguncha shishiradi. Yuqorida aytib o'tganimdek, bu usul uyda mos keladi. Men taqdiringizni tabiatda sinab ko'rishni, shu tarzda olov yoqib, qimmatli vaqt va kuchingizni isrof qilishni tavsiya qilmayman. Ammo, agar yong'in hali ham muhim bo'lsa va boshqa usullar biron sababga ko'ra amalga oshirilmasa, siz undan foydalanishingiz mumkin. Aytishlaricha, baliq etishmasligi ... Paxta junini bo'r va kulsiz yuvib, olovni yoqish Ushbu usulda, tekis taxtada taxtadan baquvvat ravishda to'kilgan paxta rulosining ichida yonib turadigan karma paydo bo'ladi. Ushbu usul uchun, masalan, eski zambil va bolalar o'yinchoqlaridan olinishi mumkin bo'lgan ishlov berilmagan paxta momig'i mos keladi. Bu erda printsip shundaki, junni o'ralganida uning tolalari harorat ko'tarilib, bir-biriga tegib ketadi. Paxtadan tayyorlangan paxtani puxta sinchkovlik bilan qizdirish kerak. Paxta

yünü o'rniga quritilgan qichitqi o'tining novdalaridan olinadigan jo'xori yoki toladan foydalanishingiz mumkin. Yong'in chiqishi quyidagi sxema bo'yicha sodir bo'ladi: Paxta momig'ining bir qismi to'rtburchaklar plastinka bilan yoyiladi va zich rulonga o'raladi. Yakuniy bosqichda yanada zichroq rolikni olish uchun siz qo'lingizni suv bilan namlashingiz (yoki tupurishingiz) va kaftlaringiz orasiga siljitishingiz mumkin. Ko'pincha bo'r rulonni mahkamlash uchun ishlatiladi (eski qishloq uyida devorlarga surtiladi, bu ularga suyanganingizda iflos qiladi) yoki kul (siz uni pechdan olishingiz mumkin), yuvishdan oldin har ikki tomondan paxta maydalanadi. Keyin g'altak aylanadi va bir oz ko'proq paxta tolasi uning ustiga teskari yo'nalishda mahkam o'raladi. Bu ichki rolik taxta bilan polga tekanda bo'shatilmasligi uchun kerak. Agar bo'r yoki kul ishlatilsa, bu qadam tashlanishi mumkin. Rolik tekis taxta yoki taxtaga joylashtiriladi, boshqa taxtaning ustiga bosiladi va undan ham zichroq bo'lishi uchun rulon bilan yopiladi. Rolik qanchalik zich bo'lsa, olovni boshlash ehtimoli shunchalik yuqori. Kengash tomonidan bosilgan plita bir tomonga, ikkinchisida polga intensiv ravishda aylana boshlaydi. Unga bosim haddan oshmasligi kerak. Bunday konkida uchish natijasida junning ichki qatlamlari qiziydi va eriy boshlaydi. Eritilgan paxta momig'i shishiriladi va aralashtiriladi, shu harakatlar natijasida olov yoqiladi. Ushbu usul faqat qishloqda yoki, masalan, tekis silliq taxtalarni topishingiz mumkin bo'lgan o'rmon uyida amalga oshiriladi. Bunga qo'shimcha ravishda, ushbu usul uchun maxsus tinder kerak bo'ladi, undan rulonni burish mumkin. Va shunga qaramay, uning kamchiliklariga qaramay, ushbu usul mavjud bo'lish huquqiga ega va undan sodda usullar mavjud bo'lmagan vaziyatlarda foydalanish mumkin. Xususan, uni tashlandiq qishloqda yoki o'rmonning eski kulbasida amalga oshirish mumkin. Elektr olovi Elektr tokidan foydalangan holda olov ikkita mexanizmdan biri tufayli olinadi. Bir holatda, yuqori qarshilik tufayli, o'tkazgich qiziydi va tinderni yoqadi, boshqa holatda, kontaktlar yopilganda uchqun tsilindrni yoqadi. Ushbu usul uchun sizga elektr tok manbai kerak. Kampaniyada batareyaning hozirgi manbai odatda chiroqdan olingan batareya yoki uyali telefon yoki navigator batareyasi. Batareya uchlari elektr o'tkazgich orqali yopiladi, masalan, folga (siz uni shokoladdan olishingiz mumkin - sovuq mavsumda yurish uchun tavsiya etilgan mahsulotlardan biri) yoki po'lat jun (u idishlarni suv va oziq-ovqat

qoldiqlarini yuvish uchun ishlatiladi), ular orqali elektr toki o'tib ketganda yonadi. So'nggi paytlarda po'lat junga o'xshab ko'rinadigan, ammo olovni ishlatib bo'lmaydigan idishlarni yuvish uchun ishlatiladigan metall yuvish vositalari keng sotildi. Men o'tkazgan tajriba shuni ko'rsatdiki, bunday yuvinadigan kiyimlar nafaqat batareya bilan aloqa qilganda yonmaydi, balki uchqun ham bermaydi. Bunga qo'shimcha ravishda, batareyaning kontaktlarini bunday yuvish kiyimidan olib tashlangan ip bilan yopishga urinish muvaffaqiyatsiz tugadi: batareya hatto qizib ketmadi (isitish qisqa tutashuv yuz berganda, masalan, batareya folga bilan yopilganda sodir bo'ladi), bu yuvinish moslamalari bo'lgan materialning mumkin bo'lgan elektr izolyatsion qobiliyatini ko'rsatadi. Keyin folga bilan o'tkazilgan tajriba ijobiy natija berdi: bu batareya emasligini anglatadi. Batareya yoki akkumulyator yordamida olovni yoqish usullari haqida batafsil aytib o'tdik Po'lat junni limon bilan yoqish mumkin, degan fikr bor, agar siz bir qator po'lat va mis mixlarni simlar bilan bir-biriga bog'lab qo'ysangiz. Ko'pgina videolarda taklif qilingan bitta limon ichidagi mixlarni bog'lash ketma-ketligi mantiqiy emas, chunki u hozirgi kuchni ham, kuchlanishni ham oshirmaydi. Menimcha, "mevali batareyadan" kelib chiqqan oqim (turli manbalarga ko'ra 0,2-0,9 V) bu fikrni amalga oshirish uchun etarli bo'lmaydi, agar o'nlab yoki ikkitadan limon bo'lsa. Boshqa tomondan, bu usul hattoki limon o'smaydigan o'rta kengliklarda ham qo'llanilishi mumkin. Shunday qilib, o'nlab limon o'rniga siz bizning hududimizda mavjud bo'lgan deyarli har qanday meva yoki sabzavotlarni (masalan, yovvoyi olma) olishingiz mumkin, chunki ularda elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan elektrolitlar mavjud. Qolgan narsa elektrod sifatida ishlatiladigan mis va rux elementlarini olishdir. To'g'ri, fundamental nuqtai nazar mavjud: agar tabiatda odam olma va ayniqsa limonni yutsa, u holda olovga shoshilinch ehtiyoj bo'lmaydi. Ushbu mevalar issiq mavsumda kuydiriladi va olovsiz ovqat sifatida xizmat qilishi mumkin. Shunday qilib, ularning yordami bilan olovni ishlab chiqarish usuli gipotetik jihatdan mumkin, amalda foydasiz. Batareya yoki akkumulyator yordamida olovni yoqishning asosiy usullari haqida tafsilotlarni veb-saytda alohida maqolada topish mumkin, bu erda biz 220 V rozetkadan foydalangan holda aholi punktida amalga oshiriladigan variantni ko'rib chiqamiz. Diqqat! Yuqori kuchlanishli oqim yordamida yong'in kelib chiqishi hayot uchun xavf tug'dirishi

mumkin: qisqa tutashuv natijasida elektr toki urishi va yong'inga olib kelishi mumkin. Yuqori kuchlanishli elektr tokidan foydalanib, olovni qanday qilib ikki usul bilan yoqishni ko'rib chiqing. Birinchi usul uchun: Bir parcha simli vilka har qanday elektr jihozidan uziladi (yaxshisi buzilgan). Oddiy izolyatsiyalangan simdan vilkasini olmasdan olishingiz mumkin, ammo keyin uni o'zingiz qilishingiz kerak va bunday simdan foydalanish unchalik qulay bo'lmaydi. Uchidagi sim ikki kontaktga bo'linadi va izolyatsiyani yo'qotadi. Shunday qilib, har ikki tomondan ikkita vilkalar olinadi. Folga yoki po'lat junning bir qismi tinder sifatida olinadi. Xuddi shu maqsadda bir qog'oz bo'lagi mos keladi, uning ustiga kvadrat chizilgan va markazda oddiy qalam bilan bo'yalgan: qog'ozdagi grafit qatlami elektr o'tkazuvchanligi va yuqori qarshilikka ega, shuning uchun ushbu qog'oz ushbu usul yordamida olovni yoqish uchun samarali ishlatilishi mumkin. Elektr vilkasi ulangan. Yalang'och simlarning folga, po'lat jun yoki grafit bilan bo'yalgan qog'oz bilan tutashishi ularning yonishiga olib keladi. Ikkinchi usul uchun: Sigaret chekilgan. Sigaret o'rniga siz sigaret qilishingiz mumkin: hojatxona qog'ozining kichik bir qismida, boshqa tinder bilan bolg'a qiling. Oldingi usulda bo'lgani kabi, yalang'och simlari bo'lgan vilka qilingan. Chekish chekkasi tupurik bilan ozgina namlanadi. Elektr vilkasi ulangan. Sigaretaning ho'l qismiga yalang'och simlarni tegizish, uchqun paydo bo'lishiga olib keladi, bu esa sigaretani siqish natijasida (uni yoqish paytida) tinderni yoqishga yordam beradi. Yonayotgan tindir yondirgichga o'tkaziladi va alanga paydo bo'lguncha yonadi. Ikkinchi usulda amalga oshirilgan printsip asosida, bolaligimda men dinamodan olov yoqib oldim (aytmoqchi, ko'p odamlar velosipedda, shu jumladan, velosipedda "dinamos" dan foydalanadilar). Hamma narsa tasodifan paydo bo'ldi va men uni muvaffaqiyatli yoqib yuborgan oshxona stolini qoplagan moyli matoni keyinchalik almashtirish uchun sabab bo'ldi. Buning uchun men magniy plastinkasini fayl bilan ishlov berish natijasida olingan kichik bir qoziq magniy chipini quydim. U dinamodan keladigan simlarni olib keldi. Dinamoning aylanishi paytida simlar magniy bilan tebranishi yoki undan chiqib ketishi natijasida paydo bo'ldi, natijada mayda yashil uchqun paydo bo'ldi, bu mening diqqatimni jalb qildi. Ushbu harakatlar natijasida, bir muncha vaqt magniy yonib ketdi va moyli choyshabni yoqib yubordi. Ushbu hodisadan so'ng, usulning takroriy

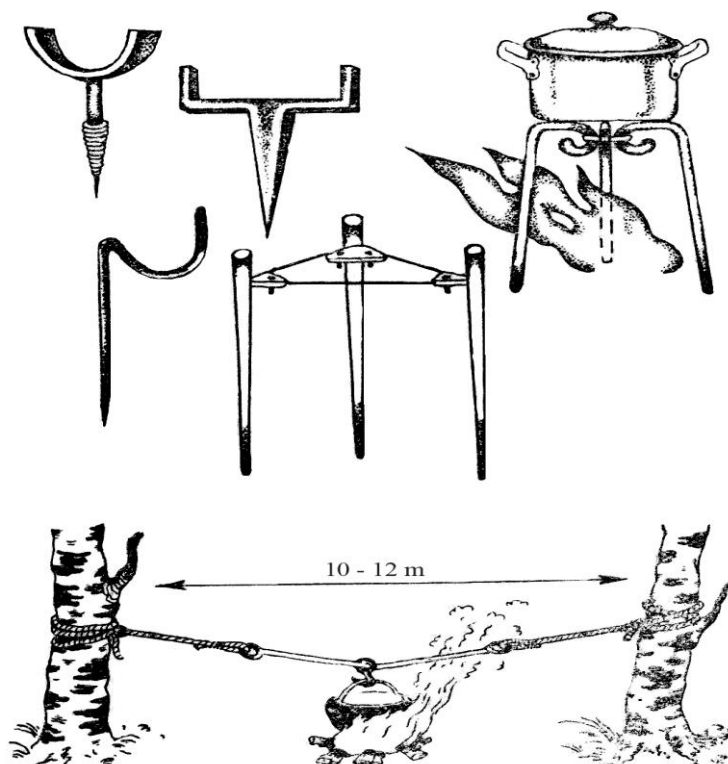
sinovlari o'tkazildi, ammo allaqachon yonmaydigan poydevorda. Barcha tajribalarda, ertami-kechmi magniy alangalanadi. Magniy, quyosh botishi paytida ko'zni qamashtiradigan yorug'likni beradi. Shuning uchun uning aralashmasi dushmanni ko'r qilish uchun ishlatiladigan magniyli engil bombalarni ishlab chiqarish uchun ishlatiladi. Yong'inni o'chirish uchun zamonaviy shag'alni ishlatadiganlar uchun xalta cho'ntagida magniy borligi odatiy holdir. Undan uchqun bilan o'ralgan uchqun tegirmonga qirqilgan. Magniy, shuningdek, samolyot qoldiqlaridan olinishi mumkin (bu erda u engilligi sababli ishlatiladi), masalan, favqulodda vaziyat yoki harbiy harakatlardan so'ng, agar samolyotdan biron narsa qolsa. 90% dan ortiq magniy o'z ichiga olgan magniy qotishmalari avtoullovlar korpuslari, durbinlar va boshqalarni ishlab chiqarishda qo'llaniladi. Umuman olganda, asosiy muammo uni qaerdan topish emas, balki uni qanday qilib boshqa metallardan ajratib olishdir. Elektr tokidan qanday qilib olovni olish kerakligini qisqacha bayon qilsam, ularni ishlatish juda oson, ammo ular har doim ham muvaffaqiyatni kafolatlamaydi. Ulardan ba'zilari tabiatda batareya yoki akkumulyator yordamida amalga oshiriladi, boshqalari ko'proq madaniyatli sharoitlarni talab qiladi.

Tirik qolish uchun siz har doim eng muhimi - olov yoki zaryadlangan batareyani tanlashingiz kerak. Yuqori kuchlanishli tokni ishlatish kerak bo'lgan usullarga yuqorida ko'rsatilgan sabablarga ko'ra faqat o'ta og'ir holatlarda murojaat qilish kerak. Umuman olganda, bu usullar hech qanday gugurt qolmaganida, quyosh bulutlar tomonidan yashiringan yoki ufqdan tashqarida bo'lsa va boshqa usullarni amalga oshirishda juda qiyin bo'lsa tavsiya qilinishi mumkin. Shunga qaramay, siz har doim vaziyatni ko'rib chiqishingiz va baholab turishingiz kerak: ba'zida yong'inni o'chirish aloqada qolish kabi muhim emas, masalan, qutqaruv guruhi bilan, chunki ko'pincha ushbu usulni yoqish va uyali telefonni ishlatish uchun bir xil batareyalar ishlatiladi. Ma'lumki, cheksiz emas. Tabiatda navigator yoki telefonisiz qolish, ba'zida olovsizdan ham xavflidir. Kimyoviy yong'inlar Ba'zi kimyoviy reaksiyalar aralashmani yoqish uchun etarli bo'lgan bunday miqdordagi issiqlik chiqarilishi bilan shiddatli tarzda davom etadi. Ushbu usul ushbu printsipga asoslanadi. Kampaniya sharoitida ikkita usul eng ko'p qo'llaniladi - kaliy permanganatni shakar bilan (yoki unsiz) ikkita yog'och sirt bilan maydalash va kaliy

permanganatni suvli glitserin bilan namlash, uni tibbiyot kabinetida topish mumkin. Shahar sharoitida olovni olish uchun spirt bilan namlangan paxta junidan ham foydalanishingiz mumkin, uni konsentrlangan sulfat kislota bilan namlangan kaliy permanganat ustiga qo'yish kerak. Gugurtsiz olovni yoqishning bu va boshqa kimyoviy usullari batafsil muhokama qilindi, shuning uchun men bu erda takrorlamayman, faqat ular haqida xulosa chiqaraman. Ushbu usul juda oson va tezda yong'inni o'chirishga imkon beradi, ammo uning katta kamchiligi bu reaksiyaga jalb qilingan ba'zi reaktivlarning yuqori narxlari va noyobligi. Masalan, kaliy permanganat odatda oldindan aytib o'tilgan bo'lib, bugungi kunda uni olish oson ish emas. Shunga ko'ra, bu usul faqat olovga bo'lgan ehtiyoj va odamlarda tegishli reaktivlar mavjud bo'lganda oqilona bo'ladi. Olovni miltiq bilan o'ldirish Ushbu usulda qurol quoldan o'q otish paytida miltillovchi patron bilan yondiriladi. Diqqat! Ushbu usul juda xavflidir, shuning uchun uni faqat o'ta og'ir holatlarda ishlatishingiz kerak. Ma'lumki, deyarli har bir zamonaviy ovchi, hech bo'lmaganda, bizning mamlakatimizda ov quroliga ega, shuning uchun bu usul asosan havaskorlarga tabiatda otish uchun, shuningdek, o'z ixtiyorida tegishli qurolga ega bo'lgan harbiylar uchun. Quoldan o'q otish uchun siz quyidagi ko'rsatmalarga amal qilishingiz kerak. Quruq zaminda kichik bir tirqish bor, garchi siz uni o'zingiz qazib olishingiz mumkin. Quruq paxtaning bir qismi kesiladi. Qopqoq, shkaflar va barcha fraktsiyalar ov patronidan chiqariladi. Agar kartrij jonli bo'lsa, undan o'q chiqariladi. Ultriumdagi to'pponchanning yarmi to'kiladi: birinchidan, kartridjda juda ko'p miqdordagi to'pponcha bo'ladi (haddan tashqari to'pponcha hatto zarar etkazishi mumkin), ikkinchidan, chang kukuni kelajakda olov yoqish uchun yordam berishi mumkin. Ushbu matoning bo'laklari kartrij qutisidan tashqariga chiqmasligi uchun matoning bir qismi kesiladi va kukunning ustidagi kartridjga suriladi. Ultrium qurolga kiritilgan. Oldindan erga ulangan chuqurchaga o'q tegdi - magistraldan chiqib ketayotgan mato yonadi. Ultriumlarning narxi juda yuqori bo'lgani sababli, bu usul faqat olovni yoqishning boshqa oddiy usullari mavjud bo'lmaganda tavsiya etiladi, ammo hali ham olovni tashkil qilish kerak. Ko'plab sayyohlar va shahar aholisi uchun qurol yo'qligi sababli bu mantiqqa to'g'ri kelmaydi. Ko'rib turganingizdek, olovni olish usullari soni etarlicha katta va har doim ma'lum bir vaziyatda

maqbul bo'lgan usulni tanlashingiz mumkin. Mening kuzatishlarimga ko'ra, asosiy mashhurlik folga solingan batareya, olovli piyoz, quyosh linzalari, shuningdek kaliy permanganat va glitserin bilan olovni olish usullariga ega bo'ldi. Shunga qaramay, ideal holda, siz olovni yoqish uchun barcha mumkin bo'lgan usullarni bilishingiz va ulardan foydalana olishingiz kerak, chunki favqulodda vaziyatlarda yong'inni yaratish asosiy vazifalardan biridir. Yana bir narsa shundaki, barcha ma'lum usullarda mashq qilish har doim ham mumkin emas, chunki ba'zi usullar ko'p pul talab qiladi (masalan, qurol bilan ishlaydigan usul), boshqalariga kirish qiyin (masalan, olov bambuki usuli, garchi katta istak bilan bo'lsa ham, bambuk magistralini ham olish mumkin. u o'smaydigan hudud (masalan, Internet orqali sotib olgan) va boshqalari shunchaki hayot uchun xavfli (masalan, elektr energiyasi yordamida olovni ishlab chiqarishning ba'zi usullari). Bundan tashqari, omon qolish sharoitida siz har doim ustuvorlikni to'g'ri belgilash imkoniyatiga ega bo'lishingiz kerak. Masalan, agar ob-havo juda sovuq bo'lmasa, olov yoqishning o'rniga yomg'irdan boshpana yoki uxlash uchun qulay joy qurish foydalidir, bu oz kuch va vaqtni talab qiladi, lekin siz turmasdan va yaxshi o'tin otishingiz bilan yaxshi tunni uxlashga imkon beradi. Agar siz qishloqdan yoki unga yaqin bo'lgan yo'ldan 100-150 km masofada bo'lsangiz va sizda navigator yoki batareya zaryadlangan telefon bo'lsa, kechasi to'xtamaslik va ayniqsa batareya quvvatini olovda sarf qilmaslik oqilona bo'ladi. Siz kun davomida uxlashingiz mumkin, quyoshda isinishingiz mumkin, qolgan vaqt esa navigatorida tsivilizatsiyaga ishonch bilan ketadi. Nihoyat, ishqalanish natijasida gulxan yoqish uchun talab qilinadigan energiya gulxanda pishirilgan ovqatning energiya qiymatidan katta bo'lishi mumkin. Bunday holda, o'lja xomini iste'mol qilish o'rinli bo'lishi mumkin. Ha, va har doim ham zamonaviy odam bu ko'nikmalarni rivojlantirishga vaqt topa olmaydi, chunki ulardan tashqari boshqalar ham bor, masalan, vaqtincha boshpana qurish, erning yo'nalishi, ob-havoning turli sharoitlarida turli xil erlarni engib o'tish va bundan tashqari, bu nafaqat talab qilinishi mumkin. omon qolish sharoitlari, lekin birinchi toifadagi qiyinchiliklar uchun odatiy kompaniya uchun ham. Shuning uchun men bu erda birinchi navbatda o'zlashtirishni tavsiya etadigan usullarni tanladim. Bularga quyidagilar kiradi: Quyosh nurlari va linzalardan olovni olish, ya'ni tugagan linza, prezervativ va bir shisha suv. Ushbu usullarni o'rganish oson va ochiq

havoda gugurtga alternativa sifatida foydalanish mumkin. Shaxsan men deyarli har doim bu usulni ishlatib olov yoqaman. Kimyoviy usul, ya'ni kaliy permanganat bilan olovni etishtirish. Ushbu usul oddiy, ammo qimmat. Biroq, yomon ob-havo sharoitida standart atesleme vositalari bo'lmasa, bu odamga olovni, masalan, ishqalanish natijasida olov olish uchun vaqt va kuchni tejashga yordam beradi. Ishqalanish natijasida olovni olish, aniqrog'i olovli kamon (tubjoy amerikalik skripka) yordamida. Bu usul eng "qo'pol", ammo odamga tabiiy materiallardan yasalgan olovni yoqish imkonini beradi. Yog'och matkasini aylantiruvchi nurning kamarining ishonchlilikiga bog'liq bo'lmaslik uchun siz olovli shudgorni o'zlashtirishga harakat qilishingiz mumkin. Bu olovni yoqishning asosiy usullari, ular avval o'zlashtirilishi kerak. Agar zarur bo'lsa, vaqtning mavjudligi va ularni amalga oshirish imkoniyati mavjud bo'lganidan keyin boshqa variantlarni o'rganish mumkin.

Rasm 2.3. Gulxanda ovqat pishirish uchun moslamalar

Chodirlarni ko'chirmasdan sayohat qilinganda "Lager" uchun komendant tayinlash va hamma joyni gigienik talablar asosida tutish, yashash qoidalariga amal qilishga odatlantiriladi.

Jadval 2.4.

Katta sayohatlarda bir kunlik ovqat miqdori (bir kishiga gramma hisobida)

	Oziq-ovqatlar nomi	Miqdori (gramm)
1	Non (oq va qora)	400-600
2	Qurtilgan non (suxari)	250-350
3	Ushoq yoki lapshadan qilingan mahsulot (grechixa, guruch, bug'doy, nO'xat, vermishel, lapsha, rojki va boshqalar)	200-220
4	Sho'rva uchun tayyorlangan mahsulotlar, quruq mevalar	40-50
5	Konservalangan go'shtlar	100-130
6	Kolbasa mahsulotlari	50-80
7	Sariyog' (eritilgan yog')	50-80
8	Sut (quyultirilgan sut)	50-80
9	Pishloq	30-40
10	Shakar (qand), nordon konfetlar	130-150
11	Tuz, maxsus ichimliklar (choy, kofe, kisel va hokazo)	40-60

2.3.5. Turistik yurishlarda ovqatlanish

Sayohatlarning turi, muddati va qatnashchilarning yoshiga qarab, har bir kishiga sarflanadigan oziq-ovqatlar kaloriyasi va uning miqdori avvaldan hisoblab chiqilish zarur. Buning uchun quyidagi jadvaldan foydalanish mumkin.

O'rta Osiyo sharoitida, bahorgi va yozgi paytlarda sut, qatiq, sariyog', go'sht va turli xo'l mevalar har bir qishloq va yaylovda uchraydi. Ana shularni hisobga olgan holda xo'l mevalarni yo'lda olishni rejalashtirish foydalidir.

Ma'lumki, har bir oziq-ovqatda ma'lum darajada kaloriya bor. Shu tufayli turistlar ko'p kaloriya beruvchi va uzoq masofalarda olib yurishga qulay oziq-ovqatlarni jamg'arishlari lozim. Maktab o'quvchilari va barcha turistlarga zarur bo'lgan oziq-ovqatlar

kaloriyasini aniqlash uchun quyidagi jadvaldan foydalanish tavsiya etiladi.

Jadval 2.5.

Oziq-ovqatlar va ularning kaloriyalari

№	Oziq-ovqatlar nomi	Hazm qilinuvchi moddalar soni (100 g ovqatda gramm hisobida)			Kaloriyal ar soni (100 g ovqatda)
		Oqsil	Yog'lar	Uglevod-lar	
	Dimlangan go'sht	25,0	12,8	0,5	223
	Dimlangan cho'chqa go'shti	13,4	27,8	0,4	315
	Quyultirilgan shakarli sut	7,1	8,6	54,9	334
	Shakarli qaymoq	8,1	18,5	46,6	396
	Quruq sut	27,1	24,6	25,8	480
	Qora non	4,7	0,8	39,2	187
	Bug'doy unidan qilingan qattiq non (suxari)	10,5	1,2	68,5	335
	Shakar	-	-	98,9	406
	Grechixa ushog'I (yormasi)	8,6	2,3	62,4	312
	Manna yormasi (qshoq)	9,5	0,7	70,4	334
	Arpa yormasi	6,3	1,2	66,2	310
	Suli yormasi	8,9	5,9	59,8	336
	So'k yormasi	8,2	2,2	63,8	316
	Guruch	6,4	0,9	72,0	330
	Makaron	9,6	0,8	71,2	338
	No'xat	15,2	2,1	49,3	286
	Yarim quritilgan kolbasa	14,5	31,1	-	349
	Quritilgan kolbasa	18,9	36,4	-	420
	Cho'chqa yog'i	1,8	78,6	-	739
	Sariyog'	0,5	79,3	0,5	742
	Eritilgan yog'	-	94,1	-	875
	Pishloq	19,2	27,0	3,4	348
	Tuxum urpog'i (uni)	49,9	34,2	-	523

2.3.6. Tibbiy ko'rik va vrach nazorati

Maktab o'quvchilari va barcha turistlar sayohat, ayniqsa ko'p kunlik yurishlar oldidan maxsus meditsina ko'rigidan o'tib, sayohat uchun ruhsat olishlari talab etiladi. Uzoq sayohatga borish uchun mo'ljallangan o'quvchilarni maktab yoki mahalla vrachi avvaldan kuzatib, nazorat qilib borishi, ularning kartochkalariga tegishli xulosalarni muntazam yozib borishi lozim.

Shunga qaramasdan, sayohat davomida uzoq yurib charchaganligi, ob-havo ta'sirida ayrim o'quvchilarda shamollash, yo'talish, isitma chiqarish, bosh yoki qorin og'rig'i paydo bo'lishi muqarrar. Buning oldini olish uchun maxsus dorilardan foydalanish mumkin. Dorilar sayohatchilarda individual ravishda hamda guruh uchun olingan aptechkalarda mavjud bo'ladi.

Bolalar organizmi yoshga qarab turli xil rivojlanish xususiyatiga ega. Tabiatning go'zalligi, sayohatning qiziqarliligi tufayli ayrim o'quvchilar charchaganligini tezda sezmasliklari mumkin. Shu sababdan ularning yoshi, jismoniy tayyorgarligiga qarab yuklama berish lozim.

Har bir turist yurishgacha va yurishda o'z sog'lig'i, jismoniy chiniqishini nazorat qilib borishi kerak.

2.4. Sayohatlarda jismoniy tarbiya

2.4.1. Sayr (ekskursiya) jarayonlarida jismoniy tarbiya

Sayorlar (ekskursiya) asosan turli uklovlarda o'tkazilishi tufayli qatnashchilarning faol harakati ma'lum darajada kamayadi, ba'zan esa umuman bo'lmaydi. Shu sababdan sayrlar jarayonida jismoniy tarbiya vositalaridan foydalanish, eng qulay usullarni qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi. Ularni quyidagi shakllarda o'tkazish mumkin:

1. Ertalabki gigienik gimnastika mashqlarini mustaqil bajarish yoki guruh shaklida tashkil qilish (rahbar yoki mehmonxona, turbaza xodimi).

2. Sayohat manzillaridan chiqish yoki tomoshalar cho'zilgan paytda usha manzilda gavda harakatlariga (yurish, egilish, burilish, o'tirib-turish, joyda sakrash, nafas olish va chiqarish) doir 4-6 ta mashqlarni bajarish. Bunda mustaqil holatda yoki uyushgan holda (guruh) kishilarning yoshi va jinsiga qarab bajarish zarur bo'ladi.

3. Bo'sh paytlarda xiyobonlar, manzarali joylar, sport inshootlarida yurish, yugurish, sakrash, turli o'yinlar (futbol, voleybol, basketbol, stol tennisi, badminton, harakatli o'yinlar, turli estafetalar) va harakatlarni mustaqil yoki uyushgan holda (guruh) bajarish.

4. Sog'lomlashtirish markazlari, turizm maskanlari (baza) va tog'li sharoitlarga olib chiqilganda soylik, tepa-qir va so'lim joylarda yurish, mashqlar bajarish.

Hozirgi davr ijtimoiy-madaniy turmush sharoitlar har bir kishidan o'z sog'ligi uchun kurash olib borishni taqozo etadi. Shu sababdan sayohatda ishtirok etuvchilar va ularni tarbiya mashqlarining majmualari (kompleks) va ularni bajarish yo'llarini bilishlari lozimdir. Shu asosda sayr-sayohatlarda jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishni kanda qilmaslikka odatlanishlari zarur bo'ladi.

2.4.2. Piyoda yurish sayohatlarida jismoniy tarbiya

Kun bo'yi va bir necha kunlab piyoda yurishlar har qanday chiniqqan kishilarni ham toliqtiradi va zaifroq kishini charchatadi. Shuningdek tun bo'yi uxlash, dam olish, ovqatlanish jarayonlarining cho'zilishi esa kamharakatchanlikka olib boradi. Shu asosda jismoniy tarbiya vositalari bilan shug'ullanish va shug'ullantirishda ikki holatni e'tiborga olinadi, ya'ni:

1. Toliqqan, charchagan gavda (tana) a'zolarini dam oldirish, faoliyatlarni qayta tiklash (rekreatsiya) mashqlarini qo'llash (dam oldirish, siypalash, uqalash, sekin harakat qilish).

2. Harakatlar susayib, gavda a'zolarining chigallarini yozishda (uyg'atish), tez harakatchanlikni (yugurish, sakrash, osilish, toshlarni ko'tarish, o'zlari sevgan maxsus mashqlarni bajarish) ta'minlovchi majmuyiy (kompleks) mashqlarni mustaqil ravishda yoki uyushgan (guruh) bo'lib bajarish. Buning uchun esa sayohatchilarda avvaldan egallangan amaliy malakalar bo'lishi lozim.

Sayohatlar jarayonida har bir qatnashchi qon tomirining urish mezonlari, nafas olish va chiqarish tartiblari, mashqlar oralig'ida dam olish va ular bilan bog'liq amaliy faoliyatlarni bilishi, o'z ustiada tajriba-sinov olib borishlari maqsadga muvofiqdir.

Jismoniy mashqlar, sport o'yinlari, harakatli o'yinlar, estafeta va turizm texnikasiga doir ba'zi mashqlarni tashkil qilish va o'tkazishda o'qituvchi-instruktor yoki guruhdagi mas'ul kishi tomonidan olib

borilishi, doimiy nazorat qilib borishi shart. Bu esa ba'zi bir kutilmagan hodisalarning oldini olish, ko'ngilsiz voqealarning yuz bermasligiga kafolat bo'ladi.

Xulosa shundan iboratki, turizmning barcha shakllari va turlari shug'ullanuvchi va qatnashchilarning jismoniy tayyorgarligini tarbiyalash, sayohatlar jarayonida nazariy bilimlarni kengaytirish, amaliy malakalarni mustahkamlashda xizmat qiladi. Ayniqsa, piyoda yurish sayohatlarida tog' turizmi, g'or turizmi, qoyalarni zabt etish turizmi, sportcha chamalab topish (sportivnoe orientirovanie) va boshqa turlardan maqsadli foydalaniladi. Bunda har bir shug'ullanuvchining sayohat qoidalariga to'la rioya qilish, gavda (tana-organizm) a'zolarining to'g'ri ishlashi, ayniqsa qon aylanishi, nafas olish va ular bilan bog'liq bo'lgan fiziologik, psixologik, biomexanik, biokimyoviy jarayonlar haqidagi bilim va tushunchalarga ega bo'lishni ta'minlaydi.

2.5. Sayohatlarda musobiqa o'tkazish

Musoboqa turlari

Sayyohlik yo'nalishini boshqarish (KTM)

KTM – bu uzoq masofali yo'nalish bo'lib unda chamalash bosqichlari va turizm texnikasi joylashishgan bo'ladi. Bosqichlar orasidagi masofa masofaning o'zi uzoqligiga qarab farq qilishi mumkin. Bosqichlar orasida ishtirokchilar chamalash elementlari dan foydalanib harakatlanishadi.

KTM hakami

1. Hakamlikning umumiy sxemasi masofa tashkilotchilari oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarga bog'liq (mashg'ulotlar o'tkazish, sayohatga tayyorgarlikni tekshirish, sport mahorati uchun eng yaxshi jamoalarni aniqlash, rolli o'ynlar). Bu juda xilma-xil bo'lishi, o'z shakllari va qoidalariga ega bo'lishi mumkin, masalan:

KTM o'rgayotganlar uchun yetakchi bilan vaqtni hisobga olmasdan o'tish mumkin, bosqichlarda yoki start boshida hakamlar tomonidan tushinitiriladi, bosqichni bosib o'tishda bilim va ko'nikmani mustahkamlanadi. Eng yaxshisi bosqichlarda to'plangan eng yuqori ball bilan belgilanadi.

Sayyohlikka tayyorgarlikni tekshirish uchun vaqtni hisobga olmasdan harakatlanish ham mumkin, bosqichlarda zarur bo'lgan texnikalarning to'g'ri ishlatilishi baholanadi. Eng kam jarima bal olganlar yaxshi deb baholanadi.

Rolli o'yinda, o'yinchi personaj uchun qoidalarini belgilaydigan ssenariysi yoziladi. Jamoalar o'yin qoidalari bilan bog'liq vazifalarni bajaradilar (xazina topish, mahalliy qabilalarni chanqashdan qutqarish, dushman kuchlarini mag'lub etish uchun xarita tuzish, hisobotni yetkazish va hk). Shu bilan birga, ular tabiiy to'siqlar va qiyinchiliklar bo'lgan turistik to'siqli bosqichlaridan o'tishadi. Bunday o'yinlarga misollar: "Hindular" o'yini, "ovchilar" va boshqalar. O'yin topshirig'ini tezroq bajargan jamoa g'olib deb topiladi va bosqichlarda xatolar hakamning ko'rsatmalariga binoan, jamoa vaqti hisobidan to'g'ri bajarilgunga qadar tuzatiladi.

Eng yaxshi sport jamoasini aniqlash uchun masofani bosib o'tish tezligi va texnik usullarning to'g'ri bajarilganligiga qarab baholanadi. Bunday holda, KTM maqsad va mazmun jihatidan turistlar ko'pkurashi masofasini uzoqligiga to'g'ri keladi. G'olib masofa va jarima vaqtining eng kichik summasi bilan aniqlanadi.

2. Hakamlarning har qanday sxemasida quyidagilar kelishib olinishi kerak:

-masofani bosib o'tish sharoitlari;

-o'tish joyining chegaralari (yo'llar, daryolar, dalalar) bosib o'tishi mumkin bo'lmagan joylar;

-belgilangan vaqt, shundan so'ng qaytmagan jamoalarni qidirish boshlanadi;

-qatnashchilar ko'rsatilgan nuqtada to'planishi kerak bo'lgan yig'ish signali (agar ular bo'lishi kerak bo'lsa);

-boshqa muhim fikrlar va o'yin qoidalari.

Chamalash elementlari

1. Berilgan yo'nalish bo'yicha harakatlanish. Yo'nalishda ishtirokchilar xaritada ko'rsatilgan NP (nazorat punktlari) ni sudyalardan tomonidan belgilangan tartibda izlashlari kerak (NP-1, NP-2, ... NP-6). Nazorat-o'tkazish punktida jamoaning yetib kelishini tekshirish uchun texnik bosqich yoki sudya tayinlanadi.

2. Belgilangan yo'nalish. Joyga markerlar yordamida marshrutni yo'nalishini belgilaydilar (zimba kartalari, parchalar, bo'yoqlar,

mayda qog'oz bo'laklari, ko'p rangli lentalar). Ishtirokchilar harakatlanayotganda markerlar o'ng tomonga o'rnatiladi yoki bog'lanadi. Bitta markerdan quyidagilar ko'rinishi kerak. Belgilangan marshrutda, odatda, bir nechta nazorat punktlari mavjud bo'lib, ular uchastkalari xaritaga joylashtiriladi (igna bilan teshib, xarita aylantirilib qarama-qarshi tomoniga chizilgan).

3. Belgilangan yo'nalish. Yo'nalish ipi xaritada keltirilgan. Ishtirokchilar ushbu marshrut bo'ylab texnik bosqichlarga tushib chiqishadi. Yo'nalishda bir nechta nazorat punktlari ham bo'lishi mumkin. Ishtirokchilar NP-ning joylashgan joyini xaritada ko'rsatishlari yoki har bir NP lari sudya tomonidan belgilanadi. Texnik bosqich nazorat xonasida joylashgan bo'lishi mumkin.

4. Tanlash bo'yicha chamalash. Xaritada NP joylashgan joy yoki texnik bosqichlar tushiriladi. Ishtirokchilar o'zlari tanlagan yo'llari bo'ylab harakatlanishlari mumkin, bosqichlarni bosib o'tishlari yoki NP-ni har qanday tartibda belgilashlari mumkin. NP ga guruhlar tarkibida tashrifini tekshirish uchun sudya turishi mumkin, jamoalarning o'tish joyini belgilaydi, komposter qo'shilishi mumkin, uning yordamida jamoalar xaritada yoki marshrut varag'ida punktlar qilishadi va ishtirokchilar o'z kartalariga biron bir so'z yozishlari mumkin.

Texnik bosqichlar

Bosqichlarning o'ziga xos belgisi bo'lishi kerak: yo'lak cheklovlari, boshlash, tugatish.

Bosqichni o'tishiga xalaqit beradigan novdalar, toshlar, daraxt ildizlaridan to'liq tozalanishi kerak.

Har bir bosqichda masofani bosib o'tish shartlarida belgilangan aniq bir vazifa bo'lishi kerak.

Barcha bosqichlardagi uskunalari barqarorligi va mustahkamligi uchun sinovdan o'tkazilishi kerak.

Bosqicha ishtirokchilarning xavfsizligini ta'minlaydigan va uning o'tishining to'g'riligini baholaydigan bosh sudya bo'lishi kerak.

Turistik masofalarda mumkin bo'lgan texnik bosqichlar

Ushbu bosqichlardan nafaqat KTM-da, balki masofalarda chamalash, qisqa masofalar, joylarda o'yinlar o'tkazish, musobaqalardan ham foydalanish mumkin.

Bular quyidagilar:

- 1) gugurt qoplamasining mahkamligini tekshirib, olov yoqish;
- 2) gulxan turlari;
- 3) aralash joylar ustidan qozonda suv olib borish;
- 4) bukklar ustidagi "botqoqni" yengish;
- 5) "botqoqni" qutblar bilan bosib o'tish;
- 6) "blokirovka" orqali o'tish;
- 7) ob'ekt balandligini aniqlash;
- 8) ob'ektlar orasidagi masofani aniqlash;
- 9) ob'ekt azimutini aniqlash;
- 10) azimut bo'ylab harakat;
- 11) har qanday mavzu bo'yicha viktorina;
- 12) tanlov bo'yicha chamalash;
- 13) birinchi yordam lo'rsatish;
- 14) jabrlanuvchini har qanday yo'sunda tashish;
- 15) yuk xaltasini yig'ish;
- 16) ko'tarilish, tushish, alpenkost bilan qiyalik bo'ylab kelish;
- 17) afsonaga ko'ra jabrlanuvchini qidirish;
- 18) chodirni o'rnatish;
- 19) turistik tugunlar;
- 20) qiyalikning tikligini aniqlash;
- 21) maydonning tuzilishi va rejalarini tuzish;
- 23) yog'ochlardan o'tish;
- 24) topografik belgilar;
- 25) topografiya bo'yicha topshiriqlar;
- 26) ariq yoki daryodan o'tish;
- 27) qopqon;
- 28) xaritada azimutni aniqlash;

Ko'rsatib o'tilgan bosqichlardan tashqari, ishtirokchilarni sug'urta qilish uchun qo'shimcha uskunalar (arqonlar, karbinalar, tizimlar va boshqalar) talab qilinadigan katta bosqichlar guruhi mavjud. Qoidalarda ushbu bosqichlarning tavsifi berilgan (TSA)

Bundan tashqari, siz boshqa bosqichlardan foydalanishingiz ham mumkin, ular vaqtga qarab siz nafaqat piyoda yurish texnikasi bosqichlarini, balki chang'i, suv, velosiped va boshqalarni ham ishlatishingiz mumkin.

2. Qisqa sayyohlik masofalari (turizm texnikalari bo'yicha musobaqalar)

Qisqa sayyohlik masofalari deyarli uzoq sayyohlik masofalari bilan bir xil bosqichlardan iborat, ammo kichik joyda joylashgan. Bunday masofalar juda ajoyib ko‘rinishli.

Ushbu masofalar odatda to‘liq o‘ralgan yoki belgilangan bo‘ladi. Muxlislar uchun maxsus joylar jihozlanadi, o‘tish natijalari va ishtirokchilarning xatolari ko‘rinib turishi bu o‘rganuvichlar ijobiy daqiqalarga ega bo‘ladi.

Keyinchalik aniqlik va hayajonlanish uchun natijalar e‘lon qilinadi. Agar start ochiq bo‘lsa (kim xohlasa!), eng yaxshi natija rekordni yangilashni talab qilib, ko‘p marta takrorlanadi.

Bunday masofalarda arqonda sug‘urta qilish usulidan foydalanish juda muvaffaqiyatli. Keyin bosqichlar yanada qiziqroq ko‘rinadi, yog‘ochlar endi yerga yotmaydi, yuqoriga ko‘tariladi yoki "qulash chuqurligi"da paydo bo‘ladi, yigitlarda juda ko‘p jalb qiladigan xavfli tuyg‘u paydo bo‘ladi. Shu bilan birga, masofalarda o‘z-o‘zini sug‘urta qilish nafaqat qo‘shimcha jihozlarni, balki bosqichlarda xavfsizlikni ta‘minlaydigan yuqori malakali sudyalarning talab qilishni unutmazlik kerak.

Qisqa masofalarda mumkin bo‘lgan bosqichlar

- 1) parallel arqonlar ("sirk");
- 2) arqon yordamida jarni kesib o‘tish;
- 3) arqon yordamida nishab yog‘ochni kesib o‘tish;
- 4) Tibet arqon ko‘prigi;
- 5) zinapoyalar (mayatnik harakatlanadigan zinapoyalar bo‘ylab);
- 6) arqonni kesib o‘tish;
- 7) ko‘tarilish, arqon bilan qiyalik bo‘ylab tushish;
- 9) arqon yordamida suzuvchi yog‘ochlarni kesib o‘tish;
- 10) gorizontal va vertikal "panjara" yerdan va boshqa bosqichlardan (ularning tavsifi ko‘pchilikka tanish va ko‘p uchraydi).

Arqon masofalari juda qiziqarli bo‘lib, unda ishtirokchi boshida yerdan yuqoriga ko‘tarilib, finishda yerga tushadi. Agar siz xavfsizlik arqonlarini pastga tushirsangiz va har bir ishtirokchini gimnastika sug‘urtasi bilan ta‘minlasangiz, unda hatto 6-10 yoshli bolalar ham arqonlardan ushlab bu masofani bosib o‘tishlari mumkin.

Qisqa masofa uchun natijalar turli yo‘llar bilan to‘planadi: qatnashish sovrinidan tortib, umumiy vaqtni hisoblashgacha, ya‘ni safar vaqti va jarima vaqtining yig‘indisi. Ba‘zan bunday masofalar shaxsiy- jamoaviydir (qatnashchilar birin-ketin masofani bosib

o'tishadi va jamoaning o'rnini ularning umumiy natijalariga qarab belgilanadi) va ular umumiy hisobga qo'shiladi.

Bundan tashqari, qisqa masofalarni sayyohlik bosqichlardagi ko'nikmalar bilan (yuk xaltasini yig'ish, tugunlar, gulxan turlari, azimutlarni aniqlash va boshqalar), shuningdek sayyohlik pog'onalari bilan jamoaviy estafeta musobaqalarini imiz mumkin.

Slyotlarida sayohat bellashuvlari

Turistik bellashuvlari ishtirokchilarning turistik mahoratini sinab ko'rish uchun o'tkaziladi. Ulardan ba'zilar turistik masofalar (KTM, chamalash va boshqalar) bosqichiga aylanishi va shuningdek alohida dastur tuzilishi mumkin (slyotni yaunlashdagi umumiy hisboga kiritilishi yoki kiritilmasligi).

Agar siz sayyohlik masofalarga biron bir musobaqani kiritsangiz, yakunlashda asosan bosqich davomida guruh tomonidan to'plangan jarima ballarini hisobga olinadi.

Va ular tanlov dasturiga kiritilganida, umumlashtirish juda xilma-xil bo'lishi mumkin: bonus ballarini hisoblash, musobaqaga sarflangan vaqt va jarima vaqtini hisoblash, jarima ballar miqdori va hatto hakamlar hay'atining subektiv bahosi.

Bundan tashqari, tanlov dasturining umumiy jadvalidagi o'rin har bir musobaqadagi joylar yig'indisidan iborat bo'lishi mumkin.

Mumkin bo'lgan bellashuvlar

1. Chodir qurish

Uskunalar: chodir, qoziqlar, ustunlar, sekundomer.

Vazifa: jamoa imkon qadar tez va to'g'ri chodirni o'rnatishi kerak.

Xulosa qilish: sudya chodirni o'rnatish vaqtini hisoblaydi. Xulosa qilganda, chodirni o'rnatishdagi xatolar uchun jarimalar vaqti ham hisobga olinadi. Eng kam jami vaqtga ega bo'lgan jamoa g'alaba qozonadi.

Jarima vaqti (1 ball = 30 soniya):

1. Chodir qiyshaygan 3 ball
2. Chodir tokchalari notekis 1 ball
3. Chodirning devorlari va tomi "osilib turgan" 3 ball
4. Chodirning pastki qismi kam cho'zilgan 1 ball
5. Hamma tortqilar qoziklarga bog'lanmagan 1 ball
6. Chodirga kirish yopilmagan 1 ball

2. Yuk xaltasini yig'ish

Uskunalar: yuk xaltasi, uxlash sumkasi (ko'rpa), 1 juft poyabzal, krujka, qoshiq, piyola, 1 sumka kiyim-kechak bilan, 4 quti konserva, 2 ta plastik shisha suv, sekundomer.

Topshiriq: jamoadan bitta vakil yuk xaltasini iloji boricha tez va to'g'ri yig'ishi kerak.

Xulosa qilish: sudya yuk xaltasini yig'ish vaqtini hisoblaydi. Xulosa qilganda, shu vaqtga qadar yuk xaltasini yig'ishda xatolar uchun jarimaga tortiladigan vaqt qo'shiladi. Eng kam umumiy vaqt ishtirokchisi g'olib bo'ladi.

Jarima vaqti (1 ball = 30 soniya):

1. Yuka xalta yerda turmaydi, u yon tomoniga tushadi 1 ball
2. Agar xalta chayqalsa, u jiringlay boshlaydi 1 ball
3. O'tkir va qattia narsalar orqaga qaerga xalta olinsa shu yerga tegadi 3 ball
4. Yuk xaltasi "egri" 1 ball
5. Bog'lamlar, cho'ntaklar bog'lanmagan 1 ball
6. Yuk xalta bog'lanmagan yoki qadalmagan 1 ball

3. "Gulxan" tanlovi

Uskunalar gulxan yamalari bilan, tayoqlarga sim va ip bilan bog'lab qo'yilgan, sekundomer.

Vazifa: 2 kishilik guruh tabiiy vositalar yordamida olov yoqishi va ipni yoqishi kerak. Olov uchun o'tin darajasi simdan yuqori bo'lmasligi kerak. Jamoa musobaqaga o'z gugurti va olovni yoqish hamda saqlash uchun vositalar bilan keladi.

Xulosa qilish: Sudya tayinlangan vaqtni kuzatadi. Boshqalarga qaraganda vazifani tezroq bajara oladigan jamoa g'olib hisoblanadi.

4. Uxlash to'shagiga kirish

Uskunalar uxlash to'shagi, turistik gilam, sekundomer.

Vazifa: jamoaning bitta vakili iloji boricha tezroq poyabzalini yechishi, uxlash to'shagini ochishi, ichkariga kirishi, to'shakda yotishi, uxlash to'shagini mahkamlashi kerak.

Xulosa qilish: topshiriqni eng kam vaqt ichida bajargan ishtirokchi g'alaba qozonadi.

Turistik qo‘shiqlar tanlovi

Vazifa: jamoa tanlovga o‘zlari xohlagan ikkita sayyohlik qo‘shiqlarini taqdim etishadi.

Xulosa qilish: hay‘at natijalarni e‘lon qiladi (kamida 3 kishi). Xulosa chiqarishda quyidagilar hisobga olinadi:

- 1) kuylash sifati;
- 2) qo‘shiqning sayyohlik mavzusiga mosligi;
- 3) ommaviy xarakterga egaligi;
- 4) mustaqil tayyorlangan;

6. Tushlik tanlovi

Vazifa: jamoa musobaqaga tayyorlanishi mumkin bo‘lgan 1 ta taomni taqdim etadi.

Xulosa qilish: hay‘at natijalarni e‘lon qiladi (kamida 3 kishi). Xulosa chiqarishda quyidagilar hisobga olinadi:

- 1) taomni ta‘mi;
- 2) taomni dizayni va taqdimoti;
- 3) retsept (ko‘rsatma) mavjudligi;
- 4) ushbu taomni sahatda pishirish imkoniyati;

Har bir hay‘at a‘zosi jamoaga har bir nominatsiyada besh balli tizim bo‘yicha ballarni qo‘yadi, hakamlar hay‘atining har bir a‘zosidan jami ballar hisoblab chiqiladi, so‘ngra boshqa hakamlarning baholari bilan yig‘ib chiqariladi. G‘olib eng yuqori ball bilan aniqlanadi.

7. Bivuak musobaqasi (guruhning slyot zonasida)

Vazifa: ma‘lum bir vaqt uchun bivuakni o‘rnatish.

Xulosa qilish: 2-3 kishidan iborat hakamlar hay‘ati xulosa qiladi. Xatolar uchun eng kam jazo olgan jamoa g‘alaba qozonadi.

Jarimalar:

1. Tozalashda yoki chodirlarda axlat 3 ball
2. Soda olovdan olinmaydi 5 ball
3. Daraxtlardan olovgacha bo‘lgan masofa 3 metr 3 balldan kam
4. Daraxtlar toji gulxan ustiga osib qo‘yilgan - 5 ball
5. Chimni saqlash qoidalari rioya qilinmagan 3 ballga
6. Yashil o‘tloqliqlarning yorilishi yoki zararlanishi 10 ball
7. Qulay ovqatlanish joyining yo‘qligi, oziq-ovqat mahsulotlarini saqlash qoidalariga rioya qilmaslik, ishlatilgan idishlarning tozaligi 5 ball

8. O‘tinni maydalash uchun joy yetishmasligi, o‘tin maydalashda xavfsizlik qoidalarini buzilishi, quruq o‘tinlarni kesish, sanchiluvchi va kesuvchi buyumlarini saqlash 5 ball

9. Bivuak dizaynining yetishmasligi (to‘siq, ismi va boshqalar) 1 ball

10. Chodirlarning noqulay joylashishi, ularni o‘rnatishda buzilishlar, tarqoq narsalar 3 ball

8. Masofani ko‘z bilan aniqlash

Uskunalar: ko‘p rangli bayroqlar, masofani o‘lchash uchun o‘lchovli lenta.

Vazifa: jamoaning bittadan vakili ushbu bayroqlarning har birigacha bo‘lgan masofani ko‘z bilan aniqlab olishi kerak.

Xulosa qilish: sudya oldindan ushbu nuqtadan ma’lum masofalarda (12 m, 23 m, 37 m va hokazo) bayroqlarni o‘rnatadi. Xatoning har bir metri uchun ishtirokchi 1 tadan jartma oladi. Eng kam jarima olgan ishtirokchi g‘alaba qozonadi.

9. Kompas yordamida azimutni aniqlash

Uskunalar: 10 ta rangli bayroqlar, kompas.

Vazifa: guruhning bitta vakili kompasdan yordamida har bir ko‘rsatilgan bayroqlarning azimutini aniqlash kerak.

Xulosa: sudya bayroqlarni oldindan ma’lum bir azimut ostiga har bir nuqtaga (30 daraja, 45 daraja, 75 daraja va boshqalar) oldindan o‘rnatadi.

Har 5 darajali xato uchun ishtirokchi 1 tadan jarima oladi. Eng kam jarima olgan ishtirokchi g‘alaba qozonadi.

10. Predmet balandligini ko‘z bilan o‘lchash

Uskunalar: rangli narsalar, balandlikni o‘lchash uchun o‘lchov lentami. Ob’ektlar sifatida balandligi oldindan aniqlangan daraxtlar xizmat qilishi mumkin.

Vazifa: jamoaning bitta vakili ko‘z bilan ushbu mustahkamlangan buyumlarning balandligini (yoki daraxtlarning balandligini) aniqlab olishi kerak.

Xulosa: sudya predmetlarni ma’lum balandlikda osib qo‘yadi. Xatoning har bir metri uchun ishtirokchi 1 tadan jarima oladi. Eng kam jarima olgan ishtirokchi g‘alaba qozonadi.

11. Topografik belgilar

Uskunalar: topografik belgilar bilan kartalar, qalamlar (qalamlar).

1-mashq: jamoaning har bir a'zosi topografik belgili kartani tortadi, uni o'qib berishi kerak.

Xulosa qilish: to'g'ri javob uchun ishtirokchi 3 ball oladi, jamoa yordamida javob uchun 1 ball. Jamoaning jami ballari jamlanadi, g'olib eng yuqori jami ball bilan aniqlanadi.

2-topshiriq: jamoaga o'qib berishi yoki chizish kerak bo'lgan bir nechta topografik belgilar mavjud bo'lgan karta beriladi.

Xulosa: noto'g'ri o'qib berilgan yoki chizilgan har bir belgi uchun 1 ball miqdorida jarima solinadi. G'olib eng kam jarima balli bilan aniqlanadi.

Belgilar soni va ularning murakkabligi sudyalardan tomonidan belgilanadi.

12. Azimut (so'zni o'qing)

Uskunalar: shifrlangan so'zlar bilan kartachalar, stend - kalit.

Vazifa: guruh a'zosi stend yordamida so'zni shifrlashga taklif qilinadi - har bir harf ma'lum bir azimutga mos keladigan kalit.

Xulosa qilish: Sudya har bir ishtirokchining vaqtini kuzatadi. So'zni eng kam vaqt ichida to'g'ri aniqlagan ishtirokchi g'olib hisoblanadi.

13. Turistik tugunlar

Uskunalar tugunlarni bog'lash uchun arqonlar, tugun nomi bilan kartalar, soniya hisoblagichi, bundan tashqari, "tugunlar" musobaqasi boshlanishidan oldin mumkin bo'lgan tugunlar va ularni bog'lash usullari to'g'risidagi ma'lumotni osib qo'yish kerak.

Vazifa: jamoa a'zolari bog'lab qo'yilgan tugun nomi yozilgan kartalarni chiqaradilar. Kartalar soni guruh a'zolari soniga qarab belgilanadi va tugunlar takrorlanishi mumkin.

Xulosa: jamoa bir vaqtning o'zida tugunlarni tuzqiydi. Hakam butun jamoaning vaqtini qayd etadi. G'olib jamoaning ish vaqti va jarima vaqtining eng kam miqdori bilan aniqlanadi. To'g'riligi sudya tomonidan baholanadi.

Jarimalar (1 ball = 30 soniya):

Noto'g'ri bog'langan tugun 3 ball

Tekshirish tugunlarining yo'qligi 1 ball

Tugunni bog'lashdan bosh tortish 5 ball

14. Kompas yordamida xaritada azimutni aniqlash

Uskunalar: vazifalari bo'lgan kartalar, kompas.

Vazifa: komandaning bitta vakili kompasdan yordamida ko'rsatilgan nuqtadan belgilangan joylarga xaritadaagi azimutni aniqlash kerak.

Xulosa: sudya xaritada azimutni aniqlash kerak bo'lgan joyni va azimutni aniqlash kerak bo'lgan bir necha yo'nalishlarni oldindan belgilab qo'yadi. Boshqaruv azimutlari 3 kishidan iborat hay'at tomonidan belgilanadi. Har 2 daraja xato uchun ishtirokchi 1 tadan jarima oladi. Eng kam jarima olgan ishtirokchi g'alaba qozonadi.

15. Tibbiy yordam

Uskunalar: shikastlanish ko'rsatilgan kartalari

Vazifa: ishtirokchi jarohatni tavsiflovchi kartani chiqaradi va sudyaga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish tartibini aytib beradi.

Xulosa: Raqobat vakolatli sud tomonidan baholanishi kerak. U ishtirokchining yoki jamoaning voqeasini baholaydi, ular tomonidan yo'l qo'yilgan xatolarni qayd etadi, yetakchi savollarni so'raydi. Suhbat oxirida u jarimalarni qo'yishi mumkin:

-ushbu jarohatga yordam berish uchun to'liq qobiliyatsizligi 10 ball

-yordam ko'rsatildi, lekin sudya bilan suhbat davomida qo'pol xatolarga yo'l qo'yildi, 5 ball

-yordam ko'rsatildi, kichik xatolar 2 ball.

Har bir musobaqaning hakamiga qalam (ruchka) va tanlov natijalari yozilgan sud bayonnomasi kerak bo'ladi. Bundan tashqari, tanlov nomi va uni o'tkazish uchun zarur jihozlarni oldindan tayyorlash kerak.

Ishtirokchilarga tanlov dasturining shartlarini oldindan berish, shuningdek, ularni slyot o'tadigan stendga joylashtirish kerak. Shuningdek, tanlov dasturi majburiy yoki ixtiyoriy ravishda taklif etilishini oldindan belgilab qo'yish kerak.

Musobaqani KTM bosqichi yoki yo'nalishi sifatida ishlatganda, uning baholash tizimini masofaning umumiy shartlari bilan muvofiqlashtirish kerak.

Siz o'yin dasturini qiziqarli o'yin yoki estafeta shaklida o'tkazishingiz mumkin.

Har bir musobaqaning shartlariga tanlovning joyi va vaqtiga, maktabning xususiyatlariga va ishtirokchilarning yoshiga qarab o'zgartirish kiritishingiz mumkin. Bundan tashqari, siz boshqa sayyohlik-sport musobaqalarini o'zingiz o'ylab chiqishingiz mumkin.

3.4. O'lkashunoslik

Slyotlar - musobaqalar paytida turli shakllarda foydalanish mumkin bo'lgan qiziqarli va ma'lumot beruvchi qismlardan biri. O'lkashunoslik sayyohlik masofasining bosqichlaridan biri bo'lishi mumkin, tanlov dasturiga kiritilishi, shuningdek musobaqaning alohida turi yoki qiziqarli o'yin bo'lishi mumkin. O'lkashunoslik bo'yicha topshiriqlar nazariy (viktorinalar, krossvordlar, jumboqlar shaklida), shuningdek amaliy bo'lishi mumkin: makonda topilgan o'simliklarning gerbariylarini tasvirlash va to'plash. "Atrof-muhitni muhofaza qilish" va boshqa mavzularda targ'ibot guruhining ma'ruzasini tayyorlash, asosiysi taklif etilgan vazifa qiziqarli bo'lishi, uni amalga oshirish metodologiyasi, shuningdek, bajarilgan vazifalarni baholash tizimi ishlab chiqilishi kerak.

Bundan tashqari, topshiriqlar materiallari qanday ishlatilishini oldindan aytib berish yaxshi bo'lar edi (biologiya, tarix, adabiyot kabinetini, maktab koridorini, maktab muzeyini yoki maktab saytini loyihalash uchun). Oldindan o'lkashunoslik amaliy mashg'ulotlari o'tkazilishi kerak, chunki siz ularga tayyorgarlik ko'rishingiz va materialni to'plash va loyihalash uchun yetarli vaqtga ega bo'lishingiz kerak.

To'g'ridan-to'g'ri o'tloqda foydalanish uchun o'lkashunoslik o'yinlar va vazifalar uchun variantlar,

O'lkashunoslik

Siz mintaqangiz tarixi, adabiy, harbiy yoki boshqa mavzularda, agar slyot biron bir yubileyga bag'ishlangan bo'lsa yoki umumiy mavzu bo'lsa, viktorina sifatida foydalanishingiz mumkin.

"O'rmon sirlari" o'yini

O'yin stansiyalar musobaqalari shaklida bo'lib o'tadi. Bolalar 7-10 kishilik guruhlariga bo'lingan. Har bir stansiyada yigitlarni kostyum kiygan yoki ertak qahramonlarining xususiyatlariga ega bo'lgan boshlovchilar kutib olishadi. Har bir guruh bolalariga stansiyalardan o'tish tartibi ko'rsatilgan marshrut varag'i beriladi. Har bir stansiyadagi vazifalar juda xilma-xil bo'lishi mumkin. Har bir to'g'ri javob uchun guruh "yong'oq" yoki o'rmonning boshqa atributlarini oladi. Yo'nalish varaqasida guruh o'z stansiyasida qancha "yong'oq" va boshqalarni qabul qilganligini qayd etadi. O'rmonning eng ko'p

"atributlari" bo'lgan jamoa g'alaba qozonadi. Stansiya nomlari sirli, kulgili yoki qiziqarli bo'lishi kerak.

Stansiyalar uchun vazifalar variantlari, ular o'yin shartlariga qarab qisqartirilishi, to'ldirilishi yoki o'zgartirilishi mumkin.

Biologik viktorina

Viktorina davomida yetakchi har bir jamoaga o'z navbatida savol beradi, qo'lini ko'targan guruh a'zosi birinchi bo'lib savolga javob beradi.

Agar bitta jamoaning yigitlari bu savolga javob bera olmasalar, xuddi shu savol boshqa jamoaga beriladi. Agar jamoalardan hech biri savolga to'g'ri javob bera olmagan bo'lsa, ikkala jamoa ham ochko olishmaydi yoki ushbu musobaqaning oxirida peshqadam savolni qayta o'qiydi va o'zi javob beradi. To'g'ri javob 2 ballga baholanadi.

Agar viktorina turistik masofani bosib o'tish bosqichi sifatida ishlatilsa, guruhga viktorina varaqasi beriladi (savollar va javob berish joyi ko'rsatilgan) va ish vaqti ko'rsatilgan, butun jamoa yoki bir nechta ishtirokchilar javob berishlari mumkin.

3.5. Chamalash

Chamalash slyot va musobaqalarda keng qo'llaniladi. Slyot dasturining deyarli barcha turlarida u biron bir shaklda yoki boshqa shaklda mavjud.

Bundan tashqari chamalash, qo'shimcha ravishda, alohida masofa bo'lishi mumkin.

Buni mashq qilish uchun bajarish mumkin - keyin NP da ishtirokchilar chamalash, topografiya va ko'zni tekshirish bo'yicha topshiriqlarni bajaradilar. To'g'ri bajarilgan vazifa uchun eng ko'p ball to'plagan natijalar bo'yicha natijalar yig'iladi.

Bu sportdan bo'lishi mumkin. Bunday holda, uni chamalash elementlaridan foydalangan holda chamalash qoidalariga muvofiq bajarish yaxshiroqdir (qarang. KTM).

Bu shaxsiy va jamoaviy bo'lishi mumkin.

Buni kechasi o'tkazish mumkin.

Slyotda chamlash uchun, maydonning chegaralarini aniq ko'rsatgan holda, tanlagan yo'nalishingizni tanlash yaxshidir. NP sifatida siz chamalash uchun yorqin rangli qog'ozlardan yoki standart prizmalardan foydalanishingiz mumkin.

4. Slyotni yakunlash

Slyotdan keyin siz kechiktirmasdan amalga oshirish tavsiya etiladigan yana bir nechta tadbirlarni amalga oshirishingiz mumkin.

1. Uskunalar va uskunalarni tahlil qilish, quritish, tasniflash. Keyingi yig'ilishlar va musobaqalar paytida foydali bo'lib qoladigan materiallarni yig'ib qo'yish kerak.

2. Slyot natijalarini muhokama qilish. Uni kuchli va zaif tomonlarini, "muvaffaqiyatsizliklar" va "muvaffaqiyatlar"ning sabablarini aniqlash uchun sudyalardan va tashkilotchilardan tomonidan amalga oshiriladi. Muhokama so'ngida tanbeh va minnatdorchilik e'lon qilinadi. Bunday munozaralar ushbu uchrashuvning muvaffaqiyatli "topilmalarini" belgilash, kelajak uchun xatolarni hisobga olish uchun qayd etiladi.

3. Tanlov bo'yicha moliyaviy hisobot tayyorlanadi.

4. Slyot bo'yicha hisobot tuziladi, unga quyidagilar kiradi:

3. Sostavlyaetsya finansovyy otchet o sorevnovaniyax.

"Nizom";

-masofa chizmasi;

-masofa dalolatnomalarini topshirish;

- masofa bayonnomlar va yakuniy bayonnomalarni topshirish;

- qatnashuvchi jamoalarning ro'yxatdan o'tgan arizalari;

-sudyalarning ro'yxatlari;

-belgilangan shakldagi musobaqalar to'g'risida umumiy hisobot;

-boshqa hujjatlar va ma'lumotlar.

Bunday yig'ilishlarning hisobotlarini namuna sifatida saqlash kerak.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Turizmning shakllari qanaqa bo'ladi?

2. Turizmda rejali va havaskorlik sayohatlar qanday uyushtiriladi?

3. Nima sababdan kam harakatli (passiv) va faol (aktiv) turizm deb ataladi?

4. Turizmning qanday turlari bor, ularni sport deb aytishga qanday asoslar bor?

5. Piyoda yurish sayohatlari sport turizmidan nima bilan farq qiladi?

6. Piyoda yurish sayohatlariga tayyorgarlikda qanday talablar qo'yiladi?
7. Turizmda shaxsiy va guruh jihozlari nimalardan iborat?
8. Sayohatlarda oziq-ovqatlarning turlari va ularning kaloriyalari qanday bo'lishi lozim?
9. Gulxan yoqish va ovqat pishirishga doir qanday talablar qo'yiladi?
10. Sayrlarda (ekskursiya) jismoniy tarbiyaning qanday vositalaridan foydalaniladi va qaysi tartibda (usul) bajariladi?
11. Piyoda yurish sayohatlarida jismoniy tarbiyaning qanday usullari va qachon qo'llaniladi?
12. Sayohatda maxsus jismoniy tayyorgarlik qanday olib boriladi?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni (yangi tahrir). 2015 y.
2. O'zbekiston Respublikasining Davlat ta'lim standartlari. T., 1997.
3. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T., 1997.
4. "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari Nizomi. 2017 y.

Asosiy adabiyotlar

8. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik. Farg'ona. 2005.
9. Abdumalikov R., Xoldorov T. Turizm. O'quv qo'llanma. T., "O'qituvchi". 1988.
10. Abdumalikov R., Xoldorov T.X., Daurenov E.Yu. Turistik poxodlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. Jizzax. 1986.
11. Daurenov E.Yu. Turizm. O'quv dasturi. 2005. 2007.
12. Qosimova R.A. Turizm va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T., "Aloqachi" nashriyoti. 2008.
13. Xusanboev B.M., Tulaganov L.A., Razina V.G. Dorogami Velikogo shelkovogo puti. Chast I i II. T., 1995.
14. Shalkov Yu.L. Zdorove turista. Nauch.populyarn.met.pos. "Fizkultura i sport". 1987.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Abdumalikov R. Jismoniy madaniyat va sport ixtisosligidagi talabalarni boshqaruvchilik faoliyatlariga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1994.
2. Vasilev I.V. V pomoh instrukturu turizma. M., prof.izdat., 1966.
3. Daurenov E.Yu., Qudratov R.Q. Turistik sayrlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. T., O'zDJTI nashriyoti. 1995.
4. Kapustin G. Zanimaytes turizmom. T., Gosizdat UzSSR. 1960.
5. Ratsek V. Chimyon. T., O'zbekiston. 1964.
6. Axmatov M.S. Uzluksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 2005.
7. Yarashev K.D. Ommaviy sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya va xalq milliy o'yinlari bo'yicha mutaxassislar tayyorlash masalalari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1997.
8. G'aybullaev N.R., Yodgorov R., Mamatqulova R. Pedagogika. O'quv qo'llanma. T., M.Ulug'bek nomli O'zbekiston Milliy Universiteti bosmaxonasi. 2005.
9. Turizmga bag'ishlangan maxsus son. Jurnal Teoriya i praktika fizicheskoy kulturo'. (Rossiya). №11. 1998.
10. Актуальные проблемы туризма. Tashkent, 2009.

3-MAVZU: AHOLI O'RTASIDA TURIZMNI TASHKIL QILISH

Reja:

- 3.1. Maktabgacha bolalar tarbiya muassasalarida sayr-sayohatlarni uyushtirish usullari
- 3.2. Ta'lim-tarbiya tizimida turizmni tashkil qilish
- 3.3. Aholi istiqomat joylari va istirohat bog'larida sayr-sayohatlar

3.1. Maktabgacha bolalar tarbiya muassasalarida sayr-sayohatlarni uyushtirish usullari

Insoniyat olamida oila va tarbiya muassasalarida kichik yoshdagi (6-7 yoshgacha) bolalarni tarbiyalashda barcha tarbiya vositalari

tarkibida jismoniy tarbiya ancha ustuvor turadi. Bunda jismoniy tarbiyaning muhim vositasi sifatida sayr-sayohatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan oliy o'quv yurtlari tarkibida maktabgacha bolalar tarbiya fakultetlari, maxsus maktabgacha bolalar tarbiya kollejlari tashkil etilib, kadrlar tayyorlash milliy dasturi amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni (1997), Davlat ta'lim standartlari, Sog'lom avlod Davlat dasturi va ta'lim-tarbiyaga doir rasmiy hujjatlarda tarbiya va o'quv muassasalarida jismoniy tarbiyaning o'qitilish usullari, ularda pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish, valeologiya, innovatsiya kabi zamonaviy uslublarni qo'llash qayd etilgan. Bu yo'lda kichik yoshdagi bolalarning sog'lom o'sishlari, gavda harakatlari va tuzilish jarayonlari benuqson bo'lishida jismoniy mashqlar, turli xil o'yinlar kabi sayr-sayohatlar ham o'zining maqsad, vazifa va mohiyatlariga ega. Bu jarayonlarni nazariy va amaliy jihatdan o'rganishda bo'lajak tarbiyachi-mutaxassislar sayr-sayohatlarni qunt bilan o'rganib, o'zlashtirib olishlariga to'g'ri keladi.

Ma'lumki, yuqorida qayd etilgan oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarining (pedagogik kollejlari) "Jismoniy tarbiya" dasturlarida "Sayohatlar"ga doir bo'limlar ajratilgan. Shu bilan birgalikda "Alpomish va Barchinoy" maxsus testlarining mezon (normativ) talablarida ham talabalar uchun turizm turi kiritilgan. Shu asosda o'quv yili davomida 1-2 marotaba bir kunlik sayohatlar tashkil etilmoqda. Bunda bo'lajak tarbiyachi-talabalar jismoniy barkamollikni egallash bilan bir qatorda maktabgacha bolalar tarbiya muassasalarida jismoniy tarbiya tadbirlarini o'tkazish usullari bilan qurollanishda sayr-sayohatlarning shakllari, mazmuni va sog'lomlashtirish ahamiyatini ham bilib olishadi. Ular amaliy faoliyatlarda (ish jarayonlarida) sayr-sayohatlarni tashkil qilishda egallangan nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarga tayanishadi. Shu asosda tajribalar hosil qilib, ya'ni davr sayr-sayohatlarini talab darajasida o'tkazishadi.

Maktabgacha bolalar tarbiya muassasalarida tashkil etiladigan sayr sayohatlarni ularning yosh guruhlariga qarab quyidagi shakllar va turlarga ajratiladi:

"Bog'cha hovlisi va uning tashqarisida kichik sayr-tomoshalar (har kuni 15-20 daqiqada olib borish);

"Ob-havo qulay paytlarida aholi istiqomat (yashash) qilish va e'tiborga loyiq manzillarga (qurilish, istirohat bog'lari, kino-teatr, sport inshootlari va h.k.) har 2-3 xaftada bir marta sayr-sayohat uyushtirish. Bunda piyoda yurish, avtoulowlardan foydaolanish mumkin bo'ladi. Masofalar piyoda sayrda 1-2 km chamasi bo'lishi tavsiya etiladi.

"Mustaqillik kuni, Navro'z bayrami va boshqa ulug' sanalarga bag'ishlab tabiatning go'zal manzarali go'shalariga piyoda yurish-tomoshalar tashkil etiladi. Bunday paytlarda tarbiya muassasasining (bog'chalar) kundalik rejimiga (taqvim) rioya qilinadi, ya'ni ajratilgan vaqtda borish va qaytib kelish.

Yuqorida ko'rsatilgan sayr-sayohatlar jarayonida quyidagi tartib-qoidalarga amal qilinadi:

1. Sayr haqida tushuncha berish.
2. Safda turish, qo'l ushlab yurish.
3. O'z joyidan boshqa joyga ruhsatsiz o'tmaslik.
4. Yo'lda sheriklari yoki oldinda-orqada ketayotganlar bilan turtishmaslik, urushmaslik.
5. Dam olish yoki biron manzilni tomosha qilish uchun to'xtagan paytlarda diqqat bilan eshitish va ko'rish.
6. Suhbat yoki tomosha paytlarida ruhsatsiz joydan jilmaslik, joylarni olmashtirmaslik.
7. Biron ehtiyoj yoki qiziqish paydo bo'lganda bir qo'lini baland ko'tarib belgi berish yoki "men" degan ovoz chiqarib so'rash.
8. Keng maydon yoki qulay joylarda harakatli o'yinlar, estefetalar tashkil qilinsa erkin harakat qilishga ruhsat berish.
9. O'yin mazmuni va tartib-qoidalarini barcha bolalarning tushunishiga etkazish (so'rash).
10. Tabiat manzaralariga boy bo'lgan joylar (shahar sharoitlarida) haqida suhbat o'tkazganda har bir daraxt, o'simlik, giyoh, joylarning nomini aytib berish.
11. Diqqatga sazovor joylarning nomlari, binolarning turlari, ish vazifalar haqida so'zlab berish.
12. Savdo do'konlari, avtoulowlar bekati va ko'chalarda ketayotgan odamlarning yurish-turishlari, ularning maqsadlari haqida tushunchalar berish.
13. Davolash muassasalari (shifoxona, poliklinika va h.k.), sport inshootlari, madaniyat-sog'lomlashtirish markazlari, kino-teatrlar,

nufuzli maydonlar atrofida ularning vazifalari, xizmatchi xodimlar, qurilish va boshqa zarur faoliyatlar haqida tushunchalar berish.

14. Sayr-sayohatlar haqida yakun yasash, bolalarning olgan taassurotlarini eshitish, ularni oilada gapirib berish haqida topshiriqlar berish.

Mazkur tartib-qoidalarni boshqarish, talab etish jarayonlarida tarbiyachi (tashkilotchi) o'zini yaxshi tutishi, jahl qilmasliklari shart.

Guruhlardagi bolalarning yoshi va sog'lomligi holatlariga qarab sayr-sayohatlarni o'tkazish muddati, vaqti, masofalari sharoitlarga qarab tanlanishi hamda belgilanishi lozim. Bunday paytlarda bolalarning ruhiy holatlari, qiziqish yoki yoqtirmasligi (bosh tortish) kabi fazilatlariga jiddiy e'tibor berish lozim bo'ladi.

Sayr-sayohat bolalarda jismoniy va ma'naviy tetiklikni ta'minlashi, shu asosda ularni hayotdagi voqeliklarni bilishga intilishni tarbiyalash ko'zda tutilishi lozim.

3.2. Ta'lim-tarbiya tizimida turizmni tashkil qilish

O'zbekiston Respublikasining davlat ta'lim standartlari asosida barcha turdagi va toifadagi o'quv yurtlarida "Jismoniy tarbiya" dars sifatida tashkil etiladi. Uning mazmun, shakl va maqsadlari "Jismoniy tarbiya" dasturlarida to'la ifoda etilgan. Ular asosan jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyatining mazmunlariga rioya qilingan holda belgilanib, jismoniy tarbiya vositasi sifatida sayohatga (turizm) ham alohida o'rin berilgan.

Sog'lom avlod davlat dasturining amalga oshirilishini ta'minlovchi "Alpomish va Barchinoy " maxsus testlarining amalda qo'llanilishi muhim ahamiyatga egadir, ya'ni 6 yoshdan 70 yoshgacha bo'lgan aholining salomatligini yaxshilash, o'quvchi yoshlar, talabalar va mehnatkash, ijodkor ziyolilarning jismoniy barkamolligini tarbiyalash, ularning mehnat va mudofaa ishlariga yaroqli, qobiliyatli bo'lishlari hozirgi davr talablaridan biridir.

Turizmning shakllari, turlari va maqsad, vazifa hamda mazmunlarini yanada kengaytirish maqsadida maxsus testlar tarkibiga turizmning (sayr-sayohat) kiritilishi bejiz emas.

3.2.1. Umumta'lim maktablar va akademik litseylarda turizmni tashkil qilish

Boshlang'ich sinflarda sayr-sayohatlar. Boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya darslarida sayr-sayohatlar mustaqil soha darajasida (maxsus darslar) o'tkazilmasada, lekin o'yinlar, estafetalar, yugurish jarayonlarida sayr-sayohatlar haqida tushunchalar berib borish ko'zda tutiladi.

O'quv yili davomidagi kuzgi, qishki, bahorgi va yozgi ta'til paytlari va bayramlar, ulug' sanalarga bag'ishlab bir kunlik (dam olish kuni) va darsdan keyingi paytlarda sayr-sayohatlar tashkil qilinishi an'anaga aylangan. Shu bilan birgalikda "Alpomish va Barchinoy" maxsus testlarining mezon (normativ) talablari asosida o'quv yilida 1-2 marotaba 4-5 km masofalik yo'nalishda bo'lgan joylarga piyoda yurish sayohatlari o'tkaziladi.

Oliy o'quv yurtlaridagi boshlang'ich ta'lim metodikasi fakultetlarining talabalari va o'qituvchilar tayyorlaydigan pedagogika kollejlarning o'quvchi yoshlari boshlang'ich sinflarda sayr-sayohatlarni tashkil qilish yo'llarini yaxshi o'zlashtirishlari zarur bo'ladi. Bunda quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim, ya'ni:

Turizm haqida nazariy bilimlarni egallash:

- Turizm haqida tushunchalar, turizmning taraqqiyot yo'llari;
- O'zbekistonda turizmning yangi yo'nalishlari;
- Turizmning sog'lomlashtirish va ta'limdagi ahamiyati;
- Turizmning madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalardagi mohiyati;
- Turizm bo'yicha mutaxassis kadrlar va jamoatchi instruktorlarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyoj, talablar;
- O'quvchi bolalar bilan dam olish kuni sayr-sayohatlarini tashkil qilish usullari va h.k.

Turizmning amaliy malakalariga ega bo'lish:

- O'quv muassasasida tashkil etilgan turizm to'garagi (seksiya) mashg'ulotlarida ishtirok etish;
- O'quv jarayoni sifatida o'tkaziladigan sayr-sayohatlarda qatnashish;
- "Alpomish va Barchinoy" maxsus testlari talablarini bajarish uchun o'tkaziladigan sayr-sayohatlarda faol qatnashish;

- Bayram kunlari va dam olish kunlarida guruh bo'lib (kursdoshlar, ko'ngilga yaqin kishilar bilan) bir kunlik, tunab kelish piyoda yurish sayohatlarida qatnashish;

- Shahar (qo'rg'on-poselka) sharoitidagi diqqatga sazovor joylar, muzeylar, istirohat bog'lari, tabiat manzaralariga boy bo'lgan hiyobonlar, ko'chalar, maydonlarda xaftada 1-2 marotaba maxsus sayr qilish. Ularning tashkil qilinishi, qurilish davrlari, tarixi va amaliy faoliyatlarini o'rganib boorish;

- Turizm bo'yicha ilmiy-nazariy bilimlarni kengaytirish;

- Xalqaro Ekosan jamiyati, O'zbekturizm milliy kompaniyasi tomonidan tashkil etiladigan tadbirlar, ayniqsa Xalqaro turizm ko'rgazma-anjumanlarini (konferensiya) tomosha qilish, ularni o'rganish.

3. Boshlang'ich sinflarda sayr-sayohatlarni uyushtirish yo'llarini (metodikasi) bilish:

1. Sayrlarga tayyorgarlik va ularni o'tkazish:

- Sayrlar va ularda ishtirok etish haqida tushunchalar, topshiriqlar;

- Turar joylar va diqqatga sazovor bo'lgan maskanlarga (muzey, teatr, sikr, bayram, sport musobaqalari va h.k.) sayr uyushtirishni avvaldan rejalashtirish va rahbarga tasdiqlatish;

- Avtoulavlarga chiqish, ularda o'tirish qoidalari, tushish va ularga doir tartib-qoidalarni bolalar ongiga singdirish;

- Sayr maskanlariga kirish, u joylarda tartib-intizomni saqlash, ko'rgazma va tomoshalarni diqqat bilan eshitish, ko'rish;

- Sayr taassurotlari haqida suhbat, oila va maktabdoshlari, qo'shnilar bilan suhbatlarda sayrlar haqida savol-javoblar qilish, o'z taassurotlarini aniq, qisqa va ravon qilib hikoya qilishga o'rgatish.

2.Sayohatlar haqida:

- Darsdan keyin, dam olish va bayram kunlaridagi sayohatlar haqida suhbatlar o'tkazish;

- Sayohat joylarining nomi, tarixi va borish yo'llari haqida ma'lumotlar berish;

- Yurish-turish qoidalari, atrof-muhitni (tabiat manzaralari) kuzatish, taassurotlarni so'zlab berish kabi amaliy faoliyatlar bilan bog'liq bo'lgan tarbiyaviy jarayonlarni bolalarga o'rgatish;

- Manzilga borish-qaytish (kamida 3-5 km) jarayonlarida qisqa dam olish, o'yin mashqlar o'tkazish (avvaldan ishlab chiqilgan va o'quvchilar istagi asosida);

- Sayohatlarda faol ishtirok etgan o'quvchilarni ma'naviy jihatdan baholash. Salbiy xususiyatlarga ega bo'lgan o'quvchilarga tanbeh-ogohlantirish, o'z nuqsonlari va ayblariga iqror bo'lishga erishish;

- Bir kunlik sayohatlar yakuni haqida sinf yig'ilishida maktab rahbarlari, sinf rahbarlari, fan o'qituvchilari, ota-onalar va mahalla faollarining ishtirokini ta'minlash;

- Boshlang'ich sinflarning umumiy yig'ilishlarida sayohatlar haqida axborotlar berib borish;

- Maktab devoriy gazetalari, videotasvir namoyish qilish va kompyuter xonalarida tasvirga olingan sayohatlarni yoritish, namoyish qilish.

Ta'lim-tarbiya tizimida saboq oluvchi o'quvchi yoshlar va talabalar turizm bo'yicha referatlar tayyorlash, ilmiy-nazariy anjumanlarda ma'ruza o'qish, talabalar ilmiy jamiyatlari (uyushmalari) faoliyatida va sport klub ishlarida faol qatnashish bilan ilmiy-nazariy bilimlarini chuqurlashtirish va amaliy malakalarini kengaytirish zarur bo'ladi.

O'quv amaliyotlari (ped.praktika) jarayonlarida boshlang'ich sinf o'quvchilar bilan o'qituvchi va sinf rahbari timsolida (sifatida) darsdan keyin va dam olish kunlari 1-2 km masofalarga sayr-sayohatlar tashkil qilishni amalda sinab ko'rishlari lozim. Buning uchun esa sinf rahbarlari, jismoniy tarbiya o'qituvchilari bilan kelishgan holda ish olib borishlari lozim. Ayniqsa yosh bolalarning shaxsiy xususiyatlari, ruhiy holatlari, jismoniy tayyorgarliklarini yaxshi bilish, ularning ko'p qirrali savollariga aniq, to'g'ri javob berishiga doim tayyor bo'lish talab etiladi.

Ta'lim-tarbiya sohasidagi talabalar va o'quvchi yoshlar jismoniy tarbiyaning muhim qismi bo'lgan sayr va sayohatlarning mazmunlari, maqsad va vazifalarini puxta bilishlari lozim. Ularning sog'lomlashtirish, bilim berish, mehnat va mudofaaga layoqatli qilib tarbiyalashdagi ehtiyojij xususiyatlarini ilmiy-nazariy va pedagogik jihatdan o'rganish, mulohazalar yuritish, tahlil qilish usullarini

egallashga, pedagogik mahorat yo'llari sirlarini bilishga astoydil qiziqishlari zarurdir.

Bilingki, bugungi yosh bola ertangi katta o'quvchi, keyin talaba va bora-bora etuk mutaxassis bo'ladi. Bu oraliqda ta'lim-tarbiyaning ravon yo'llari va ko'p qirrali to'siqlariga duch keladi. Ulardan dadil o'tish uchun jismonan barkamol va fanlarda iqtidorli, bilimdon bo'lish kerak bo'ladi. Bu jarayonlarni boshlang'ich sinflarda shakllantirish, barcha faoliyatlarni his qilish tuyg'ularini tarbiyalashda sayr-sayohatlarning o'ziga xos fazilatlari, xususiyatlarini bilib olish maqsadga muvofiqdir.

3.2.2. Yuqori va bitiruvchi sinflarda sayr-sayohatlarni o'tkazish

Ma'lumki, maktab o'quvchilarining yoshiga qarab sinflarning bosqichlari (V-VII, VIII-IX, X-XI) mavjud. Ularning yoshi va salomatlik darajalariga qarab jismoniy tarbiya darslari turli shakllar va usullarda tashkil etadi. Bu tamoyillar sayr-sayohatlarda ham maqsadli qo'llaniladi.

V-VII sinflarda sayr va sayohatlarni tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari va talablari mavjud, ya'ni:

Sayrlar:

- O'quvchilarning fanlarni yaxshi o'zlashtirishi maqsadida fan o'qituvchilari, sinf rahbarlari tarixiy-madaniy obidalarga (muzey, madaniyat va san'at saroylari, sirk, yangi qurilishlar, ma'moriy koshonalar va h.k.) muntazam ravishda sayr (ekskursiyalar) tashkil qiladi;

- Sinf rahbarlari, ma'naviyat ishlari bo'yicha mutassaddilar, xotin-qizlar kengashi (qo'mita), yoshlar ijtimoiy harakati, o'quvchilar tashkiloti tomonidan Navro'z, Mustaqillik kuni, kasb-xunar kuni bayramlari va ulug' sanalarga bag'ishlab dam olish kuni sayrlarini ommaviy ravishda (bir necha sinflar birgalikda) tashkil qilishadi.

Sayohatlar:

"Alpomish va Barchinoy" maxsus talablarini bajarishga tayyorgarlik maqsadida jismoniy tarbiya o'qituvchilar dam olish kuni piyoda yurish sayohatlarini sinflar ishtirokida tashkil qiladi. Bunda e'tiborga loyiq sayohatbop manzillar tanlanadi va 6-8 km masofa belgilanadi.

Ta'kidlash lozimki, yirik shaharlarda shart-sharoitlar, qulayliklar etarli darajada bo'lmasligi tufayli bunday sayohatlar istirohat bog'lari, aholi zich yashaydigan mavzalar, dahalar atrofidagi keng maydonlarda o'tkazilishi tavsiya etiladi. Bunda oddiy, tez yurish, past-baland joylarda yugurish, yashirib qo'yilgan buyumni (predmetni) izlab, chamalab topish, chodir o'rnatish kabi turlar bo'yicha musobaqalar o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

- Qo'rg'on, qishloq sharoitlarida yaqin atrofdagi tog' oldi tepalik, qirlar, soylar, yaylovlarda yurish, yugurish, chodir o'rnatish, yashirib qo'yilgan narsalarni chamalab izlab topish, tibbiy yordam ko'rsatish kabi mashq-o'yinlar tashkil qilinishi mumkin.

- Umuman olganda sayr va sayohatlar jarayonida turizm bo'yicha tushunchalarni mustahkamlash, amaliy faoliyatlarni rivojlantirishga e'tibor beriladi. Shu sababdan fanlar bo'yicha o'qituvchilik ixtisosligidagi talabalar o'quv maskanidagi turizm tadbirlarida faol ishtirok etishlari lozim bo'ladi.

Umumta'lim maktablar, akademik litseylar va maxsus maktablarda (san'at, musiqa, jismoniy faoliyatlar cheklangan va h.k.) sayr va sayohatlar avvalgi sinflardagiga nisbatan VII-IX va X-XI sinflarda birmuncha ko'proq va murakkabroq shakllarda tashkil etiladi.

Bunda asosan (sayrda) fanlar bo'yicha qo'yilgan maqsad va vazifalarni bajarish, ilmiy-izlanish talablari yuritish maqsadlarida olib boriladi.

"Alpomish va Barchinoy " maxsus testlari talablari asosida dam olish kuni piyoda yurish sayohatlari shahardan (qo'rg'on) tashqarida o'tkazilishi lozim. Imkoniyat va shart-sharoitlar bo'lmaganda esa shahar (qo'rog'on) sport inshootlari, muzey, istirohat bog'lari, keng maydonlar atrofida musobaqa shaklida o'tkazilishi lozim, bulda:

1. Belgilangan nazorat (kontrol) punktlari orasida (kamida 3-4 ta va ular oralig'i 5-700 m. masofa) yugurish;

2. Berkutilgan (yashirilgan) buyumni (konserva qutisi, baklajka va h.k. ichidagi yozuv qog'oz) chamalab izlab topish;

3. Xarita va chizmalar asosida joylardagi belgilarni o'qish;

4. Kompas va tabiiy kuzatish orqali tomonlarni belgilash, oraliqlarni o'lchash.

Mazkur amaliy-jismoniy faol harakatlar va fikr-mulohazalar orqali o'quvchilarning jismoniy barkamolligi va nazariy bilimlarini kengaytirishga erishiladi.

Shu asosda tarix, geografiya, til-adabiyot, matematika va boshqa fanlar bo'yicha ixtisosli mutaxassislikni egallovchi talabalar turizmning shakl va turlari, ularning mazmunlarini nazariy jihatdan bilishlariga to'g'ri keladi. Shuningdek jismoniy tarbiya darslari, maxsus testlarga tayyorgarlik va talablarni bajarish jarayonlarida turizmning amaliy (texnik va taktik) mashqlarini bajarishlari, puxta o'zlashtirishlari lozim.

O'quv jarayoni tugab, mutaxassislik yo'lida (fanlar) faoliyat ko'rsatishda tabiiyki, ko'pchilik o'qituvchilar sinf rahbari, o'quv bo'limi mudiri, ma'naviyat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari, xotin-qizlar qo'mitasi boshlig'i va boshqa jamoat ishlarida u yoki bu darajada faoliyat ko'rsatishadi. Bu jarayonlar esa o'quvchi yoshlar bilan ta'lim-tarbiya ishlarini olib borish, sayr-sayohatlarni tashkil qilishni taqozo etadi.

Xulosa yakuni shuki, boshlang'ich sinflar va fanlar bo'yicha o'qituvchilar hozirgi davr talablari asosida o'quvchilarning ma'naviy va jismoniy barkamolligini tarbiyalashda asosiy mas'uldirlar. Bu yo'lda sayr-sayohatlarning tashkiliy yo'llari va ularning mazmunlarini bilish muhim vazifa va burch hisoblanadi.

3.2.3. Kasb-xunar bilim yurtlari, o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlarida turizmni tashkil qilish

- Kasb-xunar bilim yurtlari. O'zbekiston mustaqilligi va istiqloli tufayli xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari bo'yicha etuk mutaxassis kadrlar tayyorlash bo'yicha tub islohatlar o'tkazildi. Hunar-texnika bilim yurtlari aksariyat ko'pchilik texnikumlar, bilim yurtlari sohalar (ixtisoslik) bo'yicha kasb-hunar kollejlariga aylantirildi.

Rasmiy ma'lumotlarga qaraganda, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" (29 avgust 1997 y.) asosida mustaqillik yillari davrida 1140 ga yaqin akademik litsey va kasb-xunar kollejlari yangidan qurilib, ishga tushirilgan. E'tirof etish lozimki, faqat yirik va sanoat shaharlaridagina emas, balki tuman markazlari, aholi ko'p va zich yashaydigan qo'rg'onlarda (poselka) ham xo'jalik yuritish turlari va pedagogika (maktabgacha tarbiya va

boshlang'ich ta'lim) kollejlari tashkil etilib, ularga zamonaviy bino, o'qitish-texnik vositalar, sport inshootlari bilan ta'minlangan.

Davlat ta'lim standartlari asosida sohalar bo'yicha bilim yurtlarida "Jismoniy tarbiya" dars sifatida o'tkazilmoqda. Ularning mazmunlarida umumiy jismoniy tayyorgarlikni tarbiyalash bilan bir qatorda kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlik (KAJ) professionalno-prikladnaya fizicheskaya podgotovka - PFP) mashg'ulotlariga alohida e'tibor beriladi. Masalan: pedagogika kollejlarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil qilish usullari, sport o'yinlari, harakatli o'yin-mashqlar, sayr-sayohatlarni uyushtirish yo'llariga ko'proq e'tibor qaratiladi.

Qishloq va suv xo'jaligi va ular bilan aloqador bo'lgan bilim yurtlarida (iqtisod, qurilish, madaniyat va h.k.) kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlikka qaratilgan sport turlari bo'lgan kurashlar, sharqona yakka bellashuvlar, engil atletika, futbol, tennis, milliy harakatli o'yinlar moslashtirilgan holda qo'shib olib boriladi.

Sportning zamonaviy turlari (dasturdagi turlar), sharqona yakka kurashlar, ot o'yinlari (uloq-ko'pkari, poyga, g'ovlardan sakrash, raqs va h.k.) va milliy harakatli o'yinlar huquqni muhofaza qilish, qurolli kuchlar va boshqa ixtisoslikdagi kollejlarda darslar va mashg'ulotlar (trenirovka) jarayonida qo'llanilmoqda.

Ba'zi ixtisosliklar va havaskor sportchi-talabalar orasida chang'ida uchish, otlarda sayohat (Chimyon, Beldirsoy, Zomin, Zarafshon, Samarqand va xududlar)qilish kabi tadbirlar ham kasb-xunarga tayyorlashda xizmat qilmoqda.

Ma'lumki, O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport tizimining asosini "Alpomish va Barchinoy" maxsus testlari tashkil etadi. Shu sababdan ham kasb-xunar kollejlaridagi maxsus testlar bo'yicha o'tkaziladigan tadbirlar, maxsus musobaqalarda bir kunlik sayohatlar o'ziga xos xususiyatga egadir. Bunda kollej o'quvchi-talaba yoshlardan quyidagi faoliyatlarni bajarishni talab etiladi, ya'ni:

- Dam olish kuni, bayramlar, ulug' sanalarga bag'ishlangan tadbirlar jarayonida turli sayrlarda (ekskursiya) qatnashish;
- Kasaba uyushmalari, yoshlar ijtimoiy harakati, "Yoshlar ittifoqi", "Ekosan" xalqaro jamiyati tarmoqlari tomonidan markaziy shaharlar, tarixiy-madaniy obidalarga uyushtiriladigan (rejali-putevka) sayrlarda qatnashish;

- "Barkamol avlod" sport o'yinlari davomida (shahar, viloyat va respublika bosqichlari) tashkil qilinadigan sayrlarda faol ishtirok etish;
- "Alpomish va Barchinoy" maxsus testlari talablari asosida uyushtiriladigan bir kunlik, tunab kelish piyoda yurish sayohatlarida bevosita qatnashish;
- Mustaqil va guruh (8-10 kishi) bo'lib tabiatning manzarali go'shalariga sayohat uyushtirish, dam olish, tabiatni kuzatish, fermer xo'jaliklari, o'rmon va qo'riqxonada xodimlariga amaliy yordam ko'rsatish;
- Sayr-sayohatlarga doir shahar, viloyat va respublikada tashkil etiladigan madaniy-amaliy tadbirlarda ishtirok etish;
- Turizmga doir o'quv, uslubiy qo'llanmalar, anjomlarning ilmiy to'plamlarini o'qish, nazariy bilimlarni kengaytirish;
- Televizion ko'rsatuvlardagi sayr-sayohatlarni ko'rib borish;
- O'z kasbiga mos keladigan turizm tadbirlari va faoliyatlarni madaniy, xo'jalik, moddiy-texnik ta'minot, moliyalashtirish, o'zini-o'zi boshqarish va h.k.) o'rganish, tahlil qilish.

O'rta maxsus o'quv yurtlari (texnikumlar, bilim yurtlari, turli maktab-kurslar) faoliyati va ulardagi jismoniy madaniyat hamda sport tadbirlari kasb-xunar kollejaridagi kabi olib boriladi. Tabiiyki, sayr-sayohatlar ham shu asoslarga o'xshash bo'lib, "Alpomish va Barchinoy" maxsus testlari talablari amalga oshiriladi. Shunga asosan o'rta maxsus o'quv yurtlarining o'quvchi-talaba yoshlari kasb-xunar kollejlari o'quvchi-talabalariga qo'yilgan talablarni bajarishlariga to'g'ri keladi. Shuningdek, amaliy malakalar hosil qilish maqsadida o'quv amaliyotlari (ishlab chiqarish, boshqarish jamoalarida sinov-tajribalar ortirish-praktika) jarayonida turli tashkilotlar va asosan o'z ixtisosiga doir mos keladigan jamoalarning jismoniy madaniyat, sport va turizm ish faoliyatlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Shular asosida turizm bo'yicha referatlar tayyorlash, ma'ruzalar bilan talabalarning ilmiy anjumanlarida ishtirok etish tavsiya etiladi.

3.2.4 Oliy ta'lim tizimidagi jismoniy tarbiyada turizm

O'zbekiston Badiiy Akademiyasi, O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining "Yoshlar Vatan ardog'ida" (2008 - yoshlar yili) nomli uslubiy qo'llanmasida (T., 2008 y.)

ta'kidlanishicha, respublikada 65 ta oliy o'quv yurti mavjud. Ularda 850 yo'nalish va mutaxassislik bo'yicha 300 mingga yaqin talaba bilim olmoqda (17 bet).

O'zbekiston Respublikasining kadrlar tayyorlash milliy dasturi va Davlat ta'lim standartlari asosida barcha oliy o'quv yurtlarining I-II bosqichlarida "Jismoniy tarbiya" fan sifatida o'qitiladi. Dastur tarkibidagi sport turlari, darsdan tashqari o'tkaziladigan sport turlari bo'yicha maxsus mashg'ulotlar (trenirovka) bo'lajak mutaxassislarning jismoniy barkamolligi va iqtidorli sportchi-talabalarning sport mahoratlarini tarbiyalashga qaratilgan.

O'zRVMning "O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'risida"gi qarori (27 may 1999 y.), "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunlar asosida oliy o'quv yurtlarida sport klublarni tashkil qilish, Universiadalar o'tkazish, "Alpomish va Barchinoy" maxsus testlari asosida talabalarni hozirgi davr asosida jismonan tarbiyalash talab etiladi.

Bunday ulkan va ulug'vor hamda murakkab tadbirlar mazmunida turizmning tilga olinishi, ularning tub mohiyatlari ochib berilishi hozirgi zamon kadrlar tayyorlash tizimida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Boshda ta'kidlanganidek, mamlakatda jismoniy madaniyat va sport tizimining asosini "Alpomish va Barchinoy" maxsus testlari tashkil etadi. Shu sababdan ham oliy ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan jismoniy tarbiya darslari mazmuni testlarga moslashtirilgan. Talabalarning jismoniy tarbiya darslarida shug'ullanishi, qo'yilgan talab va me'yorlarni bajarishida maxsus testlarga asoslaniladi. Shu asosda talabalar bir kunlik sayohatlarda (piyoda yurish) ishtirok etishlari shart bo'ladi. Buning uchun quyidagi tadbirlardan foydalaniladi:

- Jismoniy tarbiya darslari va darsdan tashqari o'tkaziladigan turli tadbirlarda (ertalabki yoki darsgacha gigienik gimnastika musobaqalari, yotoqxonada) sayohatlar haqida tushunchalar berish;
- "Alpomish va Barchinoy" maxsus testlari talabalarini bajarishga doir tayyorgarlik mashg'ulotlar, musolbaqalar;

- Sport klub, jismoniy tarbiya kafedralari tomonidan tashkil etiladigan yig'ilishlar, suhbatlar, seminar-kengashlarda sayohatlar haqida topshiriq, talab, axborotlar berish;
- Universiada musobaqalariga tayyorgarlik, birinchi bosqich (oliy o'quv yurti) musobaqalari jarayonida sayr-sayohatlar haqida suhbatlar, topshiriqlar, takliflar.
- Universiada musobaqalarining keyingi bosqichlarida (shahar, viloyat), ayniqsa final qismida (respublika miqyosida) oraliqlar, bo'sh vaqtlarda tashkil etiladigan sayrlar (diqqatga sazovor madaniy-tarixiy obidalariga sayr).
- Milliy va xalqaro turizm haqida ma'lumotlarga ega bo'lish;
- Joylarda o'tkaziladigan turizm tadbirlari, xalqaro ko'rgazmalar ("Ekosan" va O'zbekturizm milliy Kompaniyasi), anjumanlar bilan tanishish;
- Turizmga doir o'quv, uslubiy qo'llanmalar, ilmiy tO'plamlarning mazmuni bilan tanishish;
- Turizm mavzusida referatlar, ilmiy-nazariy ma'ruzalar tayyorlash;
- Turizm texnikasi va taktikasi bo'yicha musobaqalarda ishtirok etish, hakamlik vazifasini bajarish;
- Turizm bo'yicha shahar, viloyat, respublika sport seksiyalarida shug'ullanish, darajalar (razryad) va unvonlarga (instruktor) ega bo'lish.

3.2.5. Yozgi dam olish oromgohlari va sog'lomlashtirish sport maskanlarida turizmning xususiyatlari

Maktab o'quvchilarining yozgi dam olish va sog'lomlashtirish oromgohlari. Farg'ona vodiyesi, Toshkent viloyati, Jizzax, Samarqand va Janubiy viloyatlarning ko'pchilik qismi katta-kichik tog'lar bilan o'ralgan. Daryolarning so'lim sohillari, keng yaylovlar yozgi dam olish va sog'lomlashtirish tadbirlarini tashkil qilishga ancha qulay hisoblanadi. Shu sababdan ham bunday manzarali, xush havo va salqin joylarda mehnatkashlarning dam olish uylari, idoralarning sog'lomlashtirish maskanlari va o'quvchi yoshlarning yozgi dam olish oromgohlari joylashgan. Ularda ta'lim-tarbiya va sog'lomlashtirish bilan bog'liq bo'lgan turli tuman madaniy hamda ommaviy sport

tadbirlari uyushtiriladi. Ularning tarkibida bir kunlik va tunab kelish piyoda sayohatlari muhim o'rin egallaydi.

Oromgohlarning geografik jihatdan joylashishi, moddiy texnik bazaga ega bo'lishi va mutaxassislarning tajribalari asosida piyoda yurish sayohatlarining yo'nalishlari (ma'rifiy) bajariladigan amaliy faoliyatlar har xil bo'lishi mumkin.

Shu asosda umumiy ravishda hisobga olib, quyidagilarni bayon etishga to'g'ri keladi:

- Ertalabki gigienik gimnastika (zaryadka) mashqlarini bajarish va tashkil qilishda past-baland joylardan o'tish, atroflarni tomosha qilish;

- Oromgohning tartib rejasi (grafik) asosida kunning birinchi yoki ikkinchi yarmida oromgoh atroflarini aylanib o'tish, o'simliklar, daraxtlar, parrandalarning turlari bilan tanishish (xaftada 2-3 marta);

- Dam olish kunlari (rejaga qarab) bir kunlik va tunab kelish piyoda sayohatlarini tashkil qilish. Bunda dovonlardan oshish, diqqatga sazovor joylar (o'rmon, buloqlar, turli shakllardagi toshlar, qirlar va h.k.) bilan tanishiladi;

- Oromgohda dam olishning yakunida katta gulxan yoqilib, suhbat, o'yinlar, raqslar, qo'shiq, topishmoq va turli o'yin-bahslar tashkil qilinadi. Eng faol o'quvchi-sayyohlar rag'batlantiriladi. Bu tadbirlarni oromgohning instruktor-tashkilotchisi tomonidan tashkil qilinadi.

Talabalarning sog'lomlashtirish sport maskanida sayohatlarni o'tkazish. Nizomiy nomidagi Toshkent DPU, Farg'ona DU, Alisher Navoiy nomidagi Samarqand DU va yana bir qator oliy o'quv yurtlarining yozgi sog'lomlashtirish sport maskanlari 50 yildan ortiq tajribalarga ega. Xumson (Toshkent DPU), Shohimardon (Farg'.DU), Ohalik, keyinchalik Omonqo'ton (Sam.DU) maskanlarida sayohatlar ikki yo'l bilan olib boriladi:

1. Barcha fakultetlardan yig'ilgan talabalar jamoasi (guruhlar) yozning iyul va avgust oylarida (ikki potok) dam olish, sog'lomlashtirish, sport, piyoda yurish turlari bo'yicha faoliyatda bo'ladi.

1. Jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyat fakultetlarining I-II bosqich talabalari may-iyun oylarida (bir oy) o'quv-yig'in (uchebn.sbor) mashg'ulotlarini o'tkazadi.

Mazkur tadbirlar asosan o'quv bo'limi, fakultetlarning rahbarligi, kasaba uyushmasi hamda yoshlar ijtimoiy harakatining "Kamolot" jamg'armasi, sport klub, jismoniy tarbiya kafedrasining bevosita tashkilotchiligi va rahbarligida o'tkaziladi.

Umum dam olish (fakultetlarning talabalari) tadbirlarida piyoda yurish sayohati quyidagicha tashkil qilinadi:

"Haftada 1-2 maskan atroflarini tomosha qilish, joylar bilan tanishish (sayohatlarga tayyorgarlik maqsadida);

"Dam olish kuni (reja asosida boshqa kun bo'lishi ham mumkin) sayohatni o'tkazish. Bunda borish-kelish masofasi joylarning sharoitiga to'siqlar, balandliklar, suvli yoki suvsiz erlar) qarab 8-10 km dan kam bo'lmasligi lozim;

"Dam olish muddati oxirlarida tunab kelish sayohatini o'tkazish;

"So'nggi kun-kechada katta gulxan yoqilib, maskandagi ishlarga, qatnashchilarning faoliyatiga yakun yasaladi.

Jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyat (chaqiriqqacha harbiy ta'lim ham) fakultetining talabalari bilan piyoda yurish quyidagi tartibda bo'ladi:

1. Maskanda tunab-yashash sharoitida:

- Turizm bo'yicha nazariy mashg'ulotlarni o'tkazish (ma'ruza, seminarlar);

- Mavzular bo'yicha amaliy mashg'ulotlar (jihazlar, topografiya, tibbiy yordam va h.k.);

- 2-3 marta bir kunlik va tunash kelish piyoda yurish sayohatlarini o'tkazish.

2. Ko'p kunlik (5-6 kun) piyoda yurish sayohatlari:

- Ma'ruzalar, seminar va amaliy mashg'ulotlardan keyin (4-5 kun) ko'p kunlik sayohatlarga tayyorgarlik;

- To'rvalarga (ryukzak) ust-kiyim bosh, kerakli buyumlar, sayohat jihozlari, oziq-ovqatlarni joylashtirish;

- Sayohatning birinchi kuni reja asosida 10-12 km masofani piyoda yurib o'tish (sharoitlar asosida masofa uzaytirilishi va qisqartirilishi mumkin);

- Sayohatning 2-3 kunlari kamida 30-35 km masofani bosib o'tish;

- Manzilga etib, yarim (to'la) kun dam olish;

- Maskanga qaytish boshqa yo'nalishda (marshrut) bo'lishi maqsadga muvofiqdir;

- Borish yoki qaytishda birinchi darajali qiyinchilikdagi (kategoriya) dovondan (er sathidan 1,5-2 km baland) oshish zarurdir. Bu talab o'quv rejasi bo'lib, qatnashchilar turizm bo'yicha uchinchi razryad me'yorini (normativ) bajarishlari ko'zda tutilgan. Yurish yo'llarining masofasi jami (avvalgi sayohatlar hisobidan) 120-130 km ni tashkil qiladi.

Ko'p kunlik piyoda yurishlar davomida yoki yurishlardan qaytib kelgach, avvaldan tayyorlangan turizm trassasida (maxsus joylarda) texnika musobaqasi o'tkaziladi. Bunda asosan quyidagi talablar amalga oshirilishi kerak:

1. Trassa masofasi kamida 6-8 km bo'lib, past-baland, qir, soy, jarlik, tekisliklarda 8-10 ta nazorat (kontrol) punkt o'rnatiladi. Ular qatnashchilar uchun mutloq noma'lum bo'lishi va har bir punktda maxsus belgi (konserva qutisi yoki baklajkaga solingan yozuv, №) bo'lishi lozim. Musobaqachilar vaqtga yurib-yugurib ularni topib yig'ib musobaqa boshlangan joyga (finish) olib kelib topshirishi shart.

2. Nazorat punktlarini topishda maxsus chizma (sxema) va kompaslardan foydalaniladi. Ba'zi joylarda yo'nalishlarni ko'rsatuvchi belgi (strelkalar) o'rnatiladi.

3. Joylarning sharoitiga qarab va hakamlarning ko'rsatmasi asosida to'siq-tosh yoki ariqdan sakrab o'tish, arqonga osilib balandlikka (3-4 m) chiqish va tushish, "Jarohatlanganlarni" zambilda (tabiiy moslamalar, kiyim, odeyal) ko'tarib belgilangan joyga (25-20 m) avaylab tez olib borish va birinchi tibbiy yordam ko'rsatish rejalashtiriladi. Eng so'ngida esa vaqtga chodir o'rnatish, to'rvaga (ryukzak) buyumlarni joylashtirish bo'yicha musobaqa - bahs o'tkaziladi.

O'quv yig'in mashg'ulotlarining oxirida katta gulxan tashkil qilinadi va barcha faoliyatlarga yakun yasaladi.

O'quv yig'in jarayonidagi turizm mashg'ulotlari talabalarga quyidagi talablarni qo'yadi:

1. Turizm bo'yicha nazariy bilimlarni egallash va amaliy malakalar hosil qilish.

2. Turizm jihozlarini (shaxsiy va guruh) yig'ishtirish, saqlash, olib yurish.

3. Oziq-ovqatlar hajmi va ularning kuchini (kaloriya) bilish.
 4. Topografik bilimlarni mukammal egallash, yo'lda yurish chizmalarini tayyorlash, kompas bilan ishlash.
 5. Jarohatlanganlarga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish usullarini bilish, kerakli dorilarni nomlari va qachon, qanday qilib ulardan foydalanishni bilish.
 6. Turizm texnikasiga doir maxsus va umumiy mashqlarni amaliy jihatdan bajarishni bilish.
 7. Sayohat rahbari va uning yordamchilariga quloq solish, topshiriq va vazifalarni so'zsiz bajarish.
 8. O'z ixtisossi (sport turi) bo'yicha maxsus mashqlar va umumrivojlantiruvchi mashqlarni har kuni takrorlash.
 9. Biron musiqa asbobini chala bilish yoki qo'shiq aytish, raqsga tushishni bilish.
 10. Kinokamera, videoapparat, fotoapparatlarni ishlata bilish.
 11. Tartib-intizomni saqlash, o'zaro hamkorlik va yordam berish kabi fazilatlariga rioya qilish.
 12. Kurs (bosqich) ishlari uchun materiaollar to'plash.
- Sayohat rahbari tomonidan yana boshqa vazifalar qo'yilishi mumkin.

3.2.6. Turizm texnikasi bo'yicha musobaqalar o'tkazish namunalari

Sayohatlar, yurishlarda xilma-xil musobaqalar, slyotlar tashkil qilinadi. Katta yoshdagi kishilarning sayohatlari jarayonida sportning voleybol, futbol, badminton, suvda suzish kabi turlaridan oddiy qoidalar bo'yicha musobaqalar, ko'ngil ochish tadbirlari tashkil qilinadi. Turli harakatli o'yinlar uyushtiriladi. Balandliklarga chiqish, tushish, chodirlarni tez o'rnatish, ovqat pishirish kabilar bo'yicha ham musobaqalar, estafetalar tashkil qilinadi. Turistik sayohatlar va yurishlar davomida tashkil etiladigan turli musobaqalar ham avvaldan tayyorlangan bo'lib, maxsus reja yoki nizom asosida o'tkaziladi.

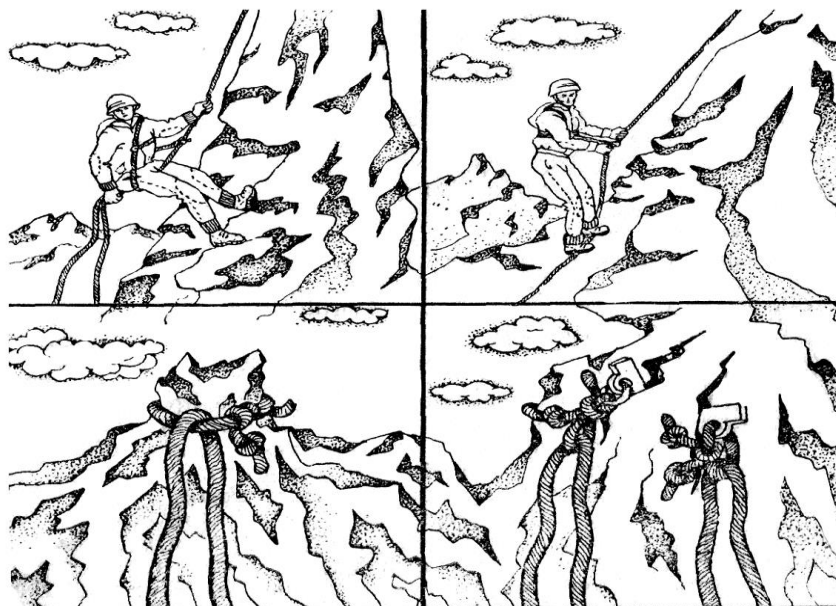
Maktab o'quvchilarining barcha sayohat va yurishlarida yo'lda yurish tartibi, atroflarni ko'zdan kechirish, joylarni o'rganish, muzey va diqqatga sazovor joylarni tomosha qilish, sxema tuzish kabi tadbirlar bilan birgalikda turistik musobaqalar ham tashkil qilinadi.

Maktab o'quvchilarining turizm bo'yicha musobaqalari turistik texnika va slyot hisoblanadi.

Turistik texnikaning asosiy elementlari past-baland joylarda yugurish, to'siqlardan arqon va oddiy moslamalardan qilingan vositalar yordamida o'tish, shikastlangan paytda birinchi yordam berish, karta (sxema) bo'yicha joylarni belgilash, azimut bo'yicha yurish, chodirlarni vaqtida qurish, ryukzakka kerakli buyum va jihozlarni joylashtirish, ovqat pishirish, choy qaynatish, devoriy gazeta tayyorlash, fotoalbomlarni namoyish qilish kabilardir.

Ana shu elementlar turistik musobaqa yoki slyotlarda bajariladi.

Turizmning elementlari bo'yicha musobaqani bir jamoaning (kollektiv) o'zi ham tashkil qilishi mumkin. Bunda bir necha jamoa tashkil qilishga to'g'ri keladi. Jamoalar tuzish imkoni bo'lmaganda namuna sifatida 10-15 turistning ishtirokida musobaqa tashkil qilinadi. Bunday musobaqalar o'quvchi va turistlarning jismoniy tayyorgarligini oshirish, turistik malaka hosil qilish, yirik musobaqa yoki slyotlarga tayyorlanish maqsadida maktab turizm seksiyalarida yil davomida muntazam o'tkaziladi. Bunday musobaqalar talabga javob beradigan tabiiy sharoitlarda tashkil qilinadi.

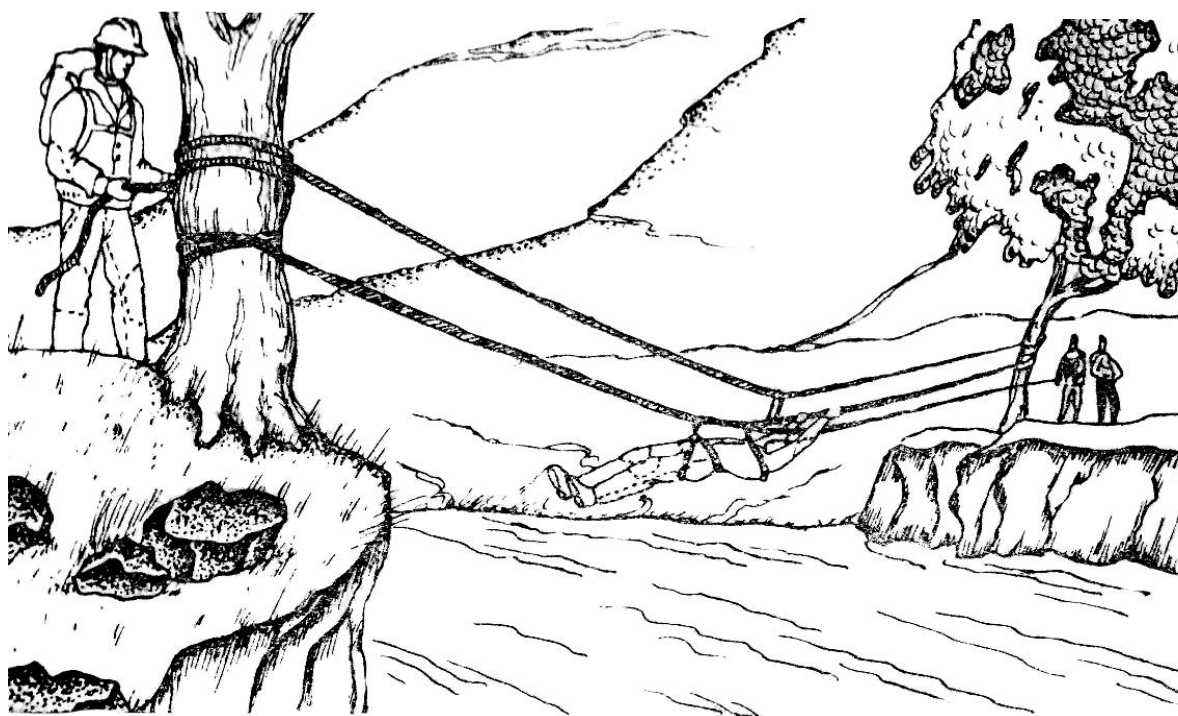

Rasm 3.1. Arqonda osilib o'tish

Musobaqalarni yaqinroq daryo sohillari, jar, tepa yoki uncha baland bo'lmagan tog' zonalarida o'tkazishni mo'ljallash lozim. Bunday sharoitlar bo'lmagan paytlarda, bahor, kuz, hamda ta'til

vaqtlarida 2-3 kunlik yurish tashkil qilish, asosiy manzilga etgach, musobaqalarni uyushtirish kerak bo'ladi.

Slyot turistlarning katta anjumani, yig'indir. Slyot asosan tuman, shahar, viloyat, respublika miqyosida maxsus nizom asosida o'tkaziladi. Maktab o'quvchilarining turistik slyotlari, kasaba uyushmalari va xalq maorif organlari tomonidan tashkil qilinadi. Boshqa tashkilot, muassasa va o'quv yurtlarida tashkil qilingan turistik slyotlarga ham tegishli sport jamiyatlari, turizm kengashlari rahbarlik qiladi. Slyot o'tkazishdan bir necha oy ilgari nizom ishlab chiqiladi va tegishli joylarga yuboriladi. Nizom asosida o'quv yurtlari, tashkilotlari, muassasalar jamoa tayyorlaydi.

Rasm 3.2. Arqonni daraxtlarga mustaxkamlash va xavfsizlikni saqlash usuli

Rasm 3.3. Arqonni tanaga bog'lash usullari

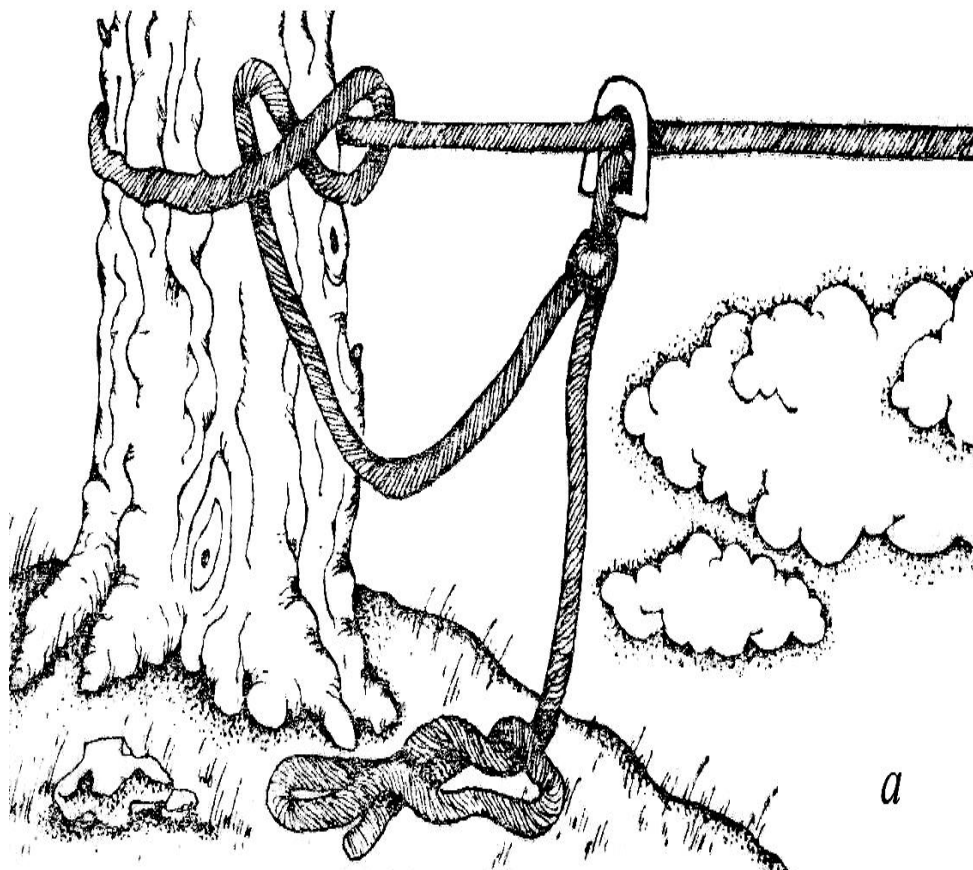
Slyotni o'tkazish uchun tashkiliy komissiya tuziladi. Komissiya hakamlar va slyotda xizmat qiladigan mas'ul xodimlarni tayinlaydi, xavfsizlik va qutqarish jamoalarini avvaldan ogohlantiradi. Marshrut kvalifikatsion komissiyasi (MKK) musobaqa o'tkaziladigan joy sxemasi va rejasini ko'rib chiqib, uni tasdiqlaydi. Bu komissiya hakamlarni belgilangan trassa va nazorat punktlarga taqsimlaydi, musobaqa oldidan esa bevosita ko'rib chiqadi. Slyot kuni hakamlar o'z joylariga ertaroq borib joylashadilar. Mo'ljallash (orientirlash) elementlari bo'yicha musobaqa bo'lganda bu jarayonlar asosan yashirish (sirli) ravishda amalga oshiriladi. Chunki, eamoa vakili yoki uning a'zolari noma'lum trassani avvaldan bilmasliklari kerak. Sxema yoki azimut belgilari faqat start oldidan qatnashchilar qo'lga beriladi.

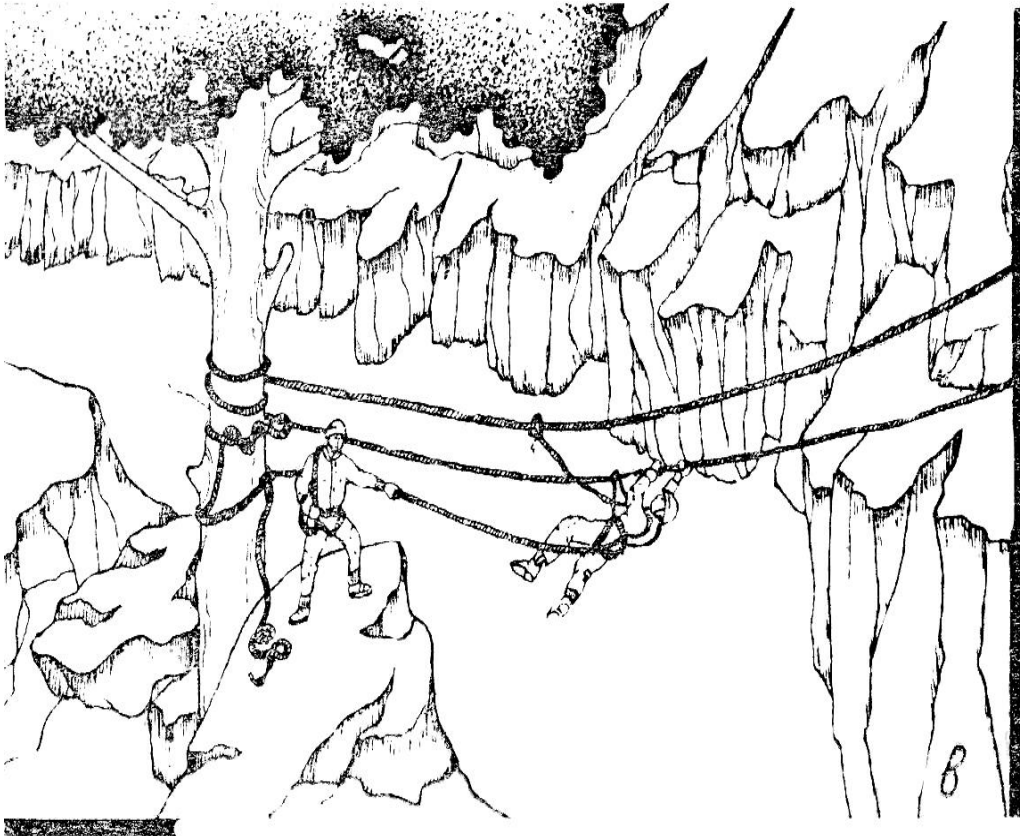
Slyot dasturida asosan quyidagi tadbirlar bo'ladi:

1. Umumiy parad, raport.
2. Turizm to'g'risida ma'ruza yoki biron jamoaning ish tajribasi joriy qilinadi (qisqacha mazmunda).
3. Musobaqa, estafetalar.
4. Chamalash elementlari bo'yicha musobaqa.
5. Mazali ovqat pishirish, choy qaynatish bo'yicha musoba.
6. Jamoa hayotini aks ettiruvchi ko'rgazma (fotoalbom, muzey materiallari, devoriy gazetalar, texnik vosita va hokazolar).
7. Badiiy havaskorlik ko'rigi.
8. Gulxan tayyorlash va uni yoqish.

9. G'oliblarni mukofotlash.

Slyotlar 2-3 kun va undan ortiq vaqtga mo'ljallanadi. Slyotlar davomida, ya'ni kechki paytlarda katta gulxanlar tashkil qilinadi. Gulxan atrofida turli suhbat, ma'ruza, konsertlar uyushtiriladi. Badiiy havaskorlar ko'rigi, turli raqslar, tajriba almashish, ilg'or tajribalarni joriy qilish to'g'risida ko'pgina ishlar qilinadi.

Rasm. 3.4. Tog'li joylarda arqonda osilib o'tish

Har bir o'qituvchi yoki turizm seksiyasining rahbari turistlarga slyot nizomi dasturi va tashkiliy ishlar formasini izchil o'rgatishi va ularni to'la amalga oshirish uchun bor imkoniyatlardan foydalanishi kerak.

Slyotlar yoki turistik musobaqalar uchun zarur bo'lgan barcha shart-sharoitni (oziq-ovqat, transport, turistik jihozlar) maktab jamoasi, tuman kasaba uyushmasi tashkiloti va xalq maorifi organlari yaratib beradi. Ko'pchilik sport jamiyatlari bunday slyotlarni o'tkazganda tashkiliy ishlarni o'z zimmalariga oladilar.

Dam olish oromgohlarida o'tkaziladigan tadbirlarning katta qismini turistik sayohat va yurishlar tashkil etadi. Shu sababdan yozgi mavsumda va doimiy ishlaydigan lagerlarda taqvim reja asosida turistik sayohat va yurishlar uyushtiriladi.

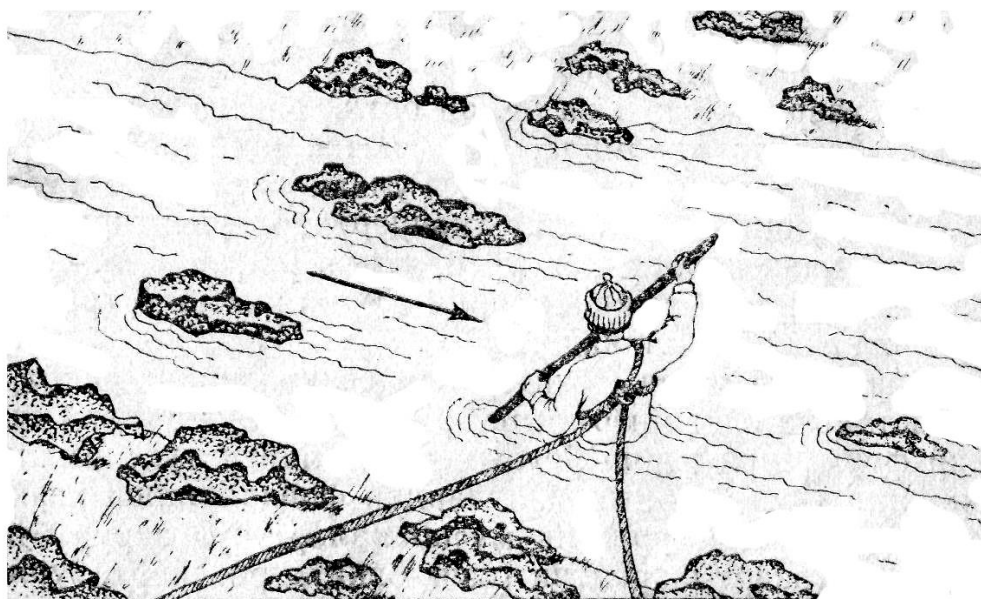
Dam olish mavsumi oxirida turizm bo'yicha slyot tashkil qilinadi. Slyotni tashkil qilish va uyushtirish umumiy qoidalarga ko'ra o'tkaziladi. Slyot dasturi lager sharoitiga moslashtirib tuziladi. Slyotga qo'shni lager yoki qishloq yoshlari hamda rasmiy kishilar taklif qilinadi. Slyot oxirida gulxan tashkil qilinadi. "Yosh turist", "Turist" razryad normalarini yoki "Alpomish va Barchinoy " maxsus testlari

talablarini to'la bajargan o'quvchilarga ko'krakka taqiladigan nishon va guvohnomalar tantanali ravishda topshiriladi. Gulxanda turizmga va oromgoh ishlariga ham yakun yasaladi.

Maktab o'quvchilarining turistik musobaqa va slyotlari jarayonida tibbiy xizmat tashkil qilinadi. Shunga qaramasdan markaziy turizm seksiyalari, turistik klublar va bolalar turistik-ekskursiya stansiyalarida qutqarish otryadlari tuzilib, ular eng tajribali turistlar, alpinistlar, jamoatchi instruktorlardan tashkil topadi.

Har bir turist yoki o'quvchi turistik texnika elementlarini yaxshi o'zlashtirgan bo'lsa-da, ayrim hollarda baxtsizlikka uchrashi mumkin. Shuning uchun slyot va musobaqalarda qutqarish komandalari doimo tayyor holda turadi. Ayniqsa toshlardan, jarlardan, kanal yoki katta suvlardan arqon bilan o'tishda, chiqish va tushishda xavfsizlik va qutqarish jamoalari shay turadi, tegishli choralarni ko'radi.

Qutqarish komandasi yoki otryadlari a'zolari yil davomida, ayniqsa qiyin ob-havo sharoitida murakkab trassa yoki ob'ektlarga borib, muntazam mashq qiladi, malaka oshiradi va o'z mahoratlarini mustahkamlab boradi.

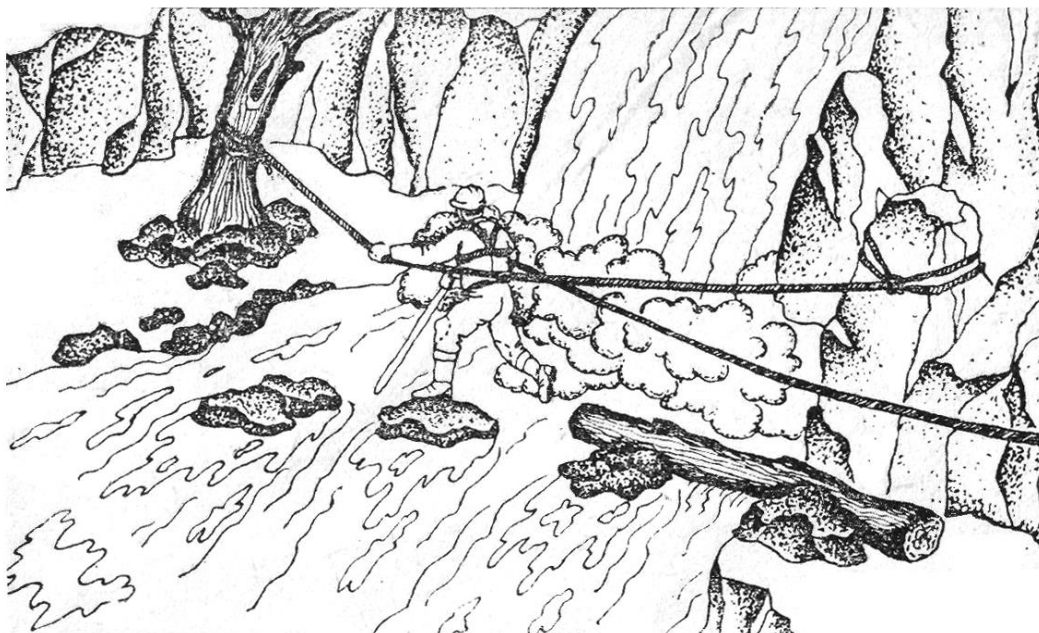

Rasm 3.5. Oldindagi kishining xavfsizligini ta'minlash

Maktablarda, barcha o'quv yurtlarida, shuningdek, korxonalar, tashkilot va muassasalardagi turizm seksiyalari bir yilda ikki marta, ya'ni o'quv yili va yil oxirida o'z jamoasi va yuqori tashkilotlar uchun yozma hisobot tuzadi. Yozma hisobot tuzish uchun yil davomida qilingan ishlarni ko'zdan kechiradi, tahlil qiladi. Hisobot tuzish uchun quyidagi hujjatlarni yuritish va ularni tizimli ravishda hisobga olib borish tavsiya etiladi:

1. Umumiy ish rejasi.
2. To'farak ishining rejasi.
3. Turistik yurishlarning taqvim rejasi.
4. To'farak jurnali.
5. Jamoatchi instruktorlar, tashkilotchilar, faollar tayyorlash jurnallari.
6. Maktab direktori, tuman xalq ta'limi organi, sport jamiyati, sport tashkiloti va boshqa yuqori tashkilotlardan kelgan ko'rsatmalari, buyruqlar, nizomlar, rejalar va boshqalarni hisobga olib borish jurnali.
7. O'tkazilgan yurish, sayohatlarning marshruti, rejasi, sxemasi, tegishli tashkilotlar tasdig'idan o'tgan marshrut varaqalari, bayonnomalar hisobi.

Rasm 3.6. Suvdagi tishlar ustidan o'tish

8. Ko'p kunlik turistik yurishning rejasi, sxemasi, hisoboti, fotolar.

9. Tayyorlangan fotogazeta, fotoalbom, fotomontajlar.

10. O'z jamoasi haqida gazetalarda bosilgan materiallar, maqola va xabarlar.

11. Turizm seksiyasi, maktab jamoasining turizm to'g'risidagi umumiy yig'ilishlari qarorlari to'plami.

12. Turistik faollar ro'yxati.

13. Turizm bo'yicha razryad va boshqa normalarni bajarganlik haqidagi hujjatlar.

14. Turistik jihozlar ro'yxati.

15. Maktab yoki otaliqdagi tashkilotlar tomonidan ko'rsatilgan moddiy yordamlarga doir hujjatlar.

16. O'quvchi yoshlar ijtimoiy harakat tashkilotlarining turizmga bevosita qatnashishini aks ettiruvchi hujjatlar.

17. O'tkazilgan tadbirlarni hisobga olib boradigan daftar.

18. "Yoshlik" va boshqa sport jamiyatlari tashkilotlarining ko'rsatgan yordamlarini aks ettiruvchi daftar.

Hisobotda quyidagilarga e'tibor berish kerak bo'ladi:

1. Tashkiliy ishlar:

A. rejalashtirish;

B. seksiyani uyushtirish;

V. sayohat va yurishlarga kerakli jihozlarni to'plash;

G. turizmga doir umumiy yig'ilishlar o'tkazish;

D. amaliy tadbirlarda mas'ul kishilar, ya'ni jismoniy tarbiya, biologiya, geografiya, tarix o'qituvchilari, o'quvchi yoshlar ijtimoiy harakati tashkilotlarining faol ishtiroki va to'la tahlili.

2. Umumiy tarbiyaviy, ommaviy va targ'ibot ishlari:

a. turizm to'g'risida suhbat, ma'ruza, kechalar o'tkazish;

b. devoriy gazetalar, video tasvirlarni namoyish qilish, tanqidiy materiallar, uning natijalari, fotomontaj tashkil qilish;

v. sayohatlar, yurishlar, slyotlar o'tkazish va uning natijalari;

g. O'quvchilarning bir kunlik, ko'p kunlik yurishlari, yurish davomida ijtimoiy-foydali ishlar;

d. O'lkani o'rganish, qidiruv ishlari yakuni;

e. turizm bo'yicha muzey (burchak) ishlariga tavsif.

3. Moliyaviy va xo'jalik ishlari:

a. turistik jihozlarning soni, yangidan olish ish tahlili;

b. sarflangan pul, otaliqdagi tashkilotlar yordami;

v. jihozlar bilan ta'minlashdagi kamchilik yoki ilg'or tajribalar, maktab rahbari faoliyati.

4. Xulosalar:

a. maktabda erishilgan yutuqlar yoki kamchiliklar sababi;

b. asosiy yutuqlar va kamchiliklar, uni tugatish yo'llari;

v. navbatdagi rejalarini amalga oshirish tadbirlari.

Umuman, hisobot qilingan ishlarni konkret va ob'ektiv yoritilishi, tanqidiy bo'lishi, jamoani turizmga jalb qilish yo'llarini topishga qaratilmog'i kerak. Hisobotni ilmiy-metodik formalar va yo'nalishlarga qaratish, undan foydalanish zarur.

Keyingi vaqtlarda geografiya, botanika, zoologiya, tarix o'qituvchilari hamkorligida ko'pgina maktablarda O'lkashunoslik xonalari tashkil qilinmoqda. Ularda o'lkashunoslikning muhim tarmog'i bo'lgan turli gerbariyalar, tabiatda uchraydigan xilma-xil toshlar va boshqa narsalar mavjud. Qisqasi, o'quvchilar sayohat va yurishlarda uchratgan qiziqarli narsalarni olib kelib, o'z muzeylariga yig'ishadi, ularni avaylab saqlashadi. Bunda jismoniy tarbiya o'qituvchilari, faol turistlarning hissasi katta. Chunki, sayohat va yurishlarda kolleksiyalar to'plashib, keyin ularni shu xona yoki burchaklarga topshiradilar. Lekin shuni ham qayd qilish kerakki, ayrim sayohatchilar kolleksiya yoki gerbariy to'plashga unchalik e'tibor berishmaydi, buni o'z vazifalari deb qaramaydilar. Natijada

maktablarda turizm bo'yicha maxsus muzey yoki burchaklar juda kamchilikni tashkil qiladi.

Respublika Xalq ta'limi vazirligi maktablarda o'lkashunoslik, turistik ishlarni yaxshilash, bu bilan o'quvchilarning yaxshi xordiq chiqarish, sog'ligini mustahkamlash, fan olamini chuqur o'rganish, bilim, saviya va o'zlashtirishni shu yo'l bilan mustahkamlash yo'llarini ko'rsatib bermoqda.

Shularni nazarda tutib, har bir maktabda o'lkashunoslik va turistik seksiyalarni jonlantirish, ish faoliyatini kuchaytirish, tegi shli jihoz va imkoniyatlar bilan ta'minlash, maxsus muzeylar (burchak) tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

O'lkashunoslik va turistik muzeylar birinchi navbatda geografiya, tarix, biologiya, jismoniy tarbiya o'qituvchilari hamkorligida tuzilishi lozim. Muzeyda faqat o'lkashunoslikka oid materiallarga emas, balki quyidagi turistik materiallar ham mavjud bo'lishi lozim:

A. asosiy turistik jihozlarning (chodir, ryukzak, arqonlar, idish-tovoqlar, turistik kiyimlar, binokl) namulari;

B. turizmga doir adabiyotlar, plakatlari, targ'ibot vositalari;

V. ko'p kunlik sayohatlarda ishlatiladigan turistik jihozlar hamda oziq-ovqatlarning turlari, normalari, tibbiyot aptechkasidagi dorivorlar, turistik normalar ro'xati;

G. jarohatlanganda birinchi yordam ko'rsatish tadbirlari, formalari va ularning vositalari;

E. arqon bilan ishlash, uning tugunlari;

Yo. Turistlar hayoti, musobaqalari, turistik texnikalar aks ettirilgan fotomontaj, plakatlari va fotoalbomlar;

J. Sayohatlar, mashg'ulotlar davomida yozib olingan magnit legtalari, sayohat xotiralari yozilgan daftarlar, gazeta, jurnal materiallari;

Z. Sayohatni aks ettiruvchi hujjatli filmlar;

I. faol turistlar, veteran turistlar, jamoatchi instruktorlar va tuman, shahar hamda viloyat chempionlarining fotosuratlari, ularning erishgan yutuqlari, biografiyalari.

Turizm tadbirlarini amalga oshirish, unga ommani jalb etishda kasaba uyushmalari, sport tashkilotlari, o'quv yurtlar, ishlab chiqarish mehnat jamoalarining rahbarlari, turar-joylardagi jamoatchi faollar, ota-onalar, turistlar targ'ibot va tushuntirish ishlarini o'tkazishlari, turistik yurishlar, slyotlar uyushtirishlari zarur bo'ladi. Bu faoliyatlarni

tashkil qilish va o'tkazish normalarini talabalar nazariy va amaliy turistik mashg'ulotlar hamda yurishlar jarayonida to'la o'zlashtirib olishlari, mustahkam malaka va bilimga ega bo'lib olishlari kerak.

3.3. Aholi istiqomat joylari va istirohat bog'larida sayr-sayohatlar

O'zbekiston mustahilligi tufayli turli tub islohatlar o'tkazilishi natijasida shaxsiy uylar jamoat hamda davlat idoralarning binolarini qurishda jadallik suratlar amalga oshirilmoqda. Natijada yirik shaharlar, viloyatlar hamda tumanlarning markazlari, shuningdek qo'rg'onlarda (poselka) ham baland qavatli binolar, keng va koshona hovli uylari ko'paydi. Aholi istiqomat joylarining deyarli barcha hududlarida savdo do'konlari, bozorlar, madaniy hamda sog'lomlashtirish markazlari yangidan ish boshladi. Bu holatlar kun sayin rivoj topib, aholining soni ham o'smoqda.

Ko'p qavatli uylar, mahalla hovlilarida yashovchi oilalarning turmush madaniyati ancha o'sdi. Ma'naviy va jismoniy barkamollikning ijtimoiy-tarbiyaviy sharoitlari kishilar ongiga chuqur singib bormoqda.

Bayramlar, sayil-haytlar, dam olish kunlari aholining ko'pchilik qismi teatrlar, san'at saroylari, sikr, muzeylarga sayr qilishni tobora kengaytirmoqda. Sport ishqibozlari oila bo'lib stadionlar, sport majmualari, suv havzalariga borib musobaqalarni tomosha qilishga odatlanmoqda. Ular orasida yosh bolalarni sayr-tomoshalarga olib chiqish eng ustuvor madaniy-tarbiyaviy jarayonga aylanmoqda. Bunday tadbirlarni uyushtirishda mahalla faollari, xotin-qizlar kengashlari muhim rol o'ynamoqda.

Aholi istiqomat joylarida rejali ravishda va tashabbuskorlik bilan (xayriya jamg'armalari, yaxshi ta'minlangan shaxslar hisobidan) tarixiy-madaniy shaharlar va xorish mamlakatlariga (haj safari, tomosha, savdo, tadbirkorlik va h.k.) sayr uyushtirish yaxshi yo'lga qo'yilgan. Bunda diniy idoralar, O'zbekturizm milliy kompaniyasi, Xalqaro ekosan-tur jamiyati, Yoshlar ijtimoiy harakati "Kamolot" xayriya jamiyati, tashkilotlardagi kasab uyushmalarining amaliy faoliyatlari e'tiborga sazovordir.

Qariyalarni qadrlash va xotira kuni (9 may), Navro'z bayrami, mustaqillik kuni bayrami. Kasb-xunar kuni bayramlari, Ramozon va Qurbon xayit kunlari mahallalarda katta ommaviy tadbirlar o'tkazilib,

barcha kishilarning sayr-tomoshalarga chiqishi maqsadli yo'lga qo'yilmoqda.

Hozirgi ijtimoiy-madaniy va tarbiyaviy jarayonlarning taraqqiyoti faqat shaharlardagina emas, hatto katta qishloqlar, qo'rg'onlarda ham istirohat va ko'ngil ochish bog'lari tashkil qilinmoqda. Ularda asosan bolalar uchun o'yin maydonlari, turli atraksion vositalari joylashtirilib, qiziqarli, mazmunli tadbirlar olib borilmoqda.

Ota-onalar, keksa kishilarning dam olishi, xordiq chiqarishi va turli o'yin tomoshalarni ko'rishi uchun barcha sharoitlar tashkil etilmoqda. Shu sababdan ba'zi oila a'zolari (bobo, buvi, ota-ona, katta-kichik bolalar, kelin-kuyovlar, yaqin qarindoshlar birgalashib bunday boqlarda dam olishga odatlanmoqda. Ayniqsa choyxonalar, oshxonalar, turli ichimliklar, mevalar, shirinliklar, o'yingohlar bilan savdo qiluvchi do'konlarning, rastalarning ko'payishi dam oluvchilar va bolalarning zavqini oshirmoqda. Shu bo'lsa kerakki, tomoshabinlar soni ko'payib, bog'larda xizmat qiluvchilarning ish faoliyati yaxshilanmoqda. Otlar, aravalar, velosipedlar va boshqa texnik vositalarga (karusellar) o'tirib sayr-tomosha qilish bolalar, yosh ota-onalarga manzur bo'lmoqda.

Istirohat bog'lari ichidagi sun'iy ko'llar, suv omborlarida eshkak eshib sayr qilishda yoshlar, bolalarning qiziqishlari g'oyat kuchlidir. Xulosa shundaki, aholi istiqomat joylari (mahallalar, ko'p qavatli mavzalar) va istirohat bog'laridagi madaniy tadbirlar odamlarning ma'naviy boyligi va jismoniy barkamolligini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababdan barcha turdagi oliy o'quv yurtlarining talabalari bunday tadbirlarning tashkiliy yo'nalishlari, tadbirlarning turlari, mazmun va mohiyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganishlari hamda tahlil qilib, ijobiy xulosalar chiqarishlari lozim.

O'zDJTU va joylardagi jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyat fakultetlarining talabalari o'quv va o'quv amaliyotlari (tashkiliy-pedagogik amaliyot) jarayonida aholi istiqomat joylaridagi ommaviy tadbirlarda bevosita ishtirok etib tajribalar orttirishi lozim. Shuningdek istirohat bog'lari, madaniy va xotira maydonlarida o'tkazilayotgan sayr-tomoshalar, bayramlar va boshqa tadbirlarning maqsad va vazifalari, tashkilotchilarning faoliyatlari bilan izchil tanishib borishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda aholi o'rtasida, ayniqsa ta'lim-tarbiya tizimidagi muassasalarda turizmni tashkil qilish zamonaviy tus olib, xalqaro turizmning mazmuni singib bormoqda. Bu yo'lda Respublika Prezidenti va hukumati bevosita g'amxo'rlik qilishi muhim ahamiyatga egadir. O'zbekturizm Milliy kompaniyasi, Xalqaro Ekosan jamiyati, madaniyat va sport ishlari vazirligi, ta'lim-tarbiya muassasalariga ega bo'lgan vazirliklar, xayriya jamiyatlari, diniy idoralarning amaliy faoliyatlari tobora keng rivoj topmoqda.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, "Turizm to'g'risida"gi qonun va turizmni rivojlantirishga qaratilgan hukumat qarorlari asosida turizmni o'qitish, "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari tarkibidagi turizm talablarini bajarishga doir tashkiliy, amaliy tadbirlar oshirilmoqda. Kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlarida sayohatlardan foydalanishda yangi tajribalar yuzaga kelmoqda. Bunda jismoniy tarbiya fakultetlari, bo'limlari, tarbiyachi-o'qituvchi tayyorlaydigan fakultetlar va pedagogik kollejlarda oldiga yangi vazifalar yuklanmoqda.

Sayr-sayohatlarni aholining barcha qatlamlari va toifalariga yanada chuqurroq va kengroq singdirishda amalga oshiriladigan muammolar hali oldinda bo'lsa kerak.

O'z-o'zini nazorat uchun savollar

1. Turizm ishlari qaysi tashkilot va davlat idoralari tomonidan boshqariladi?
2. Maktabgacha bolalar tarbiya muassasalarida sayr-sayohatlar qanday tashkil etiladi, ularning mazmuni nimalardan iborat?
3. Umumta'lim maktablar va akademik litseylarda turizm qaysi shaklda tashkil qilinadi, ularning maqsad va vazifalari nimadan iborat?
4. Kasb-xunar kollejlarda turizm qanday o'tkaziladi?
5. Ta'lim-tarbiya sohasida ta'lim olayotgan pedagogika kollejlarning talabalari turizmdan nimalarni bilishlari lozim?
6. Oliy ta'lim tizimida turizm qanday tashkil etiladi?
7. Boshlang'ich ta'lim metodikasi, maktabgacha bolalar tarbiya metodikasi va turli fanlar bo'yicha o'qituvchilar tayyorlaydigan fakultetlardagi talabalar turizmni qanday o'rganishlari lozim?
8. O'quvchi yoshlarning yozgi dam olish oromgohlarida qanday sayohatlar tashkil qilinadi?

9. Talabalarning sog'lomlashtirish sport maskanlarida turizm qaysi shakl va mazmunlarda o'tkaziladi?
10. Turizm texnikasida qanday iboralar bor?
11. Turizm texnikasi bo'yicha musobaqa qanday o'tkaziladi?
12. Mehnatkashlar va turli idoralarning dam olish uylari, sanatoriyalarda sayohatlar qanday olib boriladi?
13. Aholi istiqomat joylarida sayr-tomoshalar qanday o'tkaziladi?
14. Istirohat bog'larida sayr-tomoshalar qanday shakllarga ega?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni (yangi tahrir). 2015 y.
2. O'zbekiston Respublikasining Davlat ta'lim standartlari. T., 1997.
3. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T., 1997.
4. "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari Nizomi. 2017 y.

Asosiy adabiyotlar

1. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik. Farg'ona. 2005.
2. Abdumalikov R., Xoldorov T. Turizm. O'quv qo'llanma. T., "O'qituvchi". 1988.
3. Abdumalikov R., Xoldorov T.X., Daurenov E.Yu. Turistik poxodlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. Jizzax. 1986.
4. Daurenov E.Yu. Turizm. O'quv dasturi. 2005. 2007.
5. Qosimova R.A. Turizm va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T., "Aloqachi" nashriyoti. 2008.
6. Xusanboev B.M., Tulaganov L.A., Razina V.G. Dorogami Velikogo shelkovogo puti. Chast I i II. T., 1995.
7. Shalkov Yu.L. Zdorove turista. Nauch.populyarn.met.pos. "Fizkultura i sport". 1987.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Abdumalikov R. Jismoniy madaniyat va sport ixtisosligidagi talabalarni boshqaruvchilik faoliyatlariga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1994.
2. Vasilev I.V. V pomoh instrukturu turizma. M., prof.izdat., 1966.

3. Daurenov E.Yu., Qudratov R.Q. Turistik sayrlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. T., O'zDJTI nashriyoti. 1995.
4. Kapustin G. Zanimaytes turizmom. T., Gosizdat UzSSR. 1960.
5. Ratsek V. Chimyon. T., O'zbekiston. 1964.
6. Axmatov M.S. Uzluksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 2005.
7. Yarashev K.D. Ommaviy sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya va xalq milliy o'yinlari bo'yicha mutaxassislar tayyorlash masalalari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1997.
8. G'aybullaev N.R., Yodgorov R., Mamatqulova R. Pedagogika. O'quv qo'llanma. T., M.Ulug'bek nomli O'zbekiston Milliy Universiteti bosmaxonasi. 2005.
9. Turizmga bag'ishlangan maxsus son. Jurnal Teoriya i praktika fizicheskoy kulturo'. (Rossiya). №11. 1998.
10. Актуальные проблемы туризма. Tashkent, 2009.

4-MAVZU: TURIZMDA TOPOGRAFIK BILIMLAR BERISH

Reja:

- 4.1. Topografiya haqida tushunchalar
- 4.2. Joylarni chamalab topish usullari
- 4.3. Sayohat yo'llaridan (marshrut) namunalari

4.1. Topografiya haqida tushunchalar

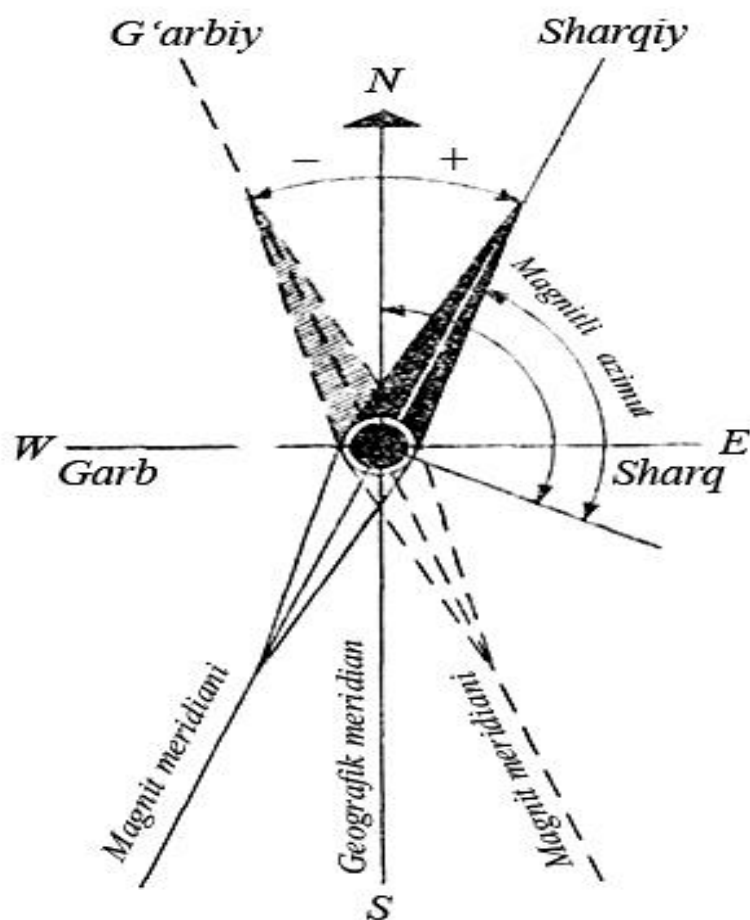
Topografiya so'z iborasi er yuzasini xaritaga chizib ko'rsatish degan ma'noni bildiradi. Topografiya haqida umumta'lim maktablar, akademik litseylar va boshqa oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida (kasb-xunar kollejlari ham) ma'lum darajada bilimlar va tushunchalar beriladi. Ya'ni yuqori sinf o'quvchilari, o'quvchi-talaba yoshlar bu sohada tegishli bilim hamda malakalarga ega bo'ladi. Shu sababdan topografiyaning asosan piyoda yurish sayohatlari va sportcha chamalash (sportivnoe orientirovanie) bo'yicha eng zarur bo'lgan ma'lumotlarni keltirish lozim bo'ldi.

Ta'kidlash lozimki, topografik bilimlar, asosan shartli belgilarni talabalar quyidagi holatlarda o'rganishlari va to'la o'zlashtirishlari lozim:

1. O'qituvchilarning ma'ruzalari.
2. Turizm bo'yicha seminar darslari.
3. Turizm bo'yicha amaliy darslari.
4. Uy (dars rejasi asosida) vazifalarni bajarish.
5. Mustaqil ravishda maxsus kitoblarni o'qish.
6. Guruh (4-5 kishi) bo'lib o'rganish, tahlil qilish.
7. O'z hoxishi va o'qituvchining topshirig'i asosida xarita yoki chizmalarni (sxema) tayyorlash.
8. Turli materiallardan maketlar yasash.
9. Bir kunlik yoki ko'p kunlik sayohatlarda o'tgan yo'llarini chizmaga tushirish.
10. Respublikaning boshqa xududlari va ayniqsa o'zi yashaydigan joylardagi sayohatbop joylarni chizmaga tushirish.

Er va uning tuzilishini qog'ozda rejali ravishda aks ettirish topografiya deyiladi. Bu geodeziyada ko'proq ishlatiladi.

Kartada er va undagi asosiy belgilar aniq va qisqartirilgan holda beriladi.

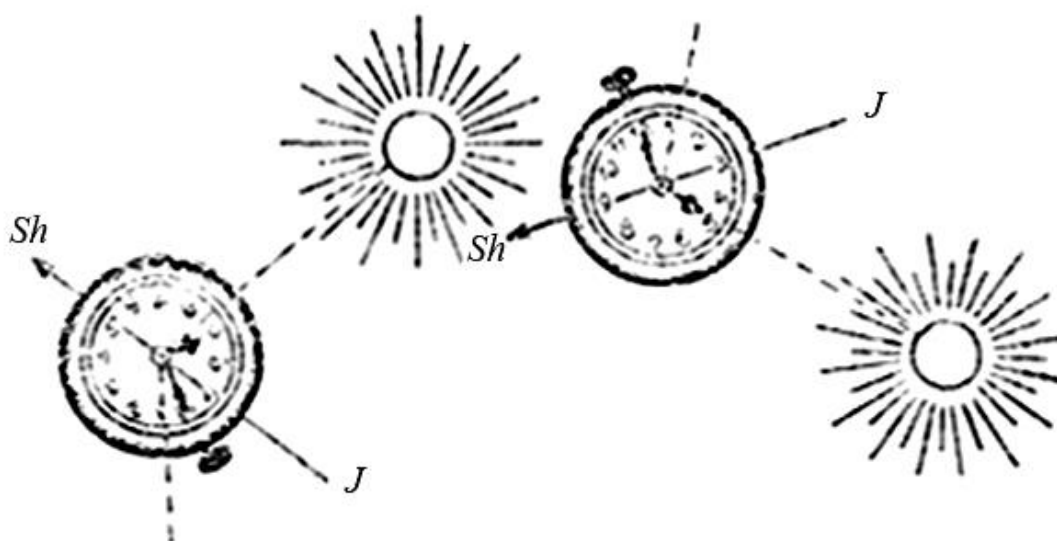
Rasm 4.1. Magnit chizig'i va azimutning og'ishi.

Sonli masshtab kartada tasvir etilgan to'g'ri chiziqlar oralig'ini aniqlab beruvchi belgidir. U quyidagicha ko'rsatiladi:

1:A yoki 1/A A - chiziqlar kartada necha marta qisqartirilganini ko'rsatuvchi son. Misol. 1:50000, 1:100000, 1:250000, 1:1000000, 1:42000.

Chiziqli masshtabda joyning biror bo'lagi aniq sonlar asosida chiziq bilan belgilanadi va bu aniq belgi kartaning tagida to'g'ri chiziq bilan taqsimlab ko'rsatiladi.

Chiziqli masshtab sonli masshtabga nisbatan oraliqni hisoblashga birmuncha qulay. Chunki sonlarni ko'paytirib turmasdan aniq chiziq belgilari asosida ma'lum oraliqni o'lchab, masofani tez belgilash mumkin. Turistlar ko'proq 1:25 000 masshtabli kartadan foydalanadilar.

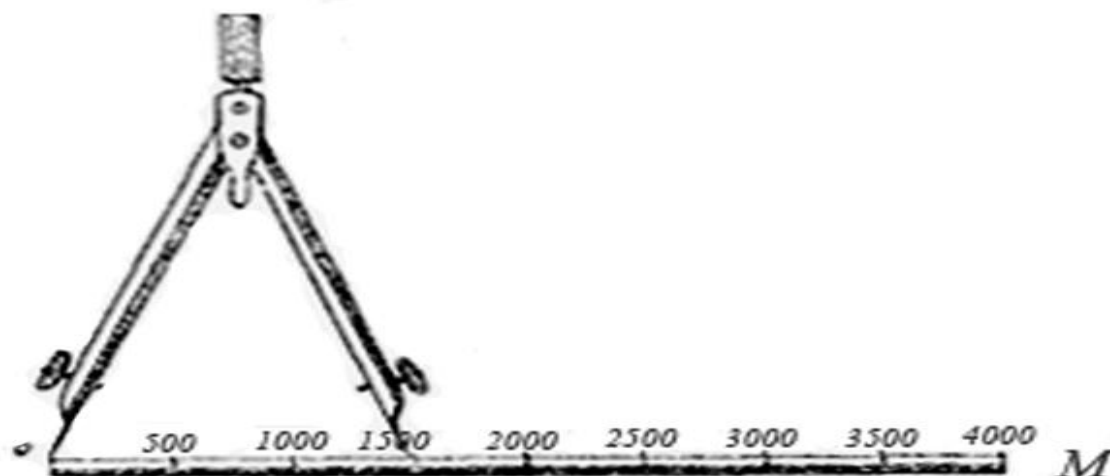
Rasm 4.2. Ufq tomonlarini soat va quyosh bo'yicha aniqlash usullari

Shartli belgilar kartani o'qish kalitidir, shartli belgilar asosida uch xil kartalar mavjud: masshtabli, masshtabsiz, izohli.

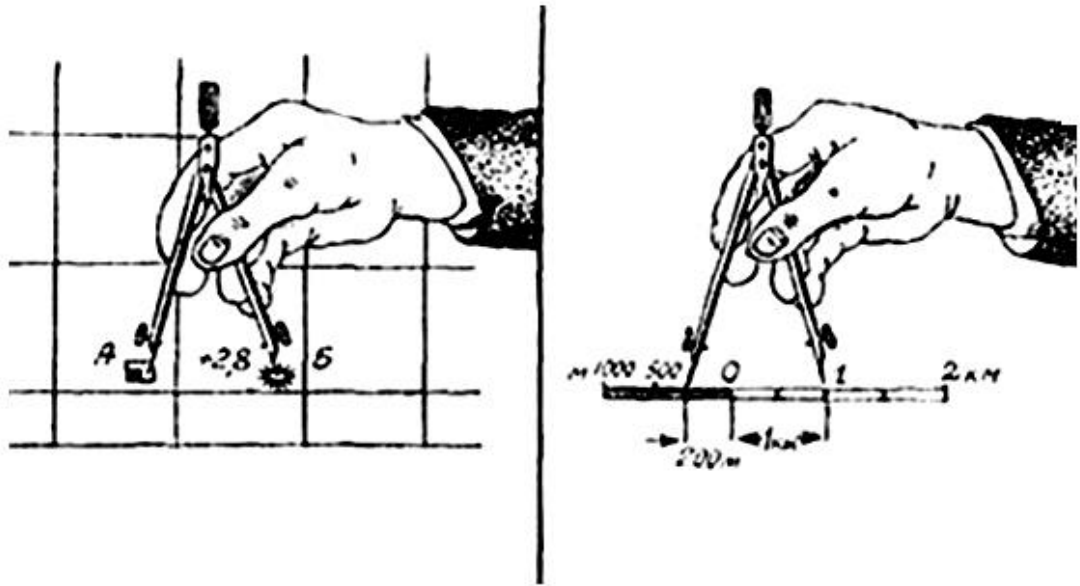
Shuni hisobga olish kerakki, kartadagi ayrim shartli belgilar faqat yoz mavsumiga moslab olinadi.

Joylarning reliefi yirik masshtabli kartalarda ko'rsatiladi, bunda dengiz sathiga nisbatan balandliklar aniq o'lchov bilan belgilanadi. Balandliklarning yo'nalishi, nishablighi uning tuzilishiga qarab aks ettiriladi.

Ayrim hollarda, ayniqsa sxemalarda joyning balandligi yoki pastligi oddiy chiziqchalar bilan ham ifodalanadi.

Rasm 4.3. Chizikli masshtab.

Rasm 4.4. Sirkul yordamida kartaga qarab masofani o'lchash

Marshrutga tegishli bo'lgan joylarning sxemasini tuzish yoki uni aynan ko'chirishda kartaning masshtablarini o'zgartirmaslik zarur. Ayrim hollarda kartadan ko'chirishda fotosurat usulidan foydalanish mumkin, imkoni bo'lsa erasnimka qilish kerak. Kartadan foydalanishda uning chiqqan yiliga e'tibor berish, faqat yangisini ishlatish lozim.

4.2. Joylarni chamalab topish usullari

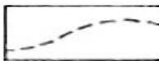

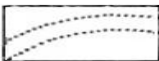
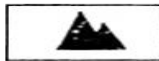

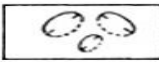
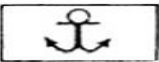
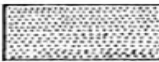

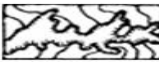

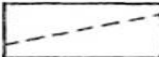
Biror joyni chamalab topish uchun kartani gorizontol holatda saqlab, uning ustiga kompasni qo'yish lozim. Keyin karta kompasning ko'rsatkichi meridianga to'g'ri kelguncha aylantiriladi. Magnit ko'rsatkichi geografik qutbni to'la ko'rsatmaganligi tufayli shunday qilinadi. Umuman, ikki meridian, ya'ni geografik (haqiqiy) va magnit meridianlari mavjud.

Rasm 4.5. Ufq tomonlarini soat va quyosh bo'yicha aniqlash usullari.

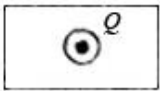
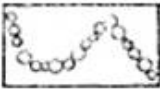

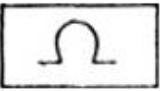

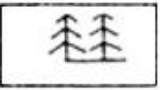
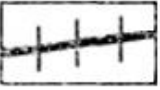
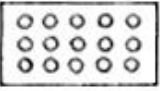
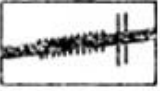

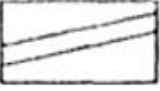

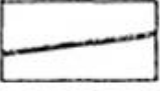

Haqiqiy va magnit meridianlarning oralig'ini magnit og'ish burchagi deb ataladi. Bu og'ishning farqi 10-20 va undan ham ko'proq bo'lishi, shuningdek, turli belgilarga ega bo'lishi mumkin. Turgan joyni aniq belgilash uchun kartada belgilangan og'ish burchaklarini bilish zarur. Shuningdek, turgan joyni Qutb yulduzi orqali ham aniqlash mumkin.

Haqiqiy va magnit meridianlarning oralig'ini magnit og'ish burchagi deb ataladi. Bu og'ishning farqi 10-20 va undan ham ko'proq bo'lishi, shuningdek, turli belgilarga ega bo'lishi mumkin. Turgan joyni aniq belgilash uchun kartada belgilangan og'ish burchaklarini bilish zarur. Shuningdek, turgan joyni Qutb yulduzi orqali ham aniqlash mumkin.

	<i>Piyoda yurish so'qmoqlari</i>		<i>Qumtepalar</i>
	<i>Qishda yuriladigan yo'llar</i>		<i>Tik qoyalar</i>
	<i>Ko'prikl</i>		<i>Qo'rg'onlar</i>
	<i>Kechuv</i>		<i>Katta va eski chuqurliklar</i>
	<i>Kemalar to'xtaydigan joy</i>		<i>Birtekis qumliklar</i>
	<i>Odamlarni o'tkazuvchi yassi sol</i>		<i>Balandlik va devonlar belgisi</i>
	<i>Tundralar</i>		<i>Jarliklar</i>
	<i>O'ish mumkin bo'lgan botqoqlik</i>		<i>Muzlik va tog' jinsli tepaliklar</i>
	<i>Butazor</i>		<i>Dala va o'rmon yo'llari</i>

Rasm 4.6.. Kartadagi shartli belgilar

Agar magnit og'ish burchagi sharqiy tomonda bo'lsa, unda kartada plyus (masalan 70) bilan belgilanadi. Demak, haqiqiy Shimol yo'nalishning shimoliy chap tomonida ekanligi ma'lum bo'ladi. Shunda kompas ko'rsatkichini 70 to'g'rilash zarur va shimoliy-janub kesishmasi haqiqiy geografik meridiandan o'tadi. Agar og'ish burchagi g'arb tomonda bo'lsa, unda haqiqiy meridian chizig'ini topish uchun karta magnit og'ish burchagiga qarab o'ng tomonga buriladi. Shu tariqa shimolni aniq belgilab olishga erishiladi. Kompas orqali kartaning shimoli aniqlangach, turist o'zi turgan joyni belgilab, yo'nalish tomonini va aniq joyni belgilaydi. Shartli belgilar orqali marshrut o'rganiladi va yo'lga tushiladi.

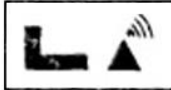

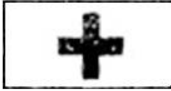

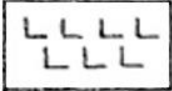
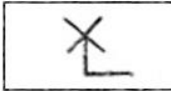
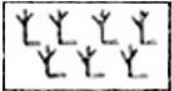

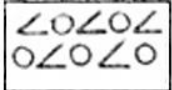

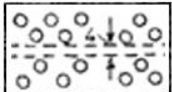

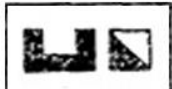
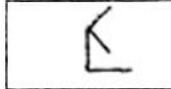
	<i>Quduqlar</i>		<i>O'tli to'siqlar</i>
	<i>Buloqlar</i>		<i>Ikki tomonlama temir yo'llar</i>
	<i>G'orlar</i>		<i>Bir tomonlama temir yo'llar</i>
	<i>Chamalab topish uchun zarur alohida daraxtlar</i>		<i>Tor izli temir yo'llar</i>
	<i>Mevali bog'lar</i>		<i>Balandlik</i>
	<i>O'tloqlar</i>		<i>Temir yo'lning eski belgisi</i>
	<i>O'tib bo'lmas qamishli botqoqlik</i>		<i>Shosse (katta yo'l)</i>
	<i>O'tish mumkin bo'lgan shorxok joylar</i>		<i>Tosh terilmagan yo'l</i>
	<i>Yodgorlik</i>		<i>Suv tegirmoni</i>

Rasm 4.7.. Kartadagi shartli belgilar

Kompassiz karta orqali chamalash joylarning chizig'i yoki shartli belgilar orqali amalga oshiriladi.

Joylarni chiziq orqali chamalashda yo'l, daryo yoki boshqa ob'ektlar belgilab olinadi. Bunday paytlarda qo'ldagi kartaga tez-tez qarash va belgilarni solishtirib borish kerak.

Joylarni ayrim hollarda yulduz, quyosh hamda ayrim predmetlarga qarab ham chamalab topish mumkin.

	<i>Aralash o'rmon</i>		<i>Trubali zavod, fabrika</i>
	<i>Ninabargli o'rmon</i>		<i>Tibbiy punkt</i>
	<i>Keng bargli o'rmon</i>		<i>Suv tegirmoni</i>
	<i>Kesilgan o'rmon</i>		<i>Shamol tegirmoni</i>
	<i>Yongan o'rmon</i>		<i>Trigonometrik punkt</i>
	<i>Shamoldan yiqilgan o'rmon</i>		<i>Telegraf idoralari</i>
	<i>Daraxtni kesib qurilgan yo'l</i>		<i>O'rmon qorovulining uyi</i>
	<i>Trubasiz zavod, fabrika</i>		<i>Yo'l ko'rsatgichlar</i>

Rasm 4.8.. Kartadagi shartli belgilar

Soatga va quyoshga qarab yurish yo'nalishi va tomonlarni aniq belgilash mumkin. Buning uchun soatning ko'rsatuvchi strelkasini quyoshga ko'rsatiladi. Soatning 1 raqami bilan quyosh tomondagi son o'rtasidagi farq aniqlanadi. Bunday hollarda soat mahalliy vaqtlarga to'g'rilanishi zarur. Bu usul bilan yozgi sharoitlarda tomonlarni belgilash uncha qiyin bo'lmaydi va unda ko'pi bilan 20-250 ga xato qilish mumkin.

Qutb yulduzi bo'yicha chamalash usuli quyidagicha: kechalari havo ochiq bo'lganda samodagi yulduzlarni belgilash juda oson. Katta ayiq yulduzi oldidagi qator ikki yulduz ustidan to'g'ri chiziqni fikran Kichik ayiq yulduzining oldidan o'tgan cho'michsimon yulduzlarning eng chekkasidagi (dumli) yulduzga o'tkazish lozim. Fikran qo'shilgan to'g'ri chiziq Qutb yulduzini bildiradi va uning geografik meridiandan og'ish burchagi 20 dan oshmaydi. Qutb yulduzi topilganda tomonlarni aniq belgilash mumkin bo'ladi.

Turistlarning oy harakatini bilishi ham tomonlarni belgilashga yordam beradi.

Joylardagi predmetlar orqali chamalash usuli ham turistlar uchun qo'l keladi. Tabiatda uchraydigan turli predmetlar tomonlarni belgilashda foydalidir.

Jadval 4.1.

Uch qadamni metrga aylantirish (S.V.Obruchev usuli)

Egilish burchagi, gradus	Uch qadam sonlari							
	100	200	300	400	500	600	700	800
	metrlar							
Tushish 20	198	396	594	792	0	8	6	4
Tushish 10	214	428	642	856				
Tushish 0	228	456	684	912				
Chiqish 10	185	370	555	740				
Chiqish 20	148	296	444	592				
Chiqish 30	112	224	336	448				

Oraliqlarni qadamlab o'lchashning aniq bo'lishiga quyidagi jadval yordam bera oladi.

Atrofni chamalab belgilab olgach, uzoq va yaqinda ko'ringan predmet yoki masofalarni aniqlash zarur bo'lib qoladi. Buning uchun quyidagicha ish tutish kerak: har bir kishi o'zining qadami va uning kengligini chamalay bilishi lozim. Odatda bir juft qadamni 1,5 m bilan belgilashadi. Shunga asoslanib, ma'lum oraliqni qadamlar bilan o'lchash va masofani belgilash mumkin. Agar masofa uzoq bo'lsa, har yuz qadamda ma'lum sonlarni yozib borish kerak, yozish imkoni bo'lmaganda barmoqlarni bukish bilan hisob qilib boriladi.

Jadval 4.2.

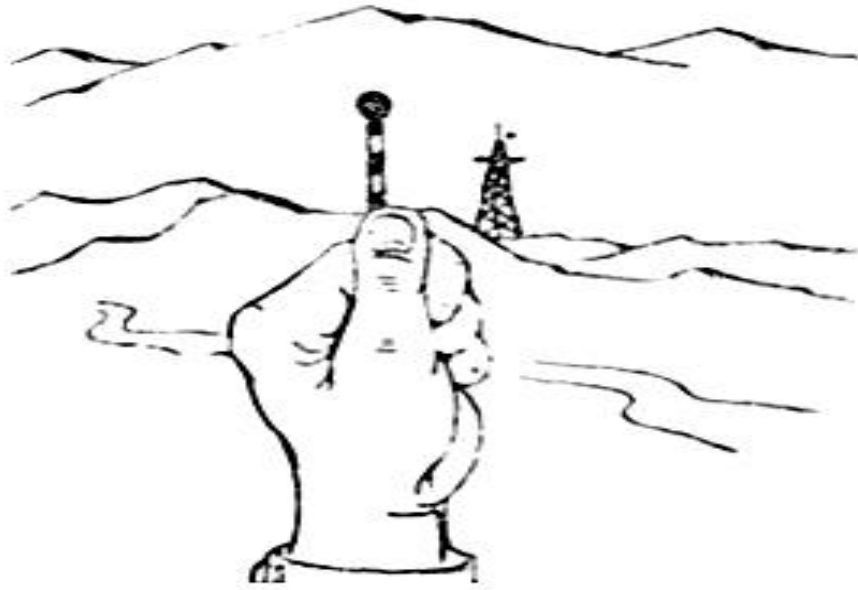
Oraliqlarni ko'z bilan chamalash miqdorlari

Predmetlarning nomi	Orali
Katta minora, g'alla ombori, machitlar	16-21
Shamol tegirmonlari	11 km
Qishloq va katta imoratlar	9 km
Fabrika trubalari	6 km
Alohida uylar	5 km
Uy derazalari	4 km
Tom ustlaridagi trubalar	3 km

Alohida daraxt, odamlar	2 km
Kilometr, ko'rsatkich va yo'l ustunlari	2 km
Otlarning oyog'ini ko'rish	700 m
Oynalardagi turli bezaklar, belgilar	530 m
Odam boshi	400 m
Kiyim va uning rangi	270 m
Tom ustidagi taxtalar, tuynuklar	210 m
Tugmalar	160 m
Odam yuzi	160 m
Chehraning o'zgarishi (kulish, qovoq solish)	110 m
Ko'zlar	60 m
Ko'zning oqi	20 m

Masofalarni o'lchash va chamalashning turli usullari mavjud. Bulardan eng qulayi uchburchak shaklida o'lchashdir. Buning uchun gugurt cho'pi o'lchov vositasi bo'lib xizmat qiladi. Gugurt cho'pi imkoni boricha millimetrlarga bo'lib chiqiladi. Shuningdek, o'lchanadigan joygacha bo'lgan masofada turgan narsaning (daraxt, tosh, uy va h.k.) tahminiy balandligini bilish zarur. Masalan, odamning uzunligi 1,7, velosiped g'ildiragining balandligi 0,75, ot ustidagi kishi 2,2, telegraf ustuni - 6, shifr yoki tunukalanmagan oddiy uylarning balandligi 2,5-4 metr bilan belgilanadi.

Aytaylik, telegraf ustunigacha bo'lgan oraliqni o'lchash kerak. Buning uchun qo'limizdagi gugurt cho'pini barmoqlarda ushlab, qo'lni to'la oldinga uzatamiz va uning uchini ustun bilan baravarlasmiz (bir ko'z bilan qaraladi). Katta yoshdagi kishining qo'li tahminan 60 sm uzunlikka ega. Gugurt cho'pi bilan ustun ufqda tenglashtirilganda ustun gugurt cho'pining ikki chizig'iga (4 mm) teng keldi, deylik. Oraliqni belgilash va hisoblash uchun quyidagi proporsiyadan foydalanadi:

Rasm 4.9. Oraliqni gugurt cho'pi bilan o'lchash

Shunday qilib, ustungacha bo'lgan masofa 900 metrni tashkil qiladi.

Sayohat jarayonida masofalarni o'lchashning turistik o'lchov, ya'ni andazalarini bilib qo'yish kerak. Turistik andazalar quyidagi belgilar bilan aniqlanadi:

- qarich (bosh va kichik barmoqlar oralig'i) 18-22 sm;
- bosh barmoqning asosidan ikkinchi barmoq uchigacha 11-13 sm;
- uchinchi barmoqning asosidan ikkinchi barmoq uchigacha 7-8 sm;
- bosh barmoq bilan ikkinchi barmoq uchlari yozilganda uning oralig'i 16-18 sm bo'ladi; ikkinchi va uchinchi barmoqlar yozilganda ularning oralig'i 8-10 sm ni tashkil qilishi mumkin.

Ikki qo'lni yozganda (quloq) uning uzunligi odatda, bo'y bilan baravar bo'ladi. Ikkinchi barmoqning eni 2 sm va tirnoq eni 1 sm. To'rtta barmoqning juft holdagi eni 7-8 sm ni tashkil qiladi.

Ma'lumki, havo ochiq paytda yuqorida ko'rsatilgan narsalarni belgilangan km yoki m hisobida har bir sog'lom kishi bemalol ko'ra oladi va shu sababli marshrutdagi masofalarni ko'z bilan chamalash mumkin bo'ladi.

Joylarning tuzilishiga qarab predmetlar turli xilda ko'rinishi ham mumkin. Masalan, cho'l sharoitida kichik predmetlar (daraxt, uy va

boshqalar) juda katta va uzoqda bo'lib ko'rinadi. Tog' sharoitlarida eng katta toshlar, tepaliklar, cho'qqilar juda yaqin bo'lib ko'rinadi. Bu narsa pastdan ham, yuqoridan ham qaraganda shunday seziladi. Kanal, daryo juda uzunga o'xshab ko'rinadi. Buni fan tilida sarob deyiladi, ya'ni ularning aksi ko'zlarga boshqacha ko'rinadi. Shu sababdan sayohatchilar o'z safar-yurishlarida binokllardan foydalanishi tavsiya etiladi.

Soatsiz vaqtni qanday aniqlash mumkin. Quyosh vaqtini mahalliy vaqtga qanday o'tkazish mumkin

Deyarli har qanday zamonaviy mobil qurilma yoki gadjet o'rnatilgan soatga ega va agar kerak bo'lsa, hozirgi vaqtni hech qachon unutishingizga imkon bermaydi. Ko'p odamlar o'z hayotlarini ushbu muhitdan tashqarida tasavvur qilish qiyin, ammo agar xohlasangiz, har doim sinab ko'rishingiz mumkin. Masalan, bir necha ming yil oldin, mexanik soatlar hali ixtiro qilinmaganida, vaqtni quyosh belgilagan.

Qadimgi odamlar tabiatdagi ko'plab jarayonlar davriy va vaqti-vaqti bilan takrorlanib turishini payqashgan. Quyoshning harakati ham bunday hodisalarga ishora qiladi. Uning xarakterini o'rganib, otabobolarimiz vaqtni etarlicha aniqlik bilan o'lchashni o'rgandilar. Ushbu bilimga ko'nikish qiyin emas, faqat atrof-muhitning maslahatlariga murojaat qilishingiz kerak.

Birinchidan, ufqning tomonlarini aniqlang. Maktab geografiyasidan ma'lumki, daraxtlardagi mox shimoliy tomonda eng zich o'sadi va daraxtlar ostidagi yirik chumoli uyalar janubda joylashgan.

Janubiy yuz (bu shimoliy yarim sharda yashovchilarga maslahat) - Sharq sizning chap tomoningizda bo'ladi. Aholi [janubiy yarim shar](#) siz Shimolga duch kelishingiz kerak.

Quyosh Sharqdan G'arbga qarab harakatlanadigan xayoliy yoyni chizish.

Kunduzgi soatning taxminiy davomiyligini hisoblang - quyosh chiqishi va botishi o'rtasida necha soat o'tishi kerak. (Yozda - 14 soat, qishda 10 ga yaqin). Ushbu yoyni segmentlar soniga bo'ling - soat, 12 bo'lsin (aytaylik, bahorda yoki kuzda yuramiz). Bo'linish paytida, 6 soat (segmentlar) sizning yoyning sharqiy qismida, qolgan 6 kun esa g'arbiy tomonda bo'ladi.

Faqatgina segmentlarni aqlan hisoblash va soat qancha ekanligini aniqlash kifoya. Tush soat 12 da Quyoshning gumbaz markazida ekanligi haqidagi ma'lumotlar ham o'z vaqtida harakatlanishingizga yordam beradi. (Ob'ektlarning soyasi kunning ushbu vaqtida eng qisqa).

Agar xayoliy yoy biz xohlagan darajada oson bo'lmasa, quyosh soatini qurish uchun qo'ldagi materiallardan foydalanishingiz mumkin.

Teshiklar, zarbalar va qoldiqlardan xoli bo'lgan tekis sirtning toping. Erga xoch torting, uning nurlari ufqning yon tomonlari bo'ladi.

Agar sizda kompas bo'lsa, shimolga va 180 darajaga ishora qiluvchi kompas ignasi sizning uy soatingizda peshinni bildiradi. Shunga ko'ra, 270 daraja soat 18.00ni, 90 daraja esa - quyosh chiqish vaqti - ertalab 6ni bildiradi.

Ammo kompas har doim ham qo'lda emasligi sababli sizga g'arb ertalab soat oltida, shimolda soat 12 da, sharqda soat 18 da ekanligini unutmang.

Xochning o'rtasiga tayoq qo'ying, uning soyasi bilan siz kunning vaqtini osongina aniqlay olasiz. Asosiysi, quyosh bulutlar orqasida ketmaydi.

Yana bir tafsilot juda muhim - quyosh soati mahalliy vaqtni ko'rsatadi, shuning uchun siz joylashgan vaqt zonasining standart kengligi bilan bog'liq ravishda tuzatish kerak va agar sizning hududingizda yozgi (yoki qishki) vaqtga o'tish bo'lgan bo'lsa, unda bu farqni hisobga olish kerak.

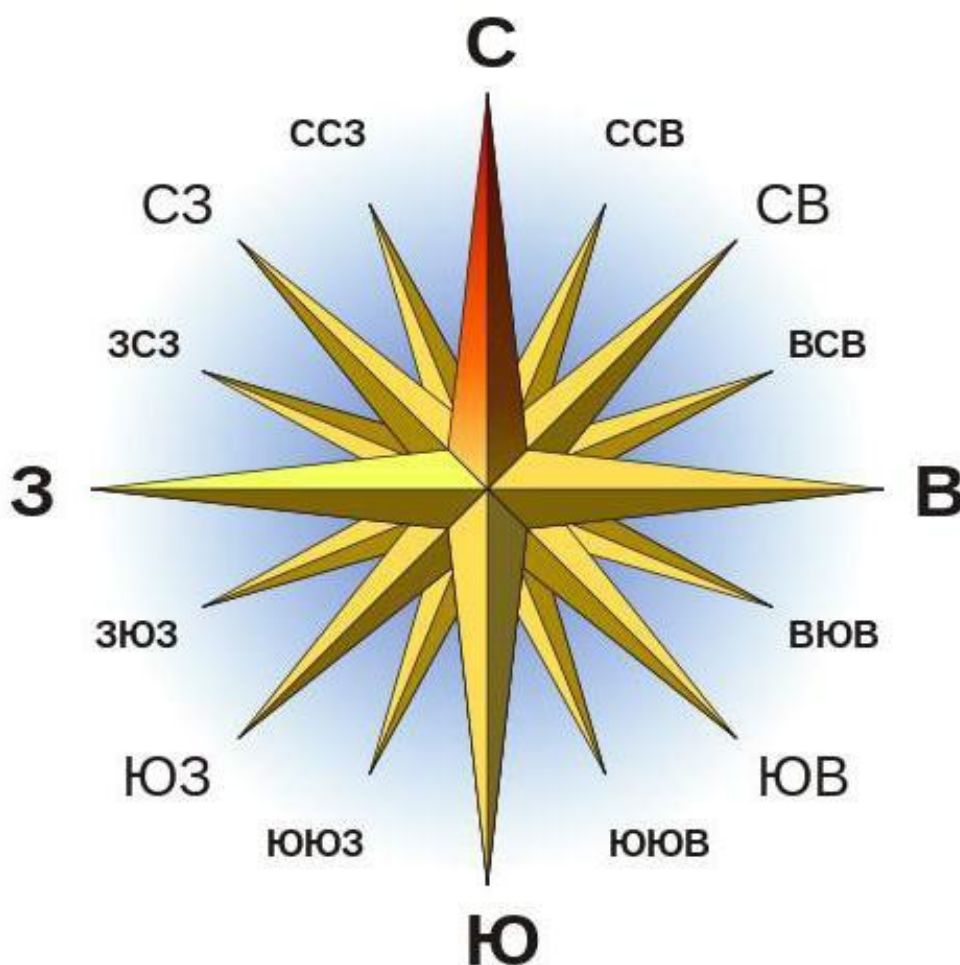
Soatlarsiz va uyali telefonlarsiz yurish endi juda kam uchraydi, ammo baribir do'stlaringizni quyoshli kunda vaqtni "quyoshga qarab" aniqlashga taklif qiling va ularni qanday qilib to'g'ri bajarishni o'rgating. Sizda qiziqarli vaqt bo'ladi va, ehtimol, bu bilim kimgadir foydali bo'ladi.

Yovvoyi va o'rganilmagan tabiatning shinam burchaklariga borish uchun u erda toza tinchlik va osoyishtalikni topishingiz mumkin, ba'zida siz uzoq yo'lni bosib o'tishingiz kerak. Keng yo'l tortilgan joylarda, xotirjam dam olish uchun marshrutni ochishga arziydi. Istalgan maqsadga erishish va orqaga qaytish yo'lini topish uchun siz quyosh va yulduzlar tomonidan yo'nalishni aniqlash (navigatsiya) ni o'rganishingiz kerak.

To'rt tomondan ...

Geografiyaning asosiy yo'nalishlari asosiy nuqtalarga bog'langan. Shimoliy va Janubiy Yer qutblariga qarab belgilanadi. Sharq va G'arb - sayyoramizning aylanish yo'nalishiga nisbatan. Odatda xaritalarda shimol xaritaning yuqori qismida, janub pastki qismida, g'arb va sharq navbati bilan chap va o'ngda joylashgan. To'rt yo'nalish prinsipi insoniyat uchun atrofdagi dunyoni bilishda muhim bosqich edi. Eski xaritalarda janubiy yo'nalish asosiy yo'nalish sifatida tanlangan, chunki uni pozitsiya bo'yicha hisoblash osonroq bo'lgan, shuningdek, g'arb va sharqning taxminiy yo'nalishlarini - quyosh botishi va chiqish joyini "hisoblash" uchun quyosh tomonidan yo'naltirish usulidan foydalanish oson edi.

Biror kishi hali ham to'rt tomonning prinsipidan foydalanilganda - "chap", "o'ng", "old", "orqa". Ushbu yo'nalish turi odamning joylashgan joyiga nisbatan va yo'nalish asosiy nuqtalarga bog'lanmagan.

Компасга yo'naltirish

Agar siz o'rmonda harakatlanishingiz kerak bo'lsa, eng ishonchli usul kompasdan foydalanishdir. Uning o'qishlari aniq bo'lishi uchun uni elektron qurilmalar, metall buyumlar va magnitlardan uzoqroq tutish kerak. O'zingizni erga yo'naltirishdan oldin, kompasni gorizontol holatga o'rnatib, o'qni to'xtatuvchini olib tashlashingiz kerak. Biroz vaqt o'tgach, o'q "janubi-shimol" pozitsiyasini egallaydi va qizil uchi bilan shimoliy yo'nalishni ko'rsatadi. Agar siz bu tomonga qarab tursangiz, o'ng tomonda sharq, chap tomonda - g'arb bo'ladi. Yo'ldan adashmaslik uchun sizning harakatingizning tanlangan yo'nalishining to'g'riligini tez-tez tekshirish kerak.

Xarita yo'nalishi

Yoqilgan [geografik xaritalar](#) "janubiy-shimolga" yo'naltirilgan maxsus meridian chiziqlari chizilgan. Shuning uchun xaritani ishlatishdan oldin uni gorizontol ravishda tekis yuzaga, meridian chiziqlaridan biriga qo'ying. Yoki ikkinchi variant - xaritaning o'ng (yoki chap) qirradi yonida foydalanishga tayyor kompas qo'ying va xaritada "janubi-shimol" chiziqlari va kompas o'qi yo'nalishi mos keladigan qilib yo'naltiring. Karta foydalanishga tayyor.

Sayohat paytida, bunday foydali qurilmalarsiz erni qanday harakat qilishni tushunishga harakat qiling.

Yo'nalish uchun soatni ishlatish

Agar sizda kompas yoki GPS-navigatori bo'lsa, u holda bu sizga o'rmonda harakat qilishda yordam beradi. Ammo bu foydali qurilmalar har doim ham mavjud emas, aksincha o'qlar qo'l soatidan yoki smartfon ekranidagi analog soat vidjetidan farqli o'laroq. Yo'nalish uchun faqat soat ko'rsatkichi etarli. Agar elektron soat yoki hozirgi vaqtni aniqlashning boshqa usuli mavjud bo'lsa, unda siz barmoqni almashtirish uchun soatni va virtual soatingizning katta qo'lining yo'nalishini aqlan tasavvur qilishingiz mumkin. Bundan tashqari, sizning aqliy yoki haqiqiyingiz gorizontol holatga joylashtirilishi kerak.

Quyosh va soat bo'yicha yo'nalish

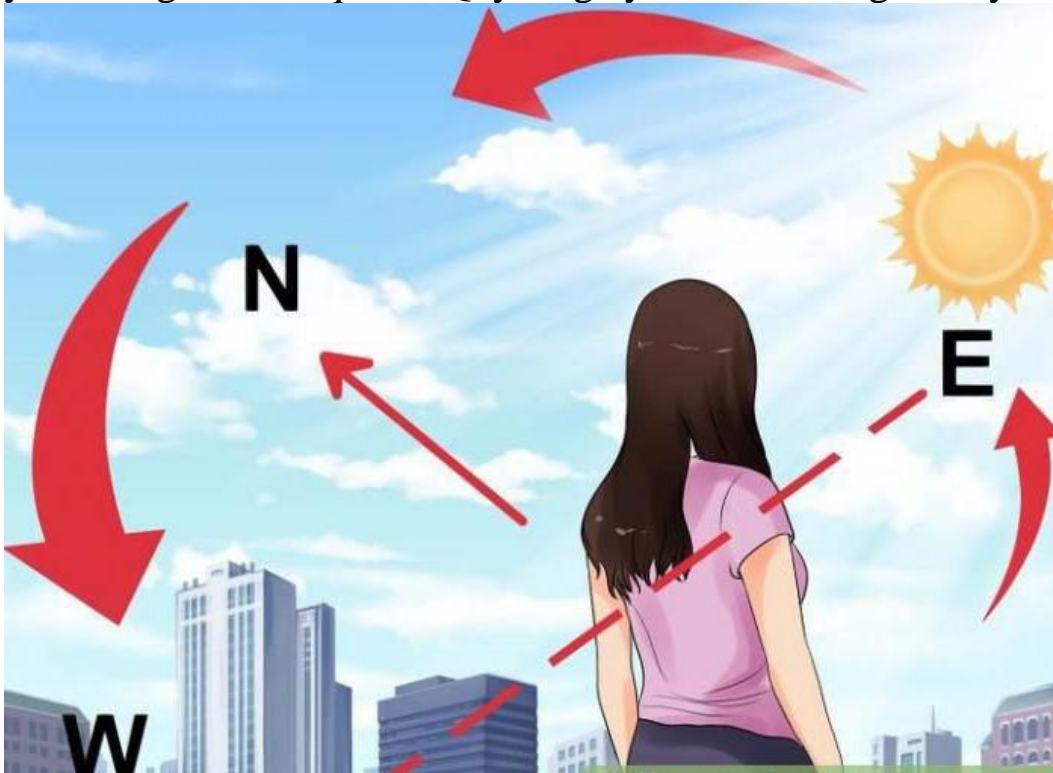
Kardinal nuqtalarning yo'nalishini aniqlash uchun siz soatni ishlatishingizga hojat qolmasligi mumkin, buni taxminan "ko'z bilan" bajaring. Ammo soat bilan natija yanada aniqroq bo'ladi. Quyosh va soat yo'nalishi quyoshning kun davomida pozitsiyasi ma'lum bir traektoriya bo'ylab o'zgarib borishiga asoslanadi va qaerda bo'lishi kerakligini bilib, asosiy nuqtalarni aniqlashimiz mumkin.

Janubiy yo'nalishni aniqlash

Tushda quyosh deyarli har doim janubda bo'ladi. Ya'ni, soat millari soat 12 da bo'lsa, u quyoshning zenitida quyoshga ishora qiladi, demak bu janubiy yo'nalish. Tushdagi ushbu yo'nalish biz

kelajakda quyosh yo'nalishi uchun foydalanadigan o'ziga xos yo'nalish sifatida xizmat qiladi. Kun davomida, kunduzgi yorug'lik osmonda bir butun aylanani yaratadi. Shu vaqt ichida soat sohasi ikki doirani boshqaradi. Ushbu tamoyil har qanday kunduzi janubiy yo'nalishni aniqlash uchun asosdir. Soat qo'li quyoshdan ikki baravar tezroq harakat qiladi va quyoshning yarmiga nisbatan burchakka siljiydi. Masalan, tushdan keyin soat uchda soat o'qi 90 gradusga teng burchakka siljiydi va shu vaqt ichida quyosh 45 gradusga buriladi. Janubiy bir xil boshlang'ich nuqtada qoladi. Shuning uchun, agar soat milining hozirgi holati va soat o'n ikki pozitsiyasi orasidagi bissektrisa (burchakning o'rta nuqtasi) quyosh joylashgan joyga yo'naltirilgan bo'lsa, u holda kadrda 12 soat ko'rsatkichi deyarli aniq janubiy yo'nalishga ishora qiladi. Quyoshga yo'naltirishning mohiyati shu.

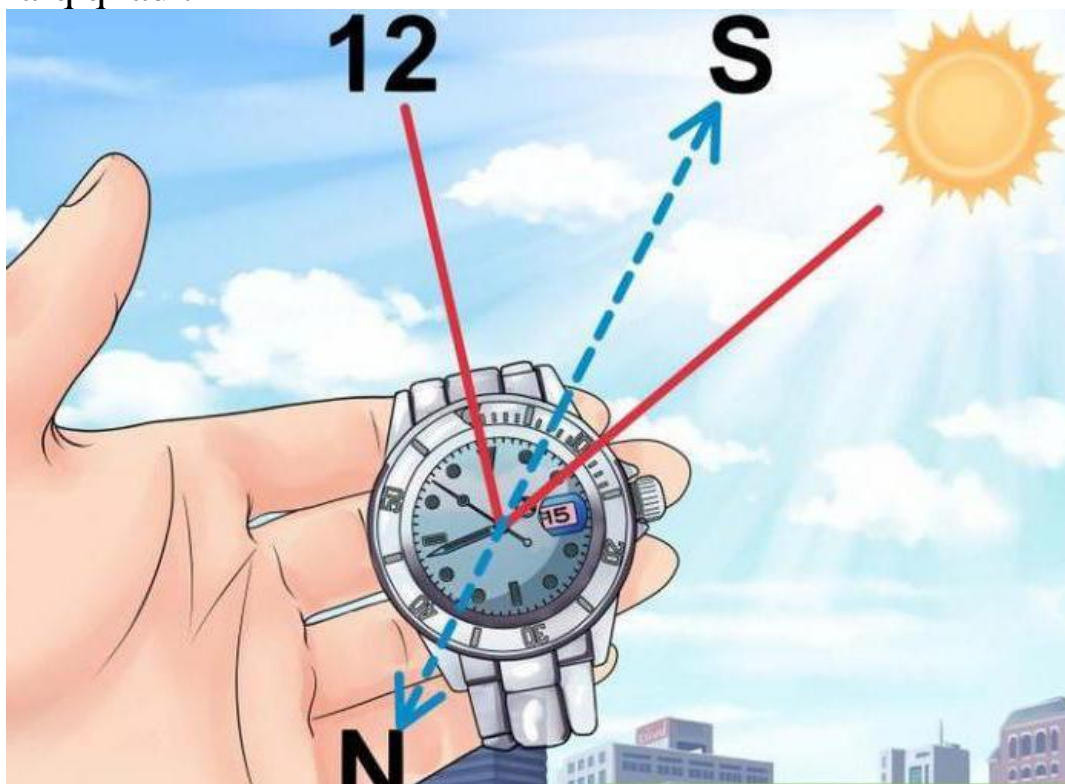

Ertalab va kechqurun yo'nalishni aniqlashda xususiyatlar

Quyosh va soat yo'nalishi ertalab va kechqurun terishning o'n ikki holatidan burilish burchagi yo'nalishi bo'yicha farq qiladi. Tushgacha biz soat miliga qarshi, tushdan keyin - soat yo'nalishi bo'yicha burchakka qaraymiz.

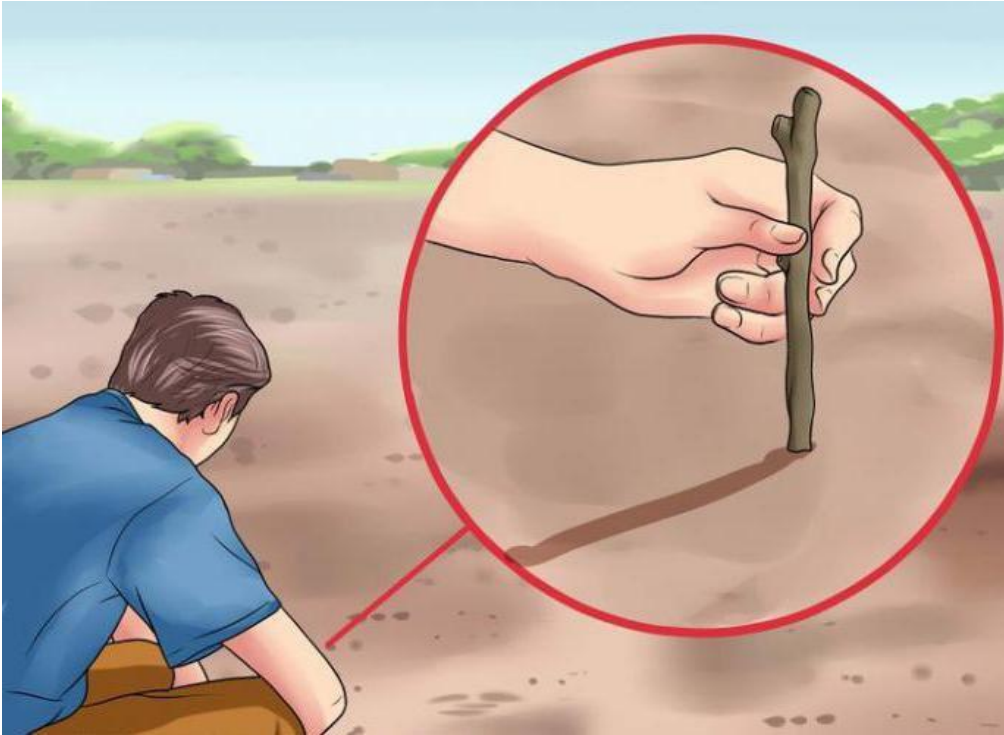
Ushbu ta'rif faqat mahalliy vaqtga mos keladi. Agar sizning soatingiz standart vaqtga ega bo'lsa, unda kichik xato bo'ladi - 10 darajagacha. Aniqroq o'lchash uchun siz kompasni oldindan tekshirib ko'rishingiz va tushda quyosh qanday holatda ekanligini ko'rishingiz

kerak va keyin bu xatoni hisobga oling. Shuni hisobga olsak, janub tomon yo'nalish soat o'n ikkida bo'lmaydi, lekin kichik burchak bilan farq qiladi.

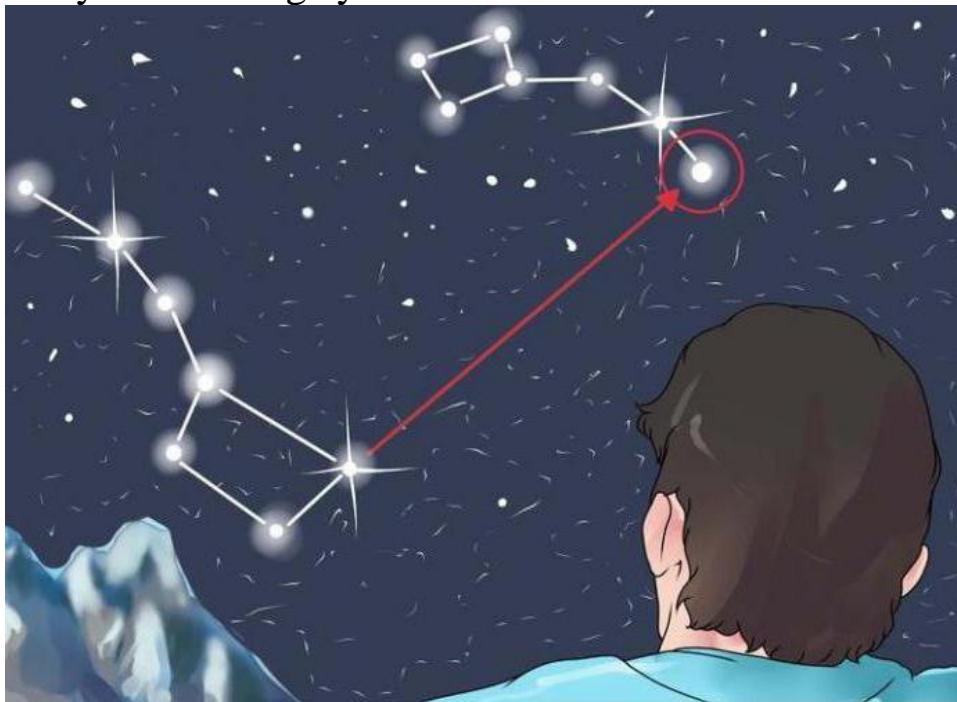
Yilning turli vaqtlarida yo'nalishni aniqlashda xususiyatlar

Quyoshga yo'naltirish usullarini qo'llashda siz yoz va qish vaqti o'rtasidagi kichik farqlarni hisobga olishingiz kerak. Odatda, iliq oylarda mos yozuvlar punkti ikki soatgacha o'zgarishi mumkin, bu esa janubga yo'nalishni o'lchashda xatolarni keltirib chiqaradi: ichida [qish vaqti](#) u soat 13 ga, yozda esa soat 14 ga to'g'ri kelishi mumkin. Qish mavsumida quyosh janubi-sharqda ko'tarilib, janubi-g'arbda botadi. Yozda shimoli-sharqda quyosh chiqishi va shimoli-g'arbda quyosh botishi bo'ladi. To'liq sharqda quyosh chiqishi va g'arbda quyosh botishi faqat mos ravishda bahor va kuzgi tengkunlik kunlari va 23 sentyabrda sodir bo'ladi). Agar siz Rossiyaning markazida yashasangiz, faqat ertalab soat 8 atrofida quyosh sharqda, soat 14 da, janubda, taxminan soat 20 da g'arbda bo'lishini unutmang.

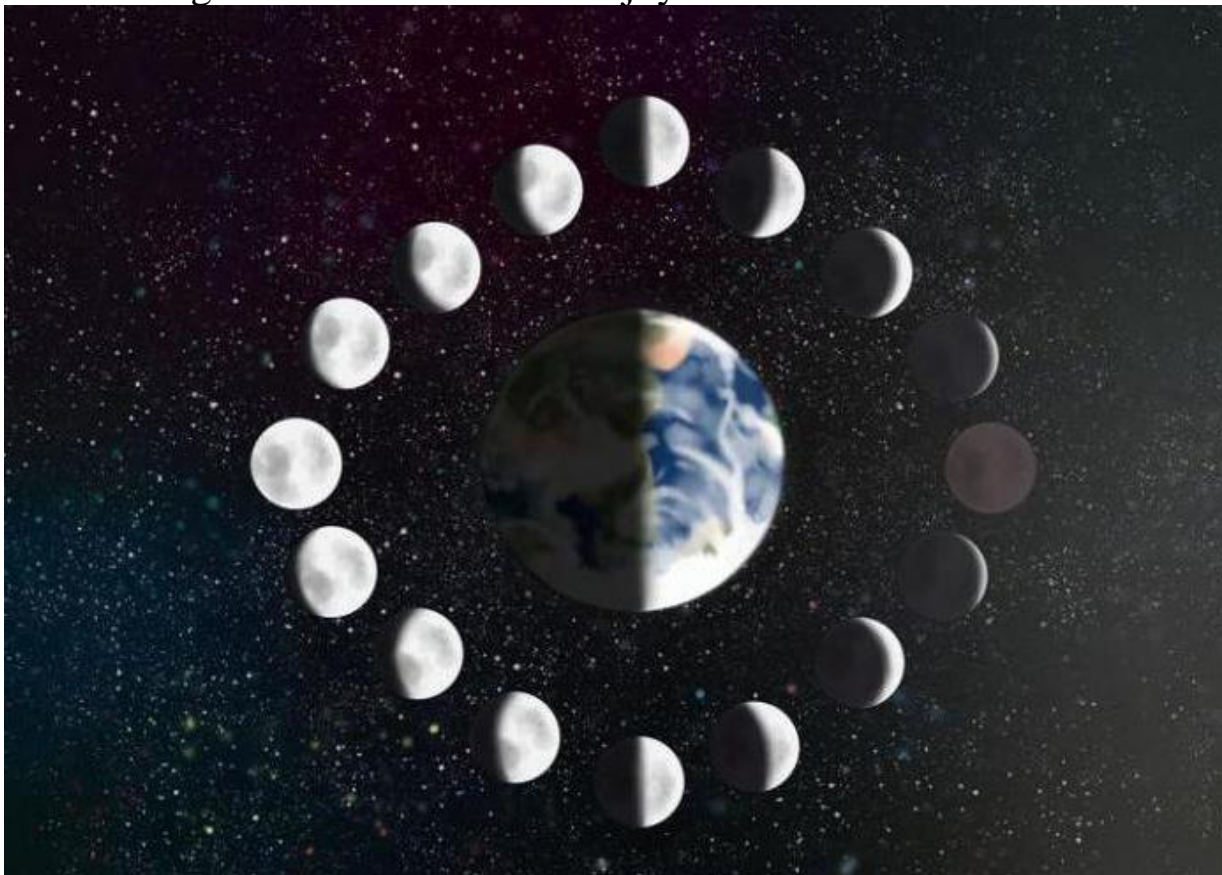
Soya yo'nalishini aniqlash

Tajribali sayyohlar ko'pincha quyoshga yo'naltirishda, ayniqsa yozda, porlab turgan nurga emas, balki har qanday vertikal joylashgan ob'ektning soyasiga qarashga maslahat berishadi. Quyosh aynan janubda bo'lgan bir vaqtda, har qanday narsaning soyasi eng qisqa bo'ladi va aynan shimolga yo'naltiriladi.

Kechasi yo'nalishni topish

Kechasi yo'nalishni aniqlashning eng oson usuli - qutb yulduzi bo'ylab shimolga yo'nalishni izlash - har kimga ma'lum bo'lib tuyuladi. Buni eng ko'p toping [yorqin yulduzlar](#) quyidagicha bo'lishi mumkin: bolalikdan tanish bo'lgan katta yulduz turkumining "paqirini" topishga harakat qiling, uning chekkasidagi ikkita ekstremal yulduzni aniqlang, ular orasidagi chiziq bo'ylab besh masofani aqlan qoldiring. Qiyinchilik shundaki, yil va kunning har xil vaqtidagi burjlar kuzatuvchiga har xil burchak ostida joylashtirilishi mumkin.

Oyning asosiy nuqtalarini aniqlash

Ushbu usul to'lin oy har doim janubiy yo'nalishda bo'lishiga asoslanadi va uning yoritilishi darajasi quyoshning kuzatuvchining orqa tomonidagi holatiga bog'liq - siz. Oy to'la - quyosh sizning orqangizda, oxirgi chorakda - quyosh chap tomonda va hokazo.

Agar Oy to'liq yoritilmagan bo'lsa, unda siz uning diskini aqliy ravishda oltita qismga bo'lishingiz va quyoshning qancha qismini yoritishini aniqlashga harakat qilishingiz kerak. Xuddi shu miqdor bu ikki yulduzga yo'nalishlar orasida soatlab bo'ladi.

Shuningdek, Oy diskini 12 qismga bo'lish varianti mavjud. Ushbu qancha kichik qismlar quyosh tomonidan yoritilgan, necha soat orqaga

yoki oldinga, siz soatni harakatlantirishingiz kerak va oyni quyoshga olib, kunduzi kabi janubga yo'nalishni aniqlang.

Yo'nalishni va vaqtni ko'rinchi va yulduzlardan qanday berish mumkin

Ushbu risola P.K.Sternberg nomidagi Davlat Astronomiya Instituti (GAISH) xodimlari jamoasi tomonidan tuzilgan, institut direktori prof. Moiseeva. Prof. Orlov, prof. Polak, prof. Shigolev, dos. Kulikovskiy, dos. Panfilova, dos. Golyaev, dos. Xaritonov va fan doktori A. Tsarkov va V. Ershov.

Broshyurada Qizil Armiya askarlari va partizanlar uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan astronomiya ma'lumotlari keltirilgan.

Kirish

I. Yo'nalish

1. Ufq tomonlari
2. Kun davomida quyoshda qanday harakat qilish kerak?
3. Kechasi yulduzlar tomonidan qanday harakat qilish kerak?
4. Mavzuning yo'nalishini qanday aniqlash mumkin?

II. Yulduzlar tomonidan taxminiy vaqtni qanday aniqlash mumkin?

1. Big Dipper - bu yulduzcha soat
2. Katta Dipper tomonidan qancha vaqt o'tganligini qanday aniqlash mumkin?
3. Yarim tunda Katta Dipper kelganligini qanday aniqlash mumkin?
4. Big Dipper-dan soat nechada ekanligini qanday aniqlash mumkin?

III. Oy va sayyoralar haqida nimalarni bilishingiz kerak

1. Oy ko'rinishidagi o'zgarishlar to'g'risida nimalarni bilishingiz kerak
2. Oyda qanday harakatlanish kerak?
3. 1942 yilda qanday sayyoralar ko'rinadi?

KIRISH

Jangovar harakatlar paytida ko'pincha yo'nalish va vaqtni aniqlash kerak bo'ladi.

Yo'nalishlarni aniqlash yo'nalish deb ataladi. Yo'nalish uchun kompasdan foydalaning. Askarlar va qo'mondonlarni o'rgatish paytida kompasdan qanday foydalanish kerakligi ko'rsatilgan. Biroq, bitta

jangchi yoki jangchilar guruhi kompassiz bo'lishi mumkin. Soat vaqtni aniqlash uchun ishlatiladi. Ammo qiruvchi soatsiz qolishi mumkin.

Ushbu kitobda aynan shunday holatlar uchun siz kompassiz yo'nalishni va soatsiz vaqtni aniqlab olishingiz mumkin bo'lgan usullar berilgan. Kitob oxirida Oy va sayyoralar haqida qo'shimcha ma'lumotlar berilgan, ular xuddi shu maqsadda foydali bo'lishi mumkin.

I. YO'NALISH

1. UFQNING TARAFLARI

Har qanday joyda bo'lishingiz bilan ufqning tomonlarini tezda topishingiz kerak - shimol (C), janub (S), sharq (B), g'arbiy (3).

Shakl 1da ufq tomonlarining nisbiy holatini qat'iy eslang.

Jangchi qo'llarini uzatgan holda janubga qarab turadi. Orqada shimol, o'ng - g'arbiy, chap - sharq bo'ladi. Ufq tomonlaridan biriga yo'nalishni aniqlash kifoya, qolganlarini ularning nisbiy holatini bilib topamiz.

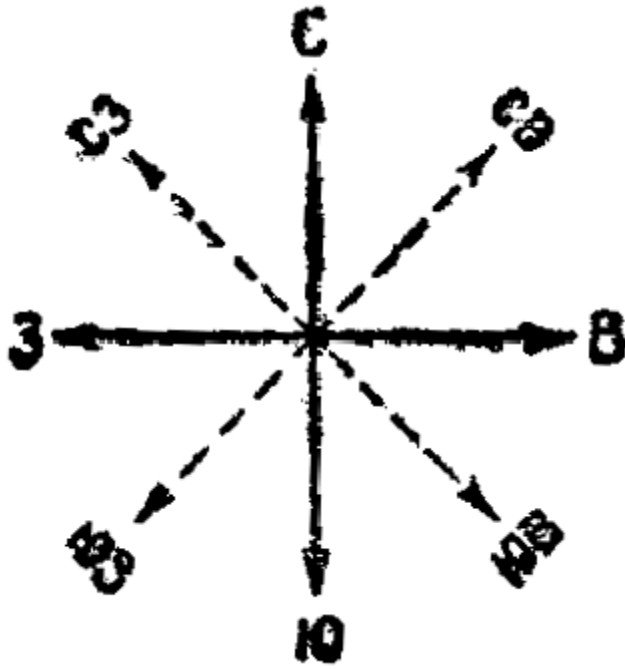
Masalan, shimol tomonga burilsangiz, janub orqada, g'arb chapda, sharq esa o'ng tomonda bo'ladi. Agar g'arbg'a qarasangiz, sharq orqada, shimol o'ngda, janub chap tomonda bo'ladi. Va nihoyat, agar siz sharqqa qarab tursangiz, g'arb orqada, shimol - chap, janub - o'ng tomonda bo'ladi.

Ufq tomonlarini tezda aniqlab olishni o'rganing. Shimoliy, janubiy, sharqiy va g'arbiy yo'nalishlar orasida joylashgan oraliq yo'nalishlar (2-rasm) shunday deyiladi:

Shimoliy va sharqiy yo'nalish - shimoliy-sharqiy yo'nalish (SH).

Sharq va janub - janubi-sharq yo'nalishi (SE) o'rtasida o'rta yo'nalish.

Janubiy va g'arbiy - janubi-g'arbiy yo'nalish (SW) o'rtasida yo'nalish (G'arbiy va g'arbiy - shimoliy-g'arbiy yo'nalish).

2. Quyosh kuni bilan qanday yo'naltirish kerak?

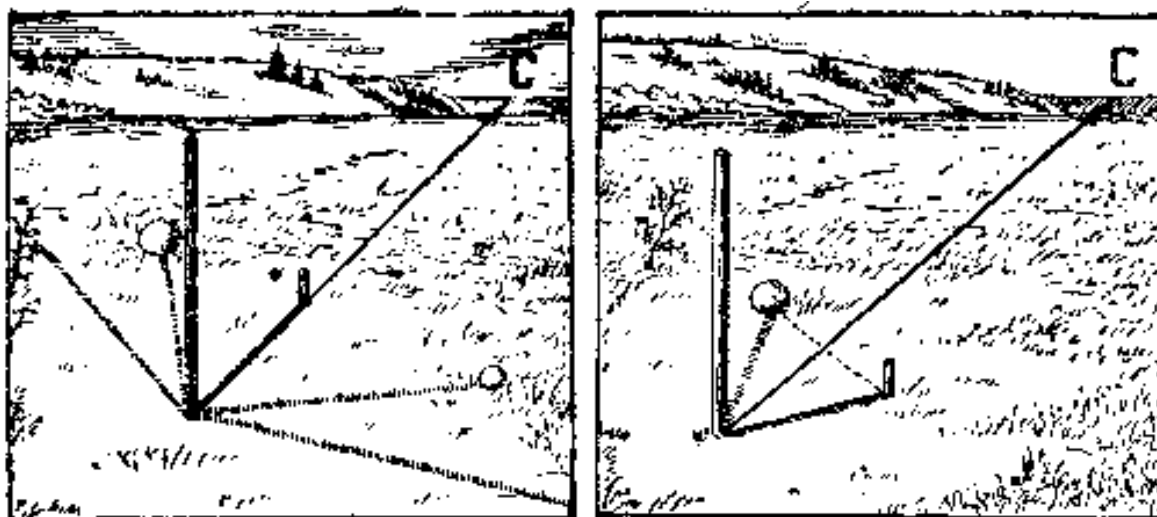
Tushga yaqin yo'nalish. Har kuni quyosh vaqti bilan soat 12 da, quyosh aynan janubda. Bizning soatimiz ko'rsatganidek, biz yashayotgan vaqt quyosh vaqti emas. Turli xil shaharlar uchun quyosh vaqti soat bilan ko'rsatilgan vaqtdan farqli ravishda farq qiladi. O'rtacha bizning soatlarimiz quyosh vaqtdan 1 soat oldin ishlaydi. Shuning uchun, bizning soatimizga ko'ra, Quyosh janubda soat 12 da emas, balki soat 13 da.

Shuning uchun quyidagi qoida olinadi:

Agar siz soat 13 atrofida Quyoshga qarab tursangiz, u holda janubiy janub, o'ngda g'arbiy, chapda sharq va orqada shimol bo'ladi.

Quyosh janubda bo'lganida, ufqning yuqorisidagi hamma narsaning ustida turadi va bu vaqtda ob'ektlarning soyalari eng qisqa bo'ladi. Shuning uchun, siz biron bir soya uzunligining o'zgarishini kuzatib, ufqning tomonlarini o'rnini soatsiz va aniq qilib aniqlay olasiz.

Tushlik soat 12 atrofida, tayoqni vertikal ravishda erga yopishtiring. Plumb chizig'i bilan to'g'ri o'rnatishni tekshiring (og'irlik ingichka arqondan osilgan). Soplaning soyasini tomosha qiling va vaqti-vaqti bilan qoziq, tosh va boshqalar bilan soyaning holatini belgilang; soya aylanayotganini ko'rasiz va shu bilan birga dastlab qisqartiradi, keyin uzay boshlaydi.

Shakl: 3. Shakl. 4.

Eng qisqa soyaning yo'nalishi aynan shimolga to'g'ri keladi (3-rasm).

O'zingiz uchun uzoqroq turgan narsada (uy, daraxt, butalar va boshqalar) o'zingiz uchun ushbu yo'nalishga e'tibor bering.

Agar soya eng qisqa bo'lgan biron bir sababga ko'ra o'tkazib yuborilgan bo'lsa, unda siz buni qilishingiz mumkin: shaffof tayoqchadan soyaning ikkita holatini belgilang - biri tushdan oldin, ikkinchisi tushdan keyin, soyaning uzunligi bir xil bo'ladi. Shimolga yo'nalish xuddi shu soyalar eti yo'nalishlari o'rtasida o'rtada yotadi (4-rasm).

Quyosh chiqishi va botishi joyiga qarab yo'nalish.

Taxminan 22 mart va 22 sentyabr atrofida Quyosh sharqda ko'tarilib, g'arbga botadi. Qishda (dekabrda) quyosh janubi-sharqda ko'tarilib, janubi-g'arbda botadi. Yoz (iyun)

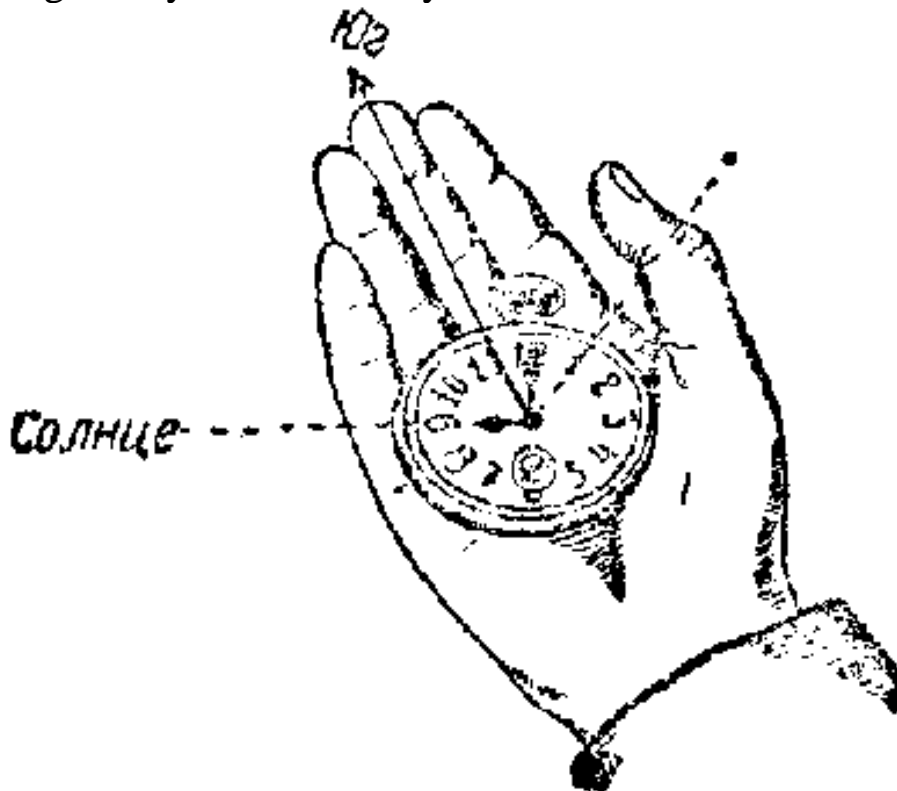
Quyosh shimoli-sharqda ko'tarilib, shimoli-g'arbda botadi.

Buni bilib, ufqning tomonlarini quyosh chiqishi yoki quyosh botishi nuqtasida topishingiz mumkin. Ufqdagi bu joyni eslab qolish uchun siz quyosh chiqishi yoki botishi joyi yo'nalishida joylashgan ba'zi narsalarni ko'rishingiz kerak.

Quyosh pozitsiyasiga qarab yo'nalish. Agar sizning qo'l soatingiz bo'lsa va Quyosh ko'rinadigan bo'lsa, unda siz quyidagi usuldan foydalanishingiz mumkin. Soat soat sohasi Quyosh tomon yo'naltirilishi uchun aylantirildi.

So'ngra kadrning o'rtasidan chizilgan va soat millari bilan soat tugmasi orasidagi soatni soat oralig'idagi burchakni yarmiga bo'luvchi to'g'ri chiziq janubga yo'naltiriladi.

Quyoshning joylashuvi bo'yicha taxminiy yo'nalish uchun quyidagilarni yodda tutish foydalidir:

taxminan soat 7 da quyosh sharqda;
soat 10 ga yaqin quyosh janubi-sharqda;
soat 13 ga yaqin quyosh janubda;
soat 16:00 atrofida Quyosh janubi-g'arbiy qismida;
taxminan 19 soat quyosh g'arbda.

Eslatma. Qishda Quyosh sharqda ko'rinmaydi, chunki u soat 7 dan kech ko'tariladi va g'arbda ko'rinmaydi, chunki u soat 19 ga qadar botadi.

3. KECHA YULDUZLAR BILAN QANDAY YO'NALADI?

Kechasi ko'plab yulduzlarni ko'rish mumkin. Agar siz ularning ko'tarilish va sozlanishlarini, ufqqa nisbatan harakatlarini diqqat bilan kuzatib borsangiz, ular bo'ylab harakatlanishni o'rganishingiz mumkin. Yulduzlar bo'ylab harakatlanishning eng aniq usuli bu.

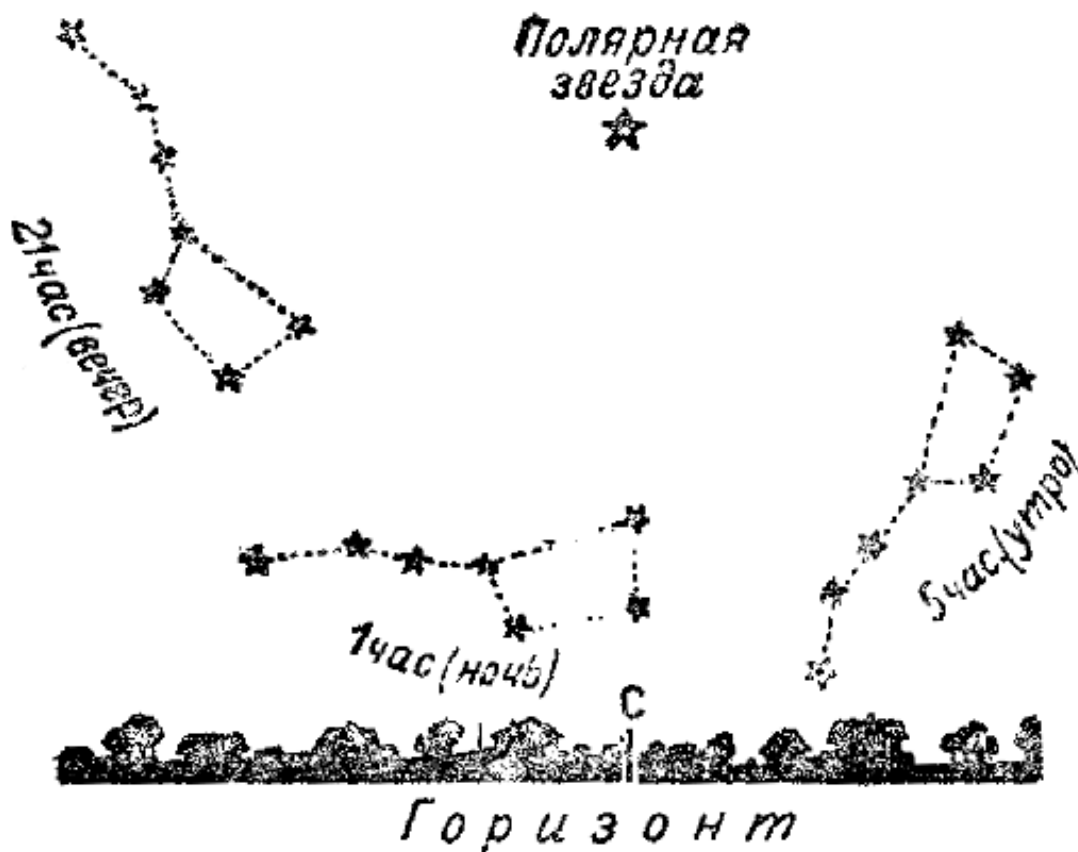

Osmonda Ursa Major yulduz turkumini toping, uni ba'zan Voz deb atashadi. Bu rasmda ko'rsatilgan. 6. Ushbu yulduz turkumi ettita yorqin yulduzlardan iborat bo'lib, chelakka o'xshash shakl hosil qiladi.

Iltimos, tunning turli vaqtlarida va har xil oylarda Katta Dippening er yuziga nisbatan pozitsiyasi (ufqqa nisbatan) har xil bo'lishi mumkin, ammo burjlar shakli o'zgarmaydi. Shakl. 7-da avgustning oxiri va sentyabrning boshi uchun 21:00, 1:00 va 5:00 da Big Dipper pozitsiyasi ko'rsatilgan.

Katta Dippening ikkita haddan tashqari yulduzi orqali (ular 6-rasmda 1 va 2-raqamlar bilan ko'rsatilgan), aql bilan chiziq torting va uni ushbu ekstremal yulduzlar orasidagi masofadan taxminan besh marta kattaroq masofada davom eting. Siz Polaris deb nomlangan juda yorqin yulduzni topasiz.

Anjirda toping. 6 va 7.

Agar biz Shimoliy yulduzga qaragan bo'lsak, shimolga qaraymiz.

Qutbiy yulduzni topish qiyin emas, chunki ikkita katta yulduz va katta qutb yulduzlari orasidagi chiziqda yulduzlar yo'q. Bundan tashqari, quyidagilarni yodda tuting:

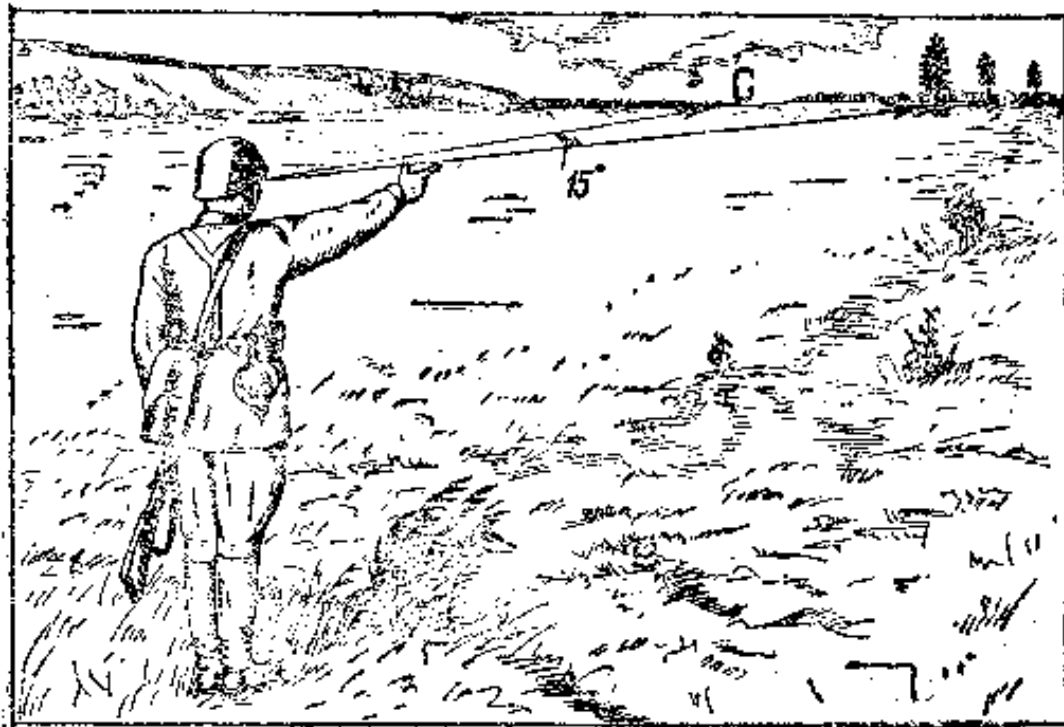
1) Shimoliy yulduz tun bo'yi o'z o'rnini o'zgartirmaydi; 2) er yuzidagi shimol qanchalik uzoq bo'lsa, qutb yulduzi ufqdan qanchalik baland bo'lsa.

4. Mavzuga yo'nalishni qanday aniqlash mumkin?

Ufqning yon tomonlari topilganda, siz o'zingizdan uzoqroq bo'lgan har qanday ob'ektga yo'nalishni ko'rsatishingiz kerak.

Agar ufqning tomonlari taxminan topilgan bo'lsa, unda ob'ekt, masalan, shimoliy yoki shimoli-g'arbiy qismida joylashganligini ko'rsatish kifoya. Agar ob'ektga yo'nalish shimolga va shimoli-g'arbiy yo'nalishlarga to'g'ri keladigan bo'lsa, u holda bu yo'nalish shimoliy-shimoli-g'arbiy deb nomlanadi (NNW qisqa belgisi). Xuddi shu tarzda, ufqning yana ikkita qo'shni tomoni orasidagi yo'nalishlarni belgilashingiz mumkin. Agar ufqning yon tomonlariga yo'nalish etarlicha ishonchli o'rnatilgan bo'lsa (masalan, Qutb yulduzi bo'ylab), u holda shimolga (yoki ufqning boshqa tomoniga) va ob'ektga yo'nalish orasidagi burchak aniqroq aniqlanishi mumkin.

Burchaklarni ko'z bilan baholash uchun siz quyidagi usullardan foydalanishingiz mumkin:

1. O'zingizning qo'lingiz bilan kaftingiz bilan qo'lingizni cho'zing; u holda kaftdagi to'rtta barmoqning kengligi 7° burchak bilan ifodalanadi (artilleriya burchaklari sonida 1-20).

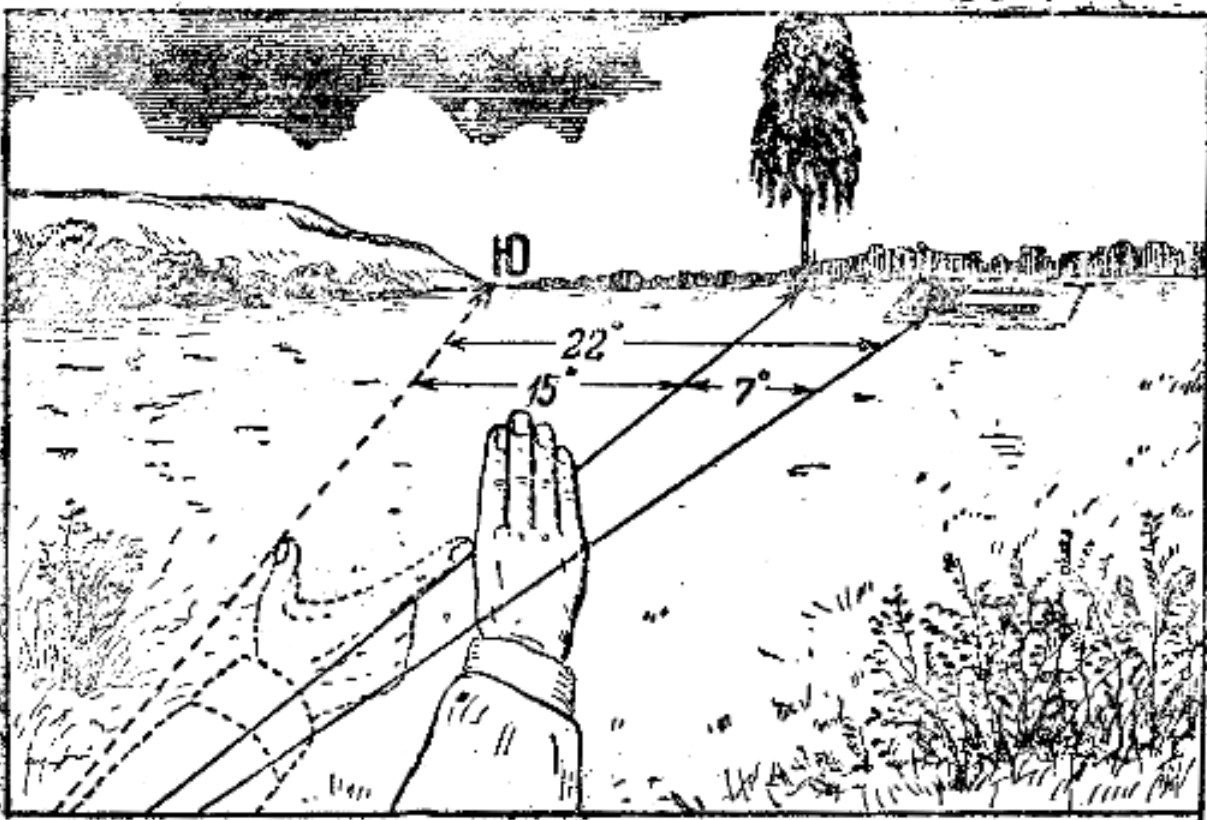
2. Qo'lingizni cho'zing va bosh barmog'ingizni va ko'rsatkich barmog'ingizni iloji boricha kengroq yoying (8-rasm). Ushbu barmoqlarning uchlaridagi yo'nalishlar orasidagi burchak 15° (artilleriyada 2-50 burchak).

Ikkinchi usuldan foydalanib, shimolga va ob'ektga ko'z bilan yo'nalish orasidagi burchakni aniqlang, bosh barmog'ingizni shimolga yo'naltiring va ko'rsatkich barmog'iga yo'nalish kamida ob'ekt yo'nalishi bilan mos keladimi-yo'qligini tekshiring. Agar u mos keladigan bo'lsa, unda burchak 15° ga teng. Masalan, shakl. 8. Agar burchak 15° dan katta yoki kam bo'lsa, unda siz birinchi usuldan foydalanishingiz kerak bo'ladi.

Janubga yo'naltirilgan yo'nalish va dushman xandagi orasidagi burchakni o'lchash talab qilinadi. Biz cho'zilgan qo'lning bosh barmog'ini janubga, ko'rsatkich barmog'ining uchini esa xandaq tomon yo'naltiramiz; xandaq o'ng tomonga sezilarli bo'lib chiqadi. Bu bizga kerak bo'lgan burchak 15° dan katta ekanligini anglatadi. Ko'rsatkich barmog'ining oxirida uzoq daraxt bor. Qo'lingizni o'ng tomonga

silkitib, bosh barmog'ingizni daraxtga yo'naltiring; biz ko'rsatkich barmog'iga qaraymiz - xandaq ko'rsatkich barmog'ining chap tomonida. Bu shuni anglatadiki, daraxt va xandaqqa yo'nalishlar orasidagi burchak sezilarli darajada 15° dan kam.

Biz birinchi usulni qo'llaymiz. Biz palma chap tomoni (o'ng qo'l) bilan daraxtni nishonga olamiz va o'ng chetiga qaraymiz. Agar u xandaqni yopsa, u holda daraxtga va xandaqqa yo'nalishlar orasidagi burchak taxminan 7° ga teng. 15° va 7° qo'shib, janubga va xandaqqa yo'nalishlar orasidagi burchak taxminan 22° ekanligini aniqlaymiz (9-rasm).

Izohlar: 1. Bunday baholashlar bilan ufqning mavzuga eng yaqin tomonini tanlash kerak.

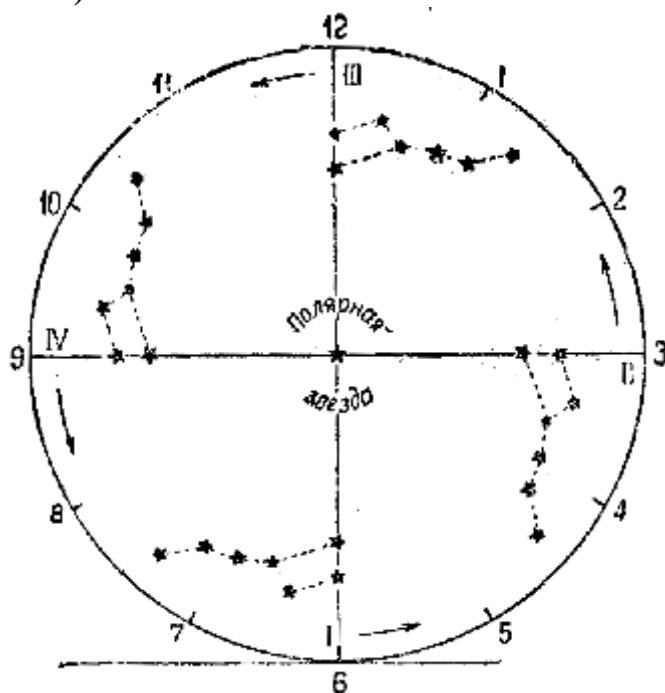
2. Agar burchaklardan biri 7° dan kam bo'lib chiqsa, unda siz uning taxminan 7° nisbatini aniqlay olasiz.

II. Yulduzlar tomonidan vaqtni qanday taxmin qilish mumkin?

1. KATTA AYIQ - YULDUZLAR SAATI

Katta Dippening har bir yulduzi kun davomida Shimoliy yulduz atrofida aylanani tasvirleydi. Shimoliy Yulduzdan Katta Dippening 1 va 3 yulduzlariga to'g'ri chiziq qisqarish uchun Dippening o'qi deb nomlanadi.

1 va 2-yulduzlar qutb yulduzi ostidan to'g'ridan-to'g'ri pastga tushganda, o'q to'g'ri pastga ishora qiladi. Keling, shartli hisob qaydnomasida 6 soat ko'rsatilganiga rozi bo'laylik. Bu shakl Ida bo'ladi. 10 (10-rasmdagi I, II, III va IV rim raqamlari soat bilan hech qanday aloqasi yo'q. Bu raqamlar tasvirlangan yon soatlarning xayoliy qo'lining birinchi, ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi pozitsiyalarini bildiradi).

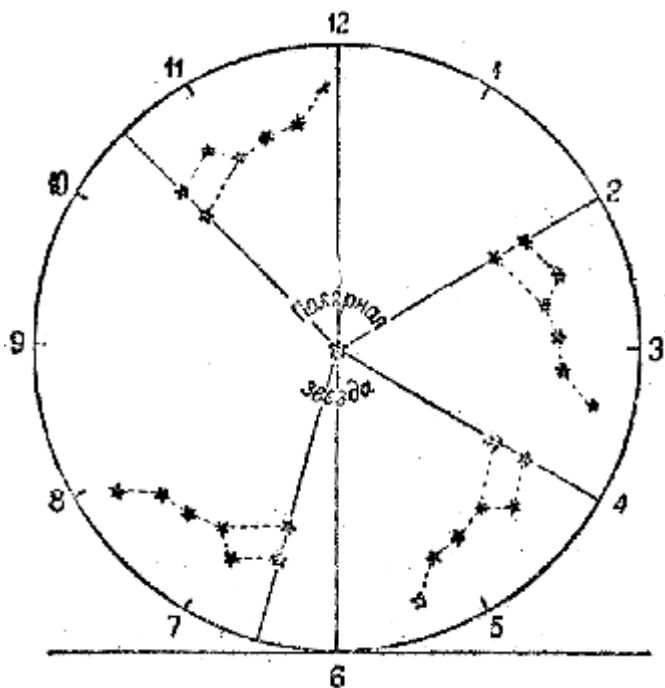
Kuzatuvimizni davom ettirsak, tez orada bu holatda Big Dipper o'ng tomonga harakat qilishini, ya'ni. sharqda va asta-sekin aylana bo'ylab ko'tariladi, uning markazi Shimoliy yulduzdir. Kunning to'rtidan birida, ya'ni 6 ta haqiqiy soat ichida Ayiqning o'qi aylananing to'rtidan bir qismidan o'tadi, endi vertikal emas, balki gorizontall joylashadi va biz II pozitsiyani olamiz; uning o'qi endi shartli hisob qaydnomasida soat 3ni ko'rsatadi va hokazo.

Ursa Majorning Pole Star atrofida harakati bir xilda sodir bo'lganligi sababli, biz Ursa Majorni Pole Star bilan birgalikda shartli sidereal soat deb aytishimiz mumkin. Ushbu samoviy soatning o'qi - bu Shimoliy Yulduzdan Katta Dippening 1 va 2-yulduzlariga o'tadigan xayoliy chiziq, ammo umuman terish yo'q. Ammo terish ayniqsa kerak emas. Soatga qarasak, biz ko'pincha qo'llarni ko'rsatmalariga qarab vaqtni aniqlaymiz va qo'l ko'rsatgan sonni hisobga olishga umuman urinmaymiz.

Osmon soatining qo'li oddiy soat qo'lining harakatiga teskari yo'nalishda aylanadi. II pozitsiyadan so'ng u shartli soat 2, 1 soat, 12

soat, 11 soat va hokazolarga mos keladigan xayoliy raqamlarni uzatadi, keling, bu haqiqiy soat emas, balki bizning xayoliy qo'limizning shartli o'qishlari. Quyida ushbu xayoliy samoviy soat yordamida qanday vazifalarni hal qilish mumkinligi tasvirlangan.

2. KATTA ayiq tomonidan qancha vaqt o'tganini qanday topish mumkin?

Muammo 1. Tasavvur qiling-a, soat yo'q askar, tungi razvedka uchun Buyuk Dipper hali eng past darajaga etib ulgurmagan paytda chiqib ketgan (11-rasm). Ko'z bilan, u Ayiqning qo'li odatdagi 6 yarim soatga to'g'ri kelishini aniqladi. Topshiriqni bajarib bo'lgach, u Katta Dipperga qaradi va uning qo'lida odatdagi 4 soat ko'rsatilganligini ko'rdi. U aql-idrok bilan qancha vaqt o'tkazdi? Savolga javob berish uchun 6 yarim soatdan 4 soatni olib tashlang:

6 1/2 soat - 4 soat \u003d 2 1/2 soat (bu shartli soat).

Shartli soatlarni haqiqiy soatlarga aylantirish uchun natijada olingan sonni 2 ga ko'paytirish kerak:

2 1/2 an'anaviy soat X 2 \u003d 5 haqiqiy soat.

Natijada razvedka taxminan 5 soat davom etdi.

Muammo 2. Agar Bearing o'qi boshida 2 odatiy soatni ko'rsatgan bo'lsa (11-rasmga qarang) va oxirida 10 1/2 an'anaviy soatni ko'rsatgan bo'lsa, qancha vaqt o'tdi?

Ikki soatdan 10 1/2 qismini olib tashlash uchun avval 12 soatdan 2 soatgacha qo'shishingiz kerak:

2 an'anaviy soat + 12 an'anaviy soat \u003d 14 an'anaviy soat.

Chiqib oling:

14 an'anaviy soat - 10 1/2 an'anaviy soat \u003d 3 1/2 an'anaviy soat.

Shartli soatlarni haqiqiyga aylantirish uchun biz 2 ga ko'paytiramiz:

3 1/2 an'anaviy soat X 2 \u003d 7 haqiqiy soat.

Bu erda biz quyidagi qoidani olamiz:

Big Dipper tomonidan qancha vaqt o'tganligini aniqlash uchun quyidagilar kerak:

1) Oyi qo'li xayoliy samoviy soatning boshida va oxirida qanchalar ko'rsatganiga e'tibor bering;

2) birinchi sondan ikkinchisini olib tashlang (agar birinchi raqam ikkinchisidan kam bo'lsa, unda birinchi raqamga 12 ni qo'shib, so'ngra ikkinchisini chiqarib oling);

3) hosil bo'lgan sonni ikkiga ko'paytiring.

3. KO'P AYNI QANDAY TOPISH MUMKIN NIMA?

Bu vazifa oldingisiga qaraganda ancha mushkulroq, chunki Big Dipper yulduzlari (boshqa barcha yulduzlar singari) to'liq inqilobni aynan 24 soat ichida emas, balki 4 daqiqada tezroq qilishadi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, har kuni bizning soatlarimiz soatlari odatdagi soatlardan 4 daqiqa oldinroq yuradi. Shuning uchun Katta Dipperning eng past pozitsiyasi (10-rasmdagi I pozitsiyasi) ertaga bugungi kunga nisbatan 4 daqiqa oldin, ertasiga - 8 daqiqa oldin va hokazo bo'ladi. Bir oy ichida (30 kundan keyin) u oldinroq keladi, bugungi kunga qaraganda, allaqachon 120 daqiqa, ya'ni butun 2 soat davomida. Shuncha murakkablikka qaramay, quyidagi ma'lumotlarni ishlatib, nomlangan muammoni tushunish oson.

Taxminan 22 sentyabrda Ayoqning o'qi yarim tunda (ya'ni bizning soatimiz bo'yicha soat 00: 00da) vertikal ravishda pastga yo'naltirilgan va samoviy soat bo'yicha 6 an'anaviy soatni ko'rsatadi.

22 sentyabrdan (22 oktyabr) bir oy o'tgach, qo'lning bu vertikal holati yarim tundan ikki soat oldin keladi. Shuning uchun, 22 oktyabr yarim tunda samoviy qo'l endi vertikal holda turmaydi, balki xayoliy samoviy soat bo'yicha 5 raqamiga yo'naltirilganidek burchak ostida sharqqa (o'ngga) buriladi. Xuddi shu tarzda bahslashib, biz quyidagilarni olamiz:

Yarim tunda Big Dipper o'qi quyidagilarni ko'rsatadi:

taxminan 22 sentyabr 6 soat. (shartli)

22 oktyabr atrofida - ertalab soat 5 gacha.

22 noyabr atrofida - 4 soat

22-3 dekabr kunlari

22 yanvar atrofida - 2 soat

22 fevral atrofida -1 soat.

22 mart atrofida - soat 12 da taxminan 22 aprel - soat 11.00

22-may atrofida - soat 10.00 taxminan 22 iyun - 9 soat

22 iyul atrofida - ertalab soat 8 gacha.

taxminan 22 avgust - ertalab soat 7 da.

22 sentyabr atrofida - soat 6 da

Masalan, quyidagi muammoni hal qilaylik:

7-noyabr 22-oktabrdan 22-noyabrgacha o'rtada tushadi. Shuning uchun, jadvaldan shu kuni yarim tunda Ayiqning o'qi odatdagi $4 \frac{1}{2}$ soatni ko'rsatishi kerakligini bilib olamiz. Binobarin, yarim tunda Katta Dipper I (6 shartli soat) va II (3 shartli soat) pozitsiyalari o'rtasida (10-rasmda) o'rtasida pozitsiyani egallagan payt keladi.

4. KATTA AYIQ Qaysi soatni topadi?

Soat qancha ekanligini bilish yarim tundan beri qancha vaqt o'tganligini aniqlash demakdir. Buni yuqoridagi jadval bilan bajarish oson.

Oxirgi masalada biz jadvaldan aniqladikki, yarim tunda Ayiqning o'qi 7-noyabr kuni $4 \frac{1}{2}$ an'anaviy soatni ko'rsatadi. Kerakli vaqtni bilish uchun odatdagi 4 soatdan 2 an'anaviy soatni olib tashlang va natijani 2 ga ko'paytiring:

$4 \frac{1}{2}$ an'anaviy soat - 2 an'anaviy soat $\rightarrow 2 \frac{1}{2}$ an'anaviy soat.

Natijani 2 ga ko'paytirib, quyidagilarga ega bo'lamiz:

$2 \frac{1}{2}$ an'anaviy soat $\times 2 \rightarrow 5$ haqiqiy soat (ertalab).

3-kun 5. 20-oktabrda Ayiq o'qi odatdagi 7 soatni ko'rsatdi. Haqiqatan ham soat necha?

20-oktabr jadvalidan biz yarim tunda Ayiqning o'qi taxminan 5 ta an'anaviy soatni ko'rsatadi. 5 soatdan 7 soatni olib tashlash uchun avval 12 soatdan 5 soatgacha qo'shing:

5 an'anaviy soat + 12 an'anaviy soat $\rightarrow 17$ an'anaviy soat;

17 an'anaviy soat - 7 an'anaviy soat $\rightarrow 10$ an'anaviy soat.

Natijani 2 ga ko'paytiring:

10 an'anaviy soat $\times 2 \rightarrow 20$ haqiqiy soat (yoki kechki 8).

Bu erda biz quyidagi qoidani olamiz:

Ursa Major qo'lining pozitsiyasi bilan soat qancha ekanligini bilish uchun:

1) jadvaldan Ayiqning o'qi ma'lum bir kunning yarim tuni uchun nimani ko'rsatishini aniqlang;

2) ushbu sondan kuzatishlar natijasida aniqlangan o'q o'qini chiqaring (agar birinchi raqam ikkinchisidan kam bo'lsa, unda birinchisiga 12 soat qo'shing va keyin ikkinchi raqamni ayting);

3) hosil bo'lgan sonni ikki baravar ko'paytiring.

III. Oy va sayyoralar haqida nimalarni bilishingiz kerak

1. O'ZGARISHLAR HAQIDA NIMALARNI BILISHINGIZ KERAK?

Olimlar Oy ko'rinishidagi o'zgarishlarni Oy fazalarining o'zgarishi deb atashadi.

Oyning asosiy fazalari - yangi oy, birinchi chorak, to'lin oy va oxirgi chorak.

Yangi oyda oy ko'rinmaydi.

Yangi oydan 2 - 3 kun o'tgach, quyosh botganidan keyin g'arbda tor yarim oy shaklida oy ko'rinmaydi. Har kuni o'roqning kengligi oshib boradi va oy yarim doira shaklini oladi |) birinchi chorak. Yana 7-8 kundan so'ng, Oy to'la O doirasini oladi - bu to'lin oy. Keyin, Oyning o'ng tomonida shikastlanish paydo bo'lib, u ko'payib boradi va to'lin oydan keyin 7-8 kun o'tgach, Oy yana yarim doira shaklini oladi (| oxirgi chorak. Yana bir necha kun davomida Oy chap tomonga qavariq bo'lgan o'roq shaklida ko'rinadi va keyin yangi oy boshlanadi, shundan keyin oyning barcha fazalari yana takrorlanadi.

To'liq oyda, kechqurun oy ko'tariladi va ertalab boshlanadi va shuning uchun butun tun porlaydi.

Birinchi chorakda Oy tunning birinchi yarmida ko'rinadi (u tunning o'rtasida o'rnatiladi), oxirgi chorakda Oy tunning ikkinchi yarmida ko'rinadi (u tunning o'rtasida ko'tariladi).

Kuzda, birinchi chorakda, Oy ufqdan past ko'tariladi va zaif charaqlaydi. Oxirgi chorakda u 22-23 soatdan boshlab baland ko'tarilib, porlab turadi. Qishda, to'lin oy ufqdan juda baland ko'tariladi.

2. AYNI QANDAY ORIENTATSIYA QILISH?

Har kuni oyning ko'tarilishi va botishi va uning osmondagi harakati har xil yo'llar bilan sodir bo'ladi va shuning uchun quyosh va yulduzlarga qaraganda oy bilan sayohat qilish qiyinroq. Biroq,

yulduzlar ko'rinmaydigan, oy bulutlar orasidan nur sohadigan paytlar ham bor. Shuning uchun, siz kamida oyda navigatsiya qilishingiz kerak.

Oyning holatiga qarab yo'naltirish uchun oyning sharqda, janubda va g'arbda (taxminan) qaysi vaqtda ekanligini ko'rsatadigan quyidagi planshetdan foydalaniladi.

3. 1942 YILDA Qaysi sayyoralar ko'riladi?

Sayyoralar osmon bo'ylab yulduzlar orasida harakatlanadigan va boshqa yulduzlardan osoyishta, miltillovchi nur bilan yonayotgani bilan ajralib turadigan yorituvchilardir.

Mars sayyorasi boshqa yulduzlardan qizil rang bilan ajralib turadi. Yil boshida Mars janubda baland ko'rinib turadi va shimoli-g'arbiy qismida yarim tunda taxminan soat 2 da boshlanadi. May oyiga kelib Mars kamroq porlaydi va endi osmondagi yulduzlardan ajralib turmaydi.

Qishda, tunning boshida osmonda bir oz sarg'ish yulduz porlaydi. Bu Yupiter sayyorasi - tungi osmondagi eng yorqin yulduz. Bahorda Yupiter shimoli-g'arbiy qismida yarim tunga yaqinlashadi, har oyda Yupiter ertaroq va ertaroq yo'lga chiqadi, sentyabrda esa kuzda u yarim tunda ko'tariladi. Osmonning o'sha tomonida Saturn sayyorasi ham ko'rinadi. U Yupiter kabi yorqin emas, uning porlashi biroz xiralashgan (jilolangan qo'rg'oshin kabi). Saturn noma'lum yulduzlar to'plami ostida bo'ladi, ular bizning xalqimiz orasida Stojarlilar, olimlar esa Pleiades deb nomlanadi.

Yupiter singari, Saturn ham yarim tunda bahorga to'g'ri keladi; keyin, kirish vaqtini tezda o'zgartirib, avgust oyida u soat 18:00 da (soat 18:00) o'rnatiladi va tungi soat 3 da ko'tariladi. Ayni paytda Saturnning ko'tarilishi yarim tunda, yil oxiriga kelib soat 18:00da (soat 6 da) tushadi, u yana yarim tunda yulduzlar orasida baland turadi.

Qishning oxiridan oktyabrgacha, tong otguncha, sharqda yorqin tong yulduzi - Venera sayyorasi paydo bo'ladi. Bu, odatda, barcha sayyoralarning eng yorqinidir. Uning eng katta yorqinligi mart oyining o'rtalarida (9 mart) bo'ladi. Eng yorqin ko'rinishida Venera shu qadar yorqinki, uning soyalari oppoq qor ustida ko'rinadi. Noyabr oyigacha ko'rinadi.

Venera ko'tarilish joyini asta o'zgartiradi, bahorda sharqda, yozda va kuzda shimoli-sharqda paydo bo'ladi. Ushbu juda yorqin va

chiroyli yulduz paydo bo'lgan joyga qarab, ufq tomonlarining o'rnini aniqlashingiz mumkin. Ba'zida Venerani erga yoki havoga yoqilgan yorug'lik signali deb adashadilar.

Kechaning davomiyligi

Yozda tunlar odatda qisqa, shimol qancha uzoq bo'lsa, shuncha qisqa bo'ladi. Murmansk yarim orolida yozda iyun o'rtalarida kechalar yo'q - quyosh butun kun osmonda va botmaydi; qutbli kun bir necha kun davom etadi.

Murmanskda ikki oy davomida quyosh botmaydi (21 maydan 24 iyulgacha); u tushda osmonda eng baland (soat 13); keyin, g'arbga qarab, u pastga va pastga tushadi, lekin ufqqa etib bormaydi (va shuning uchun ham o'rnatilmaydi) va yana ko'tarilib, osmon atrofida bir kun ichida harakatlanadi. Ammo qishning o'rtalarida Murmanskda ikki oy davomida Quyosh umuman chiqmaydi va qutbli tun bor.

Taqdim etilgan material uchun Vladimir Ershovga katta rahmat!

Fikr, dizayn va qo'llab-quvvatlash.

Soatsiz juda qiyin va buni hamma ham qila olmaydi. Ko'pincha, agar kishi uyda soatini unutgan bo'lsa va uyali telefon zaryadsizlanishi mumkin bo'lsa, engil hayajon boshlanadi. Bizda 100% vaqt bo'lmaydi. Vaqtni soatsiz aniqlashning ko'plab usullari mavjud. Maktabdan beri biz ushbu qoidalarni o'rgatamiz va har bir inson vaqtni aniqlash usullariga oz bo'lsa-da yo'naltirishi kerak.

Osmon va osmon bo'ylab

Siz piyoda sayohatga borasizmi yoki faqat tanaffus qilasiz [zamonaviy texnologiyalar](#), keyin siz geografiya darslarini eslab qolishingiz kerak. Ko'pincha, osmon bizni boshqaradi, lekin bulutli bo'lmasa.

Agar siz soatsiz taxminiy vaqtni bilmoqchi bo'lsangiz, unda quyosh aniq ko'rinadigan joyni tanlashingiz kerak. Siz atrofga qarashingiz kerak bo'lganidan keyin. Agar atrofda ko'plab daraxtlar bo'lsa va ular quyosh ko'rinishini to'sib qo'ysa, siz boshqa (erkinroq) joyga o'tishingiz kerak. Uchun [to'g'ri baholash](#) aniq ufq chizig'ini ko'rishingiz kerak. Shuni esda tutish kerakki, agar quyosh bulutlarni qoplasa, unda vaqt taxminiyligi aniq bo'lmaydi. Keyin sizga bizning qo'limiz, aniqrog'i xurmo kerak. Ufq chizig'iga to'g'ri kelishi kerak. Kichkina barmog'ingizni chiziqqa to'g'ri keladigan tarzda joylashtirish kerak. Aniqroq natijaga erishish uchun siz xurmo bir joyda turishiga harakat qilishingiz kerak. Har qanday qo'lni ishlatish mumkin. Ammo

to'g'ri bo'lgan yaxshiroq, chunki u ko'pchilik uchun etakchi hisoblanadi.

Bundan tashqari, bosh barmog'i kaftning ichiga egilishi tavsiya etiladi. Ushbu harakat aniqlik paytida xalaqit bermasligi uchun zarurdir. Keyin ikkinchi palma kengaytirilgan shaklda bir-birining ustiga qo'yilishi kerak. Va shunday qilib, bu harakatlar yuqori xurmo quyosh balandligiga yetguncha qiling. U pastki chetiga etib borishi kerak, lekin undan oshib ketmasligi kerak. Bir kaftni ikkinchisiga qo'yishda barmoqlar sonini hisoblash kerak. Qo'lning yuqori qismi quyoshning pastki chetiga etib borganida, siz quyosh va ufq chizig'i o'rtasida qancha barmoq sig'ishini hisoblashingiz kerak. Har birini o'n besh daqiqa davomida olish tavsiya etiladi. Olingan raqam o'n beshga ko'paytirilishi kerak.

Aynan shu vaqtni aniq bilib olamiz. Axborot tarkibiga kelsak, bu usul to'liq aniq emas, chunki barmoqlar har xil qalinlikka ega. Siz faqat taxminiy vaqtni bilib olishingiz mumkin.

Quyosh tomonidan belgilanadi

Ota-bobolarimizning tarixini ochish va xususan, vaqtni soatlab belgilamasdan qanday aniqlanganligi har doim qiziq edi. Taxminan bu quyoshga muvofiq amalga oshirilishi mumkin. Ushbu tamoyil quyosh soatining asosini tashkil etdi. Ok gnomonning soyasi edi.

Bunday soat juda ko'p kamchiliklarga ega edi va eng muhimi, albatta, vaqtning noto'g'ri ko'rsatkichi va uning ta'rifi faqat quyosh porlab turganda va osmonda bulutlar bo'lmaganida edi.

Yulduzlar, hayvonlar va ranglar bo'yicha vaqtni belgilash

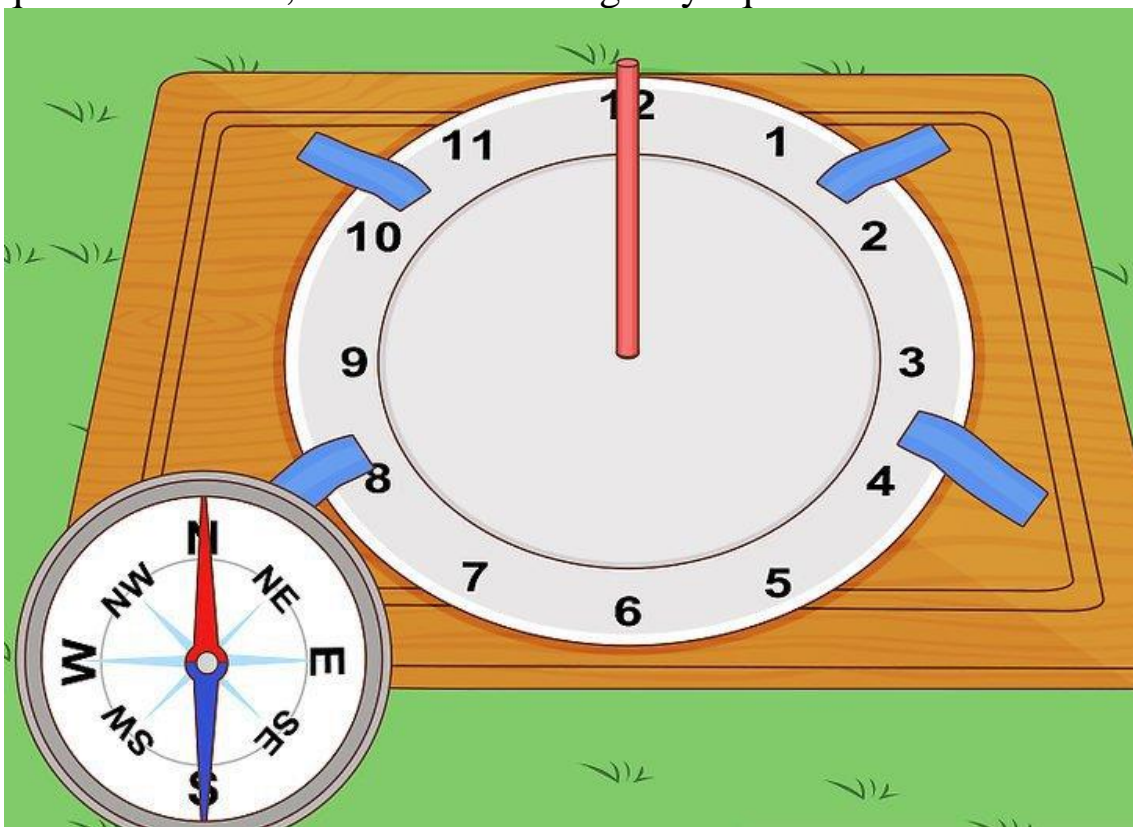
Yana bir usul - yulduzcha bilan qarash. Ular vaqtni aniqlik bilan ko'rsatishlari mumkin edi. Yulduzlar ma'lum bir tsiklga ega. Ularning yordami bilan qadimgi davrlarda ular yilning kunini aniqlashlari mumkin edi. Bundan oldin, qadimgi aholi o'simliklar va hayvonlarni kuzatgan. Ularning yordami bilan mavsum aniqlandi. Masalan, o'simliklarning gullari ma'lum bir vaqtda ochilib yopiladi. Gullarning ayrim turlari ertalab ochilib, kechqurun yopildi.

Ushbu tamoyillarga asoslanib, qadimgi davrlarda ular yil va kunning vaqtini belgilashgan. Shuningdek, qushlarning sayrashi odamga vaqtni bilishga yordam berdi, chunki, masalan, qorako'llar tungi soat ikkida qo'shiq aytishni boshladilar. Xo'roz qichqirishi ko'pincha ertalab sodir bo'lishini hamma biladi. Shuning uchun, bu qush yordamida ertalab kelganligi aniqlandi. Qishloq aholisi uchun xo'roz asosiy "hal qiluvchi" deb hisoblangan. Uning qichqirig'i bilan odamlar erta turib xamir qorishdi. Qadimgi davrda yashovchilar uchun vaqtni qanday belgilash haqida hech qanday savol tug'ilmagan,

tabiatning o'zi ularni turtki bergan. Va bu ular uchun hamma narsadan ustun edi.

Kompas bilan

Soatsiz kunning vaqtini qanday aniqlash mumkin? Shunday qilib, bizning qimmatbaho vaqtimizni ko'rish yoki tegish mumkin emas. Ammo u hali ham mavjud va atrofimizdagi barcha voqealar bizni chetlab o'tmoqda. Vaqt doimo harakatda bo'ladi. Uni orqaga qaytarish, to'xtatish yoki kechiktirish mumkin emas. Maktabda (boshlab [boshlang'ich sinflar](#)) bizga nafaqat fanlarni, balki hayotda zarur bo'lgan bilimlarni ham o'rgatadilar. Birinchi sinf o'quvchilariga vaqtni to'g'ri va malakali o'tkazishga o'rgatiladi. Kattaroq bolalar buni nafaqat tushunishlari, balki ularsiz navigatsiya qilishlari kerak.

Xo'sh, masalan, 5-sinfda soatsiz vaqtni qanday aniqlash mumkin? Bolalar kompasdan foydalana olishlari kerak. Ushbu qurilma yordamida aniqlash jarayoni aniq ob-havo sharoitida amalga oshirilishi kerak. Kompasni tekis yuzaga qo'ying, shimolga yo'nalishni aniqlang, o'qni shimolga va 180 darajaga yo'naltiradigan tarzda joylashtiring. Qurilmaning markaziga gugurt joylashtiring. Endi soyaning qaerga tushishini ko'rib chiqing. Agar u 180 darajaga ishora qilsa, demak, u hozir peshin soat 12 ekan. Agar 90 yoshda bo'lsa, demak, ertalab soat oltida. Va shunga o'xshash narsalar bilan siz

bunday o'ziga xos soat bilan shug'ullanishingiz mumkin. Ma'lum bo'lishicha, bir soatlik vaqt kompasda o'n besh darajaga teng. Shunday qilib, biz hozirgi vaqtni bemalol olishimiz mumkin.

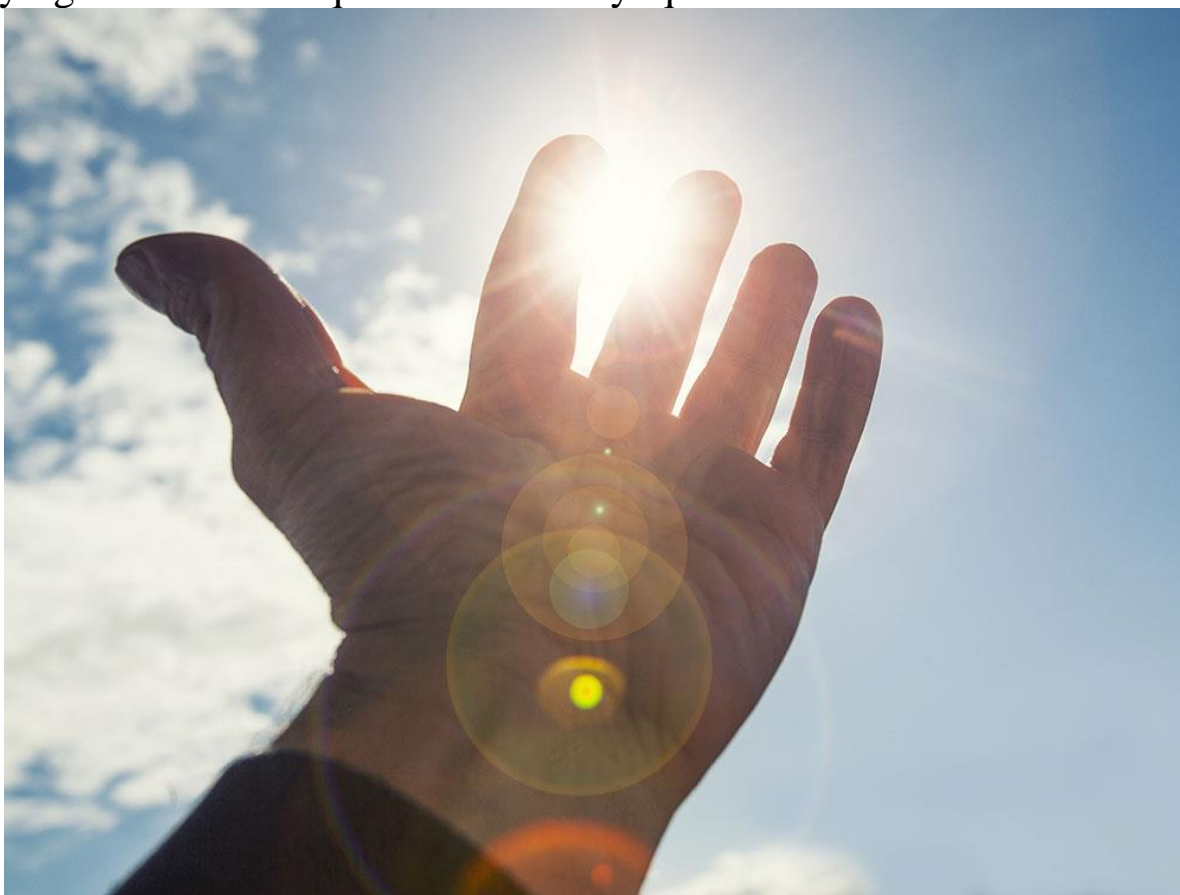

Ko'pincha ular o'z vaqtida adashib qolishidan va adashib qolishidan qo'rqib, piyoda sayohat qilish uchun kompas olib borishadi. Bunday sayohat uchun kompas juda zarur. U ko'p vaziyatlarda yordam berdi va hatto adashib qolsangiz, omon qolishga yordam berdi. Shuning uchun maktab o'quvchilari uchun geografiya darslarida ushbu mavzu majburiy ravishda kiritiladi va maxsus testlar bilan mustahkamlanadi. Va har bir bola ushbu qoidalarni bilishi shart, shunda kutilmagan vaziyatda u soatsiz vaqtni aniqlash qobiliyatidan foydalanishi mumkin.

Ob'ektlar va soyalar vaqtni aniqlashga yordam beradi

Soatsiz vaqtni qanday aniqlash mumkin? Quyosh soati, unchalik aniq bo'lmasa ham, ba'zida faqat sizni qutqaradi. Masalan, agar kishi uyda bo'lsa, u ko'pincha quyoshni qaysi vaqtda va qaerda ko'rish mumkinligini sezadi. Shuningdek, siz har doim o'z joylarida bo'lgan narsalarning soyalarini kuzatishingiz mumkin. Bu daraxt, post yoki devor bo'lishi mumkin. Ushbu ob'ektlar quyoshni ko'rsatadigan soat bo'ladi. Ular yordamida soyani diqqat bilan kuzatib, vaqtni kuzatish mumkin. Hammasi juda sodda tarzda amalga oshiriladi.

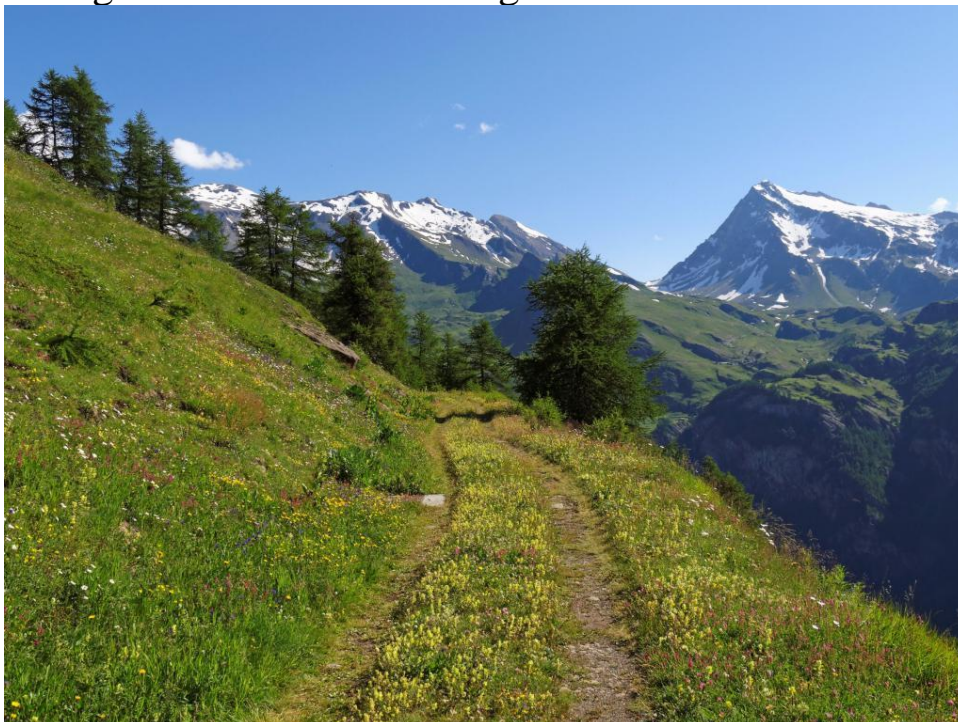
Shuning uchun vaqt bizning hayotimizdagi asosiy hamrohdur. U haqida ko'plab maqollar ixtiro qilingan. Bunga qo'l tekkizib bo'lmaydi, ba'zilari esa kelajakka nazar tashlab, keyin nima bo'lishini bilishga urinmoqdalar. Vaqt bizni o'zgartiradi va boshqa odamlar bizni almashtiradi, bu shunchaki muqarrar. Soatsiz vaqtning eng chiroyli ta'rifi - qushlarning sayrashi. Ularning har biri ma'lum bir soatda kuylashni boshlaydi. Uzoq o'tmishda vaqt shu tarzda hisoblangan va xususan, qishloqlarda bu mashhur bo'lgan. Aholi xo'rozning qichqirigidan uyg'onishdi. Keyin ular o'z ishlari bilan shug'ullanishni boshladilar. Xo'roz uch marta qo'shiq aytdi. Uning birinchi faryodi tungi soat ikkilarda eshitildi. U foydali bo'ldi. Keyingisi ikki soatdan keyin. Bu oxirgi ko'tarilishni anglatardi. Keyin odamlar dehqonchilik bilan shug'ullana boshladilar. Yovvoyi tabiat sadolaridan uyg'onish va kelayotgan kundan zavq olish har doim yoqimli.

Maktabdan boshlab, hayotimizning har bir daqiqasi va vaqtini aniqlashga o'rgatamiz. Ba'zan vaqt juda uzoq vaqt davom etadi, asosan zerikkanimizda. Dam olish kunlari yoki o'yin-kulgi paytida biz unga ergashishga vaqt topolmaymiz.

Qachon, kimga va qanday sharoitlarda bilim foydali bo'ladi?

Endi vaqtni soatsiz qanday topish mumkinligi aniq. Ko'rib turganingizdek, juda ko'p variantlar mavjud. Albatta, bizning vaqtimizda, agar siz soatingizni unutgan bo'lsangiz yoki hatto yo'qotib qo'ysangiz, va sizning mobil telefoningiz ishlamayotgan bo'lsa, siz o'tmishdagi odamlardan so'rashingiz mumkin.

Shuning uchun eski usullar biz uchun kulgili hisoblanadi. Va biz yulduzlarga ergashmaymiz, vaqtni soyada aniqlaymiz. Agar bunday holat lager safari paytida sodir bo'lsa va bizda boshqa iloj yo'q bo'lsa, unda bu bilim shunchaki zarurdir. Uzoq safarlarda siz bilan birga kompas olib borish muhimdir. U nafaqat yo'lni aniqlashga yordam beradi, balki kerakli vaqtni ham taklif qiladi. Va bu holda quyosh soati muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shunda soya orqali aniq vaqtni bilib olishingiz mumkin. Shuning uchun uzoq safarlarda u erda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan barcha qiyinchiliklarni diqqat bilan o'rganib chiqishga arziydi.

Va nihoyat

Endi vaqtni qanday aytib berishni bilasiz. Ko'rib turganingizdek, bir nechta variant mavjud. O'zingiz uchun to'g'ri birini tanlang. Bizning maslahatlarimiz sizga yordam beradi deb umid qilamiz! Omad!

Uzoq vaqt davomida inson ob-havoda quyoshni boshqargan, kosmosda ufqning qirralarini topgan, vaqtni aniqlagan. Biz, odamlar va kosmosda (ufqning tomonlarini belgilaymiz), bashorat qilamiz, vaqtni aniqlaymiz.

Ba'zi hollarda, odam ushlangan. tabiatda, soat yo'qligida mahalliy vaqtni aniqlash kerak. Bunday holda, o'simliklar, hayvonlar va, albatta, tomonidan vaqtni aniqlash bo'yicha ba'zi bir ko'nikmalar va bilimlarga ega bo'lish yomon emas [samoviy jismlar](#)... Vaqtni Quyosh, Oy, yulduzlar bilan aniqlash usullari mavjud.

Samoviy jismlardan mahalliy vaqtni aniqlashning bir qancha usullari mavjud. Quyosh va Oy tomonidan kompas yordamida, peshin chizig'i bo'yicha, quyosh soati bo'yicha, odam vaqtni aniqlay oladi. Ammo u ushbu usullar haqida bilishi va ularni o'zlashtira olishi kerak. Ba'zi hollarda, bu hayotiy ahamiyatga ega.

Kun davomida o'z vaqtida yo'naltirish

Kunduzi ikki vaqt ajratiladi, bu kun va tun. Kun quyosh chiqishidan quyosh botishigacha davom etadi. Kecha va tunning o'rtacha davomiyligi 12 soat. Ammo yilning turli vaqtlarida kun va tunning davomiyligi o'zgaradi.

Kecha birinchi yulduzdan boshlanadi deb ishoniladi. Yarim tunda -12 (24 soat). Kun quyosh chiqqandan boshlanadi. Tushda narsalarning soyalari eng qisqa. Kechga yaqin ular uzunroq bo'ladi. Vaqtni quyosh va kompas orqali aniqlash.

Yil davomida quyosh holati Vaqtni aniqlashning taniqli usullaridan biri Quyoshdir. U yil davomida Yerdan boshqa joyni egallaydi.

Ma'lumki, 22 iyun - yozgi kunning kunidir. Quyosh ekvatoridan shimolga qarab 23'5 'gacha uzoqlashadi, bu kun eng uzun kun. Quyosh ma'lum bir kenglik uchun maksimal balandlikka ko'tariladi. 22 iyundan 23 sentyabrgacha astronomik yoz.

23 sentyabr - kuzgi tengkunlik kuni. Quyosh aynan sharqda ko'tariladi. 21 mart - Oqshom tenglashish kuni. Shu kuni Quyosh aynan sharqqa chiqadi.

22 dekabr - kun [qish fasli](#)... Bu eng qisqa kun. 22 dekabrda 21 martgacha astronomik qish.

Kun davomida quyoshning holati

Kun davomida Quyosh boshqa pozitsiyani egallaydi: soat 6 da sharqda, soat 9 da janubi-sharqda, soat 12 da janubda (bu vaqtda eng qisqa soyali), soat 15 da janubi-g'arbiy qismida, soat 18 da

g'arbda. ... Siz bilan kompasni olib, Quyosh qaysi yo'nalishda joylashganligini aniqlang va undan mahalliy vaqtni aniqlash uchun foydalaning.

Quyosh chiqadigan joyda

Shuni esda tutish kerakki, yozda quyosh shimoli-g'arbda, qishda esa shimoli-sharqda ko'tariladi. Shunga ko'ra, yozda quyosh janubda - g'arbda, qishda esa janubi-sharqda botadi.

Uzoq shimolda va janubda 24 soat davomida quyosh ko'rinmaydi.

Ekvatorial qismida Quyosh g'arbda shom tushganda va sharqda tong otganda. Tushda quyosh shimolda shimoliy yarim sharda, janubda janubiy yarim sharda.

Kompas va quyosh yordamida vaqtni aniqlash

Aytaylik, Quyosh sharqda. Sharqdagi azimut 90 daraja. $90:15 \div 6 + 1$ (yozgi yorug'lik) $\div 7$ soat. Agar Quyosh janubda bo'lsa, unda janubiy yo'nalishning azimuti 180 daraja. $180:15 \div 12 + 1$ (yozgi vaqt) $\div 13$ soat. Quyosh g'arbda. G'arbiy yo'nalish 270 daraja azimutiga to'g'ri keladi. $270:15 \div 18 + 1$ (yozgi vaqt) $\div 19$ soat. Biz aniq 15 ga bo'linamiz, chunki Yer 1 soat ichida 15 daraja aylanadi.

Kompasdan foydalanadigan vaqtni aniqlash uchun siz kompas yordamida Quyoshgacha azimutni o'lchashingiz va 15 ga bo'lishingiz kerak (1 soat ichida er 15 darajaga buriladi). Rossiyada siz yozgi vaqtni hisobga olishingiz kerak, ya'ni. 1 soat va 1 soat yozgi vaqtni qo'shing.

Nega siz daraxtlarning yillik halqalarini aylantira olmaysiz. Kompassiz kardinal nuqtalarni aniqlash. Cho'lda yo'nalish belgilari

Ushbu usullar, umuman olganda, quyosh bilan uzviy bog'liqdir va chiqarilayotgan quyosh nuri nafaqat o'simliklar uchun, balki hasharotlar va boshqa tirik mavjudotlar uchun ham muhimdir.

Hasharotlarning yo'nalishi.

Hatto hasharotlar ham to'g'ri yo'lni topishga yordam beradi. To'g'ri, shuni ta'kidlash kerakki, bu holda yo'naltirishning aniqligi kichik yoki hatto turli omillar tufayli to'g'ri bo'lmasligi mumkin. Esingizda bo'lsin, siz har doim yo'naltirishning bir nechta usullaridan foydalanishingiz kerak, ayniqsa o'simliklar, hasharotlar yoki hayvonlardan foydalanish haqida gap ketganda. Va faqat ko'p belgilarni taqqoslash (va faqat ulardan biriga ishonmaslik) bilan siz

harakat qilishni boshlashingiz mumkin, aks holda siz vaziyatni yanada yomonlashtirasiz.

Chumolilarga ko'ra.

Chumolilarning yo'nalishini aniqlash uchun ular o'z uylarini biron bir narsaning (daraxt, buta, dumaloq va boshqalar) qaysi tomoniga qaratganiga e'tibor berishingiz mumkin. Odatda ob'ektning janubiy tomonida chumoli quriladi! Shuningdek, chumolining janub tomoniga qaragan tomoni yumshoqroq ekanligini payqashingiz mumkin.

Qovoqlarda.

Xuddi shu usul, yovvoyi asalarilarga nisbatan qo'llaniladi, odatda o'z uylarini daraxtlarning janubiy tomonida quradilar va uyadan chiqib ketadigan asalarilar janubga ko'proq uchadilar.

Qushlarning yo'nalishi.

Ko'chib yuruvchi qushlarning parvozida.

Bahorda ular shimolga, kuzda janubga uchishadi!

Qushlarning uyalarida.

Shuningdek, ba'zi qushlar ko'pincha dunyoning muayyan qismlaridan uyalar. Odam uylari yaqinidagi uyani yutib yuboradi, shimoliy tomondan korniş ostida uyalarni tikamiz. Suriyaning Natchatch sharqdan tosh termoqda. Qarama-qarshi uch barmoqli jarliklar toshlarning g'arbiy yoki shimoli-g'arbida joylashishni yaxshi ko'radilar. O'rmonchilar, boyqushlar janubdan uyalar yaratadilar.

Qushlar tomonidan vaqtni aniqlashingiz mumkin, bu haqda keyingi maqolada.

Название птиц	Время первой песни, ч
Зяблик	2—2.30
Малиновка	3—4
Перепел	3.30—4
Дрозд	4—4.30
Пеночка	4—5
Синица	5—6
Воробей	6—7

Daraxtlar tomonidan yo'naltirish.

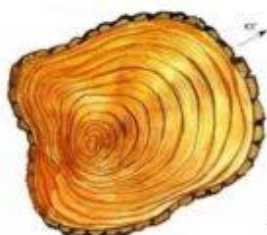
Po'stlog'ida.

Shimolda daraxt odatda quyuoqroq, qo'polroq (ba'zi manbalarga ko'ra, bu tomondan mox va liken o'sadi, ammo bu unchalik oson emas. Boshqalarga ko'ra, mox va likenlar o'zlari yoqtirgan joyda o'sadi, tomonlar mutlaqo rahbarlik qilmaydilar). , janubdan esa engil

qobiq va silliq qobiq Biroq, birinchi navbatda, ajratilgan daraxtlarga e'tibor berishingiz kerak, shunda xato qilish ehtimoli kamroq bo'ladi.

Ba'zi daraxtlardagi vertikal qorong'i chiziqlar (qarag'ay, kam qayin) yomg'irdan keyin daraxtning notekis qurishi tufayli uchraydi va odatda faqat shimol tomonda bo'ladi. Biroq, daraxt doimiy kuchli shamollarga duch kelganda, uning ustidagi chiziq o'zgarishi mumkin.

Ориентирование по деревьям

На пне по рисунку колец можно определить ось север-юг: на южной стороне промежуток между кольцами больше, а их рост заметнее.

- Мох растет на деревьях в тени с северной стороны. На севере он вырастает более густым и зеленым. Если мох растет и с другой стороны, то он желтый или коричневый.
- На коре дуба трещины расположены теснее на северной стороне и более удалены друг от друга на южной.

Yillik uzuklarda.

Siz dashtni topib, kesikdagi yillik halqalarning joylashishini ko'rishingiz kerak. Janub tomonda halqalarning o'sishi sezilarli bo'ladi. Ular shimoldan ko'ra kengroq bo'ladi!

Ko'katlar bilan.

Shuningdek, barglarni ham ko'rib chiqishingiz kerak, ular janub tomonda kattaroq bo'ladi va tulkilar o'zlari yanada yumshoqroq bo'ladi.

Sharbat va qatron bilan.

Bahorda siz daraxt sapini o'tishingiz mumkin, u daraxtning harakati bilan yanada qizg'in bo'lgan tomondan, ya'ni janubdan chiqadi.

Qattiq qatronli dog'lar (masalan, qarag'aylarda) janubiy tomondan ham uchraydi.

Sayohatchilar uchun ham, sportchilar uchun ham juda qiziqarli vazifa - ushbu maqolada siz daraxtlarni o'rashning asosiy usullarini bilib olasiz.

Daraxt po'stlog'ining yo'nalishi

Daraxt po'stlog'i yordamida shimolni va janubni o'rmonda mumkin bo'lgan joyni aniqlang. Qisqichbaqasimon tomoni engilroq va qattiqroq bo'ladi. Shimol tomonida daraxt po'stlog'i odatda quyugroq va mox bilan qoplangan. Ishonchlilik uchun siz bir nechta daraxtlarni tekshirishingiz kerak.

O'rmonda moxlarga daraxtlarga yo'naltirish

Dunyo mamlakatlarini bargli daraxtlarning qobig'i bilan aniqlash oson. Masalan, shpalak, terakning shoxlari ko'pincha liken va ko'kimtir mox bilan qoplangan. Agar liken magistral bo'ylab tarqalib ketgan bo'lsa, shimol tomonida u yana ko'proq, u yanada nam va zichroq bo'ladi. Bu, ayniqsa magistralning pastki qismida seziladi. Shunday qilib, ushbu xususiyatlarni bilib, o'rmonda yo'nalishni sezilarli darajada soddalashtirish mumkin.

Qayin o'rmoniga yo'nalish

Biz uchun bundan ham chiroyli daraxt bormi? qayin? Qayin tanasi toza, oq, har qanday vaqtda uzoqdan ko'rinadigan. Yozda, uning xonasida - qayin bog'i - keng va yangi, yorqin va qulay, juda ko'p yovvoyi qulupnay va qo'ziqorin bor. - yaxshi daraxt. U boshqa o'rmon egalaridan, masalan, qoraqarag'aylardan uyalmaydi. Uning tojlari arpabodiyon o'rmonda bo'lgani kabi, uning boshi tepasida ham yopilmaydi. Qayin bog'ida, butalar, gullar, yumshoq o'tlar jasorat bilan joylashadi, qushlar u erga joylashadi. Birch mamlakatimizning Evropa qismida 65 daraja shimoliy kenglikda, deyarli Sibirning o'rmon-dasht zonasida, Transaykaliya, Oltoy va sharqda, Oxot dengizi va Yaponiya dengizining qirg'oqlarida tarqalgan, shuningdek, O'rta Osiyo va Qrimning tog'li hududlarida uchraydi. Birch - bu erni yo'naltirish uchun ajoyib daraxt. U yorug'likni juda yaxshi ko'radi, uning qobig'i doimo oqroq va janub tomondan toza bo'ladi. Daraxtning shimol tomonida yoriqlar, burmalar va o'smalar topilgan. Birch ortiqcha issiqlikka moslashishi mumkin. Shunday qilib, Qrimdagi yagona qayin bog'i Qrim qo'riqxonasida va Golovkinskiy

sharsharasi ustidagi Ulu-O'zendagi ovchilik fermasida saqlanib qolgan. Xuddi shimoliy o'rmonga o'tin o'simliklari va mox qoplaminig o'ziga xos vakillari tashrif buyurgandek. Ammo bu qayin o'rmonining o'ziga xos xususiyati bor: issiq quyoshdan yashiringan qayin shoxlari shimolga qarab suzadi, ba'zilar hatto yer shoxlariga tegadi. Faqat vertikal soyali qarag'ay, aspen yoki boshqa daraxtlarning tojlari tik turadi.

Daraxt tojlari va daraxt uzuklari bilan o'rmonga yo'naltirish

Daraxtning shoxlari odatda qalinroq va uzunroq janub tomonda, va kesilgan daraxtning pog'onasidagi o'sish halqalari odatda janub tomonda va shimolda kengroq. Biroq, ushbu belgilarga ko'ra, shimol va janubni aniq aniqlashning iloji yo'q, chunki o'rmonning qalin qatlamida, kuzatilgan daraxtning janubida joylashgan daraxtlar ko'pincha uni soyasi bilan qoplaydi. Xuddi shu sababga ko'ra, o'rmon o'rtasidagi daraxtlarning uzunroq va qalin shoxlari nafaqat janubga, balki g'arbga, sharqqa va hatto shimolga (bo'sh joyga) duch kelishi mumkin.

Ko'pincha keyingi yog'och qatlamining yillik o'sishi janubdan emas, balki daraxt ma'lum omillar tufayli yaxshiroq rivojlanadigan tomondan hosil bo'ladi. Shunday qilib, shamollarning ustun yo'nalishi va namlik sharoitlari daraxtning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bir marta, bu satrlarning muallifi Talgar shahrida, Zayliy Alatau etagida (Janubiy Qozog'iston) yaqinda kesilgan daraxtlarning bitta tupiga e'tibor qaratdi. Daraxtlarda yillik halqalarning qalinlashishi,

asosan, bir tomoni keskin ajralib turardi. qalinlashuvi shimolga emas, janubga qaraganligini ko'rsatdi. Bu yerdagi daraxtlar bir-biridan juda uzoq masofada joylashgan edilar, ular etarli darajada issiqlik va yorug'likni olishdi. Shimoliy tomondan esa tojlari yanada kengroq va qalinroq edi. Ma'lum bo'lishicha, quyoshli joylarda, quruq iqlimi bo'lgan boshqa joylarda bo'lgani kabi, daraxtlarning o'sishi uchun juda ko'p issiqlik va yorug'lik mavjud, ammo namlik etarli emas. Daraxtning soyali tomoni namlikni yaxshiroq ushlab turadi. Shuning uchun daraxtlarning tojlari qalinroq va yillik halqalarning o'tinlari o'sishi janubda emas, shimol tomonda ko'proq bo'ladi. Vaziyat shimolda farq qiladi, bu erda issiqlik va yorug'lik namlikdan ancha past. Bu erda daraxtlar janub tomonda yaxshiroq rivojlanadi. Mashhur yozuvchi M. M. Prishvin bu haqida nima yozgan edi: "Daraxtlarning o'zlari yaxshi kompasdir: shimol tomonda, shoxlari shoxlari yomon o'sadi va siz shimol va janubni aniq belgilashingiz mumkin." Daraxt o'sishi uzuklariJanub tomonda kengroq ochiq joyda o'sadigan kesilgan daraxtlarning dumlarida topilgan. Shunday qilib, ufqning tomonlarini kompassiz aniqlash uchun barcha xususiyatlarni hisobga olish va bir nechta belgilar (belgilar) ni taqqoslash kerak.

Tabiiy ob-havo

Shamol novdalarning joylashishiga va daraxtlardagi yillik halqalarning kengligiga ta'sir qiladi. Yo'l tomonida novdalar har doim uzunroq va qalinroq, o'sish halqalari esa kengroq. Shamolga nisbatan sezgir bo'lgan qayinlarda, ba'zida osma truba tomon moyil bo'ladi, masalan, shimoli-g'arbiy shamol tufayli Kiev viloyatining Belotserkovskiy tumanidagi Trushki traktida - janubi-sharqda. Tyan-Shanning janubiy etagidagi Turpan pasttekisligining sharqida, tez-tez shimoliy-g'arbiy shamollar ta'siri ostida, terak daraxtlari Shona-Nur ko'lining orqasida, janubi-sharqda tez-tez shimoliy-g'arbiy shamollar ta'siri ostida o'sadi. Magistrallarining shimoli-g'arbiy qismida qobig'i yo'q. Shubhasiz, u shamol tomonidan yuborilgan qum donalari bilan o'chiriladi. Xabarovsk o'lkasida, ayniqsa Jug Juraning janubiy tizmalari atrofida, yalang'och, yarim quritilgan lichinkalar bir tomonga suyangan edi. Bu asosan shimoli-g'arbiy tomondan esadigan sovuq qish shamollarining natijasidir. Daraxt tanasining janubiy tomonida, ildizlardan tepagacha, daraxtning hayotiy qismini qamrab olgan tor po'stloq chizig'i joylashgan. Ba'zi hayvonlar, masalan, sincaplar, turar joylarini daraxtlarga qurib, ushbu hududda doimiy ravishda esayotgan

shamolning yo'nalishini hisobga olishadi. Ba'zida hukmronlik qiladigan shamollar ta'siri ostida bayroq tojlarikurtaklari daraxtlarning shamolsiz tomonida quriydi va novdalar rivojlanmaydi. Kan daryosi vodiysida Idar Belogorye (Sharqiy Sayan) da bayroq shaklidagi, bir tomonlama sadr daraxtlari o'sadi. Toj bayrog'i shamol yo'nalishiga ega, doimiy ravishda Kan vodiysini silkitadi. Yalta tog'larining Nikitskiy Yaylasida (yaylovida) bayroq shaklidagi tojli ko'plab qarag'aylar. Gurzufning qirg'oq kostyumida bunday qarag'aylarning butun bog'lari mavjud. Ularning tojlari janub tomonga o'tkir shimoliy shamollar yo'nalishi bo'ylab tez-tez yaylga urilib, vodiya vodiyan o'tib ketadilar.

Italiya qarag'ayi sovuq havo oqimlariga juda sezgir. Uning vatani O'rta er dengizi. Bizda bu turdagi qarag'ay parkida qurilgan. Oddiy sharoitlarda u boshqa qarag'aylardan yuqori, xushbo'y, yalang'och magistralda va o'ziga xos soyabon shaklidagi toj bilan farq qiladi. Alohida yo'nalishlarga kiradigan sovuq havo oqimlari ta'siri ostida qarag'ay janubga moyil bo'lib, bayroq shaklidagi tojga ega. Charlz Darvin bunday bayroq shaklidagi daraxtlarni "tabiiy ob-havo" deb atadi. Ularning ko'pchiligi Kabe-Verde orollarida, Normandiyada va boshqa joylarda mavjud. Doimiy shamollarning o'simliklarga ta'sir qilishining qiziq bir misoli - Boltiq ko'llarining notekis o'sishi. Ko'llarning g'arbiy, daryosi, qirg'oqlari hijobli, chunki suv nisbatan tinch. Sharqiy, to'lqinlarni sindirish - toshloqsiz. Siz navigatsiya va sharsharalar qilishingiz mumkin. Shimoliy Uralda, masalan, kuchli shimoli-g'arbiy shamol tufayli, sharqiy shamollar odatda janubi-sharqqa yo'naltiriladi. Yog'ochdan yasalgan binolar, tirkaklar qorayadi va shamol tomonida tezroq qulab tushadi. Qrimda, janubiy sohilda, Belbek daryosidan Sudakgacha va Gurzufdan Forosgacha, shuningdek

Kavkazda. aleppo qarag'ay. Uning nomi Suriyaning Aleppo shahridan (Halab), uning atrofida keng tarqalgan. Ushbu daraxt balandligi 10-15 m balandlikdagi tartibsiz, ko'pincha soyabon shaklidagi toj bilan qurg'oqchilikka bardoshli va toshloq ohakli va qumli tuproqlarda yaxshi o'sadi. Qrim va Kavkazning quruq ochiq maydonlarini daraxtzorlashtirish uchun ishlatiladi. Aleppo qarag'ayi Qora dengiz sohillari bo'ylab yo'llarning shimoliy tomoniga ekilgan. Bu juda fotofil, shuning uchun uning ajralib turadigan xususiyati egri va har doim janubiy magistralga buriilishdir. Faqat 9-12 ° tomonidan janubdan yopilgan namunalar bu yo'nalishdan og'ishadi. Ushbu qobiliyat uchun u "daraxt-kompas" deb nomlanadi. Umid qilamizki, ushbu maqolani o'qib bo'lgach, daraxtlardan foydalangan holda o'rmonga yo'naltirish osonroq va aniqroq bo'ladi. Saytimiz yangiliklariga obuna bo'ling va qiziqarli maqolalarni to'g'ridan-to'g'ri pochtaga oling.

To'g'ri yo'nalish - qo'ziqorin terish normasi

O'rmonda yo'naltirish qoidalari qanday?

Afsuski, o'rmonda yo'qolish, undan chiqib ketishdan osonroqdir. Va shuning uchun siz yovvoyi sayohatga yaxshi tayyorgarlik ko'rishingiz kerak, keyin sayohat qiling va orqaga qaytish yo'lini topish juda qiyin bo'lmaydi. Birinchidan, avval qo'ziqorin safari paytida, u ishlayotganiga ishonch hosil qilib, siz bilan birga kompasni olishingiz kerak. O'rmon kamariga kirayotganda, kompas ignasi ufqning qaysi tomoniga ishora qilganini eslab qolishingiz kerak va qaytayotganda teskari yo'nalishda harakatlanasiz. Xo'sh, umuman olganda, yo'qolib ketmaslik va shu bilan birga "o'tinni buzmaslik" uchun siz asosiy narsalarni bilishingiz kerak o'rmonda yo'naltirish qoidalari.

O'rmonda qanday yo'naltirish qoidalari mavjud?

Qo'ziqorin safari paytida, yo'nalish uchun mos rekvizitlarni e'tiborsiz qoldirmaslik kerak! Bu yovvoyi tabiatni ziyorat qilishning asosiy qoidasi va erga aniq yo'nalishda eng muhim qoidadir.

Men O'rmonda yo'naltirish qoidalari (rekvizitlardan foydalangan holda):

Kompas orqali.

Yo'nalish qoidasi ⇔ qisqa (ko'k) strelka har doim shimolga ishora qiladi, lekin uzun (qizil) har doim janubga ishora qiladi.

Hudud xaritasiga ko'ra.

Yo'nalish qoidasi xaritada barcha zarur joylar belgilangan va belgilangan.

Ammo sizda kompas bo'lmasa yoki u ishlamay qolgan bo'lsa va xaritasi to'g'ri bo'lmasa, nima qilishingiz kerak? Keyin siz asosiy nuqtai nazar va nostandart yo'naltirish qoidalarini bilishingiz kerak.

II. O'rmonda yo'naltirish qoidalari (bilvosita ko'rsatmalar bo'yicha):

Quyosh bilan qasam.

Yo'nalish qoidasi Quyosh sharqda paydo bo'ladi va g'arbda botadi va soat 13: 00da ufqning janubiy tomonida.

Oldinga

Yo'nalish qoidasi o'rmonga kirishda siz bulutlarning harakat yo'nalishini eslab, harakatingizni aniqlab olishingiz kerak.

Chumolilarga ko'ra.

Yo'nalish qoidasi barcha chumolilar o'zlarining "uyalarini" daraxtning yoniga, odatdagidek emas, balki janub tomonga qo'yadilar.

Daraxtlardagi mox tomonidan.

Yo'nalish qoidasi Daraxtlardagi barcha daraxtlarda, shimoliy tomonidagi mox va likenlar janubiy tomonga qaraganda ancha yaxshi rivojlangan.

Daraxtlarning tojlarida.

Yo'nalish qoidasi Each har bir daraxt uchun uning toji har doim janub tomondan ancha jadal rivojlanadi.

Yillik uzuklarda.

Yo'nalish qoidasi Ump dumg'azadagi yillik halqalar faqat janub tomondan eksantrik (yoki dumaloq-cho'zilgan).

O'rmon tozalash joylarida.

Yo'nalish qoidasi Forest barcha o'rmonlarni tozalash, g'arbiy tomondan sharqqa yoki shimoldan janubga qadar kamdan-kam hollardagina kesiladi.

Agar bularning barchasi yordam bermasa va tushgacha o'rmon yirtqichlaridan chiqishning iloji bo'lmasa nima bo'ladi? Keyin ekstremal yo'naltirishni va yashashni o'rganishingiz kerak. Agar sizda kompas bo'lmasa, unda faqat yulduzli osmon, Oy va Shimoliy Yulduz o'rmon bo'ylab tungi harakatlanishda yordam beradi.

III. O'rmonda yo'naltirish qoidalari (qorong'ida):

Oyda.

Yo'nalish qoidasi \Leftrightarrow agar oy tungi osmonda porlayotgan bo'lsa, unda undan foydalanib, tub nuqtalarni aniqlash mumkin, chunki to'lin oyda sharqda - kechqurun soat 7 da, g'arbda - ertalab soat 7 da, janubda - soat 1 da. yarim tunda

Bu shunday bo'ladiki, Oyga yo'naltirish kechasi deyarli yo'naltirishning yagona usuli hisoblanadi, masalan, osmonda bulutlar mavjud bo'lganda va Oyning faqat noyob holati, odatda uning yorqinligi tufayli, erna aniqlashga imkon beradi.

Agar oyning fazalari ma'lum bo'lsa, ufqning yon tomonlarini aniqlash qiyin emas. O'sayotgan oyning o'rog'i osmonning g'arbiy qismida, so'ngan o'roq - sharqda joylashgan. Kechqurun (soat 19:00da) oyning birinchi choragi ufqning janubiy tomonida. Ertalab (soat 07:00 da) oyning uchinchi choragi allaqachon janubda. Va kunning birinchi soatlarida (00: 00dan keyin) to'lin oy osmonning janub tomonida joylashgan.

Aslida, Oy bo'ylab erna yo'nalishi oson ish emas va bu masalani qo'shimcha ravishda o'rganish yaxshidir (bu zarar qilmaydi) ...

Shimoliy yulduzda.

Yo'nalish qoidasi \Leftrightarrow agar yulduzlar osmonda porlasalar, siz Shimoliy Yulduzni ko'rishingiz mumkin va uning yordami bilan ufqning qirralarini ham belgilashingiz mumkin, chunki Shimoliy Yulduz har doim shimolga ishora qiladi.

Ursa Major va Ursa Minor turkumlarini bilsangiz, qutb yulduzini aniqlash mumkin. Ursa Major yulduz turkumi har xil o'lchamdagi 7 ta yulduzdan iborat bo'lib, katta "chelak" shaklida bo'ladi.

Agar siz "katta chelak" ning 2 ta haddan tashqari yulduzi orqali to'g'ri chiziqni chizib qo'ysangiz va uni davom ettirsangiz va bu katta "chelak" ning ekstremal yulduzlari orasidagi masofaga (segmentga) teng 5 masofani (5 segment) o'lchasangiz, unda etarlicha yorqin yulduzni aniqlang.

Bu shunday - Ursa Kichkina yulduz turkumida joylashgan o'sha qutb yulduzi, shuningdek, 7 yulduzdan tashkil topgan va Ursa Major turkumiga o'xshash shaklda, "chelak" shaklida ham bor, faqat kichikroq va qarama-qarshi tomonga burilgan. tomoni. Va bu kichkina "chelak" dastasi Shimoliy Yulduz bilan tugaydi.

Shimoliy yulduz tungi osmonda eng yorqin yulduz ekanligiga ishonishadi, ammo bu umuman emas. Bu, shubhasiz, aksariyat yulduzlarga qaraganda yorqinroq, ammo yulduzlar ham yorqinroq va yulduz bilan oson aralashib ketadigan Venera sayyorasi Shimoliy yulduzga qaraganda ancha yorqinroq ...

Va yaxshi tarzda, tungi o'rmonda sayr qilmaslik, oyoqlaringizni sindirib tashlamaslik va konusga tushmaslik (axir, kechasi o'rmonda biron bir la'nati narsa ko'rinmaydi) va ayniqsa biron bir yovvoyi o'rmon aholisi bilan uchrashuvga bormaslik uchun (eng ko'p bo'lmasada ham). qo'rqinchli), o'rmonda quyidagi yo'nalish qoidasi o'rinli bo'ladi:

-tunni o'sha joyda kutib turish yaxshiroq, ertalab esa yangi kuch bilan qochib qutulish uchun yo'lga tushish kerak!

O'rmonda yo'naltirish usullari

O'rmon kamaridan o'tayotganda, tepaliklar va jarliklar, ariqlar va soyliklar, irmoqlar va botqoqliklar kabi landshaftning diqqatga sazovor elementlarini diqqat bilan eslab qolishingiz kerak. Bularning barchasi uyga qaytish yo'lini topishga yordam beradi.

Va agar u yo'qolgan bo'lsa, har tomondan kelayotgan tovushlarni diqqat bilan tinglash kerak. Va agar siz omadli bo'lsangiz va yo'l yoki o'tayotgan poezdning shovqinini, itlarning qichqirig'ini va odamlarning ovozini eshitsangiz, u erda "bor kuchingiz bilan" yugurmang. To'g'ri yo'ldan adashmaslik uchun, shoshilmay, tinchgina yurishni davom eting. Shuni yodda tutish kerakki, o'tayotgan poezdning ovozi temir yo'ldan 10 kilometr uzoqlikda,

avtomagistraldan 2 va 3 kilometr masofada signal beradi va 1 - 1,5 kilometr masofada qichqirayotgan odamlar va itlarning qichqirig'i. .

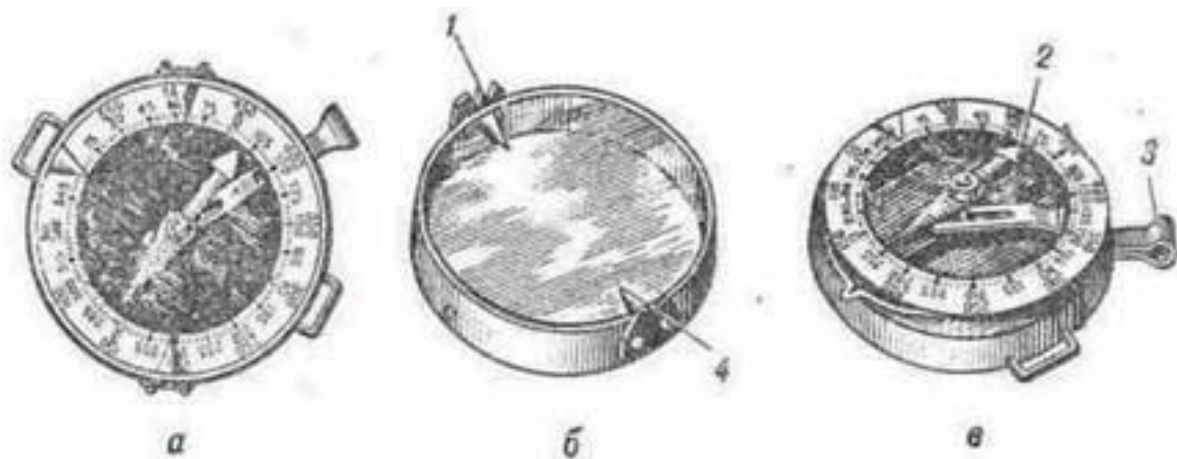
Ko'rib chiqilgan misollar va natijalar o'rmonda yo'naltirish qoidalari yolg'izlardan uzoqda, tabiatda ham kuzatuvchi sayohatchidan foydalanishlari mumkin bo'lgan o'xshash belgilar mavjud.

Xaritasiz xaritada yo'nalish

Yerga yo'naltirish - ufqning yon tomonlariga va tanlangan lokal ob'ektlarga (manzilgohlarga) nisbatan pozitsiyasini aniqlash va ko'rsatilgan yoki tanlangan harakat yo'nalishini aniq saqlash. Jangovar vaziyatda orienteering shuningdek, sizning joylashuvingizni harbiy kuchlaringiz va dushman kuchlariga nisbatan belgilashni ham o'z ichiga oladi. Erni tez va aniq harakat qilish qobiliyati begona erlarda, o'rmonda va cheklangan ko'rinishda bo'lgan jangovor topshiriqlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

Topografik xaritalar yordamida va unisiz holda erni ko'rishingiz mumkin. Xaritasiz orienteeringda ufqning tomonlarini aniqlash kerak.

Yerning tabiatiga, kunduz vaqtiga va ufqning ko'rinishini ko'rishga qarab, ular Quyoshning holati, Quyosh va soat bilan, Polar Star tomonidan boshqa usullar bilan mahalliy ob'ektlarning belgilari bo'yicha belgilanadi.

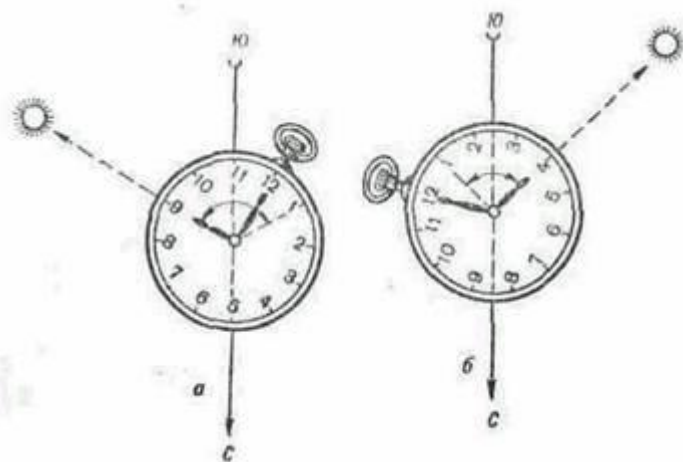

Shakl. 1. Kompriyan Adrianova

Kompasda (1-rasm) umumiy nuqtai; b) ko'zguda (uy, old ko'ruv) va hisoblagich ko'rsatkichlari uchun taymerlarda; o'q, tormoz, 1 oldingi, 2 magnit, o'q, 3 tormoz, 4 ta uy harakatlari shimoliy-janubiy yo'nalishidagi magnit meridian bo'ylab joylashtirilgan magnitlangan strelka xususiyatiga asoslanadi, siz oldingi ko'zi old tomonni nol bo'linish bilan birlashtirishingiz kerak. Shunda siz kompasni

yo'naltirishingiz kerak. Buning uchun kompasni gorizontal holatda o'rnatish va o'qni tormozlash kerak. Magnit ignaning shimoliy uchi, qo'lning nol bo'linishiga qarshi bo'lishini ta'minlash uchun kompasni yoqish. Kompasning yo'naltirilgan holatida, limbusning nol bo'linmasidagi o'q yo'nalishi shimolga yo'naltiriladi. Shundan so'ng, mahalliy ob'ekt (burilish nuqtasi) tomosha qilib, keyinchalik shimolga ishora qilish uchun ishlatiladi. Shimolning yo'nalishini bilish ufqning boshqa tomonlarini aniqlash oson.

Ufqning tomonlarini aniqlash quyosh holatida Shimoliy yarimsharda taxminan 7: 00da (yozda soat 8.00) sharqda, soat 13.00 (14.00) janubda, soat 19.00 (20.00) g'arbda ekanini bilish kifoya.

Shakl. 2. Quyosh va soat bilan ufqning tomonlarini aniqlash: 13 soatdan; b 13 soatdan keyin

Quyosh va soatning gorizontal tomonlarini aniqlashda (2-rasm) soatni gorizontal holatda qo'yish va soat qo'li Quyoshga yo'naltirilishi kerak. Keyin soatni shu holatda ushlab turish, soatda soat va qo'lning orasidagi burchakni aqliy ravishda ajratadi. Olingan yo'nalish taxminan janubga yo'nalishni ko'rsatadi. Kunduzdan oldin, soat bo'yicha qo'li (burchak) soatiga 13 (14) soatgacha, peshindan keyin esa 13 (14) soatdan keyin tushgan kamoni qisqartirishi kerak.

Ufqning tomonlarini aniqlash Polar yulduzda gumbazda Ursa Mayor majlisini topish kerak. Keyin pog'ona (a va 6) ning ikkita haddan tashqari yulduzlari orasidagi tekis chiziqni aql-idrok bilan kengaygan qismida davom ettiradi va besh marta chetga suradi (3-rasm). Olingan nuqta, Ursa Minor yulduz turkumidagi Polar Starning o'rnini ko'rsatadi va har doim shimol tomonda bo'ladi

Shakl. 3. Shimoliy yulduzni topish

Ufqning tomonlarini aniqlang mahalliy mahsulotlarga asoslangan quyoshga nisbatan mahalliy ob'ektlarning pozitsiyasiga asoslangan. Shunday qilib, shimoldan kelgan daraxtlar, katta toshlar va toshlar yam-yashil bo'lib, daraxtlarning janubiy qismida o'rmonda joylashgan antipillalar, shimoli-g'arbiy tomoni janubdan ko'ra tobora mustahkamroq;

-rezavorlar va mevalar avval janubiy tomonda etuklikning rangi bo'ladi. Janubga qaragan joylarda qarlar bahorda shimolga qaragan burchaklarga qaraganda tezroq eriydi; chuqurliklar va chuqur jarliklarning shimoliy tekisliklarida, aksincha, qor janubdan tezroq eriydi.

Pravoslav cherkovlari va protestant cherkovlarining qurbaqalari har doim sharqda, g'arbdagi qo'ng'iroqchalar. Gumbaz ustidagi gumbazlar shimol-janub yo'nalishida joylashgan bo'lib, gumbazning baland tomoni shimolga yo'nalishga ega (4-rasm).

Shakl. 4. Mahalliy narsalar asosida ufqning tomonlarini aniqlash

Mahalliy ob'yektlarga (manzilgohlarga) nisbatan sizning joylashuvingiz (nuqtasi) haqida xabar berishganda, ufqning yon tomonini belgilab qo'yganingizdan so'ng, to'g'ridan-to'g'ri hisobot bergan mahalliy ob'ektni va ufqning tomonlari ko'rsatmalarini ko'rsatadigan mahalliy ob'ektlarga (joy belgilari) masofani ko'rsatish kerak. Misol uchun: "Men o'rmonning shimoliy qirg'og'ida joylashganman: 600 metrlik zavod nasosining shimoliy qismida, 200 m. Fermerlik g'arbida, 300 m daryoning janubida, 500 m yo'lning sharqiy qismida joylashganman."

Azimutlarda harakat

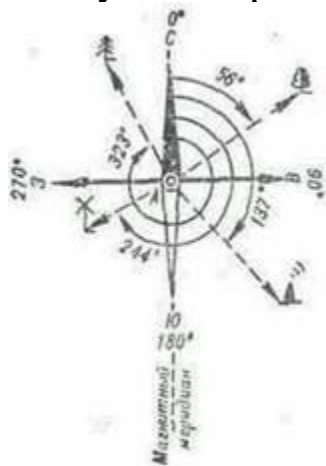
Azimutlardagi harakatlarning mohiyati - bu kompas yordamida belgilangan va rejalashtirilgan yo'nalishni topib, ularga qarshilik ko'rsatish va belgilangan joyga to'g'ri borish.

Odatda mahalliy ob'ektga yo'nalishni aniqlashda foydalaniladi magnit azimut.

Ob'ektda o'lchangan gorizontal burchakka ishora qiladi. 0 dan 360 ° gacha. Agar kompas yordamida mahalliy ob'ektdagi magnit azimutni aniqlash uchun ushbu ob'ektga duch kelishingiz va kompasni yo'naltirishingiz kerak. Keyinchalik, kompasni yo'naltirilgan holatidadir tutib, nosozlik qurilmasini o'rnatib, kesishning ko'zga chiziqli liniyasi mahalliy ob'ektning yo'nalishiga to'g'ri kelishi kerak. Bu holatda, old tarafdagi ko'rsatgichga qarshi qo'lda hisoblash mahalliy ob'ektga magnit (to'g'ridan-to'g'ri) azimut (yo'nalish) kattaligini ko'rsatadi (5-rasm).

Azimutni teskari yo'naltirish Bu mahalliy ob'ektdan turib turgan tomonga yo'naltirilgan. Bu to'g'ridan-to'g'ri azimutdan 180 ° ga farq qiladi. Buni aniqlash uchun, 180 ° dan kamroq bo'lsa, 180 ° dan 180 ° gacha to'g'ridan-to'g'ri azimutga 180 daraja qo'shib qo'yish kerak.

Belgilangan magnit azimut uchun yo'nalishdagi yo'nalishni aniqlash uchun oldingi ko'rish ko'rsatkichini ko'rsatilgan magnit azimut qiymatiga teng hisob-kitobga qo'yib, kompasni yo'naltirish kerak. Keyin, kompasni yo'naltirilgan holatida ushlab turing

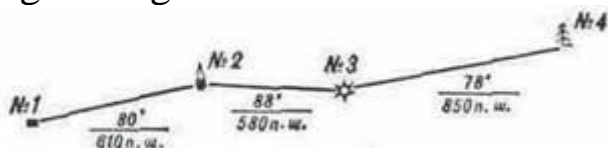

Shakl. 5. Magnit azimutlar: bargli daraxtda 56 °; 137 darajadagi zavod quvurlari; 244 ° shamol tegirmoni, 323 ° qoraqarag'ay noqonuniy masofa oralig'idagi masofa oralig'idagi masofa (burilish nuqtasi). Ushbu mavzu yo'nalishi (belgisi) kerakli bo'ladi.

Kompas bilan ishlashda chap qo'lda 10 sm pastda ko'zni ushlab turish kerak, tirsak esa barqarorligi uchun yon tomonga mahkam bosilishi kerak.

Azimutlar bo'ylab harakat qilish uchun harakat yo'nalishidagi har bir nuqtadan magnit azimutlarni va harakat bosqichlari o'rtasidagi masofani ikki qadam oralig'ida (o'rta balandlikda bir kishi uchun 1,5 m sifatida olinadi) bilish kerak. Ushbu ma'lumotlar jamoa rahbari (vrach) tomonidan tayyorlanadi va marshrut yo'nalishi diagrammasi (6-rasm) yoki stol shaklida olinadi.

Azimutlarda harakatlanayotganda, ular bir-biridan ikkinchisiga bir-biridan ikkinchisiga o'tishadi, yordamchi yoki oral oraliqlarga yo'nalishni saqlab turadilar va juftlik juftliklarini ko'rsatadilar. Yoqilgan original

Shakl. 6. Azimutlarda marshrutni yo'naltirish (sh.

va kompas yordamida ma'lum bir azimut uchun barcha keyingi burilish nuqtalari (joy belgilari) yerga harakat yo'nalishini topadi. Ushbu yo'nalishda ma'lum shartlarga tatbiq etilganidek, uzoq yo'nalish (yordamchi) yoki harakat yo'nalishining burilish nuqtasiga (oralig) yaqinroq bo'lgan mos yozuvlar nuqtasi tanlanadi va eslab qolinadi. Agar burilish nuqtasi oralig belgidan ko'rinmasa, u holda quyidagi belgilar belgilanadi.

Malumot nuqtasini topish qiyin bo'lgan ochiq sohada, harakat yo'nalishi sobit bo'lgan holatda saqlanadi. Kompasdagi boshlang'ich nuqtada harakat yo'nalishini navbatdagi nuqtaga aniqlang. Bu yo'nalishda harakat qilish, bir-biridan uzoqlashib, ba'zi belgilar qo'ying. Ularga vaqti-vaqti bilan qarab turing, keyinchalik harakat yo'nalishi tekis chiziq bilan to'qnashib, orqada qolgan belgilar orqali aqlli ravishda amalga oshirilishi kerakligiga ishonch hosil qiling (qorli maydonda bu o'z harakatlarining izlari bo'lishi mumkin).

Nazorat qilish uchun ular vaqti-vaqti bilan teskari azimutda va samoviy jismlardagi harakat yo'nalishini tekshirib turadi, belgilangan mos yozuvlar nuqtalarini doimo qo'lga kiritilgan natijalar bilan

taqqoslab turadi va xarita (diagramma) mavjud bo'lganda ular bilan harakatlanish yo'nalishini va harakat yo'nalishini solishtiring.

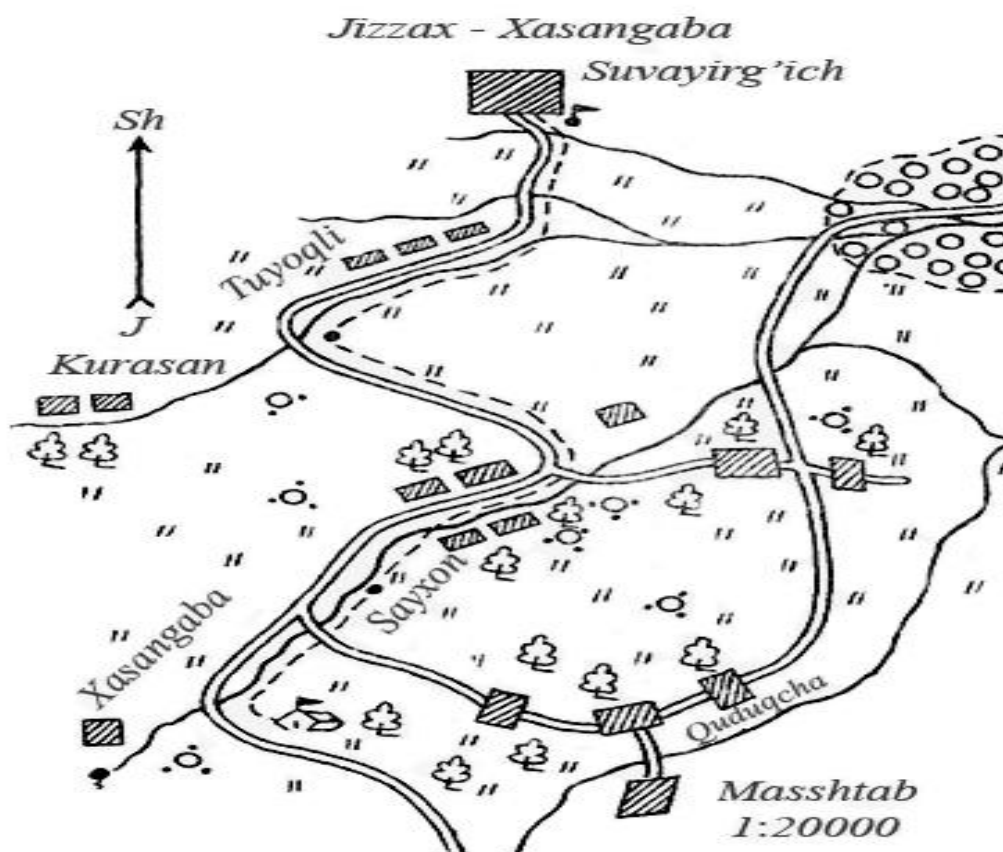
Xuddi shu yo'ldan qaytib ketish kerak bo'lgan hollarda ular avvalgi marshrut sxemasidan foydalanadilar, ammo avval ular bevosita azimutlarni teskarisiga aylantiradi.

Kechalari, mahalliy ob'ektlarning silueti, uzoq va yorqin yulduz nuqtalari oraliq (yordamchi) belgilar sifatida ishlatiladi. Agar buning imkoni bo'lmasa, yo'nalish kompas bo'ylab saqlanadi, ya'ni har doim tushirilgan o'q bilan kompassiz yo'nalishli holatda oldida saqlanadi va harakat yo'nalishi uy va ko'z oldidan o'tadigan to'g'ri chiziq sifatida olinadi.

Agar to'siqni bartaraf etish uchun (agar qarama-qarshilik mavjud bo'lsa), shunday yo'l tuting: to'siqning qarama-qarshi tarafida harakat yo'nalishi bo'yicha ko'rsatma bering, unga masofani aniqlang va ushbu qiymati yo'l bo'ylab qo'shing; to'siqlarni chetlab o'tib, kompas tomonidan to'xtab qolgan yo'lning yo'nalishini oldindan belgilab qo'ygan holda, tanlangan joydan harakat qilishni davom ettiradi.

4.3. Sayohat yo'llaridan (marshrut) namunalari

1980-1990 va keyingi yillarda Tyanshan tizma tog'lari etaklari (Chotqol) va Hisor-Pamir tog'larining tarmoqlari (Zarafshon va Turkiston tizma tog'lari) bo'yicha Toshkent, Samarqand, Jizzax sayohatchi mutaxassislari va muxlislari tomonidan bir qator ko'p kunlik sayohatlar o'tkazilgan. Ularning tayyorlagan xarita va chizmalaridan (sxema) ba'zi bir namunalari keltirildi. Ayniqsa yo'l yurish tartiblari, tabiat manzaralari va tarixiy-arxeologik ma'lumotlarni yozib olish natijalari e'tiborga loyiqdir. Bu jarayonlar sayohatchilar uchun muhim ahamiyatga egadir.

1-karta-sxema

Tabiatning eng go'zal joylariga piyoda yurib borish uchun turli marshrutlar ishlab chiqilgan. Juda uzoq vaqtlardan buyon bu marshrutlar bo'yicha turistlar jamoasi, havaskor turistlar, ayniqsa o'quvchi yoshlar juda ko'p sayohatlar tashkil etadilar. Lekin ayrim paytlarda marshrut yo'lini yaxshi bilmaslik, uni avvaldan puxta o'rganmaslik oqibatida manzilga eta olmaslik, adashib borish, ortiqcha kuch va vaqtlarni sarf qilish, ba'zida ko'ngilsiz hodisalar yuz berish hollari ham uchraydi. Bunday qiyinchiliklar yuz bermasligi uchun tayyor marshrutlar bo'yicha sayohatlar uyushtirish, uni avvaldan juda puxta o'rganish kerak. Shu tufayli respublikamizning juda go'zal, tabiatga boy joylari bo'yicha ishlab chiqilgan ba'zi bir marshrutlarni turistlarga havola etishni lozim topdik. Marshrutlarni ishlab chiqishda katta turistik tajribaga ega bo'lgan, jismonan chiniqqan, geografiya, tarix, biologiya, arxeologiya va boshqa fan sohalari bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lgan mutaxassislar, olimlar, turistlar ishtirok etadilar. Ana shunday kishilardan biri A.P.Kolbinsevdur. Biz u kishi tomonidan ishlab chiqilgan turistik marshrutlardan namuna keltiramiz.

Quyidagi keltirilgan turistik marshrutlar asosan Toshkent viloyati xududida joylashgan bo'lib, u 1969 yilgacha ishlab chiqilgan bo'lsa-da, u o'z kuchini yo'qotganicha yo'q. Faqat ba'zi bir aholi punktlari, kichik so'qmoqlar va uncha katta bo'lmagan turistik belgilarda qisman o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Bu esa turistik marshrut yo'li yoki uning mazmuniga ta'sir ko'rsatmaydi.

Marshrutlar: Toshkent viloyati Chimkent (Qozog'iston), Xo'jand (Tojikiston) va Farg'ona, Sirdaryo viloyatlari chegarasi bo'yicha tutashib ketadi. Bu xududda G'arbiy Tyanshan tog'lari va uning tizmalari joylashib, qariyb 2500 km ga cho'ziladi. Eng shimoliy zonasi Ugam tog'lari bo'lib, uning baland cho'qqisi Korjontov (2760 m) hisoblanadi. Bu tog'lar orasidan Ugam daryosi oqib o'tadi, u eng baland cho'qqi-Tepar (3623 m) joylashgan Ugam tog'laridan boshlanadi. Ugam tog'lari bilan parallel ravishda Pskem tog'lari ham joylashgan. Bu tog'lardan esa Pskem daryosi oqib keladi. Bu tog'da G'arbiy Tyanshanning baland cho'qqilaridan biri - Beshtor (4299 m) joylashgan. Pskem tog' daralaridan Ko'ksuv irmog'i ajralib chiqadi. Vodiylardan narida katta tog'lardan biri Chotqol joylashgan, uning eng baland cho'qqisi 4503 m ga etadi. Chotqol tog'lari katta va uzoqqa cho'zilgan bo'lib, uning davomi Obiqashqa deyiladi va unda Katta Chimyon (3309 m) joylashgan. Bu tog'larning oraliqlari va quyi joylarida Mozorsoy, Chimyon, Beldorsoy, Qoronko'l, Galvasoy va Oqsoqota kabi vodiylar joylashgan.

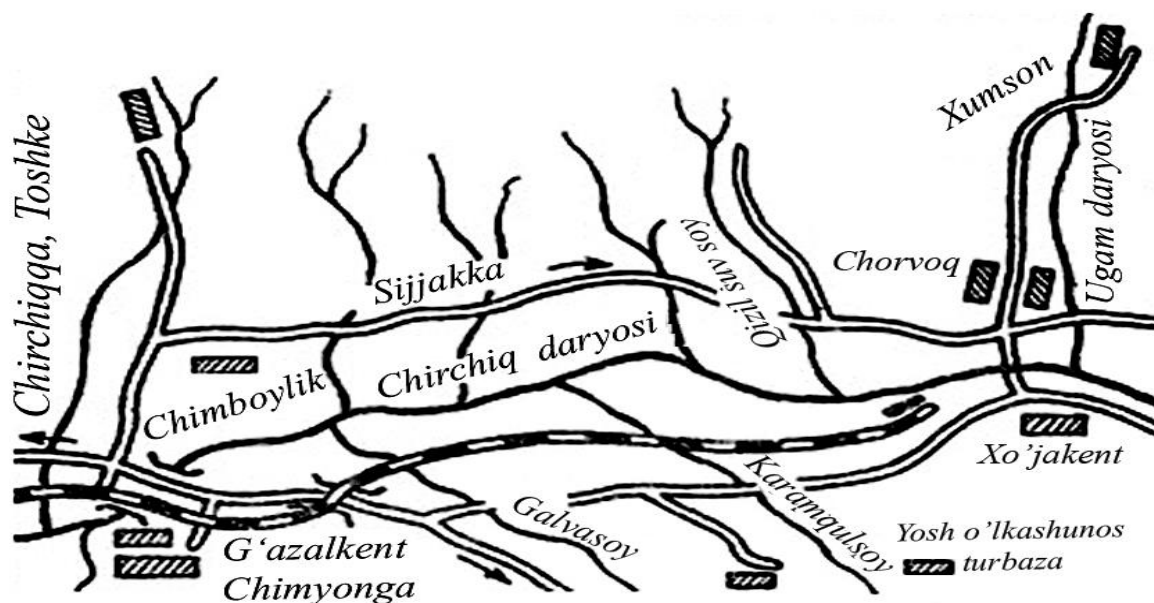
Ko'k tepa tizmalari Xo'jakent aholi punktiga yaqinlashib keladi. Uning oxiri va Ugam tog' tizmalari tugagan joyda kichik tog' yo'lini tashkil qiladi, bu joyda hozir katta Chorvoq suv ombori joylashgan.

Oqsoqota yuqorirog'ida qizg'ish rangda Qizilnur (3265 m) cho'qqisi ko'tarilib turadi. Uning janubiy-g'arb tomonida go'zal manzaralarga boy Boshqizilsoy vodiysi yastanib yotibdi. Bu joyda Chotqol tog'-o'rmon qo'riqxonasi mavjud.

Chotqolning janubiy yonbosh tomonidan janubiy-g'arb tomonga qarab Qurama tizma tog'lari ajralib chiqadi. Bu tog'lardan Angren daryosi paydo bo'ladi va u ikki tog' o'rtasidan oqib o'tadi. Qurama tog'larida (3768 m) mashhur Qamchiq va Pangaz dovonlari mavjud. Bu tog'lar janubida Qoramozor tog'lari joylashgan. Ulardan oqib chiqqan irmoqlar Sirdaryo va Qayroqqum suv omboriga kelib quyiladi va mashhur Farhod tog' qoyalariga kelib tugaydi.

Toshkent atrofi Qozog'iston cho'llari va Sirdaryo vohasidagi yangi o'zlashtirilgan qo'riq erlar bilan tutashib ketgan. Yuqoridagi ko'rsatilgan joylar tog', g'or, piyoda yurish, suv va boshqa turizm turlari bilan muntazam shug'ullanish uchun juda qulay va foydalidir. Toshkent shahar atrofi va viloyat tumanlari xududida turistlar uchun dam olish, hordiq chiqarish va ekskursiya uchun daryolar, vohalar, madaniyat va istirohat ob'ektlari juda ko'p. Ayniqsa, Chirchiq, Yangiyo'l, Oqqo'rg'on, To'ytepa va boshqa joylar orqali barcha marshrutlarga chiqish, o'sha joylardan kerakli narsalarni jamg'arib olish mumkin.

Sirdaryoga Chirchiq, Angren, Qorasuv, Bo'zsuv va boshqa irmoqlar kelib quyilish joylari dam olish uchun eng qulay hisoblanadi. Shuningdek, Sirdaryoning Katta o'zbek trakti trassasi yoqasida O'runboy va Chibantoy qo'llari, yo'lning o'ng tomonida esa Tuz, Loyqa va Qolgan Sir qo'llari joylashgan. Sirdaryoning o'ng qirg'og'ida (Chinozning quyi qismida) Bo'zsuv va Keles irmog'i tugash joylarida ham bir necha kichik ko'llar bor.

2-karta-sxema

Chordara gidroelektrostansiyasi qurilgan joyda Sirdaryo to'g'oni bo'lib, u O'rta Osiyoda eng yirik suv omborini vujudga keltirdi. Bu suv omborining uzunligi 50 km va eni 10 km gacha cho'zilgan. Chordara suv omborining qirg'oqlari cho'milish, hordiq chiqarish, baliq ovlash uchun juda qulay. Uning suvi ham dengiz suvi kabi shifobaxshdir. Bu joylarga marshrut avtobuslar muntazam ravishda qatnab turadi.

Chordaraning januyu tomonida juda -iziqarli Arnasoy suv cho'kmasi (ko'l) bor. U 1954 yilda yangi o'zlashtirilgan erlardagi chiqindi va ortiqcha suvlarning yig'ilib qolishi natijasida paydo bo'lgan. Uning qirg'oqlarida qamish, saksovul kabi turli o'simliklar o'sadi. Ko'l o'rdak, g'oz kabi parrandalarga boy.

Angren daryosida qurilgan Tuyabo'g'iz dambasi ham turistik joy sifatida mashhurdir. U hozirda Toshkent dengizi deb ham ataladi. Bu er shaharliklarning ham asosiy hordiq chiqarish maskanidir. Toshkent dengizida yirik suv sporti musobqalari, turli bayramlar o'tkaziladi. Bu joyga Bo'ka va Bekobodga qatnaydigan marshrut avtobuslarda, shuningdek, Toshkent shahridan hatto velosiped bilan yoki piyoda borish ham mumkin.

Chirchiq vohasi bo'ylab: G'arbiy Tyanshan tog'lari bilan tanishish uchun avvalo Chirchiq daryosi vohasi orqali o'tishga to'g'ri keladi. Chirchiq daryosi Chotqol, Ko'ksuv, Pskem va Ugam daryolarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Chotqol daryosining boshlanishidan to Sirdaryoga (Chinoz) qo'shilish joyigacha bo'lgan masofa qariyb 400 km ni tashkil qiladi.

Toshkentdagi Salar avtostansiyasidan maxsus marshrut avtobuslarda, shuningdek, shahar atrofi poezdida Chirchiq, G'azalkent, Chorvoq, Chimyon, Burchmullaga borish mumkin. Bu erlarga etib borguncha yo'l-yo'lakay bir qator sovxoz, zavod, yirik aholi punktlari bilan ham tanishish mumkin.

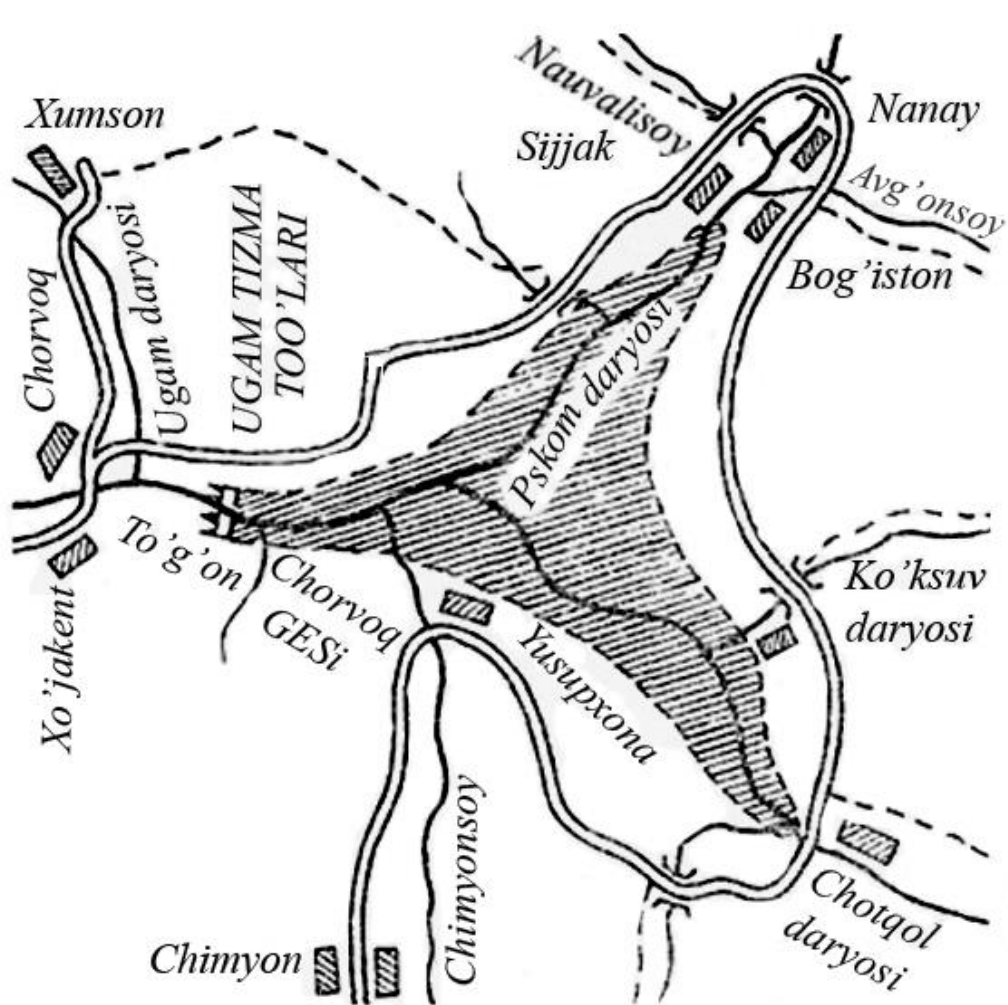
Chirchiq shahridan o'tgandan keyin daryo sohili bo'ylab ketishda keng panorama ochiladi va G'arbiy Tyanshan tog'lari yaqqol ko'zga tashlanadi. Panoramaning shimoliy tomonida Korjontov ko'rinadi. Uning o'ng yon tomonida esa Ugam, Pskem tog'lari joylashgan. Shuningdek, u erdan Katta Chimyon cho'qqisini ham ko'rasiz. Janubroqda go'zal Qizilnur tog' massivi boshlanadi. Uning yonginasida trapetsiyasimon Katta va Kichik Takali cho'qqilari bor. Tovoqsoy, Barraaj orqali Oqtosh poselkasiga o'tiladi.

Toshkentdan G'azalkent shaharigacha bo'lgan masofa 50 km ni tashkil qiladi. Undan o'tib Xo'jakentga boriladi. Bu joydan Chorvoq suv omborigacha bo'lgan masofa 13 km. Bu o'rinda A.Mogilsev tomonidan tuzilgan "O'z o'lkangni o'rgan!" ("O'zbekiston fizkulturasimi" gazetasi 1981 yil 16 dekabr) marshruti sizga qo'l kelishi mumkin. Toshkent-"Radost" pioner lageri, Marmar daryosi - O'rtaqumbel dovoni, Beldorsoy daryosi - Chetqumbel dovoni,

Nurekota daryosi - Oqsoqota daryosi, Qoramozor qishlog'i - G'azalkent - Toshkent marshrutlari 2-4 kunga mo'jallangan bo'lib, uning uzunligi 34 kilometr dan iborat.

Toshkent-Burchmulla avtobusi bilan yozgi dam olish oromgohiga boriladi. U erdan Marmar daryosiga tushiladi. Qirg'oqdan qirg'oqqa o'tuvchi so'qmoq bo'ylab O'rtaqumbel dovoni etagiga boriladi. Marmar daryosining yoqasida ochilib qolgan bo'r qatlamlari uchraydi, bu erda toshga aylangan chig'anoqlardan kolleksiya to'plash mumkin. Chog'roq o'tloq va archazor orqali davom etuvchi so'qmoq orqali dovonga chiqiladi. Dovondan boshlanuvchi kichik soy bo'ylab so'qmoq orqali pastga tushiladi. Beldorsoy tutashgan joyda kichik daraxtzor uchraydi. Katta tol daraxti ostida chashma bor. So'qmoq orqali Beldorsoy sohiliga tarqaladigan joygacha etib kelingach, chap qirg'oqqa o'tiladi. Archazor bu sohildan yo'lning o'ng tomonidagi birinchi o'zanga ko'tarilish mumkin. So'qmoq orqali yurganda mana shu o'zan tarafga buriladi. Bu o'zan odatda suvsiz bo'lib chog'roq archazor bilan o'ralgan kichkina vodi y ko'rinishiga ega. Burilish joyidan vodiyning yuqori o'ng tarafida joylashgan dovon beli yaxshi ko'rinish turadi. So'qmoqdan dovon etagiga kelgach, tog' yonbag'rining o'ng tomoniga buriladi va tikka ilon izi yo'lga chiqiladi, u erdan dovon beri sahniga ko'tarilsa bo'ladi. Dovon belida ildiz tomirlari ochilib qolgan qo'hna archa daraxti o'sadi. Agar tog' yonbag'rining janub tarafidan aylanib o'tuvchi so'qmoq orqali yurib, Qoya tepasiga chiqilsa, bu joylarda ming yillar muqaddam yashagan ovchi qabilalarning qoyalarga o'yib solgan rasmlarini tomosha qilish mumkin bo'ladi.

Chetqumbul dovonidan so'qmoq orqali pastga tushiladi. Bu so'qmoq dovondan boshlanib, Nurekota daryosiga borib quyiladigan kichik jilg'a yoqalab davom etadi. So'qmoqda bemalol yurish mumkin. So'ng Nurekota daryosining o'ng qirg'og'idagi so'qmoqdan pastdagi ko'prikkacha tushib kelinadi, shu erdan chap sohilga o'tilib, Oqsoqota daryosi tutashgan joygacha boriladi. Daryo vodiysi xushmanzara, mevali daraxtlar ko'plab uchraydi. Daryolar tutashadigan joyda baliq ovlash mumkin.

3-karta-sxema

Ko'priq orqali Nurekota daryosining o'ng sohiliga o'tiladi. Qo'shiluv joyidan so'qmoq yo'l boshlanadi. U tikka yuqoriga olib chiqadi, yo'l daryoning o'ng qirg'og'i bo'ylab davom etadi. Bu balandlik salkam 300 metrdir. So'qmoq yonbag'irlarining ayrim joylarida yovvoyi uzumzorlar, olma, do'lana, tog' olchalari uchraydi. Ana shu so'qmoq chog'roq yassi tog'ga olib chiqadi. Shu erdan Oqsoqota daryosiga tushib boriladi. Tushish joyidan qishloq yo'li ham boshlanadi. Bu yo'l G'azalkentga reys avtobusi qatnaydigan Qoramozor qishlog'iga olib boradi. Bu erdan avtobus yoki elektrichkada sayohatni davom ettirish mumkin.

4-karta-sxema

Piyoda yurish vaqti oromgohdan Beldorsoy daryosigacha 3-4 soat; Beldorsoydan Nurekota daryosigacha 3 soat; Oqsoqota daryosi bilan qo'shiluv joyiga tushish 2 soat. Oqsoqota daryosidan Qoramozor qishlog'igacha 6-7 soat.

Safar Toshkentdan Toshkent-Burchmulla avtobusiga chiqish bilan boshlanadi. Chotqol daryosining ko'prigidan o'tilgach, yo'l Burchmulla poselkama tomon burilgan joyda avtobusdan tushiladi. Bu erdan qishloq yo'li bo'ylab Obirahmat qishlog'i orqali Chotqol daryosining birinchi irmog'i - Paltauga boriladi. Ilgari Obirahmat qishlog'ida "Obirahmat" dam olish uyi joylashgan edi. Hozir esa Chorvoq suv omborining to'ldirilishi munosabati bilan dam olish uyi boshqa joyga ko'chirilgan. Paltau poselkasigacha ikki yo'l bilan borish mumkin: birinchisi Paltau daryosining o'ng qirg'og'idagi yo'l; ikkinchisi bir muncha murakkabroq, lekin bunda ajoyib tabiat manzaralarini ko'rish mumkin. Bunda Paltau daryosi darasi bo'ylab yurish kerak. Yo'l darani kesib o'tadigan joyga etgach, yuklarni qoldirib, bir zamonlar neandartallar yashagan g'orga kirish mumkin.

G'orni tomosha qilib bo'lgach, dara bo'ylab yo'lni davom ettirish mumkin. Yo'lda chiroyli sharsharaga duch kelinadi. Bunda Paltau daryosi 40 metrli balandlikdan qiyalanib pastga oqadi. Sharsharaning chap tomonida Paltau poselkasiga olib boruvchi yo'l bor. Bu erdan Medvejijiy dovonining ikki cho'qqi o'rtasidagi qismi yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu Paltau vpa Kulosya daryolarini ajratib turuvchi tizmadagi eng quyi pastlikdir. Dovonga so'qmoq orqali chiqiladi.

Qiya, lekin qulay tushish yo'li orqali Kulosya daryosiga tushiladi. Bu erda so'qmoq yo'q. Ammo daryo qirg'og'ida dam olish uchun

to'xtalish mumkin. Hatto cho'milib, bir oz hordiq chiqarib olish uchun ham qulay joylar bor.

So'ngra Kulosya daryosining o'ng qirg'og'i bo'ylab pastga tushiladi. Bunda faqat yagona to'siq-havfsizlikka rioya qilinishi kerak bo'lgan besh metrli sharsharaga duch kelinadi.

So'qmoq Zeleniy dovonidan Kulosya daryosining o'ng qirg'og'idagi bog'-rog'larga olib keladi. Daryoning tor joyidan o'tilgach, chap qirg'oq bo'ylab Zeleniy dovoniga olib boruvchi so'qmoqni ko'rish mumkin. Undan o'tib unchalik katta bo'lmagan yalanglikka etib kelinadi. Bu yalanglikdan so'ng daryoning asosiy tor o'zanlari boshlanadi. Dastavval, bosib o'tilishi kerak bo'lgan yo'lni ko'zdan kechirmoq zarur. Yalanglikdan birinchi sharsharagacha 50 metr. Bu sharsharada asosiy qiyinchiliklarga duch kelinadi. Undan o'tish uchun 20 metrli arqon kerak. O'tish rejasi quyidagicha: sharsharaga yaqin kelib, daryo o'rtasidagi toshga sakrash kerak. So'ngra arqon yordamida o'ng qirg'oqdagi qoya supachaga sakraladi. Supa devoriga ilgak qoqiladi. Repshurni (kichik arqonni) halqa qilib ilgakka o'tkaziladi, so'ngra halqaga arqonni bog'lanadi. Dastlab ryukzaklar, so'ngra butun guruh navbatma-navbat olib o'tkaziladi. Oxirgi kishi qo'sh arqonda tushadi, keyin ilgakning bir uchi sug'irib olinadi. Keyin boshqa qirg'oqqa o'tib olish kerak. Bu qirg'oqda yurish uchun qulay bo'lgan zinapoyalar mavjud. O'ng qirg'oqqa o'tib olingach, shu zinapoyalar va kichik supachalardan o'n metrli devor traversi (tayanch, arqon) yasaladi.

Kichik so'qmoq bo'ylab asosan o'ng qirg'oq orqali chap qirg'oqdan dastlabki tor daralardan o'tiladi. Ba'zi joylarda arqondan foydalanish zarur bo'ladi. Tushish yo'lida bir qancha chiroyli sharsharalarga duch kelinadi. Bu sharsharalarni tabiiy ko'prikdan kuzatish mumkin. Tezda daryoning ikkinchi tor qismidan o'tish uchastkasi boshlanadi. Bu erdan o'tilgach so'qmoq yo'l boshlanadi. Bu yo'l shaftolizorga olib keladi. Bu shaftolizor bog' Ko'ksuv va Kulosya daryolarining quyilish qismida joylashgan. Bu erdan yangi yo'l boshlanadi. Yo'l orqali ko'prikkacha borilib, Toshkent-Burchmulla avtobusiga o'tirib shaharga qaytiladi.

Yuqoridagi marshrutlardan ma'lum bo'ldiki, u erlarga turistik sayohat qilish uchun avvaldan maxsus tayyorgarlik ko'rish, tegishli asbob-uskunalar, kiyimlar olish va turistik tayyorgarlikka ega bo'lgan kishilar bilan kelishib olish kerak.

G'arbiy Tyanshan tog' etaklari, ya'ni Chirchiq va boshqa daryolarning boshlanish joylari tabiatan go'zal bo'lib, dam olish, jismoniy chiniqish, turizm bo'yicha mahorat orttirish, turli kolleksiyalar to'plash va boshqalar uchun juda qulaydir. Uning barcha marshrutlarini ushbu qo'llanmada keltirish mushkul. Bu zonalar haqida juda ko'p kitoblar, ilmiy maqolalar yozilgan. Turistlar bu joylarni bilish maqsadida tegishli adabiyotlarni o'qib olishi, turistlar klubi va shunga tegishli tashkilotlar orqali o'rganib chiqishlarini tavsiya etamiz.

Samarqand viloyatining xududi va unga chegaradosh bo'lgan qo'shni Tojikiston tog'li zonalari ham turistik sayohatlar uchun juda qulay. Samarqand shahri atroflaridagi manzarali joy nomlari bilan ko'pchilik tanish, albatta. Quyida Samarqand turistlarining sardori, geografiya jamiyatining a'zosi, turizm bo'yicha sport ustasi V.I.Kucheryavix ishlab chiqqan o'nlab qiziqarli marshrutlaridan ba'zilarini keltiramiz. ("O'zbekiston fizkulturachisi" gazetasi, 1981 yil, 16 dekabr).

Kapqotan. Bu g'or to'g'risida juda ko'p afsonalar to'qilgan. Bu afsonalarning biri ikkinchisidan qiziq. Shuning uchun speleologlar (g'or qidiruvchilar, tekshiruvchilar) 50-yillardayoq bu g'or bilan jiddiy ravishda shug'ullana boshladilar. Bu erdan marmar toshlarning katta zahirasi topilgan. Ushanda bo'shliqning atigi 180 metrigina bosib o'tilgan edi, xolos. Tuproqli ulkan to'siq speleologlar yo'liga g'ov bo'lganligi uchun g'orning davomiga o'tib bo'lmagandi. Oradan o'n yild o'tgach, portlatish yo'li bilan bu g'ov bartaraf etildi. Shundan keyingina Kapqotan g'orining umumiy uzunligi 5 ming metr ekanligi ma'lum bo'ldi.

1977 yilda g'or ichidagi quduqdan o'tishga va bo'shliqning 2-qavatiga ko'tarilishga muvaffaq bo'lindi. Bu er dastlab qanday bo'lsa, shundayligicha qolgan. G'orning ayrim joylarida chog'roq ko'llar ko'zga tashlanadi. 1981 yil bahorida ko'l paydo bo'ladigan Go'rov g'orida qidiruv ishlari oilb borilgach, yoriq topildi. Havzadagi ortiqcha suv shu yoriqdan oqib o'tadi. Keyinchalik bu yoriq kengaytirildi va undan o'tib yana sakkizta kichik g'orlar topildi. G'orlarning o'ziga yarasha sirlari va tomosha qilish uchun qiziqarli tomonlari ko'p. Kapqotan g'ori dunyodagi g'orlar orasida kattaligi jihatdan 12-o'rinda turadi. Yangi yo'lning ochilgani esa uni 5-o'ringa chiqarib qo'ydi.

Mokshevat. V.I.Kucheryavix shunday hikoya qiladi: "Iskandar ko'li tevaragida biz bir necha bor bo'lganmiz va Xo'ja Ishoq g'ori haqida ko'p eshitganmiz. G'orda avliyo Valining mumiyolangan jasadi saqlanib qolgan. U qachon mumiyolanganligi hozircha noma'lum. Rivoyatlarga qaraganda "g'orning doimiy egasi" Iskandar Zulqarnayn emish. Buning boisi tushunarli. Chunki tog'li Zarafshondagi deyarli har bir diqqatga sazovor joyda mashhur sarkarda haqida eshitish mumkin. Azaldan ko'mir qatlamlari tutab yotgan Kontog'da o'tni Iskandar yoqqan, ko'lni ham u barpo etgan, Yagnobdagi o'rik daraxtlarini ham u o'tkazgan emish.

Ammo biz speleologlarni g'orlar qiziqtirar edi. Shuning uchun ham biz Iskandar ko'li tomondagi Mokshevat darasiga kirdik. Bu "jodugarlar manzilgohi" degan ma'noni anglatadi. G'orning ichida zardushtiylar moddiy madaniyatining yodgorliklari bo'lgan qo'rg'onlarni, kishi qo'li bilan ishlov berilgan qandaydir toshlarni, ko'hna inshootlarning xarobalarini ko'rish mumkin. Tikka qiyada joylashgan qishloqni ortda qoldirib, keskin devor oldidan chiqdik. Bu devorning uzunligi 1 km ga etar edi. Uning o'rtarog'ida bahaybat g'orga ko'zimiz tushdi.

Butun marshrut mobaynida patli arqonlarni bog'lash, ilmoqlarni toshlarga urib kirgizish, oraliqda ehtiyot choralarni ko'rishga to'g'ri keldi. Garchand ziyoratchilar ob-havo ochiq paytda bu xavfli serqoya marshrutni bir soat atrofida bosib o'tsalar, biroq yuqoridagi tadbirlarni amalga oshirish uchun ikki soatdan ortiq vaqt kerak bo'ladi.

Och yashil rangdagi maysa va u er-bu erda hali erib bitmagan qorlar bilan qoplangan maydonchaga chiqar ekanmiz, ko'tarilgan joyimizning nechog'liq balandligini his etdik, biz dengiz sathidan 2800 metr yuqorida edik. Haybatli g'or devorlari bu erda yoqilgan ko'pdan-ko'p gulxanlarning dudini obdon o'ziga singdirgan, oyog'imiz osti yonib bitmagan tarashalarga to'la edi. Har er-har erda g'or shipidan qulab tushgan ulkan toshlar dumalab yotardi.

Birinchi kattakon g'or-zalni aylanib yurar ekanmiz, burchakdagi notanish kishining mumiyolangan jasadiga ko'zimiz tushdi. Jasad tuproq va qumga belangan bo'lib, qorayib ketgan sarq teri bilan qoplangan, uning boshida esa bir tutam sariq soch saqlanib qolgan edi. Olimlar jasadning qachon mumiyolanganligini aytganlaricha yo'q, ammo nazarimizda bu kamida 300-400 yil muqaddam amalga

oshirilgan bo'lishi kerak. Negaki 100 yil ilgari qilingan yozuvga ko'ra skelet deyarli o'zgarmay qolgan.

110 metr chuqurlikdagi so'nggi zalga qadam qo'yar ekanmiZ. Mokshevat g'ori nega salqin ekanligini tushundik. Bu erda g'or ostining katta qismi muz bilan qoplangan edi. Muzlik seryomg'ir mavsum paytida bug'ning bo'shliqqa kirishi tufayli paydo bo'lgan.

G'orda topografik suratga olishni tugatib, orqaga qaytdik. Kun choshgohdan ancha oqqan edi. Biz birinchi zal shipida quyosh yoritib turgan dumaloq teshikni ko'rib qoldik. Quyosh nuri to'ppa-to'g'ri mumiyolangan jasad ustiga tushar ekan. Ehtimol noma'lum kishi o'rta asrlarda istiqomat qilgan va ehtiyotsizlik oqibatida yuqoridagi teshikdan yiqilib tungan va g'or ostida qolib ketgan bo'lsa ajab emas.

V.I.Kucheryavixning g'orlar haqidagi hikoyalari turistlarni tog' sayriga otlantirishi mumkin. Lekin bu joyda baland tog' oraliqlari bo'ylab uzoq masofalarga yurish, tik qoyalardan chiqish va ko'p kunlik sayohatlar jarayonida har bir turist o'zini yaxshi his qilishi, barcha maqsad va vazifalarni amalga oshirish yo'llarini oldindan rejalashtirishi, unga to'la va izchil ravishda maxsus tayyorgarlik ko'rishi lozim.

Navoiy shahar turistlari Zarafshon tizma tog'lari, hatto Pomir tog'lari bo'ylab ko'pgina sayohatlar uyushtirishgan. Respublikamizning go'zal manzarali joylaridan biri - Navoiy viloyatining Langar va Nurota tizma daralari, uncha katta bo'lmagan daryolarning sohillari, tog' oraliqlaridagi soy, buloqlar, irmoqlar ham turistlarni o'ziga jalb qilishi mumkin. Jahonga mashhur bo'lgan Nurota marmari shu tog' yonbag'irlaridan olinadi. Xatirchi tumanining uch qora mayizi ham jahon bozorida salmoqli o'ringa ega. Afsuski, respublika miqyosida ana shunday joylarga o'quvchi yoshlarning sayohat va ekskursiyalari kamdan-kam uyushtiriladi. Vaholanki, bu joylarga etib borish uncha qiyin emas. Samarqand shahridan Nurota, Xatirchi, Langar marshrutlari bo'yicha doimiy avtobuslar qatnab turadi. Buning uchun qiziqish va ishtiyoq bo'lsa bas. Tunash sharti bilan borgan turistlar guruhi maktab yoki boshqa tashkilot ma'muriyatlari bilan kelishgan holda yoki dala sharoitida chodirlar qurishlari mumkin. Bir kun davomida 15-20 km masofa piyoda yurilsa Nurotadagi marmar koni, uning yaqinidagi Xazrati Ali (Shohimardon) qabri kabilarning tarixi bilan tanishib chiqish mumkin.

Yuqorida keltirilgan marshrutlar va ularning shartlari asosan Toshkent, Guliston, Jizzax, Samarqand, Navoiy shaharlaridagi turistlar va turistik sayohatlarga qiziqqan kishilarga mo'ljallangan. Respublikaning boshqa shaharlaridagi turistlarda shu marshrutlar bo'yicha sayohat qilish istagi bo'lsa, Toshkent, Samarqand, navoiy shaharlaridagi turizm va ekskursiya byurolari, turistik klublar, sport jamiyatlari qoshidagi turizm seksiyalariga murojaat qilishlari mumkin.

A.Kolbinsev O'zbekiston sharoitini juda yaxshi bilgan va ko'plab turistik marshrutlar tuzgan mutaxassislardan biridir. Uning Toshkent viloti xududida joylashgan turistik marshrutlaridan namunalar keltirgan edik. Endi uning Farg'ona vodiysi bo'ylab uyushtiriladigan turistik sayohatlar va ba'zi marshrutlaridan namunalar keltiramiz.

"Farg'ona vodiysini O'rta Osiyo durdonasi deyishadi. Uning shimol tomoni Qurama va Chotqol tog'lari, sharq tomoni Oto'ynoq va Farg'ona tog'lari, janubi esa Oloy tog'lari bilan o'ralgan. Uning davomi Turkiston tog'lari bo'lib, butun vodiyni o'rab olgan. Faqat g'arb tomonida, ya'ni Leninobod shahri yaqinida shimoliy va janubiy tomondan qamrab olgan tog'lar o'rtasida uncha keng bo'lmagan ochiq tekislik joy bor".

Farg'ona vodiysi, tarixiy, madaniy yodgorliklarga boy o'lka. Uning har burchagida o'tmish avlodlar va zamonamiz kishilari tomonidan qurilgan inshootlar juda ko'p. Ularning har biri katta tarix. Vodiya asosan paxta, pilla, meva, sabzavot, chorva, g'alla etishtiriladi. Bu o'lkada milliy an'analar ko'proq saqlanib qolgan va ular tobora zamonaviylashib bormoqda. Atoqli davlat arboblari Usmon Yusupov, Yo'ldosh Oxunboboev, yangi turmush va madaniyat qurbonlari Nurxon, Abdulla Nabiev, erkparvar shoirlar Muqimiy, Furqat, Zavqiy, o'zbek adabiyotining asoschisi Hamza Xakimzoda Niyoziy va boshqalar voyaga etgan bu erlarda.

1939 yilda qurilgan Katta Farg'ona kanali xalq xashari bilan bunyod etilgan bo'lib, u vodiyni suv bilan ta'minlab turibdi. Kanal Usmon Yusupov nomi bilan ataladi.

Farg'ona vodiysida Farg'ona, Andijon, Namangan viloyatlari joylashgan. Vodiy, Tojikistonning Leninobod viloyati, Qirg'izistonning O'sh viloyati bilan tutashib ketgan.

Farg'ona vodiysiga Toshkentdan avtobusda Qorasuv poselkasi orqali Tuyabo'g'iz suv ombori yoqalab, Bo'ka poselkasidan o'tib dovon oshiladi va avvalo Leninobod shahriga kirib boriladi. Undan

keyingi barcha yo'llar Leninobod-Konibodom-Qo'qon shaharlari orqali Marg'ilon-Farg'ona, Marg'ilon-Andijon, Marg'ilon-Namangan va vodiydagi Sariqo'rg'on, Dangara, To'raqo'rg'on, Namangan-Kosonsoy, Zarkent, Uchqo'rg'on, Andijon, Shirmonbuloq, quva, Farg'ona-Quvasoy, Vodil-Rishton kabi shahar va tumanlar orqali sayohat qilish mumkin bo'ladi.

Vodiyda Katta Farg'ona kanali halqasi bo'ylab sayohat qilish juda qiziqarlidir. Bu sayohatlarda transportlardan ko'proq foydalaniladi. Zarur bo'lgan patlarda yuqorida ko'rsatilgan shaharlar atrofiga bir kunlik va bir necha kunlik yurishlar uyushtirish mumkin. Bunday hollarda mahalliy sharoitlarga qarab piyoda yurish va maxsus turistik sxemalardan foydalanish tavsiya qilinadi.

Qamchiq-Pangaz, Oqsuqon-Sulukta, Isfara-Vorux, Isfara-So'x, Shohimardon-Qizilqiya, Obishir-Aravon, O'sh-O'zgan, Arslonbob-Toshko'mir, Qorasuv-Sarichelak, Aflotun-Podshoota, G'ova-Chodak kabi marshrutlar bo'yicha avtobus, shaxsiy mashinalarda sayr qilish, butun vodiyni o'rganib chiqish mumkin.

Yosh turistlarga ko'proq piyoda yurish, tog' va daryo sohillarida miriqib dam olish foydalidir. Bunday imkoniyatlarga ega bo'lish uchun ma'lum ob'ektlargacha transportda borish va qolgan yo'llarni piyoda o'tishga to'g'ri keladi. Farg'ona vodiysida ko'pchilik uchun juda qulay va mazmunli dam olish joyi Shohimardon (hozirgi Hamzaobod) va uning atroflari hisoblanadi. Hamzaobod yo'li Marg'ilon va Farg'ona shaharlaridan boshlanadi. Katta asfalt yo'l, adir va qirlar orasidan janub tomonga cho'zilib ketgan. Yo'lingizdagi baland tog'lar, qoyalar, diqqatingizni tortadi. Yo'lda qishloqlar, ekin maydonlari, yam-yashil daraxtzorlarga duch kelasiz. 40-50 km chamasi yurilgach, Hamzaobodga kirib boriladi. Bu katta qishloq. Ikki daryo - Ko'ksuv va Oqsuv qo'shilgan joyda salqin havoli manzara barchaning diqqatini jalb etadi. Bu erda katta choyxona, oshxona, do'kon, bozor bor. Hamzaobod erta bahordan to kech kuzgacha deyarli har kuni kelib turadigan kishilar bilan doimo gavjum bo'ladi. Beton zinapoyalar orqali baland tepalikka chiqilsa o'zbek adabiyotining asoschisi, dramaturg, ma'rifatparvar shoir Hamza Hakimzoda Niyoziyning mavzoleyi va muzeyi joylashgan erni ziyorat qilish mumkin.

Oqsuv daryosi qirg'og'i bo'ylab yana uzoq joylarga avtomashinalarda o'tish va simob, surma hamda boshqa tabiiy qazilma boyliklari chiqadigan joylarni ko'rish mumkin.

Ko'ksuv daryosi bo'ylab 6-8 km balandlikka chiqilgach, kichik dovon oshib tog'lar nurashi natijasida paydo bo'lgan Qurbonko'lga etib boriladi. Ko'lning faqat o'ng qirg'og'i orqaligina o'tib, kichikkina va juda tiniq suvli Ko'liqubbonga boriladi. Bu erning havosi keskin o'zgaruvchan bo'lib, juda shifobaxshdir. Ko'lga quyilayotgan suv yoz paytlarida Oloy tog'larining quyi tomonlaridagi qorlarning erishi, qoyalarning nurashi natijasida ancha loyqalanadi. Ko'liqubbon sohili va uning atroflarida chodir qurib har kuni 15-20 km masofada turli tomonlarga yurish uyushtirish maqsadga muvofiqdir.

Namangan, Andijon viloyatlarining deyarli barcha tog'li zonalari turistik yurishlar uchun juda qulay va qiziqarlidir. Shu sababdan ham dam olish kunlari maktab o'quvchilari, aholi hordiq chiqarish uchun bu joylarga ko'plab keladilar. Ular turli o'yin, sayil bayramlarida ishtirok etadilar.

Oromgohlarda dam olayotgan o'quvchilar juda ko'p yurishlar tashkil qilishadi. Vodiya joylashgan turli institutlarning sog'lomlashtirish va sport oromgohlarida dam oladigan talabalar ham marshrutli yurishlarda juda ko'p ishtirok etishadi. Ayniqsa Farg'ona Pedagogika institutining sog'lomlashtirish va sport oromgohi bu sohada juda ko'p va mazmunli ishlarni amalga oshirmoqda. Hamzaobodda joylashgan institut oromgohida jismoniy tarbiya fakulteti talabalari o'zlarining yozgi o'quv mashg'ulotlarini o'tkazishadi. Bu mashg'ulotlarning asosiy qismini turizm tashkil etadi. Ular o'zlari tuzgan marshrutlar bo'yicha va qiyin kategoriyala yurishlarda faol qatnashadilar. Bu mashg'ulotlarni uyushtirishda turizm bo'yicha mutaxassis, uzoq yillardan buyon shu institutda o'qituvchilik qilayotgan Teshavoy Normatovning xizmati katta. Professor A.Abdullaev, Sh.Xonkeldiev va boshqalar ham bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini sportning bu turi bilan qurollantirishda katta faoliyat ko'rsatmoqdalar.

Toshkent-Samarqand-Termiz magistrali, Farg'ona vodiysidan chiqadigan katta shosse asosan Jizzax shahrida tutashadi. Nurota tizma og'larining sharqiy chegarasi va Turkiston tizma tog'larining bir shoxobchasi tugagan joy o'rtasidan Sangzor daryosi shimol tomonga oqib o'tadi. Ana shu joyga yaqin manzarali joyda Jizzax turistlar bazasi va zamonaviy kempinglar joylashgan. Katta magistral yo'l yoqasidagi bu qulaylik faqat yo'lovchilangina emas, balki shahar

mehnatkashlari, turistlarning ham hojatini chiqaruvchi manzilgohga aylangan.

Tog' oraliqlari bo'ylab ketgan magistral yo'l G'allaorol shahrining bir chekka qismidan o'tadi. Bu joylarda ham turistlar, yo'lovchilar uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Ana shu joydan sharq tomonga katta asfalt yo'l ketib, u Baxmal tumani markazi va undan keyin Baxmal tog'iga eltadi. 40-50 km masofadan keyin qalin archazorlar boshlanadi. U erlarda dam olish, tabiatni o'rganish uchun qulayliklar ko'p. Baxmal marzakidan janubroqda O'smat poselkasi joylashgan. U Oyqor tog'ining pastqi qismida yam-yashil bo'lib ko'zga tashlanadi. Uning yaqinida Novqa qishlog'i bo'lib, u erda katta buloq bor. Bu buloq suvini umr suvi deb ataydilar.

Xovosdan Jizzax tomon kelishda katta yo'lning janubiy tomonida 20-30 km uzoqlikda Turkiston tizma tog'lari yastanib yotibdi. Bu tog'lar orasida yirik poselka va tuman markazlari O'ratepa (Tojikiston SSR), Zomin kabi xushmanzara joylar bor. Ularning yuqori qismida esa respublikada eng yirik Zomin qo'riqxonasi joylashgan. U erda turli yovvoyi hayvonlar, kamyob daraxtlar ko'p. Dam olish zonalari, ko'pgina oromgohlar shu erda joylashgan.

Jizzax shahrining g'arb tomonida uzoqlarga cho'zilib ketgan Nurota tizma tog'lari g'ira-shira ko'rinib turadi. Bu tog'ning ikki tomonida ham katta qishloqlar, poselkalar, tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan joylar ko'p. Tog'ning janubiy tomonida Qo'ytosh koni, Norvon, Qoraobdol, Garasha qishloqlari, uning shimoliy qismida esa Qoratosh, Ilonsoy, Osmonsoy, Yangi qishloq, Uchma, Forish kabi qishloqlar joylashgan. Bu qishloqlarning aholisi asosan qora mayiz, g'alla etishtirish, chorvachilik bilan shug'ullanadi. "Yangi qishloq" Forish tumanining markazidir. Tuman markazidan 15 km shimolda Uchquloch konchilar shaharchasi mavjud. Uncha baland bo'lmagan tog'-adirlar orqasida (Uchqulochning shimolida) Arnasoy ko'li mavjlanib turibdi. Ko'l g'arb tomonga, ya'ni Nurotaga qarab cho'zilib ketadi. Bu joylarda Samarqand va boshqa turli joylardan kelgan kishilar hordiq chiqarib baliq ovlaydilar. Lekin bu erlarda hali guruh-guruh bo'lib kelib dam olishga yaxshi shart-sharoitlar yaratilgan emas. Forish tumanining ko'pchilik tog' zonalari va Arnasoy ko'lining sohillarida mehnatkashlar va turistlar uchun manzilgohlar qurish mo'ljallanmoqda. Yangi kanallar qazilmoqda, qurilish ishlari

loyihalashtirilmoqda. Jizzax-Uchquloch temir yo'li ishga tushish arafasida.

Jizzax shahri 1974 yildan boshlab viloyat markazi hisoblanadi. O'tgan davr mobaynida shahar ancha o'zgardi, zamonaviylashdi. Osmono'par binolar qatorida "O'zbekiston" mehmonhonasi qad ko'tardi. Shaharda Pedagogika instituti, politexnika va xalq xo'jaligi isntituti, bir qator ilmiy-tekshirish muassasalari mavjud. Shahar shimol tomonga qarab tobora kengayib bormoqda.

Xulosa shundaki, sayohat qatnashchilari yo'lga chiqish oldidan tayyorgarlik jarayonlarida o'zlari o'tadigan yo'llar va manzillarni mavjud bo'lgan xarita va chizmalardan o'qib bilib olishlari lozim. Buning uchun esa topografik bilimlar, shartli belgilar haqida to'la, aniq tushunchalarni egallashlari lozim bo'ladi.

Jismoniy tarbiya va sport ixtisosligidagi o'quvchi-talaba yoshlar xaritalarning barcha turlari, ayniqsa topografik xaritalarni yig'ishi va ulardagi barcha shartli belgilarni yaxshi bilishlari lozim. Ular mehnat faoliyati jarayonlarida (o'qish tugagach) o'z jamoalarida turizm bo'yicha to'garaklar (seksiya) tashkil etib, topografiyani ularga yaxshi o'rgatishlari lozim.

Maktabgacha bolalar tarbiya muassasalari, umumta'lim maktablar, akademik litseylar va boshqa o'quv yurtlarida o'qituvchilik qilishga qaratilgan pedagogik kollejlar, fakultetlarning o'quvchi-talaba yoshlari ham topografik bilimlarga ega bo'lishi kerak. Ular mehnat jarayonlarida sayr-sayohatlarni tashkil qilish, qiziqarli va mazmunli qilib o'tkazishlarida atroflarni chamalab bilish, xarita-chizmalar orqali belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'z-o'zini nazorat uchun savollar

1. Topografiya tushunchasi nimadan iborat?
2. Topografiya qaysi sohalarda ishlatiladi?
3. Turizmدا topografiyaning qanday ahamiyati bor?
4. Topografik xarita boshqa xaritalardan qanday farq qiladi?
5. Chizmalar (sxema) tayyorlashda joylarni qanday shartli belgilar bilan ifoda etiladi?
6. Kompas qanday sharoitlarda qo'llaniladi?
7. Joylar va belgilarni tabiiy sharoitlarga qarab qanday belgilash va topish mumkin?

8. Quyosh, oy (kechasi), soat va boshqa vositalardan atroflar va tomonlarni belgilashda qanday usullar mavjud?
9. O'zingiz bosib o'tgan sayohat yo'llari chizmasini tayyorlang va o'qituvchiga (qiziqqanlarga ham) ko'rsating.
10. Yashash xududingizdagi sayohatbop yo'llar, manzillarni o'rganib, ularni chizmalarga tushiring.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni (yangi tahrir). 2015 y.
2. O'zbekiston Respublikasining Davlat ta'lim standartlari. T., 1997.
3. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T., 1997.
4. "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari Nizomi. 2017 y.

Asosiy adabiyotlar

1. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi. Darslik. Farg'ona. 2005.
2. Abdumalikov R., Xoldorov T. Turizm. O'quv qo'llanma. T., "O'qituvchi". 1988.
3. Abdumalikov R., Xoldorov T.X., Daurenov E.Yu. Turistik poxodlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. Jizzax. 1986.
4. Daurenov E.Yu. Turizm. O'quv dasturi. 2005. 2007.
5. Qosimova R.A. Turizm va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T., "Aloqachi" nashriyoti. 2008.
6. Xusanboev B.M., Tulaganov L.A., Razina V.G. Dorogami Velikogo shelkovogo puti. Chast I i II. T., 1995.
7. Shalkov Yu.L. Zdorove turista. Nauch.populyarn.met.pos. "Fizkultura i sport". 1987.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Abdumalikov R. Jismoniy madaniyat va sport ixtisosligidagi talabalarni boshqaruvchilik faoliyatlariga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1994.
2. Vasilev I.V. V pomoh instruktora turizma. M., prof.izdat., 1966.

3. Daurenov E.Yu., Qudratov R.Q. Turistik sayrlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. T., O'zDJTI nashriyoti. 1995.
4. Kapustin G. Zanimaytes turizmom. T., Gosizdat UzSSR. 1960.
5. Ratsek V. Chimyon. T., O'zbekiston. 1964.
6. Axmatov M.S. Uzluksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 2005.
7. Yarashev K.D. Ommaviy sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya va xalq milliy o'yinlari bo'yicha mutaxassislar tayyorlash masalalari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1997.
8. G'aybullaev N.R., Yodgorov R., Mamatqulova R. Pedagogika. O'quv qo'llanma. T., M.Ulug'bek nomli O'zbekiston Milliy Universiteti bosmaxonasi. 2005.
9. Turizmga bag'ishlangan maxsus son. Jurnal Teoriya i praktika fizicheskoy kulturo'. (Rossiya). №11. 1998.

5-MAVZU: SAYOHATLARDA BIRINCHI TIBBIY YORDAM BERISH AYOHATLARDA EKOLOGIK TARBIYA VA O'LKASHUNOSLIK ISHLARI

Reja:

- 5.1. Sayohatlarda jarohatlarnish sabablari va ularning turlar
- 5.2. Jarohatlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatish yo'llari
- 5.3. Ekologik muvozanatlar haqida tushunchalar
- 5.4. Sayohatlarda o'lkashunoslik, kuzatish va ilmiy izlanishlar
- 5.5. Sayohatlarda ijtimoiy foydali mehnatlarni tashkil qilish

5.1. Sayohatlarda jarohatlarnish sabablari va ularning turlar

O'zbekistonning hozirgi istiqloq davrida aholiga tibbiy xizmat qilish, o'zaro tibbiy yordam ko'rsatish, ayniqsa o'quvchi va talaba yoshlarga tibbiy bilimlar berishga katta e'tibor berilmoqda. Shu asosda har bir jamoa va o'quv-tarbiya muassasalarida mutaxassis shifokorlar mavjud bo'lib, ular tibbiy nazorat hamda tibbiy bilimlar berishda maqsad yo'lida xizmat qilmoqda.

Bir kunlik, tunab kelish va ko'p kunlik sayr-sayohatlarda ko'pincha tibbiy xodimlarning ham ishtirok etishi ta'minlanadi. Ular

kuzatish, nazorat, zarur bo'lganda tibbiy yordam berish ishlari bilan shug'ullanadi. Ularga tibbiy bilimlardan u yoki bu darajada xabardor bo'lgan sayohat qatnashchilari amaliy yordam ko'rsatadi. Shunday bo'lsada, ba'zan sayohat ishtirokchilarining o'z-o'ziga va boshqalarga ham birinchi tibbiy yoki amaliy yordam berish holatlari yuz berib turadi.

Sayohatlar jarayonida jarohatlanish asosan quyidagi sabablar asosida yuz berishi mumkin:

1. Joylarning sharoitlarida yurish tartib-qoidalarini yaxshi bilmask yoki ularga rioya qilmaslik;

2. Past-baland, chuqur, to'siqli joylarda yurish, ariq yoki kichik jarlardan o'tish va sakrashlarda yiqilib tushish;

3. Toshlarining dumalab kelishidan o'zini chetga olaolmaslik yoki sirpanib yiqilishlar;

4. Chakalakzor va qalin daraxtlar shoxidan panalab o'tish yoki oldindagilarning shoxlarni silkillatib ketishidan keyin qaramaslik natijasida urilishlar;

5. Qiya yoki tik joylardan o'tishda qumlar, mayda toshlar, maysalar (bahorda) va boshqa narsalardan toyib yiqilish, dumalab ketish;

6. Qirrali toshlar ustiga chiqish va tushishlarda sirpanib yiqilishlar;

7. Ovqat pishirish yoki gulxan yoqishda kuyish;

8. Turizm texnikasi bo'yicha musobaqalarda arqonning (ip) uzilishi, echilib ketishi, jarlikning nurashi va shunga o'xshash voqealar natijasida jarohatlanish.

Jarohatlar asosan terining shilinishi, qon oqishi, bo'g'inlarning cho'zilishi, qo'zg'alishi, chiqishi, suyaklar chatnashi, sinishi va shu kabi og'ir-engil jarohatlar hisoblanadi. Jarohatlar ichida eng yomoni olov ichida qolish va kuyishdir.

5.2. Jarohatlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatish yo'llari

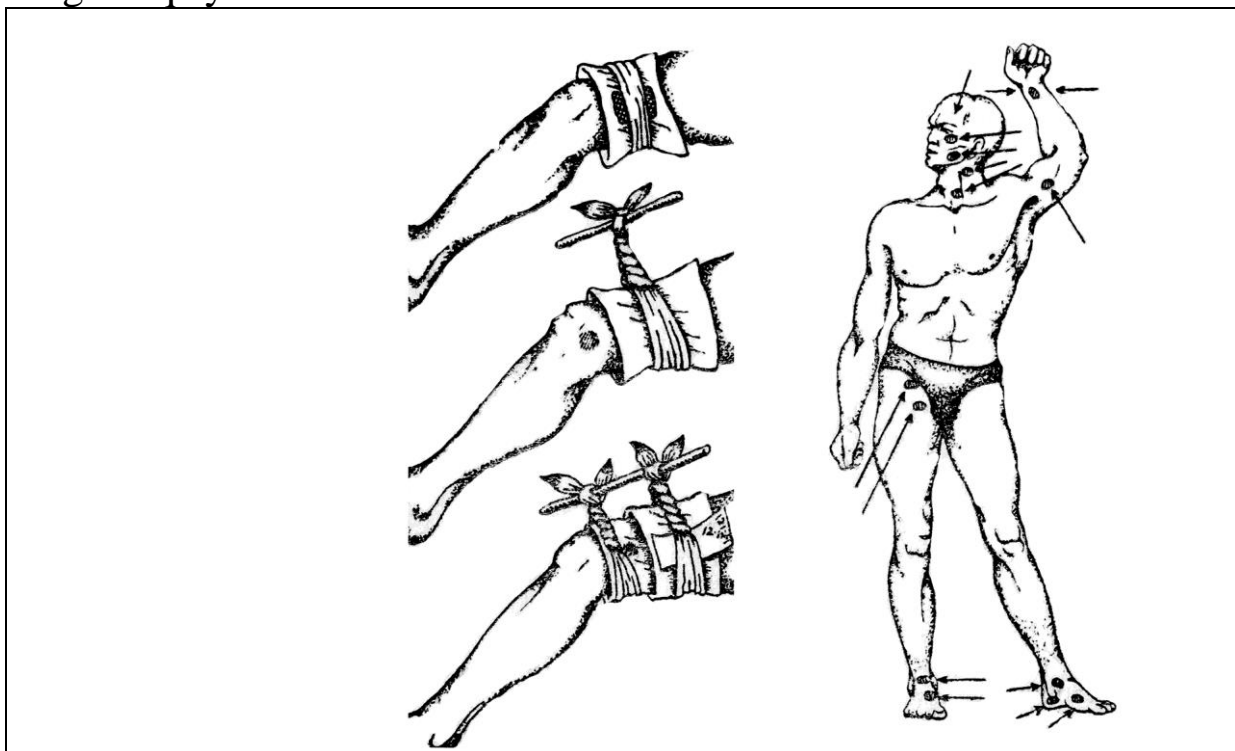
Biron joyingizni kuydirib olganda usha joyni 10-15 daqiqa sovuq suvga solib turish tavsiya qilinadi. Undan keyin dokani namlab, spirt yoki margansovka surtib, bog'lab qo'yish kerak. 1-2 darajali kuyishlarda terini sulfidin emulsiyasi bilan moylash, qishloq joylarga kelganda vrachga murojaat qilish kerak.

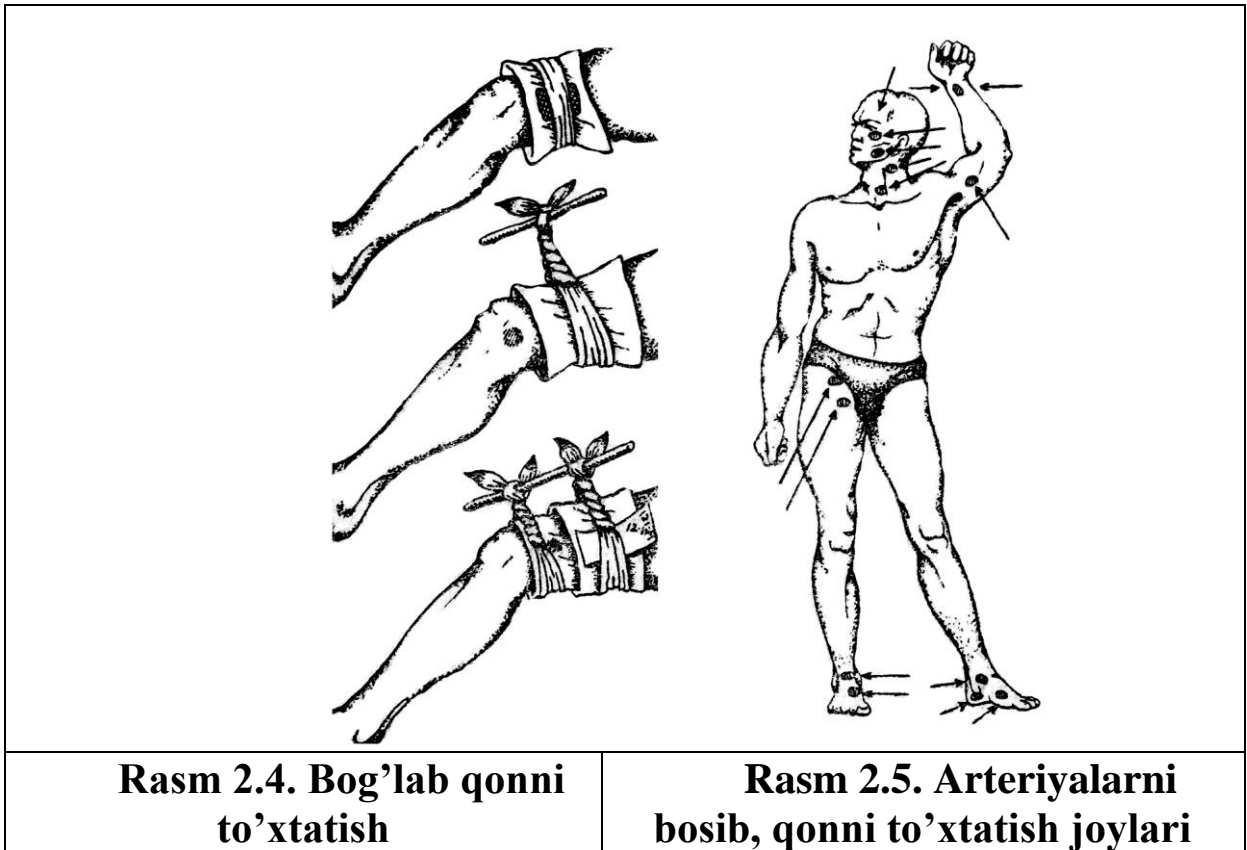
Kuyish terining ustki qismi yoki to'qimalarning ichki tomoniga o'tganda (III-IY darajali kuyish) tezlik bilan vrachga murojaat qilish kerak bo'ladi.

Tunash paytlarida o'tkir uchli (bolta,pichoq, qoziq, tosh va boshqalar) narsalarga urilish va undan yaralanishlar yuz beradi. Bunday hollarda yaralangan joyni yuvish, yod surtish va uning ustiga streptotsid kukunini sepib yara ustini plastir bilan yopishtirib qo'yish mumkin

Yiqilishlar natijasida oyoq va qo'lning eti ezilishi, shilinishi mumkin. Bunday hollarda zararlangan joyga yod qo'yib surtish, sovuq (muz) bilan kompress qilish kerak. Undan keyin qattiqroq bog'lab qo'yish tavsiya etiladi.

Bo'g'inlarning cho'zilishi va uzilishi qattiq og'riq bilan seziladi. Keyin u joy shishishi, qimirlatganda qattiq og'rishi mumkin. Bunday hollarda sovuq suvga botirilgan binch (material) bilan bosib turish, keyinroq elastik bint yoki uning o'rnini bosadigan biror narsa bilan bog'lab qo'yish kerak.

Rasm 2.4. Bog'lab qonni to'xtatish

Rasm 2.5. Arteriyalarni bosib, qonni to'xtatish joylari

Tirsak, elka, tizza va oyoq bo'g'inlaridan suyaklarning chiqishi, qattiq og'riq turib, harakat qilish mumkin bo'lmay qoladi. Bunday paytlarda bo'g'inlarni o'z joyiga solish uchun qo'l (oyoq)ni ushlab tortish, sekinlik bilan joylashtirish talab qilinadi. Bo'g'inlar o'z joyiga tushgach, shina bilan bog'lab qo'yish kerak.

Qo'l va oyoq suyaklari singanda ham xuddi chiqqandagidek qilib shinalar bilan qo'shib bog'lash, og'riqni qoldiradigan dori berish va tezda vrachga yuborish shart.

Ayrim hollarda bo'g'inlarning chiqishi, suyaklarning sinishi yoki qattiq urilish natijasida turistlar xushdan ketishi, esankirashi mumkin. Bunday hollarda bemor yotqizilishi, bosh oyoqqa nisbatan pastroq qo'yilishi lozim. Kiyim tugmalari echilishi kerak. Bemor xushiga kelgach, achchiqroq choy, kofe va yurakka malham bo'ladigan dori berish lozim.

Qishki yurish va yozgi yurishlarning muzlik zonalarida qo'l, oyoq, quloq yoki yuzni sovuq urishi mumkin. Bunday hollarda ishqalash, tez harakat qildirish, turli gimnastika mashqlarini bajartirish, yurish holatini yo'qotganda esa uqalash (massaj qilish), biron material (odeyal, ko'rpa va h.k.) bilan o'rab dumalatish, bu ham foyda

bermaganda spirt bilan artish kerak bo'ladi. Issiq choy ichirish, bir necha bo'lak glyukoza tabletkasini S vitamini bilan qo'shib ichirish ancha foyda beradi. Sovuq urgan joyda pufakchalar paydo bo'lsa, pensillin mazi yoki sintomitsin emulsiyasi surkab, bog'lanadi. Bemorga tetratsiklin ichirish, agar ahvoli og'irlashsa, analgin, amidopirin, kofein ichirish va bemorni meditsina punktiga etkazish lozim.

Quyosh nuri urmasligi uchun avvalo tegishli bosh kiyimlarni, ko'zoynakni olib yurish va o'z vaqtida ishlatish kifoya. Qorin och bo'lganda, shuningdek, issiq ob-havoga o'rganmagan turistlarga yarim yalang'och yoki yalang'och bo'lib yurish, issiqda toblanib yotish mumkin emas. Quyosh vannasini faqat asta-sekinlik bilan qabul qilish kerak.

Qorning yarqirashi, aks nurdan ko'z tez zararlanadi. Shuning uchun qorli zonalarda doimo bir nuqtaga qarash, ko'zoynaksiz yurish man etiladi. Bunday hollarda zararlangan ko'z borniy kislota aralashmasining kam miqdorligi, sodalar, margansovka kaliyning oqqizg'ish holatiga kelgan suyuqligi hamda sovuq choy bilan yuviladi, turist bir necha kun yurishdan ozod qilinadi.

Yovvoyi mevalarni yuvmasdan eyish, har bir gul va daraxtlarni ushlab, hidlash yaramaydi. Qo'ziqorin, zamburug' va boshqa eyiladigan narsalar solingan idishlarni ham yuvish kerak.

Tog'liq va cho'llar zonasida zaharli ilonlar xavfi bo'ladi. Ilonni ko'rganda unga tegmaslik, o'ldirmaslik kerak. Buning sababi shundan iboratki, avvalo zaharli ilonlar meditsina uchun keraklidir. Keyingi paytlarda zaharli ilonlarni ko'paytirish tadbirlari ko'rilmogda.

Turistlar ehtiyotsizlik natijasida o'tlar, shohlar, butalar orasida yotgan ilonni ko'rmasligi va uni bosib o'tib ketishlari mumkin. Shu sababli qahr-g'azabga to'lgan ilonlar albatta chaqishga intiladi, "o'ch oladi". Dam olish yoki o'tirish joyida to'satdan ilonga ko'z tushsa, u qochmasa, bunday hollarda cho'p yoki tayoq yordami bilan uni ilib olib, uzoqroqqa eltib tashlash kerak. Agar ilon chaqqanligi tezda sezilsa, birinchi navbatda usha joyni so'rib tashlash kerak. Qon aralash zaharni og'izdan tezda tuflab tashlash lozim. Agar og'izda yara izi bo'lsa, boshqa kishi so'rishi kerak. Chaqqan joyning yuqoriroq joyidan mahkam qisib, shina qo'yib bog'lash kerak va zudlik bilan vrachga murojaat qilish lozim. Birinchi yordam ko'rsatilishida bemorga suyuq va issiqroq ichimlik, ovqat egizish tavsiya etiladi.

Chunki zahar suyuqliklarga aralashib, o'z kuchini kamaytiradi. Siydik va oshqozon yo'llari orqali zahar chiqib ketishi mumkin.

Tajribaga ko'ra, ilon chaqqan joyni ortiqcha qisib bog'lash (ayniqsa jgut bilan) mumkin emas. Chunki zahar qon tomirlari bilan emas, balki limfa suyuqliklari orqali tarqaladi. Shuningdek, chaqqan joyni kuydirish yoki kesib tashlash ham kutgandagidek natija bermaydi. Chunki kuydirganda ilon chaqqan joy yaralanishi, yiringlab ketishi natijasida tezda og'ir ahvolga tushib qolish mumkin. Chaqqan joyni kesib tashlash esa juda xavfli. Qonni to'xtata olmaslik natijasida bemor og'ir sharoitga tushib qolishi mumkin. Zahar qonni suyultirishini yodda saqlash kerak.

Turistlar hayotida suvga cho'kish hollari bo'lib turadi.

Suvda cho'kish natijasida xushdan ketganlarning tezlik bilan ichidan suvni chiqarish usullarini qo'llash kerak. Bemorni tizzaga qorni bilan yotqazib, uning elkasidan bosish, og'zini kattaroq ochish, og'iz yopilmasligi uchun toza xo'l ro'molcha, bint yoki biron qattiqroq narsani tishlatib qo'yish lozim. Ichidan suv chiqqach, uni boshini pastroq qilib yotqizish kerak. Agar u xushidan ketgan bo'lsa, sun'iy nafas oldirish kerak. Sun'iy nafas oldirish forma va usullaridan tezda va aniq foydalanish bemorni engillashtiradi.

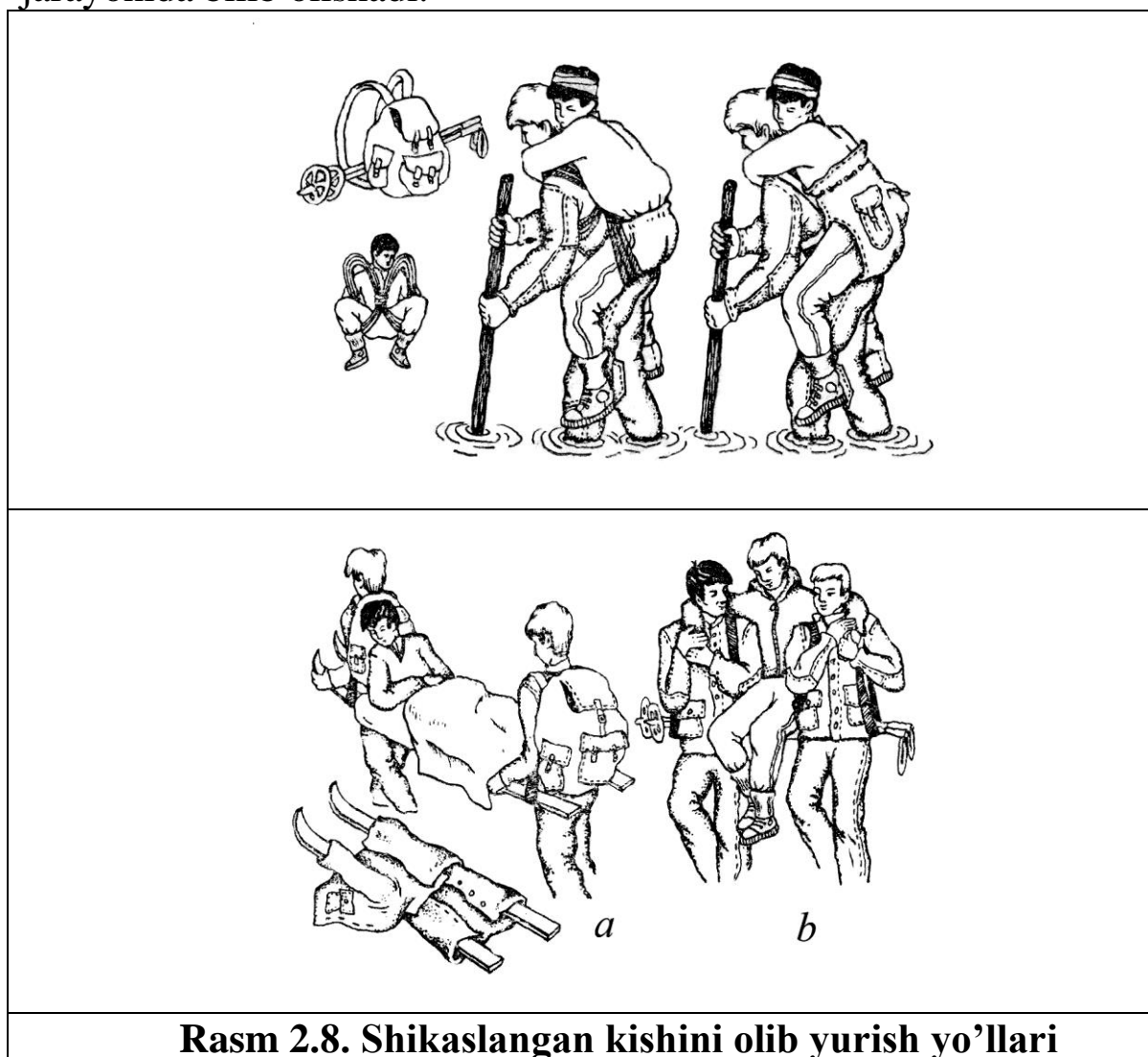

Rasm 2.6. Suniy nafas oldirish
a – og'izga puflash, b – nay bilan burunga puflash

Rasm 2.7. Havo va oshqozon yo'llaridan suvni chiqarish

Ta'kidlash lozimki, sayohatlar jarayonida kerakli dorilar va vositalar solingan xaltacha (aptechka) olib yuriladi. Uning ichida shamollash, bosh og'rig'i, ich ketish va boshqa dard illatlariga qarshi ishlatiladigan hozirgi zamon eng yangi va foydali dorilar yig'ib qo'yilgan bo'ladi. Shuningdek, qon oqishini to'xtatish (jgut, rezinka bintlar) vositalari, bo'g'inlar va yaralarni bog'laydigan doka, cho'ziluvchan matolar, rezina buyumlari ham olib yuriladi. Ularning qo'llanish usullarini sayohatchilar tayyorgarlik va sayohatlar jarayonida bilib olishadi.

Rasm 2.8. Shikaslangan kishini olib yurish yo'llari

Xulosa qilinsa, eng muhimi, ya'ni jarohatlarning oldini olish, jarohatlanishlardan saqlanish uchun har bir qatnashchi yurish, turish, o'tirish, dam olish va sayohatlar davomidagi ijtimoiy turmush, xo'jalik

ishlari qoidalarini a'lo darajada bilish, ularga ongli ravishda qarash, sayohat rahbarining topshiriqlarini so'zsiz bajarish lozim.

Sayohatlar qatnashchilarga talofat emas, balki zavq-shavq, ruhiy hamda jismoniy tetiklikni ato etishi kerak.

5.3. Ekologik muvozanatlar haqida tushunchalar

Tabiat va jamiyatda barcha faoliyatlarning o'z o'rnini va me'yorida bo'lishi toza havo, atrof-muhitning ozodaligini ta'minlaydi va uni ehtiyoj sifatida muvozanatga keltiradi. Bu esa jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy holatini yaxshilash omili bo'lib xizmat qiladi.

"Toza havo jonga davo"- deydi dono xalqimiz. Toza havo faqat osmondan (atmosfera) kelib tushmaydi, balki eng avvalo er yuzasidagi foydali daraxtlar (archazorlar, tutzorlar, mevali daraxtlar (yong'oq va jiyda bundan mustasno), turli o'simliklar, yashil o'tloqlar ham sof havoni ishlab chiqaradi. Ular esa asosan toza va buloq suvlari orqaligina tirik bo'ladi.

Ikkinchidan esa aholi istiqomat joylari, ishlab chiqarish korxonalari, o'quv va tarbiya muassasalari, ekin maydonlari va keng dalalar, ularning atroflari toza bo'lishi lozim, ya'ni turli chiqindilar, zaharli moddalar ochiq erlar, oqar suvlar, ko'lmak va suv havzalarida bo'lmasligi lozim. Bunday holatlar tabiatning tabiiy va sun'iy muvozanati, ya'ni ekologiya deb yuritiladi.

Yuqorida ta'kidlangan ekologik holatlar hamma joyda ham bir xil bo'lmaydi. Uning ba'zi bir ob'ektiv va sub'ektiv sabablari bo'ladi, ya'ni:

" Ekologik muvozanat darajalarini bilmaslik yoki maxsus qarorlarga to'la rioya qilmaslik;

" turli xil buyumlarni ishlabchiqaruvchi zavod va fabrikalarda chiqindi (zaharli) suvlar va qoldiqlarni jarlik, ariq, kanallarga oqizish;

" avtomashinalarning zaharli tutunlari;

" turli sohalarda, ayniqsa oziq-ovqat tayyorlovchi korxonalar, oshxonalar, shaxsiy uylarda ko'mir, gazlardan betartib yoki ortiqcha foydalanish;

" ko'p qavatli uy-joylar, mahallalar, qishloqlar, hatto ta'lim-tarbiya muassasalarida ham keraksiz buyumlar, qog'ozlar, axlatlar, turli chiqindilarni tegishli joylarga olib borib to'kmaslik, topshirmaslik;

" bir kunlik va ko'p kunlik sayohatlarda ovqat qoldiqlari, keraksiz idishlar (shisha, baklajka, konserva qutilari, qog'ozlar va h.k.) ochiq joylar, yo'llarga to'kib ketish;

" daraxtlarning shoxlari, ayniqsa endi o'sayotgan va yosh daraxtlarni sindirish, yashil o'tlar, maysazorlarni payxon qilish;

" nodir gullar va o'simliklarning piyozlari va ildizlarini kavlab olish;

" oqar suvlarga kechib, turli narsalarni tashlab ularni loyqalatish, iflos qilish;

Qishloq va suv xo'jaligi, chorvalik va don ekish xo'jaliklarida ham turli zararli moddalar ishlatiladi, ya'ni:

" paxta va poliz ekinlariga ortiqcha yoki keraksiz dorilarni ishlatish. Bu suvlarning ifloslanishiga olib keladi;

" chorva mollarining, ayniqsa cho'chqalarning chiqindi emishlari va axlatlarini ochiq qoldirish, hatto aholi istiqomat joylariga yaqin joylarga to'kish;

" cho'l va bahorikor lalmi joylardagi don ekinlari atrofini chegaralab haydamaslik natijasida u yoki bu sabablar bilan yong'in chiqishi, butun ekinzor va keng dalalarni olov olib yonib ketishiga sabab bo'ladi.

Umuman olganda tabiatni muhofaza qilish ekologik muvozanatni saqlashda salbiy tomonlar ko'p. Ularning oldini olish, favqulodda ko'ngilsiz hodisalar bo'lishiga yo'l qo'ymaslik uchun aholi o'rtasida, ayniqsa o'quvchi-talaba yoshlar orasida ekologik tarbiyaga doir tadbirlarni kengaytirish, ularning muntazamliligini ta'minlash lozim.

E'tirof etish kerakki, O'zbekiston mustaqilligining dastlabki davrlaridayoq (1992-1995) mamlakatning ekologik muvozanatlarini saqlashni ta'minlash va bu yo'lda maxsus tarbiyaviy ishlarni yo'lga qo'yish haqida maxsus qonun va qarorlar qabul qilindi. Shu asosda EKOSAN Xalqaro jamg'arma tashkiloti, O'zbekturizm Milliy Kompaniyasi tashkil etildi. Shuningdek, Sog'liqni saqlash, madaniyat, ta'lim-tarbiya va boshqa sohalardagi vazirliklar, nodavlat hamda jamoat tashkilotlari oldiga ekologik tarbiyaviy ishlarni talab darajasida olib borish vazifalari yuklatildi. Bu esa eng avvalo ta'lim-tarbiya muassasalarida ekologik tarbiya bilan bog'liq bo'lgan fanlarning mazmunini kengaytirish, maxsus darslar olib borish va boshqa faoliyatlarda ekologiyani bog'lash kabi tarbiyaviy jarayonlarni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ta'kidlash lozimki, tabiatning insonlarga bo'ysunmaslik xususiyatlari va o'zining qonuniyatlariga ega. Ayniqsa er qimirlashi, suv toshqinlari, bo'ron-to'fonlari, o'ta issiqlik yoki sovuqlari. Bularning ta'siri asosida er, tog', jarlarning ko'chishi, qulab tushishi, turli ofatlar, yong'inlar yuzaga kelib, insonlarga katta tashvish va talofatlar keltiradi. Ularning oldini olish (suv toshqinlari, yong'in chiqishi, qor, erlarning ko'chishi va h.k.) va talofatlar natijasida sodir bo'lgan holatlarni qayta tiklash ishlarida mutasaddi tashkilotlar, jabrlangan aholigina emas, balki turizm idoralarining xodimlari, sayohatchilar ham bevosita faol ishtirok etishlari lozim bo'ladi.

Bir kunlik, tunab kelish va ko'p kunlik sayohatlarda ko'ngilsiz voqealar favqulodda sodir bo'lganda, sayohatchilar uning asoratlarini tugatish, aholining muhtoj bo'lgan sharoitlariga yaqindan turib amaliy yordam berishlariga to'g'ri keladi. Shu sababdan barcha turdagi va toifalardagi o'quv yurtlarida ta'lim-tarbiya olayotgan o'quvchi-talaba yoshlarga boshqa va maxsus darslar qatorida "Jismoniy tarbiya" darslari, sport mashg'ulotlari (trenirovka) hamda ommaviy sog'lomlashtirish sport musobaqalari jarayonida ("Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlariga tayyorgarlik va musobaqalar) tabiatni muhofaza qilish va ekologik tarbiyaga doir bilim hamda tushunchalarni o'rgatish, ular ongiga chuqur singdirish hozirgi davr talablaridan biridir.

5.4. Sayohatlarda o'lkashunoslik, kuzatish va ilmiy izlanishlar

Eng avvalo e'tirof etish zarurki, o'lkashunoslik va izlanish faoliyatlar tabiatni muhofaza qilish ishlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababdan bu sohalar bo'yicha tarix, arxeologiya, geografiya, botanika, zoologiya, geodeziya va ular bilan bog'liq bir qator jarayonlar umumta'lim maktablar, akademik litseylar, kasb-xunar kollejlari, o'rta masus va oliy o'quv yurtlarida umumiy va maxsus fan sifatida o'qitiladi. Ammo, o'quvchi-talaba yoshlarning tabiat va jamiyatga bo'lgan dunyoqarashlari u yoki bu sabablar bilan bir xil darajada bo'lmaydi. Shu sababdan ko'pchilik yoshlar kasb tanlashda ikkilanadi va ba'zan kasb tanlashda aldanib, katta hatolarga yo'l qo'yishadi. Bu yo'lda o'lkani o'rganish, mamlakatning geografik tuzilishlari, iqlim sharoitlari, aholining etnografik va madaniy turmush jarayonlarini o'rganish hamda o'zlashtirish muhim ahamiyatga egadir.

O'quvchi va talaba yoshlar orasida tabiatga, uning sirlarini bilishga havas qilmagan va astoydil intilmaganlar kam uchraydi. Lekin, ijtimoiy turmush sharoitlar, ta'lim jarayonidagi kasbiy (professional) yo'nalishlarni o'rgatish, hayotiy tajribalar ko'pchilik yoshlarni o'lkani o'rganish va izlanish sohasidagi qidirishlar uzoqlashtiradi, bu tabiiy bir hol. Ammo yuqorida ta'kidlanganidek, tabiat va jamiyat hayotining birligi (uyg'unligi) har bir katta-kichik insonning bu sohadagi nazariy tushuncha, bilimlar va amaliy malakalarga ega bo'lishni taqozo etadi. Ularni chuqurlashtirish, kengaytirish, ayniqsa ongli ravishda ehtiyoj bilib o'zlashtirishda sayr-sayohatlarda olib boriladigan umumiy hamda maxsus tadbirlarning o'rni va salohiyati e'tiborga molikdir.

Shu sababdan o'lkashunoslik va kuzatish ishlariga doir ba'zi tushunchalar ma'lumotlar quyida bayon etildi.

Meteorologik kuzatishlar. Ob-havo sharoitlarini o'rganish, kuzatish va bilish meteorologik bilimlarga ega bo'lishni ta'minlaydi.

Ob-havoning qanday bo'lishini bilish uchun bir necha bor, ma'lum vaqtlarda (ertalab, tushki, kechki, kechasi va h.k.) kuzatishlarni talab etiladi.

Bulutlarning yo'nalishlari va past-balandligini kuzatishda qirlar, balandlik joylar, tog'larda olib borilishi lozim.

Bulutlarni ko'z bilan aniq ko'rish darajasi 10 ball bilan belgilanadi. Bulutsiz osmon-0; bulutlar bilan to'la qoplangan osmon 10 ballni tashkil etadi. Agar bulutlar osmonni 1G'10; 2G'20; 3G'30; 4G'40 miqdorda qoplagan bo'lsa, unda 1,2,3,4 ball deb hisoblashga to'g'ri keladi.

Bulutlarning harakati va joylashishi asosan havo bosimi, shamolning tezligiga bog'liq bo'ladi.

Yuqori qatlamdagi bulutlar yupqa, oq bo'ladi va soya tashlamaydi. Bu holatlar ob-havoning o'zgarishiga ta'sir etadi. O'rta qatlamdagi bulutlar zangori-sarg'ish tusda bo'lib, tuman va to'lqinni bildiradi. Ular quyosh nurini erga o'tishini to'sib turadi.

Bulutning quyi-pastki qatlami esa quyuk sarg'ish rangda bo'ladi. Bunda bulutlar osmonni to'la qoplab-yopib oladi.

Ma'lumki, ob-havoning qanday bo'lishini maxsus asobo-uskunalar, usullar bilan, ayniqsa samoda (kosmos) uchib yurgan maxsus stansiya-apparatlar orqali avvaldan bilib olinadi. Lekin kuzatishlarda oddiy usullar ham ma'lum, ya'ni:

1. Quyoshning chiqish va botishida osmon qizarib, ob-havoning o'zgarishidan dalolat beradi. Osmon zangori, moviy va tiniq bo'lsa, ob-havoning uzoq muddatlargacha o'zgarmasligini bildiradi.

2. Yosh faslida osmon bulutli bo'lib, shamol pasaysa, kechalari salqin bo'lishidan darak beradi.

3. Quyosh chiqishi bilan bulutlar paydo bo'la boshlaydi va kunning yarmiga borib ko'payadi. Kech kirishi bilan bulutlar yana yo'qoladi.

Havo yaxshi bo'lishining belgilari:

qaldirg'och baland uchadi;

chumolilar juda tez harakat qiladi;

kechqurun chigirtka va boshqa hasharotlar uzoq chirillashadi;

asalarilar dalalarga juda erta uchib ketadi;

burchaklar, o't oralari, tosh kovaklari o'rgimchak uyasi bilan to'la qoplanadi;

qoqilarning hamma gullari, suv, ko'lmak, havzalarda oq nilufarlar ochilgan bo'ladi;

shamol bo'lmaganda changlar tik yuqoriga ko'tariladi;

gulxan cho'g'larining usti oqarib, o'chganday bo'lib ko'rinadi.

Ob-havo buzilishining belgilari:

yulduzlar qizg'ish yoki tiniq, zangori bo'lib yarqiraydi.

qaldirg'och va boshqa qushlar past uchadi;

boyqushlar kunduzi sayray boshlaydi;

o'rdaklar, oqqushlar suvga ko'p sho'ng'iydi;

kaltakesaklar iniga yashirinadi;

baqalar suv, balchig'dan chiqib qurullay boshlaydi;

asalarilar kechgacha uchadi va kechqurun faollashadi; itlar kam ovqat yob, ko'p uxlaydi, bekorchi yugurishadi.

Mushuklar yuz-qo'llarini "yuvadi";

Tovushlar tez eshitiladi va hidlar tez tarqaladi;

Telegraf ustunlaridagi simlar guvullaydi;

Gulxan ochiq va tiniq ko'rinadi;

Topografik kuzatishlar

Topografik kuzatishlarning eng qulay turi o'tgan marshrutni rasmga olish yoki sxemaga tushirishdir. Shuningdek, masofa yoki oraliqlar qadamlab o'lchash yo'li bilan, yo'nalish esa kompas bilan aniqlanadi.

Agar arxeologik yoki foydali qazilma boylik va hokazolarni chizish kerak bo'lsa, unda uning aniq rejasini tuzish lozim. Bunday hollarda aniq o'lchov asboblarini (metr va boshqa asboblar) ishlatish kerak.

Ko'p hollarda turistlar o'zlari turgan joyning balandligini o'lchashga urinib ko'radilar. Bunday paytlarda eklimetr (joylarning nishabligini o'lchaydigan asbob) yoki barometr (vo'sotometr) kabi asboblardan foydalaniladi.

Joylarning sxemasini chizish va shartli belgilarni ko'chirish turistlarning topografiya sohasidagi malakalarini mustahkamlaydi.

Geologik kuzatishlar

Sayohatchilarning geologik kuzatishi marshrutning geologik suratga olinishini taqozo qiladi. Geologik kuzatishlarda turistlar er tuzilishi, uning qatlamlari, foydali qazilmalar bilan tanishadilar.

U yoki bu joyning sxemasini chizish, muhim topilmalar tavsifini yozishda ularning hajmi, aniq joyi, uzunligi, kengligi aniq ko'rsatilishi kerak.

Topilmalardan hajmi 3x3 sm va qalinligi 2 sm dan kam va ortiq bo'lmagan hajmda namuna olish lozim.

Geologik kuzatishlarga chiqqanda geologik bolg'a, arra, o'lchov lentasi (bechevka), tog' kompassi (eklimetrli), 10 foizli tuz kislotasi solingan shisha (tog' jinslarining qaynashini aniqlaydi), matodan qilingan xalta va boshqa kerakli asbob hamda jihozlarni olish lozim.

Yer tuzilishini o'rganish

Geomorfologik kuzatishlarda sayohatchilar er tuzilishidagi o'zgarishlarni o'rganadilar. Buni quyidagi reja asosida olib borish mumkin:

1. Ob'ektning nomi.
2. Uning aniq yo'nalishlari.
3. Dengiz sathiga nisbatan uzunligi va balandligi.
4. Kesib o'tish chizig'i bo'yicha (eniga) uchraydigan turlar, bo'linmalar to'g'risida tavsif.
5. Yo'nalish bo'yicha tavsif.
6. Ayrim qismlarni qamrab olgan o'simliklar.
7. Xududning xalq xo'jaligi uchun ahamiyati.

Gidrologik kuzatishlar

Gidrologik kuzatishlarda hali to'la o'rganilmagan ko'l, daryolar tadqiq qilinadi.

Bunda ko'l yoki daryoning boshlanishi, oqish tezligi, kengligi, atrofidagi sharoiti, tabiatning o'zgarishiga qarab uning ham o'zgarishi, qirg'oqlarning tuzilishi, daryo suvining oqish xususiyatlari to'g'risida materiallar yig'iladi. Ayrim hollarda mahalliy kishilar bilan ana shu mavzularda suhbat qilishga to'g'ri keladi.

Turistlar bunday kuzatishlar uchun 20-30 metr uzunlikdagi ip, planshetli kompas, belgili lineyklar, engil langar cho'p, sekndomer, boshqa asboblardan ta'minlanishlari lozim.

Botanik va zoologik kuzatishlar

Sayohat jarayonida joylarning o'simlik dunyosini o'rganish yoki biron o'simlikni izlash uchun botanik kuzatishlar olib boriladi. Bunday paytlarda tegishli o'simliklardan gerbariy yasaladi, ular turlarga ajratilib, nomlari aniqlanadi.

O'simliklarni terish oldidan mahalliy kishilar bilan maslahatlashish, uning rangi, bargi, bo'yi, tuzilishi va boshqa xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, ularni quritish, joylashtirish qoidalarini ham bilish talab etiladi.

Ayrim o'simlik va gullarni o'z holicha yig'ishni forizm deyiladi. Rassom tasviriy san'at ishlarida bu gullarning tuzilishi, rangi, umumiy foydalaridan foydalanadilar.

Sayohat paytida zoologik kuzatishlar asosan hasharotlarning turlarini belgilash va ularni yig'ishdan iborat. Hasharotlar zararli va foydalilarga ajratib o'rganiladi. Hasharotlarni yig'ib, uni saqlash juda oson. Buning uchun maxsus banka yoki shishalardan foydalaniladi. Hasharotni tergan joyning nomi, maydon kengligi va ularning miqdorini maxsus daftarda qayd etish lozim. Hasharotlarni izlash unchalik murakkab emas, oddiy durbinlarni ishlatish kifoya.

Fenologik kuzatishlar

Fenologiya biologiya fanining o'simliklar hamda hayvonlar hayotidagi o'zgarishlar qonuniyatini, ularning iqlim sharoitiga bo'lgan munosabatini o'rganuvchi sohasi hisoblanadi.

Fenologik kuzatishlar uchun maxsus jihoz yoki asbob talab qilinmaydi. Lekin, maxsus kundalik tutish lozim.

Yuqoridagi tabiiy belgilar O'zbekiston sharoitida qariyb bir yoki bir yarim oy oldin paydo bo'ladi.

Toponomik kuzatishlarda daryo, tog', ko'llar, aholi yashaydigan punktlar va joylarning nomlari, ularning kelib chiqish tarixi o'rganiladi.

Iqtisodiy-geografik kuzatishlarda esa xo'jaliklarning tuzilishi, tashkil qilinishi, ishlab chiqarish mahsulotlarining hajmi bilan tanishiladi.

Aholining etnografik va ijtimoiy turmush madaniyati, sog'lom turmush tarzini kuzatish va o'rganish ishlari ham talabalar va o'quvchi yoshlarda katta qiziqishni uyg'otadi. Shu asosda tog'lik, tog' oldi va tekislik joylarda, ayniqsa yangidan o'zlashtirilgan cho'l xududlaridagi qishloqlar, qo'rg'onlar (poselka), yangi qurilishlar, suv havzalari, katta ariq-kanallar, sport inshootlari va boshqa maskanlarni (ob'ektlar) kuzatish, o'rganish zaruriyati bor. Bunda turli xududlardagi (viloyatlar) iqlim sharoitlarning bir-biridan farq qilishi, etnografik madaniyatlarning turli-tumanligi, o'quvchi-yoshlar, ayniqsa, mahalliy millat xotin-qizlarining hayot, kasbga munosabatlari, jismoniy barkamolligining holatlarini kuzatish va o'rganish hozirgi zamon vazifalaridan biri sifatida e'tiborga manzurdur.

Jadval 6.1.

Fenologik kuzatishlarda hisobga olinishi kerak bo'lgan ba'zi belgilar (A.Menchukovning "V mire orientirov", M., 1960 y. kitobidan)

Oylar	Tabiatdagi kuzatishlarning tahminiy muddati			Mavsum sharoitlarining nomi
Mart	7.III	31.III	19.III	Birinchi quzg'un kelishi
Aprel		15.IV	30.III	Chug'urchiq (mayna)ning kelishi
	18.III	5.IV	1.IY	To'rg'aylarning kelishi
	24.III	18.IV	4.IY	Qayin daraxtida suvning harakat qilishi
	25.III	17.IV	11.IY	Turnalarning shimolga o'tishi
	17.III	10. V	17.IY	Gullardagi changlanish
	30.III	5.V	19.IY	Tog' teragingin gullashi
	5.IV	7.V	22.IY	Olxaning (zirk daraxti) gullashi
	4.IV	13.V	22.IY	Baqalarning qurullay boshlashi
	8.IV	12.V	24.IY	Cheremuxaning kurak otishi
	6.IV	14.V	25.IY	Yong'oqning gullashi
	24.IV	9.V	30.IY	Kakkuning birinchi sayrashi
May	15.IV	24.V	7.Y	Navro'z gulining gullashi

	22.IV	23.V	9.Y	Qayinlarning gullashi
	1.V	18.V	10.Y	Bulbulning birinchi sayrashi
	26.IV	24.V	11.Y	May qo'ng'izining uchishi
	29.IV	1.VI	12.Y	Qaldirg'ochning kelishi
	2	27.	1	Qoqining gullashi
	2	5.I	2	O'rmon ertutining gullashi
	6	5.I	2	Olchalarning gullashi
	6	6.	2	Olmalarning gullashi
	1	12.	2Y	Marvaridgul (landish) ning gullashi
	8	14.	2	Sirenning gullashi
	1	17.	2	Ryabinaning (chetan) gullashi
Iyu	1	28.	1	Itburunning gullashi
	2	3.I	1	Javdar bug'doyning gullashi
Iyu	2	20.	5	Javdarning boshqolanishi
	2	28.	1	Javdarning sarg'ayishi
	1	30.	1	Lipa (arg'uvon) gullashi
Avs	1	17.	1	Barglarning tusha boshlashi
Senr	2I	26.X	3X	Quzg'unlarning ketishga hozirlanishi
	1	21.	2	Turnalarning qaytishi

5.5.Sayohatlarda ijtimoiy foydali mehnatlarni tashkil qilish

O'zbekistonning xududiy sharoitlariga bir kunlik, tunab kelish va ko'p kunlik sayohatlarni tashkil qilish hamda ularni mazmunli, qiziqarli darajada o'tkazishda ijtimoiy foydali mehnatlarni amalga oshirish o'ziga xos xususiyatlarga egadir.

Ma'lumki, Respublikada kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishda barcha sohadagi o'rta maxsus (kasb-xunar) va oliy o'quv yurtlaridagi o'qitish, tajriba hosil qilish yo'lida innovatsion usullar, pedagogik texnologiyalarni davr talablari asosida qo'llash, maqsad yo'lida samarali foydalanish faoliyatlarida yangi tajriba hamda usullar vujudga kelmoqda. Bunda noan'anaviy usullar vositalardan foydalanishga ham alohida e'tibor berilmoqda.

Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi barcha o'quv yurtlarida (oliy va o'rta maxsus-kollejlar) o'qitilayotgan turizm fanida ham bu jarayonlarda maqsadli va rejali faoliyatlarga e'tibor berilmoqda. Shuningdek Davlat ta'lim standartlari asosida barcha turdagi va

toifadagi o'quv yurtlarining "Jismoniy tarbiya" dasturlari hamda o'quv jarayonlarida turizm bo'yicha nazariy bilimlar berish, amaliy ko'nikmalarni tarbiyalashda eng zarur bo'lgan ishlar amalga oshirilmoqda.

Sohalar bo'yicha ta'lim-tarbiya olib, kasb-xunarga qaratilgan kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlik jarayonlarida u bilan bevosita bog'liq bo'lgan "Alpomish" va "Barchinoy" Imaxsus testlari talablarini (sar-sayohat) bajarishda o'quvchi va talaba yoshlarga tegishli topshiriqlar beriladi. Ular orasida bir kunlik, tunab kelish va ko'p kunlik piyoda yurish sayohatlari asos qilib olinmoqda.

O'quvchi yoshlar va talabalarning sayohatlar jarayonida amalga oshiradigan ijtimoiy-foydali mehnatlari asosida ularni tarbiyalashda quyidagi yo'nalishlar va turlar xizmat qiladi:

Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi talabalar:

- Sayohat yo'llaridagi keraksiz to'siqlarni (tosh, kunda, tekislash, ko'prik qurish va h.k.) olib tashlash va ularni tuzatish;
- dam olish oromgohlari va sport maskanlaridagi nuragan joylarni tiklash, ariq-hovuzlarni tozalash;
- tartibsiz sayohatchilardan qolgan chiqindilarni olib tashlash, tozalash;
- mahalliy aholi taklifi asosida ularga yordam berish.

Ta'lim-tarbiya (o'qituvchi, tarbiyachi) sohasidagi talabalar:

- Sayohat yo'lidagi bog'cha va maktablarning ish faoliyatlariga yordamlashish (cho'milish, o'yin maydonlarini qurish, tozalash, bo'yash va h.k.);
- Kichik yoshdagi maktab bolalari va bog'chalardagi bolalar bilan harakatli o'yinlar, estafetalar uyushtirish;
- O'quvchilarning yozgi dam olish oromgohlarining xo'jalik va ta'mirlash ishlariga ko'maklashish.

Qishloq va suv xo'jaligi, qurilish, texnika, madaniyat va boshqa sohalardagi talabalar:

- Erni chopish (haydash), ekin ekish, sug'orish ishlarida qishloq va tog'liq aholiga amaliy yordam berish;
- Traktor va qishloq xo'jaligi uchun kerakli bo'lgan boshqa texnik vositalarni ta'mirlash, ularni yuritish va ishlatish kabi faoliyatlarda qatnashish;

- Qishloq va chorvador xo'jaliklariga ega bo'lgan fermerlarning ishlari bilan tanishish, zaruriyat bo'lsa ularga ko'maklashish;
- O'rmon xo'jaligi va qo'riqxonalaridagi xodimlarning taklifi va iltimosi asosida ularga amaliy yordam ko'rsatish;
- sayohat yo'llaridagi to'siqliklarni olib tashlash, ko'priklarni qurish va boshqa ishlarda faol ishtirok etish.
- Barcha sohadagi o'quvchi va talaba yoshlar sayohatlarda, ayniqsa tunab kelish va ko'p kunlik yurish jarayonlarida ijtimoiy-madaniy va tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishlari ko'zda tutiladi, ya'ni:

"Keksa kishilar bilan suhbat va qishloq (ovul) aholi o'rtasida konsertlar (qo'shiq, raqs, hajviy aytishuvlar va h.k.) uyushtirish;

"Mahalliy millat xotin-qizlari o'rtasida san'at, sport, madaniyat, sog'lom turmush tarzi va ular qiziqtirgan mavzularda suhbat, muloqotlar olib borish;

"Kinokamera, videoapparat, qo'l telefonlari orqali qiziqarli voqealarni tasvirga tushirish va ularni mahalla xalqiga namoyish qilib ko'rsatish (innovatsiya), pedagogik texnologiyani amaliy ko'rsatish;

"Mahalliy yoshlar, ayniqsa o'quvchi qizlar bilan voleybol, basketbol, badminton, shaxmat va boshqa sport turlari bo'yicha o'rtoqlik uchrashuvlarini tashkil qilish;

Yuqoridagi tadbirlar orqali xalq farovonligi, mustaqillik, sog'lom turmush tarzining yaxshilanishi va boshqa yutuqlar to'g'risida aholiga targ'ibot ishlarini olib borish eng muhim vazifalardan biridir.

O'z-o'zini nazorat uchun savollar

1. Sayohatlarda birinchi tibbiy yordam tushunchasi nimadan iborat?
2. Sayohatlarda jarohatlanishning asosiy sabablari nimada?
3. Jarohatlarning qanday turlari bo'lishi mumkin?
4. Olovda kuyganda qanday yordam ko'rsatish kerak?
5. Suvda cho'kkanda qanday qo'tqarish va xushiga keltirish kerak?
6. Bemorlarning jarohat joylarini qanday bog'lanadi?
7. Qon oqishini qanday qilib to'xtatiladi?
8. Bo'g'inlar siljigan (chiqqan) va suyaklar jarohatlanganda (yorilish, lat eyish, sinish va h.k.) qanday va nimalar bilan bog'lanadi?
9. Yurish mumkin bo'lmagan bemorlarni qanday qilib maskanga yoki davolash joyiga olib borish mumkin?

10. Dori xaltachasi (aptechka) haqida nimalarni bilasiz va dorilarni dardlarga qarshi qanday qilib ishlatish mumkin?
11. Ekologiya so'z iborasi nimani bildiradi va uning mazmuni nimalarga xizmat qiladi?
12. Ekologik muvozanatlarda qaysi sohalar muhim o'ringa ega?
13. O'zbekistonda ekologiyani yaxshilash borasida qanday chora-tadbirlar olib borilmoqda (Orol muammosi)?
14. Tabiiy sharoitda ekologik holatlar bo'lmagan yoki etarli darajada emasligini o'zlashtirish uchun qanday tadbir-choralar ko'rilmogda (cho'l zonalari, Orol bo'yi)?
15. Ekologik muvozanatlarni saqlash va tiklashda sayohat qatnashchilarining vazifalari nimadan iborat?
16. O'lkashunoslik va kuzatish ishlari nimalardan iborat?
17. O'zbekistonning geografik joylashishi, tuzilishi haqida nimalarni bilasiz?
18. Kasbiy-amaliy tayyorgarlik jarayonlarida turizm nimalarni o'rgatadi?
19. Jismoniy tarbiya, ta'lim-tarbiya va boshqa sohalarda ta'lim oluvchi o'quvchi yoshlar va talabalar o'lkani o'rganish hamda kuzatish ishlariga qanday e'tibor beriladi?
20. Sayohatlar jarayonida ijtimoiy-foydali mehnatlarning qanday turlari bor?
21. Aholi o'rtasida qanday targ'ibot ishlarini talabalar tomonidan olib borish mumkin?
22. Qishloqlarda mahalliy millat qizlari bilan suhbat va muloqotlarda nima ishlar qilish lozim bo'ladi?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni (yangi tahrir). 2015 y.
2. O'zbekiston Respublikasining Davlat ta'lim standartlari. T., 1997.
3. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T., 1997.
4. "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari Nizomi. 2017 y.

Asosiy adabiyotlar

1. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi. Darslik. Farg'ona. 2005.
2. Abdumalikov R., Xoldorov T. Turizm. O'quv qo'llanma. T., "O'qituvchi". 1988.
3. Abdumalikov R., Xoldorov T.X., Daurenov E.Yu. Turistik poxodlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. Jizzax. 1986.
4. Daurenov E.Yu. Turizm. O'quv dasturi. 2005. 2007.
5. Qosimova R.A. Turizm va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T., "Aloqachi" nashriyoti. 2008.
6. Xusanboev B.M., Tulaganov L.A., Razina V.G. Dorogami Velikogo shelkovogo puti. Chast I i II. T., 1995.
7. Shalkov Yu.L. Zdorove turista. Nauch.popolyarn.met.pos. "Fizkultura i sport". 1987.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Abdumalikov R. Jismoniy madaniyat va sport ixtisosligidagi talabalarni boshqaruvchilik faoliyatlariga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1994.
2. Vasilev I.V. V pomoh instruktora turizma. M., prof.izdat., 1966.
3. Daurenov E.Yu., Qudratov R.Q. Turistik sayrlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. T., O'zDJTI nashriyoti. 1995.
4. Kapustin G. Zanimaytes turizmom. T., Gosizdat UzSSR. 1960.
5. Ratsek V. Chimyon. T., O'zbekiston. 1964.
6. Axmatov M.S. Uzluksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 2005.
7. Yarashev K.D. Ommaviy sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya va xalq milliy o'yinlari bo'yicha mutaxassislar tayyorlash masalalari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1997.
8. G'aybullaev N.R., Yodgorov R., Mamatqulova R. Pedagogika. O'quv qo'llanma. T., M.Ulug'bek nomli O'zbekiston Milliy Universiteti bosmaxonasi. 2005.
9. Turizmga bag'ishlangan maxsus son. Jurnal Teoriya i praktika fizicheskoy kulturo'. (Rossiya). №11. 1998.

6-MAVZU: TURIZMDA BOSHQARISH VA JAMOATCHI KADRLAR TAYYORLASH. SAYR- SAYOHATLAR O'TKAZILADIGAN MANZILLAR VA ULUG' SANALAR

Reja:

- 6.1. Turizmni boshqarish tashkilotlari haqida tushunchalar
- 6.2. Jamoatchi kadrlar va ularning faoliyatlari
- 6.3 Jismoniy madaniyat jamoalari va sport klublarda turizm tashkilotchilarini tayyorlash tartibi
- 6.4 Turizm tashkilotlari va sport uyushmalarida instruktor-kadrlarni tayyorlash usullari
- 6.5. Sayohatlarda ilmiy izlanish ishlarini amalga oshirish yo'llari
- 6.6. Turizmda axborot texnologiyalarining qo'llanilishi Sayr-tomosha (ekskursiya) manzillari
- 6.7. Sog'lomlashtirish sayohat maskanlari
- 6.8. Ulug' sanalarga atab sayr-sayohatlar uyushtirish.

6.1. Turizmni boshqarish tashkilotlari haqida tushunchalar

Yuqorida ta'kidlanganidek, O'zbekistonning hozirgi sharoitida turizm ishlari asosan xalqaro va mahalliy sayohat (ekskursiya) hamda havaskorlik sayohat shakllaridagi yo'nalishlardan iborat.

Respublika miqyosidagi xalqaro va mahalliy sayohatlarni tashkil qilish va boshqarish faoliyatlari O'zbekturizm milliy kompaniyasi zimmasiga yuklatilgan. Uning viloyatlarning markazlari va yirik shaharlarda o'z tarmog'i mavjud. Shular asosida ishlab chiqarish korxonalar, turli muassasalar, mahallalar, o'quv-tarbiya muassasalarir kasaba uyushmalari, yoshlar ijtimoiy harakati, "Kamolot" va boshqa xayriya jamg'armalarning ko'magi, tashabbuslari asosida turli xayr-tomoshalar (ekskursiya) tashkil etiladi.

Havaskorlik sayohatlarga markazlashgan tashkilotlar yo'q hisobi. Yaqin o'tmishda (Sho'rolar hokimiyati davrida) bu faoliyatlar asosan kasaba uyushmalari qoshidagi Respublika, viloyat va shahar-tuman turizm kengashlari (Sovet) hamda "Spartak", "Paxtakor", "Burevestnik", "Mehnat" kabi sport jamiyatlari tarkibidagi markaziy turizm seksiyalari tomonidan tashkil etilar edi. Respublikadagi tub islohatlar, ayniqsa o'zini-o'zi boshqarish va moliyaviy ta'minlash

masalalari yo'lga qo'yilishi mazkur faoliyatlarining to'xtab qolishiga olib keldi.

Iqtisodiy islohatlar, bozor munosabatlari ko'pchilik sohalar kabi, havaskorlik sayohatlardagi tashkilotlarning o'zini o'zi moddiy-texnika va moliya bilan ta'minlashni taqozo etmoqda. Bu albatta xalqaro andozalar va Respublika sharoitlariga deyarli mos keladi. Chunki, havaskor sayohat tashkilotlarining ishlab chiqarish yoki savdo bilan shug'ullanishlariga jiddiy e'tibor beruvchi, daromad keltiruvchi omillari va ishonchlari ancha murakabdir.

O'z-o'zini ta'minlash va qo'shimcha daromad keltirmaydigan tashkilotlar tabiiy ravishda susayib yoki batamom tugashi hozirgi davrda aniq voqelik hisoblanadi.

Shu sababdan umumta'lim maktablari, akademik litseylar, kasb-xunar kollejlari, o'rta maxsus o'quv yurtlarining o'quvchi yoshlari, oliy ta'lim muassasalarining talabalari va mehnatkash omma o'rtasida o'tkaziladigan ommaviy piyoda yurishlarni maqsadli tashkil qilishda shart-sharoitlar, imkoniyatlarni yaratish katta muammo bo'lib qolmoqda. "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari talabalardagi sayr-sayohatlarni tashkil qilish turi "Jismoniy tarbiya" dasturlarining muhim qismi sifatida talablarni bajarish hisobi (zachet) bularni e'tiborga olmayotir. Natijada esa aksariyat ko'pchilik o'quv-tarbiya muassasalarida sayr-sayohatlarni o'tkazish talabga javob bermaydi.

O'quvchi yoshlar va talabalar bilan ta'til kunlari yoki ulug' sanalar bayramlarga bag'ishlab sayr-tomoshalar (ekskursiya) ham ommaviy tus olmayotir. Faqat a'lochi, iqtidorli yoshlargina shaharlarga sayohat qilishga jalb etiladi. Mehnakash va ijodkor ziyolilar orasida sayr-tomoshalar (ekskursiya) ularning xohishi, imkoniyatiga bog'liq bo'lib qolgan. Rejali yo'llanma berish, sayr-tomoshalar ham ommaviy tusda emas.

Mahalla sharoitlarida xayriya jamg'armalarining (qariyalar, Ekosan va h.k.) faoliyati bilan Samarqand, Buxoro, Xiva va boshqa tarixiy-madaniy shaharlarga uyushtirilayotgan sayr-tomoshalari e'tiborga loyiq. Ammo ular ham juda kam o'tkaziladi.

O'zbekturizm Milliy Kompaniyasi asosan xalqaro turizm bilan shug'ullanib, xorijiy mamlakatlarning sayyohlarini qabul qilish, ularga madaniy xizmat ko'rsatish bilan band. Mamlakatimiz musulmonlarining haj safarlari ham diniy tashkilotlar, sahovatli kishilar tomonidan tashkil etilmoqda. Qaysi sayr-sayohat va qaysi

joyga bo'lmasin ishtirokchilarning shaxsiy xazinalari, mablag'lari ishlatiladi. Bu hozirgi davr davlat siyosatining talablaridan biridir.

E'tirof etish kerakki, O'zbekturizm milliy kompaniyasi o'zining tashkiliy-boshqaruv tuzilishlari va amaliy faoliyatlari o'zini ta'minlash va davlat foydasiga xazina to'plovchi boy tashkilotga aylanmoqda. Bu esa xalqaro turizm tashkilotlarining mazmuni va tamoyillariga mos keladi.

O'zbekistonning buyuk kelajagi va o'tkazilayotgan islohatlarning samaralari asosida yaqin kelajakda havaskorlik sayohatlarini qayta tiklash va rivojlantirishga asos solishi mumkin. Shu istiqbollarni hisobga olgan holda turizmning havaskorlik shakliga doir muhim bo'lgan tashkiliy masalalar haqida ba'zi rasmiyliklarni bayon etish maqsadga muvofiq ko'rinmoqda.

6.2. Jamoatchi kadrlar va ularning faoliyatlari

1. O'quv yurtlari va mehnat jamoalarida jismoniy madaniyat va ommaviy sport tadbirlari asosan jamoatchilik asosida tashkil etiladi. Ya'ni jamoa rahbarlari, soha bo'yicha mutasaddilar, mutaxassislar jismoniy madaniyat va sport xodimlariga tashkilotchilik yo'li bilan ko'maklashadi. Bunda asosan sportchilar, sport muxlislari, mehnat faxriylari tashkilotchi-murabbiy (instruktor-organizator) va sport turlari bo'yicha hakamlar faol ishtirok etishadi.

2. Har bir muassasa va tashkilotda jismoniy madaniyat jamoasi (fizkultura kollektivi) Kengashi (Sovet), yirik korxonalar va oliy o'quv yurtlarida sport klublar rasmiy ravishda tashkil etilib, ular barcha faoliyatlarni yuritadi. Sport turlari bo'yicha ommaviy sport musobaqalarini tashkil etish va o'tkazish uchun sport seksiyalari tashkil qilinadi. Bu avvaldan odat va an'ana bo'lib kelgan amaliy faoliyatdir. Bunda jismoniy tarbiya o'qituvchilari, sport turlari bo'yicha murabbiylar, tashkilotchilarga (instruktor) jamoatchi kadrlar bevosita yordam beradi. Xuddi shunday ish shakllari va mazmunlari turizm (piyoda yurish, tog', suv, otda yurish va h.k.) bo'yicha ham tashkil qilinishi lozim.

3. Har bir jamoada turizm seksiyasi byurosini (7-9 kishi) tashkil etish, o'qituvchi (instruktor) yoki tajribali xodim byuro raisi etib saylanishi lozim.

4. Bu yaqin o'tmishdagi tajribalar va faoliyatlarning natijalari hisoblanadi. Buning uchun esa har bir jamoa o'zlarining a'zolaridan instruktorlar (kichik va katta), hakamlar, tashkilotchilar tayyorlashlariga to'g'ri keladi. Ularning asosiy faoliyatlari quyidagicha bo'lishi lozim:

5. piyoda yurish sayohati bo'yicha to'garaklar tuzish va mashg'ulotlar o'tkazish;

6. to'garak (seksiya) rejasini ishlab chiqish va tasdiqlatish;

7. turizmga doir jihozlarni to'plash, jamg'arish;

8. "Yoshlik", "Talaba", kasaba uyushmalarining jismoniy madaniyat-sport uyushmalarining quyi va yuqori xodimlari bilan aloqador bo'lish;

9. o'lkashunoslik bolalar stansiyasi bilan hamkorlik;

10. Jismoniy madaniyat jamoasi (sport klub) Kengashining ish faoliyatlarida muntazam ishtirok etish;

11. Yuqori tashkilotlarning o'quv-yig'in seminarlarida malaka oshirish;

12. Tuman, shahar turizm tadbirlarida ishtirok etish;

13. O'quvchilar, talabalar, mehnatkashlar orasida turizm bo'yicha targ'ibot ishlarini olib borish;

14. Jamoada turizm burchagi - muzey tashkil qilish;

15. Turizmga doir mahalliy va xorijiy adabiyotlarni to'plash;

16. Ommaviy axborot vositalari sohalarida maqolalar bilan qatnashish;

17. Dam olish kuni, ta'til paytlari va uluq sanalarga bag'ishlab bir kunlik, tunab kelish va ko'p kunlik piyoda yurish sayohatlarini tashkil qilish;

18. O'z tajribalari bilan tuman, shahar tadbirlari, ayniqsa teleko'rsatuv, radio eshittirishlarda faol qatnashish;

19. Sayohatlarda olingan videotasvirlarni jamoada namoyish qilish bilan sayohatchilarni qiziqtirish, ularning sonini oshirib borish;

20. Tegishli xayriya jamg'armalarining moddiy va moliyaviy yordamlaridan sayohatlarni uyushtirishda maqsadli foydalanish;

21. Turizm bo'yicha taniqli mutaxassislar, murabbiylar, etuk sportchilarni (alpinizm, tog' sayohati, suv sayohati va h.k.) jamoasha taklif qilish;

22. "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari bo'yicha ko'rgazmali vitrinalar tayyorlash va sayr-sayohatlarni o'tkazishda faol ishtirok etish;

23. Sinflar, guruhlar, sexlar, bo'limlardagi jismoniy madaniyat tashkilotchilari (fizorg) va turizm bo'yicha faollarning amaliy faoliyatlariga yordam berish;

24. Tunab kelish va ko'p kunlik sayohatlarga tayyorlanish jarayonlarida tarix, geografiya, botanika, zoologiya va boshqa fan o'qituvchilari bilan suhbat, ularni to'garak mashg'ulotlariga (topografiya, o'lkashunoslik, ilmiy izlanish va h.k.) jalb etish.

Turizm to'garagi mashg'ulotlari, sayohatlarga tayyorgarlik va ularni o'tkazishda yana boshqa turli faoliyatlar yuzaga kelishi mumkin. Ularni o'rganish, tahlil qilish va xulosalar chiqarish bilan tashkilotchilik (instruktorlik) faoliyatlarni takomillashtirish lozim bo'ladi.

6.3. Jismoniy madaniyat jamoalari va sport klublarda turizm tashkilotchilarini tayyorlash tartibi

Jismoniy madaniyat jamoalari Kengashi (JMJK) va sport klublar tashkil etish, ularning faoliyatlarini rejali ravishda boshqarish tartiblari haqida "Jismoniy madaniyat va sportni boshqarish" fanida batafsil mazmunlar beriladi.

"Yoshlik" (maktab va akademik litseylar), "Talaba" (oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari), kasaba uyushmalari Kengashining jismoniy madaniyat va sport uyushmalari (mehnatkashlar jamoalari) kabi sport tashkilotlarining nizomlari (ustav) hamda maxsus rasmiy hujjatlarda JMJK va sport klublarni tuzish, tashkil qilish, ularga rahbarlik qilish ishlari qayd etilgan, ya'ni barcha boshlang'ich jamoalarda sport turlari bo'yicha mashg'ulotlar tashkil qilish, ommaviy sport turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazish vazifalari yuklatilgan. Bunga mantiqiy jihatdan qaralsa, turizm bo'yicha ham seksiyalar (to'garaklar) tashkil qilish, sayr-sayohatlarni o'tkazishga ham to'g'ri keladi.

Tub islohatlar, bozor iqtisodiyoti, o'zini-o'zi moddiy-texnik va moliyaviy ta'minlash kabi jarayonlar asosida bo'layotgan qiyinchiliklarga qaramasdan o'quvchi-talaba yoshlar va mehnatkash jamoalarida turizm ishlarini yo'lga qo'yish, barcha faoliyatlarni rejalashtirish, xayriya jamg'armalari tashkilotlarning sahovat

mablag'laridan foydalanish kabi hozirgi davr talablari asosida ish yuritish lozim. Bunda jismoniy tarbiya va fan o'qituvchilari, sinf (guruh) rahbarlari, jamoatchi instruktorlarning (tashkilotchilar) faol harakatlarini turizmga qaratishi lozim bo'ladi.

Turizm eng avvalo sog'lom avlodni tarbiyalash, ularning jismoniy va ma'naviy kamolotini o'stirish, kasbiy-amaliy tayyorgarliklariga ko'maklashish, o'lkamizning go'zal tabiati, tarixiy-madaniy obidalarini o'rganishga muhim omil hamda tadbir bo'lib qolishi lozim.

Turizm bo'yicha (barcha turlar) instruktor-tashkilotchilar toifalarini quyidagilarga ajratish mumkin:

1. Kichik instruktor-
2. Instruktor - jamoadagi
3. Katta instruktor -
4. Xizmat ko'rsatgan instruktor

Ta'kidlash lozimki, barcha toifadagi instruktorlar o'z jamoalari (xizmat vazifalari) va to'garaklarida sayr-sayohatlar bilan bog'liq bo'lgan tayyorgarlik - tarbiyaviy, tashkiliy, xo'jalik ishlarini boshqaradi. Buning eng asosiy sababi shundaki, jamoa (seksiya-to'garak) ishlarida shtatli xodimlarning yo'qligiva moddiy-texnik hamda moliyaviy ta'minot ishlari uchun mas'ul kadrlar bo'lmasligidir.

Barcha tur va toifalardagi instruktorlarni tayyorlash tartibi quyidagicha bo'ladi:

- Kichik instruktor jismoniy madaniyat jamoalari va sport klublarda tayyorlanadi;
- Instruktorlar tayyorlash shahar-tuman va sport uyushmalari tarkibidagi turizm seksiyalari tomonidan amalga oshiriladi;
- Katta instruktor esa Respublika yoki sharoiti yaxshi bo'lgan viloyat markaziy turizm seksiyalarida tayyorlanadi.

Turizm bo'yicha instruktorlar tayyorlash Nizomi (1987 y.) asosida har bir daraja va toifadagi instruktorlar uchun turizm qiyinchilik toifalari (kategoriya slojnosti) talablarini bajarish shart bo'ladi (yuqorida berilgan kategoriyalarga qarang).

Oddiyroq va aniq qilib aytganda, kichik instruktor - III razryad (I-kategoriyadan o'tgan), instruktor - II-I razryad (II- III kategoriyalardan o'tgan) va katta instruktor turizm bo'yicha sport ustasiga nomzod yoki sport ustasi (IY-Y kategoriyadan o'tgan) unvoniga ega bo'lgan maxsus kishilar bo'lishi lozim.

Piyoda yurish sayohatlari bo'yicha kichik instruktorlar tayyorlashning namunaviy rejasi.

№	Mavzular nomi	Soatlar		
		Ma'ruza	Amaliy mashg'ulotlar	
			Binoda	Ochiq joyda
1.	O'zbekistonda turizm va uning ahamiyati	2	-	-
2.	Turizm to'garaklarini tashkil etish va uning ish faoliyatlari	2	-	-
3.	Turizmda o'lkashunoslik faoliyatlar	2	2	2
4.	Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish	2	2	4
5.	Dam olish kuni va tunab kelish sayohatlarini tashkil qilish	2	2	12
6.	Topografik bilimlarni o'rganish	-	2	8
7.	Sayohatlarda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish	-	2	6
8.	Sayohatlarda jismoniy chiniqish	-	-	4
	JAMI:	10	10	36

ESLATMA:

1. O'quv yurtlari va ishlabchiqarish korxonalarining sharoiti va shug'ullanuvchilarning soni, qiziqimshiga qarab mavzularni qo'shish, soatlar miqdorini ko'paytirish mumkin.

2. Mashg'ulotlarni o'tkazishda fan o'qituvchilari va tibbiy xodimlarni jalb etish maqsadga muvofiqdir

Turizm seksiyalariga (to'garak) ega bo'lgan JMJK va sport klublar turizm bo'yicha ish rejasida quyidagilarni rejalashtirishi mumkin, ya'ni:

1. Tashkiliy ishlar:

- Seksiya (to'garak) tuzish va mashg'ulotlarni o'tkazish;
- Turizm bo'yicha sayohatlar yo'lini aniqlash (marshrutlar);
- Faollarni (tashkilotchi-aktiv) tayyorlash, tanlash;

- Faoliyatlarni hisobga olib boruvchi hujjatlarni (jurnal va h.k.) saqlash;

- sayohatchilar bilan yig'ilishlar o'tkazish.

2. Ommaviy sog'lomlashtiruvchi tadbirlar:

- Dam olish kunlari, ulug' sanalar va bayramlarga bag'ishlab sayr-tomoshalar (ekskursiya) tashkil qilish;

- Dam olish kunlari, ulug' sanalar va bayramlarga bag'ishlab sayr-tomoshalar (ekskursiya) tashkil qilish;

- Tatil paytlarida bir kunlik, tunab kelish va ko'p kunlik sayr-sayohatlar o'tkazish;

- "Alpomish va Barchinoy" maxsus testlari talabidagi sayr-sayohatlarga tayyorgarlik va o'tkazish.

3. Xo'jalik va moliyaviy ishlar:

- Sayohat jihozlarini saqlash va xarid qilish;

- Maktab (ishlab chiqarish) hovlisi yoki atroflarida turizm texnikasiga doir yo'llar (marshrut) va to'siqlar trassasini yaratish;

- Turizm burchagini (muzey) tashkil qilish;

- Tuman-shahar (viloyat va respublika) sport uyushmalarini hamda xayriya jamg'arma tashkilotlarining (bolalar xayriya jamg'armasi, "Ekosan" xalqaro jamg'arma tashkiloti, mahalla va h.k.) sahovat va moddiy-moliyaviy yordamlaridan foydalanish.

4. JMJK va sport klubida daromad keltiruvchi tijorat ishlarini tashkil qilish.

- "Sayohatchi; instruktor", razryad va boshqa turlari bo'yicha ramzlar (emblema), nishonlar (znachok) tayyorlash;

- ilg'or instruktor va faol sayohatchilarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish (nishon, guvohtonmalar berish).

Ta'kidlash lozimki, instruktor va katta instruktorlarni tayyorlovchi markaziy turizm seksiyalarining maxsus rejaları va o'quv dasturlari bo'ladi. Shular asosida jamoalardagi sayohatchilarni jalb qilish yo'li bilan ularni amalga oshiradi).

6.4. Turizm tashkilotlari va sport uyushmalarida instruktor-kadrlarni tayyorlash usullari

Turizm (sayr-ekskursiya va sayohat turlari) bo'yicha jamoatchi kadrlarni (instruktur va faollar) tayyorlash bilan bog'liq faoliyatlarni

o'rganish hamda ulardagi tartib-usullarni amalga oshirishda bo'lajak mutaxassislar quyidagi jarayonlarga itoat etishlari lozim, ya'ni:

1. Jismoniy madaniyat va sport sohasidagi o'quvchi yoshlar va talabalar turizm bo'yicha o'tkazilgan darslar, qo'shimcha mashg'ulotlar jarayonida ba'zi bir ma'lumotlar, talablar, ish uslublarini o'rganishda qiyinchilik, tushunmovchiliklarga duch kelishi mumkin. Ya'ni jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati, jismoniy madaniyat va sportni boshqarish kabi fanlarning mazmunidagi tashkilotchilik faoliyatlar, jamoatchi kadrlarni tayyorlashga doir yo'l-yo'riqlar keyingi bosqichlarda (III-IY) o'tilishi mumkin. Shu sababdan o'quvchi va talabalar doimo mustaqil izlanish va o'rganish jarayonlarini keyingi bosqichlardagi faoliyatlar bilan bog'lab olib borishlari lozim.

2. Bolalar tarbiya muassasalari, boshlang'ich ta'lim va umumta'lim jarayonlari bo'yicha (fanlar ham) tahsil oluvchi o'quvchi yoshlar va talabalar (pedagogika kollejlari, fakultetlar) turizmdagi barcha faoliyatlarni o'rganishlari, shuningdek jamoatchi kadrlar tayyorlash yo'lidagi ishlar bilan ham mustaqil ravishda o'rganishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

3. Xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari va maxsus ta'lim beruvchi oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarining (kasb-xunar kollejlari) o'quvchi yoshlari va talabalari turizm bo'yicha jamoatchi kadrlar, faollar va instruktorlar tayyorlash usullariga ko'proq e'tibor berishlari lozim. Chunki, mehnat jarayonlarida har bir jamoada sayrlar (ekskursiya) va turli sayohatlarni (dam olish, xordiq chiqarish, piyoda yurish, o'lka va tabiat bilan tanishish, sog'lomlashtirish, maxsus testlar talabini bajarish va h.k.) tashkil qilishda mutaxassislar, rahbar xodimlarning bevosita yordami, ko'rsatmalari zarur bo'ladi.

Yuqorida bayon etilganidek, xalqaro va mahalliy turizmni (ekskursiya) tashkil qilishda O'zbekturizm Milliy Kompaniyasi va Ekosan-tur xalqaro jamg'arma tashkilotlarining quyi (viloyat, shahar-tuman, boshlang'ich tashkilot-jamoa) organlari (tarmoqlar) tomonidan tashkiliy va boshqaruv faoliyatlar amalga oshiriladi.

Turizm bo'yicha fakultet va maxsus-kasbiy kollejlardagi o'quvchi yoshlar va talabalar davlat granti (ta'minoti) va shartnomalar (pullik) asosida ta'lim olib, ular shtatli lavozimlarda xizmat qiladi. Shunday bo'lsada, jamoalarda (o'quv va mehnat) ommaviy ravishda yashash joylari hamda tarixiy-madaniy shaharlarga sayr-tomoshalar (ekskursiya) tashkil qilinishi hozirgi kunning da'vati va an'anaga

aylanayotgan tashkiliy-boshqaruv tadbiridir. Ularni uyushtirish va o'tkazishda jamoatchi faollar (aktiv) va tashkilotchi-instruktorlarsiz amalga oshirish ancha murakkab hisoblanadi. Shu sababdan yuqoridagi turizm tashkilotlari va jamg'arma uyushmalari o'zlarining kafolatli-tegishli tashkilotlari, jamoalarida faollar, jamoatchi kadrlar, instruktorlar tayyorlashlari lozimdir. Buning uchun esa eng avvalo har bir o'quv muassalari, ishlab chiqarish mehnat jamoalari, madaniyat, ijodiyot va boshqa sohalardagi muassasalar tarkibida turizm (sayr-sayohat) bo'yicha boshlang'ich jamoa (to'garak, kurs, seminar va h.k.) tashkil etishlari lozim. Bu bilan Respublikada jismoniy tarbiya, sport va turizmga doir amaldagi qoidalar, qarorlarni hayotga singdirish, shu asosda mehnatkash omma va o'quvchi-talaba yoshlarning ma'naviy-jismoniy barkamolligini tarbiyalashda xizmat qiladi.

Yuqorida qayd etilganidek, O'zbekturizm Milliy Kompaniyasi, Xalqaro Ekosan-tur tashkiloti, o'rmon xo'jaligi va qo'riqxonalar tashkilotlarining viloyatlar, shahar-tumanlar, hatto deyarli barcha o'quv muassalari, ishlabchiqarish mehnat jamoalarida ularning quyi tarmoqlari, boshqaruv tizimlari mavjud. Ularda xizmat qiluvchi mutaxassis xodimlar qamrovi keng va ko'p qirrali ish jarayonlarida barcha faoliyatlarni tashkil qilishda amaliy jihatdan to'la kuch-imkoniyatlarga ega emas, ya'ni shtatlarning kamligi, o'zini-o'zi moliyaviy ta'minlash tamoyillar bularga barcha shart-sharoitlar yaratishga lojizlik qilishi mumkin. Shu sababdan barcha tarmoqlarda (shahar-tuman, viloyat) turizm turlari bo'yicha jamoatchi kadrlar tayyorlash ishlarini yo'lga qo'yishga to'g'ri keladi. Bunda Respublika kasaba uyushmalari Kengashi va uning tarkibidagi jismoniy madaniyat va sport jamiyatining Nizomi, ishlab chiqilgan qaror va uslubiy ko'rsatmalarga tayanishlari zarurdir. Shu asosda sharoitlar, imkoniyatlar darajasida har yili 1-2 marotaba maxsus kurs, seminar mashg'ulotlarini tashkil etib, ularga sportchilar, sayohatchi-faollarni jalb etish yo'li bilan turizm instruktorlarini tayyorlashni amalga oshirish kerak bo'ladi.

Respublikadagi "Yoshlik", "Talaba", kasaba uyushmalarining jismoniy madaniyat va sport tashkiloti, "Dinamo", "Vatanparvar", MHSX (Markaziy harbiy sport klubi), sport uyushmalari va jamiyatlarining ham viloyat, shahar-tuman va boshlang'ich jamoa termalari mavjud. Ularning ish faoliyatida sport turlari bo'yicha turli

musobaqalar, ommaviy sog'lomlashtirish tadbirlari asosiy o'rinda turadi.

Ommaviy sog'lomlashtirish jismoniy madaniyat va sport tadbirlarining tarkibiy qismi turizm (sayr-sayohat) hisoblanadi.

O'tgan boblar va bo'limlarda bayon etilgan sayohat ishlarini tashkil qilish, boshqarishda mazkur sport uyushmalarining u yoki bu darajada xissalari borligi e'tirof etildi. Shu asnoda barcha xududlar va boshlang'ich jismoniy madaniyat jamoalarida (o'quv muassasalari, mehnat jamoalari) turizm ishlarini qayta qurish, boshqarish, ayniqsa turli sayr-sayohatlarni o'tkazish uchun turizm bo'yicha jamoatchi kadrlar (instruktorlar, hakamlar) tayyorlashda o'z ish mazmunlarini boyitishlariga to'g'ri keladi. Bu asosan "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida" (2000 y.), "Turizm to'g'risida" (1999 y.), "Ta'lim to'g'risida"gi (1997 y.) qonunlar va shu sohalarga doir hukumat qarorlarini amalga oshirish faoliyatlarni taqozo etadi.

Turizm bo'yicha instruktorlar tayyorlash ishlarini asosan Respublika kasaba uyushmalari Kengashi tomonidan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan (1987 y.) maxsus Nizomlar, ko'rsatmalar (instruksiya) va maxsus dasturlar asosida tashkil qilish maqsadga muvofiq.

O'zbekistonda kadrlar tayyorlashda Respublika madaniyat va sport ishlari vazirligining (sobiq madaniyat ishlari vazirligi va Respublika davlat sport qo'mitasi) o'ziga xos xususiyatlari mavjud, ya'ni:

1. Jismoniy tarbiya va sport ixtisosligi bo'yicha mutaxassis kadrlar tayyorlash;

2. Madaniyat va san'at sohasida ixtisosli kadrlar tayyorlash, ikki sohaning ham oliy ta'lim muassasalari, kasb-xunar kollejlari mavjud. Ularda jismoniy tarbiya va sport, shuningdek turizm fan sifatida o'qitiladi. Turli sayohatlar tashkil etiladi. Muhimi shundaki, ularga sport turlari bo'yicha federatsiyalar (sport yo'nalishi), badiiy akademiya, teatr jamiyati uyushmasi (madaniyat yo'nalishi) va boshqa jamoatchi tashkilotlar amaliy jihatdan yordam berib boradi. Ya'ni kadrlar tayyorlash, mutaxassislarning malakasini oshirish, ijodiy ko'maklashish kabilar.

Shu o'rinda aytish lozimki, turizm sport turlari bo'yicha mavjud bo'lgan Respublika federatsiyasini qayta tiklash, bunda ommaviy sayr-sayohatlarni rivojlantirishga yo'llar ochib berish lozimdir, ya'ni viloyat, shahar-tuman miqyosida turizm federatsiyalarining tuzilishi

va ularning amaliy faoliyatlari instruktor-tashkilotchilarni tayyorlash, turizm musobaqalari (sletlar) va boshqa ommaviy-madaniy tadbirlarni uyushtirishda bevosita yordami bo'ladi.

Xullas, turizm bo'yicha jamoatchi instruktor kadrlar tayyorlash ishlari hozirgi davr talablaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, turizm bo'yicha instruktor kadrlar tayyorlashda mustaqil g'oyalarni singdirish, ma'naviy-ma'rifiy madaniyat tarbiyasini ustun qo'yish, aholining sihat-salomatligini yaxshilash va o'quvchi yoshlarning jismoniy barkamolligini o'stirish yo'llari asos qilib olinishi lozim.

Instruktorlarning mavqesini oshirish, o'z ishlarida mas'uliyatlarini chuqur sezish va turizmga ommaviy ravishda hissa qo'shish maqsadida ularga maxsus guvohnomalar (sertifikat) va ko'krakka taqiladigan nishonlarni (znachok) tayyorlash, hamda ularga taqdim etish eng muhim tarbiyaviy jarayondir.

Umumiy xulosa shundaki, mamlakatda turizm harakatini tashkil qilish va boshqarish davlat hamda jamoatchilik tizimlari tashkil etilib, ular aholining turizm bilan faol shug'ullanishlariga imkoniyatlar yaratmoqda.

O'quv-tarbiya muassasalari, ishlab chiqarish korxonalari va turli ixtisoslikdagi boshlang'ich jamoalarda xalqaro va mahalliy turizmning ijtimoiy-madaniy va tarbiyaviy xususiyatlariga e'tibor kuchaytirilmoqda.

O'zbekturizm Milliy Kompaniyasi, Ekosan-tur xalqaro jamiyati, o'rmon xo'jaligi va qo'riqxonalar idora-tashkilotlarining amaliy faoliyatlari ishlab chiqarish-o'zini-o'zi moliyaviy ta'minlash tamoyillari asosida rivoj topmoqda.

O'quv muassasalari, mehnat jamoalari va mahallalarda sayr-sayohat tadbirlarini uyushtirish va boshqarishda jamoatchi kadrlar-instruktorlar katta faoliyat ko'rsatmoqda.

Tuman, shahar miqyosida turizm bo'yicha instruktor-tashkilotchi faollarni tayyorlash bilan boshlang'ich jamoalar faoliyatiga ko'maklashish izga tushmoqda.

Ommaviy axborot vositalari, teleradiolarda o'lkashunoslik mavzusidagi maqolalar, lavhalar, videotasvirlar ko'pchilikning diqqatiga sazovor bo'lmoqda. Bular esa sayr-sayohatlar bilan shug'ullanishga bo'lgan qiziqish, havas, orzu-umidlarni oshirib, tobora kengaytirmoqda.

Bunday ijtimoiy-tarbiyaviy va madaniy tadbirlar turizmni ommalashtirish, shu sohada instruktorlar tayyorlashni taqozo etmoqda. Bu faoliyatlarni yuzaga keltirish va yanada yaxshilash uchun turizm bo'yicha federatsiyalarni tashkil qilish lozim bo'ladi.

6.5. Sayohatlarda ilmiy izlanish ishlarini amalga oshirish yo'llari

Sayrlar (shaharlarga tomosha-ekskursiya) va sayohatlarda (asosan piyoda yurishda) ilmiy izlanish va hatto tadqiqot ishlari umumtalablar, usullar (kuzatish, suhbat, tekshirish, sinash va h.k.) asosida olib boriladi. Bunda harbiy kasb-ixtisoslikka qaratiladi. Ular to'g'risida asosiy ma'lumotlar, tushunchalar va talablarni quyidagicha ifodalash mumkin:

- Jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat va sport sohasidagi o'quvchi va talaba yoshlarning ilmiy izlanish ishlari;

- Turizmning jismoniy tarbiyadagi amaliy mohiyati haqida referatlar uchun ma'lumotlar to'plash;

- Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati, pedagogika, psixologiya, biomexanika va boshqa fanlar bo'yicha turizmning ijtimoiy-tarbiyaviy hamda amaliy faoliyatlarni rivojlantirishga ijobiy ta'siri haqida referatlar, ilmiy ma'ruzalar va kurs (bosqich) hamda bitiruv (diplom) ishlari uchun zarur materiallarni yig'ish;

- O'qituvchilar, magistrlar, aspirantlar tomonidan berilgan mavzular hamda vazifalar asosida materiallar to'plash.

Bunda yurish, tog'lar oshish, dam olish va turizm texnikasi bo'yicha musobaqalar o'tkazish jarayonlarida qon tomiri urishi, nafas olish chuqurligi, toliqish va uni tiklashga doir o'lchov, sinov-tajribalari ma'qul bo'ladi.

Ta'lim-tarbiya(o'qituvchi va tarbiyachi) sohasidagi talabalarning sayohatlardagi ilmiy izlanish ishlari:

- Tabiat manzaralari (o'simlik, hayvonat dunyosi va er tuzilishi,ob-havo sharoiti va h.k.) va undagi sun'iy o'zgarishlar haqida ma'lumotlar to'plash;

- Turli gullar va o'simliklardan nusxalarni tanlab, ularning nomlarini aniqlash, gerbariyalar yasash;

- hayvonat olami va parrandalarning nomlarini bilish (kuzatish);

- sayohatlarning ma'naviy (ruhiy) va jismoniy ta'sirlarini o'rganish;

- o'qituvchilar, ilmiy rahbar yoki maslahatchilarning topshiriqlarini bajarish;
- berilgan vazifalar asosida yozma hisobot, bayonnoma, referat va ma'ruzalar tayyorlash.

Qishloq va suv xo'jaligi, qurilish, muxandislik va boshqa sohalardagi talabalar:

- o'zlari qiziqqan va o'qituvchilar tomonidan berilgan topshiriqlar asosida materiallar yig'ish;
- ob-havoning o'zgarishi, ayniqsa bulutlar qatlamlarining paydo bo'lishi, yog'ingarchilik sabablari va bunda hayvonlar, parrandalarning harakatlarini kuzatish, o'rganish;
- tog' manzaralari, joylarning tuzilishi (jarlik, tepalik, tuproq-qumlar va toshlarning ranglari va h.k.) va ularga oid hodisalarni o'rganish.

Ta'kidlash lozimki, har bir sohadagi talabalar sayohatlargacha bo'lgan vaqt va oraliqlarda sayohatda olib boriladigan ilmiy izlanish ishlari bo'yicha ma'lum darajada tushunchalar, bilimlarga ega bo'lishi kerak. Bunda o'z ixtisosligi (kasbi) bo'yicha mutasaddi o'qituvchi-ilmiy rahbarlardan etarli darajada maslahatlar (konsultatsiya) olishi, mustaqil ravishda mutaxassislikka doir maxsus (ilmiy) manbalarni o'qib-o'rganishlariga to'g'ri keladi.

Kuzatishlar, tajribalarni o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalik va o'quvchilik davrlarda qiziqqan sohalar, ilmiy ish olib borish faoliyatlarining shakllanishi natijasida ko'pchilik talabalar ilmiy tadqiqot ishlarida faol ishtirok etgan. Keyingi faoliyatlarida esa usha muammo va mavzularda ilmiy dissertatsiyalar yoqlagan, o'quv-uslubiy qo'llanmalar va monografiyalarni ishlab chiqqan. Bunday jarayonlar ko'pincha tarix, geografiya, biologiya, tibbiyot va jismoniy madaniyat hamda sport sohasida tez-tez uchrab turadi.

Xulosa shundan iboratki, o'lkani o'rganish, kuzatish va ilmiy izlanish ishlari bir-biri bilan uzviy bog'langan holda sayohatchilarning o'quv, sog'lomlashtirish faoliyatlariga ham tobora singib bormoqda. Bu yo'lda sayohat tashkilotchilarining fanlar bo'yicha o'qituvchilar, ilmiy xodimlar bilan o'zaro aloqalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu asosda har ikkala tomon ham talabalar-sayohat qatnashchilarini ilmiy izlanish va tadqiqot ishlariga jalb etish, ularning amaliy

faoliyatlarini davom ettirishda hozirgi zamon innovatsiya va pedagogik texnologiyalaridan maqsadli foydalanishlari lozim.

6.6. Turizmda axborot texnologiyalarining qo'llanilishi

"Axborot texnologiyasi" tushunchasining o'zi informatikani oyokka turishi jarayonida XX aerning oxirgi o'n yilligida paydo bo'ldi. Axborot texnologiyalarining asosiy xususiyati shundaki, ulirda axborot xam mexnatning predmeti, xam uning maxsulotidir. Xisoblash texnikasi va aloqa vositalari mehnat qurollaridir. Ayni paytda axborot boshqa moddiy resurslar singari haqiqatan xam ishlab chiqarish resursi, deb hisoblanmokda. Axborot va uning yuqori darajasi (bosqichi) bo'lgan bilimni ishlab chiqarish, mavjud (tenologiyalarni modifikatsiyalash va yangilarini yaratishga hal qiluvchi ta'sir o'tkazmokda. Bundan bor-yo'g'i o'n yil ilgari axborot texnologiyalari va turizm bir-biri bilan chiqisha olmaydigan sheriklardek tuyular edi. Hozir esa ana shu ikki tushuncha bir-biri bilan shunchalik tutashib ketdiki, xatto turizmning yangi turi "Alternativ turizm" yoki "Elektron turizm" paydo buldi.

Ma'lumki, turizm xizmatlarni sotishdir. Birinchidan, ishlab chiqaruvchi va iste'molchi nuqtai nazaridan bu - kompleks va turli-tuman xizmatdir. Ikinchidan, bu ko'zga ko'rinmas, o'zgaruvchan va integratsiya xizmatidir. Uchinchidan axborot to'lib toshgan xizmatdir. Turizmning xuddi ana shu tasniflari uni axborot texnologiyalarini qullash uchun ayni muddao tarmoqqa aylantiradi. Turizm tarmog'ining tuzilishi barcha boshqa iktisodiy faoliyat sohasining tuzilishiga juda o'xshahdir. Turizm xizmatini ishlab chiqaruvchilar muayyan bir boshqariluvchi tuzilma ichida harakat qiladilar. Bu tuzilma xukumat va tijorat tashkilotlaridan, savdo uyushmalari (masalan, mehmonxona, havo transporti, turizm agentlari va shu kabilardan iborat. Turizm xizmatlarini ishlab chiqaruvchilar etkazib beruvchilarning muayyan toifalariga bo'linadilar (aviokompaniyalar, mehmonxonalar, avtomobillarni ijaraga beruvchilar, turizm destinatsiyasi xizmati), ulgurji firmalar (turoperatorlar) va chakana firmalar (turagentlar). Iste'molchilar (sayyoxlar) turistik tizimining so'ngi pog'onasidir.

Axborot texnologiyalarini turizm industriyasiga joriy etish bir necha bosqichdan iborat bulgan edi. Birinchi boskich bo'lib "Ma'lumotlar bazasini yaratish" hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi

axborotga asoslangan jarayonlarni avtomatlashtirish vositasida korxonalarining operativ faoliyati samaradorligini oshirish bo'ldi. Bu davr 1960 yillarda boshlandi va unga xos bo'lgan xususiyat mini-kompyuterlardan foydalanish edi. Ikkinchi bosqich - "Boshqaruvning axborot tizimlari"dir. Bu bosqichda shunday axborot texnologiyalari ishlab chiqildiki, bular axborot uzatishni bevosita tashkil etishga quyilayotgan talablarni takomillashtirish orqali boshqaruvning samaradorligini oshirishga yordam berdi. Bular 70 yillarda joriy ztildi va axborot resurslari bilan bog'lik, bo'lgan korxonalarini boshqarishning o'ziga xos tarmoq, uslublaridan foydalanildi. Bu davrda, axborot texnologiyalari, qoida tariqasida, ichki marketing extiyojlari uchun va ma'muriy ishlar uchun foydalanildi.

80 yillarning boshlarida "strategik axborot tichimi" boshlandi. Uning maqsadi turizm biznesining tabiatini o'zgartirib yoki uning xulkini o'zgartirib, firmaning raqobatbardoshligini oshirish edi. Raqobatbardoshlikni oshirishni hisobga olib turli tuman integratsiya tarmoqlari joriy etildi. Bular bevosita faoliyatni takomillashtirishga, funksional va amaliy yunalishlarda faoliyatgni muvofiqlashtirib turishga, shuningdek tashqi tashkilotlar bilan aloqalarni yo'lga qo'yishga xizmat kildi. Va nihoya 90-yillarning boshida turtinchi - "Tarmoqlar bosqichi" kirib ksldi. Anashu bosqichda barcha darajalardagi tarmoqlar - korxonalar, mingtaqalar global tarmoqlar tutashtirildi. Ushbu bosqichning asosiy hususiyatlari axborot texnologiyalarining imkoniyati ko'paygani, uskuna hajmi kamaygani, uni sotib olishga chiqimlarning kamaygani, ayni paytda ishonchlikning ortganligi, er yuzining turli mingtaqalarida joylashgan terminallarning o'zaro aloqasi yaxshilanganligidadir. Bu omillarning barchasi axborot texnologiyalari hamma turizm tashkilotlarining faoliyatida muhim o'rin tutishiga olib keldi. Buning natijasida 90 yillarning o'rtalarida katta-kichikligi, taklif etayotgan mahsuloti va geografiyasiga qaramay, barcha korxonalar biznesni qayta tashkil etishdek jiddiy jarayonni bohndan kechirdilar. Shuni ta'kidlash o'rinliki, axborot texnologiyalari odim o'rtasidagi hamkorlikda, shuningdek ommaviy axborotni tayyorlash va tarqatishda o'ta muhim rol uynaydi. Bu vositalar jamiyatmada madaniyatiga tezsingib ketadi, chunki ular katta qulayliklar yaratish bilan bir qatorda, qo'pgini ishlab chiqarish, ijtimoiy va maishiy muammolarni xal qiladi. Bu muammolarning paydo bulishi sababchisi jahon hamjamiyatidagi globallashuv va integratsiya

jarayonlari, ichki va xalqaro iktisodiy va madaniy aloqalarning kengayishi, aholi migratsiyasi (ko'chib yurish) hamda uning er yuzida shiddat bilan harakatlanishidir. Endilikda an'anaviy bo'lib qolgan aloqa vositalari (telefon, telegraf, radio, televidenie) bilan bir qatorda elektron telekommunikatsiya tizimlari, elektron pochta, faksimil usulda uzatish va aloqaning boshqa turlari keng qo'llanilmokda.

Hozirgi kunda jaxon kompyuter tarmog'i shu qadar tez rivojlanmokdaki, har yili udan foydalanuvchilar soni va axbirot resursdari hajmi amalda ikki baravar ko'paymokda. Ravshanki, ana shu rivojlanishdan turizm biznesi ham chetda qolayotgani yo'q. Faqat 1996 yilda internetda minglab mustaqil turagentliklar, mehmonhonalalar, aviokompaniyalar bulimlari, necha o'nlab bronlovchi trizm xizmatlari tizimlari paaydo bo'ldi. Ekspertlarning fikricha, 2010 yilda internet yordamida 200 milliard dollarlik turlar va turdoshlik hizmaatlar sotilishi kutilmoqda. Shuning uchun ham turistik agentliklar o'z ishlarida internetnidan foydalangani ma'qul. Hozirgi davrda internetni biznes sohasidagi raqobatchi deb xam bulmaydi, chunki jahon miqyosida beqiyos axborot xizmatlari ko'rsaatilmokda va an'anavviy xizmat turi qatoriga turizm xizmatlarini sotishning chngi elektron kanalini qushmoqda.

1. Farg'ona vodiysidagi sayohatbob joylarni bilasizmi?
2. Toshkent viloyatining qaysi joylarida xalqaro turizm uchun manzillar bor?
3. Toshkent viloyatining qaysi tog'larida sayohat maskanlari va sog'lomlashtirish oromgohlari mavjud?
4. Chotqol, Turkiston, Zarafshon, Nurota tizma tog'lari qaysi viloyatlarning xududlarida joylashgan?
5. Toshkent-Termiz shoh magistral yo'lida qanday oromgohlar, dam olish joylari, sayohatlar uchun qulay joylar bor?
6. 6. Sirdaryo, Zarafshon, Amudaryo sohillarida sayr-sayohatlarni qaerlarga uyushtirish mumkin?
7. Samarqand, Qashqadaryo, surondaryo viloyatlarining Respublikaga mashhur qanday sayohat manzillari bor?
8. Buxoro, Xorazm, Qoraqalmog'iston xududlarida qanday sayr manzillari bor, ular qadimgi tarix bilan aloqadorligi nimada?
9. O'zbekistonda qaysi sanalarga bag'ishlab bayramlar, katta tantanalar o'tkaziladi?

10. Ulug' sanalarga bag'ishlab qanday sayr-sayohatlar tashkil qilish mumkin va ular kim tomonidan uyushtirilishi lozim?

6.7. Sayr-tomosha (ekskursiya) manzillari

Toshkent shahri 2200 yoshda. Uning Ko'kaldosh, Xastumon madrasalari va boshqa qadimgi madaniy yodgorliklari mavjud. Islom Universitetining qurilish-me'mor xoshiyalari va bino majmuasi (kompleks) mahalliy (O'zbekiston bo'yicha) va xorijiy mamlakatlarning sayyohlari, rasmiy rahbarlari, madaniyat, san'at, din, tijorat va boshqa sohalardagi kishilari, mutaxassislari va o'quvchitalaba yoshlari uchun eng qiziqarli manzillardan hisoblanadi.

Yaqin o'tmish va mustaqillik yillari davrida qurilgan sayr-tomoshabop manzillar juda ko'p. Ular orasida san'at saroylari, milliy akademik drama va opera teatrlar, tarix, san'at, tabiat, sog'liqni saqlash, sport (Olimpiya ?? shahrida) muzeylari, osmono'par yangi qurilish binolari, ular atrosidagi maydon-xiyobonlar, ayniqsa mustaqillik maydoni, Alisher Navoiy nomidagi istirohat bog'i, uning yaqinidagi davlat idoralari har qanday kishini ham o'ziga rom etadi.

Samarqand shahri 2700 yoshda. Samarqand Osiyo qit'asi va jahondagi ko'pgina tarixiy shaharlar qatorida dunyoga mashhurdir. Buyuk shoirlar tavsif etganidek "Samarqand sayqali ro'yi zamin ast", ya'ni er yuziga dong'i ketgan eng qadimgi go'zal (sayqal) shahar hisoblanadi.

Sherdor, Tillaqori va Ulug'bek madrasasini tashkil etgan Registon maydoni diqqatga sazovor. Bu joyda Respublika va Xalqaro madaniy anjumanlar, maqom festivallari doimiy ravishda o'tkazib kelinadi. Ularning qurilish tarixiy davri, rango-rang bo'yoqlari va xoshiyalari sayohatchilar uchun qimmatli dalillardir.

41 ta zinapoyadan izma-iz ko'tarilib, Shohizinda ansamblini tomosha qiluvchilar, uning mazmun va tarixini o'rganuvchilar hech qachon tugamaydi.

Buyuk Sohibqiron Amir Temur maqbarasi - binosi ham qurilish, sayqallash, hoshiyalash jarayonlari, ayniqsa bu erda saqlanayotgan Amir Temur, uning farzandlari, nevaralari, yaqin kishilarining jasadlarini qoplab turgan turli rangdagi marmar toshlar tomoshabinning fikr doiralarini ishga soladi, hayratda qoldiradi.

Bibixonim, Xo'ja Axror vali madrasalari va boshqa ko'pgina tarixiy yodgorliklar ham sayohatchilar uchun e'tiborga loyiqdir. Qadimgi Samarqand joylashgan va hozirgi davrda qazilma-arxitektura ishlari davom etayotgan Afrosiyob tepalik-jarliklari sayohatchilarni bee'tibor qoldirmaydi.

Buxoro, Xiva, Urganch shaharlari ham 2500 yillik tarixga ega. Ulardagi qadimgi yodgorliklar, madaniy obidalar, yangi qurilish binolari ham xalqaro sayr-sayohatchilar uchun muhim maskanlardir.

Shahrisabz Amir Temur tug'ilib o'sgan tarixiy shahar. U erdagi Amir Temurning "Oq saroyi" va boshqa tarixiy yodgorliklari bilan Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva, Urganch shaharlari kabi qalqaro YuNESKO tashkilotining rasmiy manzillaridan o'rin olgan.

Qo'qon, Andijon (Bobur bog'i), Namangan (Mashrab yashagan joylar), Farg'ona kabi qadimgi hamda zamonaviy shaharlarda ham sayr-sayohatlarga arzugilik joylar bor.

Nukus, Qo'ng'iro't kabi shaharlarning ham qadimgi tarixi o'rganilib, ularning yoshi ham 2000 yildan ortiq ekanligi aniqlanmoqda. Ayniqsa qadimgi zardushtiylar (3000 ming yil avval, To'maris (tahminan eradan avvalgi Y-III asrlar), Jaloliddin Manguberdi (Chingizxonga qarshi chiqish davri) kabi tarixiy shaxslar, davrlar, "Qirq qiz" dostonida ta'rif etilgan el-yurtlar Xorazm viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasi xududlariga to'g'ri keladi.

Bu o'lkalarga "Ekosan"-tur Xalqaro jamg'armasi, "Kamolot" yoshlar jamg'armasi va boshqa davlat, nodavlat tashkilotlar, idoralar tomonidan o'tkazilayotgan sayr-sayohatlar, aholiga ijtimoiy-madaniy xizmat ko'rsatish tadbirlari muhim ahamiyatga egadir.

Mamlakatimizning turli xududlarida yashab, o'qib, mehnat qilayotgan kishilar, o'quvchi yoshlar va talabalar O'zbekistonning tarixiy yodgorliklari, madaniy maskan va manzillariga sayohat qilishlari zarur. Bu bilan o'lkamizning tabiiy manzaralari, go'zal shaharlari, insonlari va turmush sharoitlari bilan tanishishlari lozim.

6.8. Sog'lomlashtirish sayohat maskanlari

O'zbekistonning geografik jihatdan joylashishi va xududlarning tuzilishi sayr-sayohatlarni o'tkazishga qulaydir. Ularning tog' va cho'l (yangi o'zlashtirilgan) xududlari, sug'oriladigan va lalmikor (suvsiz)

qir-adir hamda tekis joylarida insonlar turli-tuman mehnat, tirikchilik yumushlari bilan band.

Barcha viloyatlardagi markaziy va katta-kichik sanoat shaharlari, tuman markazlari, qo'rg'on va qishloqlari (ovullar ham) kun sayin kengayib, madaniylashib bormoqda. Ayniqsa, barcha turdagi va toifadagi o'quv yurtlarining o'quvchi yoshlari hamda talabalari, shuningdek mehnatkash xalqi, ziyoli va ijodkor xodimlari bo'sh vaqtlarida (tatil paytlar) tabiatning xushmanzarali joylarida dam olish, xordiq chiqarish, sayr-sayohatlarda jismonan chiniqishga qiziqadi. Ularning ba'zilari esa o'z istak va orzulariga erishadi. Shu sababdan Respublikadagi sog'lomlashtirish sayohatlarini namunali o'tkazishda xizmat qilayotgan ba'zi bir oromgohlar va moskanlar haqida qisqa ma'lumotlar berildi.

Farg'ona vodiysi. Yuqorida ta'kidlanganidek, Farg'ona vodiysini to'rt tomonlama o'rab olgan Chotqol tizma tog'lari, Hisor-Pomir tog'larining etaklarida o'quvchi yoshlarning yozgi dam olish oromgohlari, talabalarining sog'lomlashtirish-sport maskanlari va turli ishlab chiqarish korxonalari, davlat idoralari, nodavlat tashkilotlarning dam olish oromgohlari asosan bahor, yoz va kuzgi paytlarda muntazam faoliyat ko'rsatmoqda. Ularda asosan maxsus yo'llanma (putevka) va rasmiy ruhsatlarga ega bo'lgan kishilargina dam oladi.

Havaskor (o'z hoxishi bilan) va qiziqqan kishilar, ayniqsa kichik (5-10 kishi) va katta guruh (15-20 kishi) bo'lib dam oluvchilar uchun ham norasmiy, lekin qulay joylar, sharoitlar juda ko'p.

Norin, Sirdaryo, Shohimardon (Oq suv va Ko'k suv) va boshqa daryolarni birlashtiruvchi (hosil qiluvchi) ko'pdan-ko'p irmoqlar, ariqlar vodiy bo'ylab cho'zilib ketgan kanallarning sohillari va atroflari dam olish uchun qulaydir.

Yurtimiz mustaqilligi, aholiga madaniy xizmat qilish va boshqa ko'pgina sabablarga (tijorat, o'zini-o'zi moliyaviy ta'minlash, xayriya) ko'ra katta shoh ko'chalar, uzoq manzillarga eltuvchi yo'llarning yoqasida choyxona, oshxona, mehmonxona tashkil qilinmoqda. Yo'lovchilar, tomoshabinlar bunday joylarda dam olib, ularning tashkilotchilari, egalariga tahsinlar aytmoqda.

Toshkent viloyati. Maxsus va rasmiy (putevka, ruhsat) hamda havaskorlik (o'z hoxishi-istagi) yo'li bilan dam olish oromgohlariga eng boy xududlardan biri Toshkent viloyati hisoblanadi.

Xo'jakent (poezdning oxirgi bekati), Xumson, Chorvoq suv ombori atroflari, Chimyon, Beldarsoy, Oqtosh (Bo'stonliq tumani) sayohat va dam olish oromgohlarida yilning barcha fasllarida dam olish, chang'ida uchish (Chimgan, Berdarsoy), ot turizmi (Chimgan sayohat markazi) mavjuddir.

Yangiobod (Ohangaron), Kumushkon kabi sog'lomlashtirish sport oromgohlari va Pskent, Parkent, Olmaliq, Bekobod xududlaridagi tog'li joylarda dam olish va sog'lomlashtirish maskanlari kengaytirilmoqda.

Chirchiq, Bo'zsuv, Qorasuv sohillarida ommaviy dam olish, suvlarda cho'milib chiniqish uchun yaxshi sharoitlar yaratilgan.

Turkiston va Nurota tizma tog'lari (Jizzax viloyati) orasida "Zomin", "Baxmal", "Osmonsoy". "Forish" kabi sayohatbop joylarda ham yozgi dam olish oromgohlari, sanatoriylar joylashgan. Ularning atroflariga, (Nurota, Baxmal), ayniqsa "Temir darvozasi", "Jizzax kempingi", Sangzor daryosi sohillari katta magistral yo'lda joylashib, barcha yo'lovchilar, hatto xalqaro-xorijiy sayyohlarga ham xizmat qiluvchi maskanlar yaratilgan. Bunday manzarali joylarga barcha qiziqqan kishilar havaskorlik sayr-sayohatlarini ommaviy ravishda tashkil qilsa bo'ladi. Aydor ko'l, Chordara suvomborlari esa sayohat uchun eng yaxshi manzillardir.

Zarafshon daryosi atroflari (Urgut tumani) va sohillarida (Jomboy, Chelak, Ishtixon, Narpay tumanlari), shuningdek Samarqandning shimolida (Qo'shrabot tumani), janubiy-g'arbida (Omonqo'ton, Ohalik, Oqtosh, Jom, Zirabuloq, Kattaqo'rg'on suv ombori, Narpay kanali va h.k.) yozgi dam olish oromgohlari, talabalarning sog'lomlashtirish sport maskanlari joylashgan. Dam olish va bayram kunlari, barcha fasllardagi tatil (kanikul, otpusk) joylarida o'quvchi yoshlar hamda mehnatkashlar o'zlari xohlagan sayr-sayohatlarini uyushtirishlariga sharoitlar yaratilgan.

Qashqadaryoning Shahrisabz tog'li xududlari, uning sharqiy tomonidagi Amir Temur g'ori va ularning atroflariga (Varganza, Qamashi, Chiroqchi va h.k.) ko'p kunlik sayohatlarni uyushtirish maqsadga muvofiqdir.

Surxondaryoning Sariosiyo, Denov tumanlari hamda Bobotog'ning xushmanzarali joylari, Termiz atroflaridagi qo'riqxonalar sayr-sayohatga monand joylardir.

O'lkani o'rganish va tabiat bilan tanishish maqsadida Sirdaryo, Zarafshon va Amudaryo atroflaridagi shaharlar, tarixiy yodgorliklar, cho'l va sahrolar (Nurota, Zarafshon, Uchquduq xududlari), ulardagi ovullarga sayr-sayohatlar ham uyushtirsa bo'ladi.

6.9. Ulug' sanalarga atab sayr-sayohatlar uyushtirish

O'zbekiston mustaqilligi tufayli mamlakat aholisi, hatto xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan turli xil ommaviy-madaniy tadbirlarni o'tkazish uchun sabablar ko'p. Ularning ijtimoiy-tarbiyaviy mohiyatlari, tarixiy jarayonlarini o'rganish, sayr-tomoshalar orqali sog'lomlashtirish ishlarini olib borish amalga oshirilmoqda. Ularning eng muhimlaridan namunalar keltirish mumkin:

31 avgust-1 sentyabr(1991 y.): Barcha sohalardagi yutuqlar kabi turizmdagi tajribalar, e'tiborli tadbirlar haqida suhbat, diqqatga sazovor joylarga (qurilishlar, xotira maydoni, chiroyli xiyobonlar, istirohat bog'lari, sport inshootlari va h.k.) sayr-tomoshalar o'tkazish;

7 sentyabr- Xalqaro turizm kuniga bag'ishlangan tadbir-ko'rgazmada guruh bo'lib ishtirok etish;

1 oktyabr- o'qituvchilar va murabbiylar kuni. Mehnat faxriysi, qahramon, ilg'or pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchilarning oldiga (uyiga) guruh bo'lib borish, ziyorat qilish, sovg'alar in'om etish.

1(3) noyabr - Xalqaro nogironlar kuni. Bolalar muruvvat uylari, qariyalar uylari, shifoxonalarga guruh tarzida borish, ularni ziyorat qilish, suhbatlashish, dalda (nasihat) berish, moddiy yordam ko'rsatish;

31 dekabr - 1 yanvar -Yangi yil bayrami. O'quvchi yoshlar, talabalar va yosh ishchi-xizmatchilar guruh bo'lib ko'cha-xiyobonlarda sayr qilish, chana va chang'alarda uchish. Qishloq va tog'li joylarda guruhlarga bo'linib tepa-qirlarga kim tez chiqish bo'yicha bahsmusobaqalar tashkil qilish;

2-10 yanvar- qishki tatil kunlari. Aholi istiqomat joylari (ochiq maydonlar), o'yin maydonlari (stadion) va dala sharoitida (qishloqlar) piyoda poygalar, ot-ulovlarda poygalar, turli o'yinlarni tashkil qilish. Yaqin atroflardagi tepa-qirlarga chiqish, chana, chang'i, lagan, tekis buyumlarda (taxta, teri, sallafon va h.k.) pastga qarab toyish, uchish, yugurishlarni tashkil qilish.

Ulug' bobokolonlarimiz Alisher Navoiy (9 fevral), zahiriddin Muhammad Bobur (13 fevral), Amir Temur (9 aprel) tavallud topgan kunlariga bag'ishlab ommaviy sayrlar tashkil qilish, ularning haykallari poyiga guldastalar qo'yish, ularning g'azallarini qo'shiq qilib kuylash;

Navro'z bayrami (21 mart) maktab o'quvchilarining bahorgi tatili (23-31 mart) bilan tutashib, Katta sayr, sayil va sayohvatlarni guruh yoki ommaviy (bir necha sinflar) ravishda uyushtirishga qulaydir. Ayniqsa, bahorning kelishi, daraxtlarning gullashi, maysa-o'ylarning "gilam to'shashi", rango-rang gullarning ochilishi o'quvchilar va katta yoshdagi kishilarning ham zavqini oshiradi. Dala,qiro, shahar atroflarida kun bo'yi yurib sayr-tomosha qilish, ularning jismoniy rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Aprel oyida ham ulug' sanalar ko'p. Ularga bag'ishlab, milliy madaniyatimiz ko'rki bo'lgan tarixiy yodgorliklarga sayr qilish lozim. Jismoniy barkamollikni tarbiyalash maqsadida bahorning serquyosh nurlarida yurish, yugurish, sakrash, o'ynash, musobaqalashish lozim. Bunday tarbiyaviy jarayonlarda tabiat go'zalligi, Vatan boyligi, elimizning baxtli hayot, turmush ekchirishlarini ko'rish har bir kishida zavq, ishonch va mehnat qilish ishtiyoqini oshiradi.

9 may-Xotira va qadriyalarni qadrlash kuni. Bu kuni har bir xonadon, jamoa, tuman-shaharlarda ko'tarinkilik ruhda o'tadi. Bunday sharoitlarda o'quvchi yoshlar va talabalarning xotira maydonlari, qabristonlarga borib tozalash ishlarida jamoa bo'lib qatnashishlarini uyushtirish lozim.

Yoshi 90-100 dan oshgan kishilar, nafaqada bo'lgan o'qituvchilar, taniqli olimlar, san'at va madaniyat xodimlari, murabbiylarni ham borib ko'rish, suhbatlar o'tkazishni guruhlar bo'lib o'tkazish lozim.

Mayning oxiri va iyun oyida o'quvchi yoshlar va talabalarning (bitiruvchilar bundan mustasno) yozgi tatili boshlanadi. A'lochi va iqtidorli bolalar yozgi dam olish oromgohlariga ketadi. Ba'zi bolalar ota-onalar bilan turli dam olish joylari, manzillariga dam olishga boradi. Aksariyat ko'pchilik bolalar uyida yurishadi. Ota-onalar yumushida, mehnatida yordam qiluvchi o'g'il-qizlar ko'p bo'ladi. Lekin, bekor yurganlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Shu sababdan ota-onalar, mahalla-qishloq ahllari ularga ish topib berish, ulardan maqsadli foydalanishlari lozim. Bunda ishlab topgan pullari asosida bolalarning sayr-sayohatlarda ishtirok etishini ta'minlash lozim.

Muhimi va qulayi esa mahalla-qishloq joylarida kunduzi mehnat qilish va sayr-tomoshalar uyushtirishni tashkiliy ravishda olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa shundaki, sayr-sayohatlarni tashkil qilish va o'tkazish uchun respublikaning barcha joylarida qulaylik hamda shart-sharoitlar juda ko'p.

Jismoniy tarbiya va fan o'qituvchilari, shuningdek boshlang'ich sinf o'qituvchilari, bolalar tarbiya muassasalaridagi tarbiyachi-tashkilotchi odimlar sayr-sayohat joylari, ularning sharoitlari, imkoniyatlari bilan to'la va aniq tanish bo'lishlari lozim. Shuningdek, juda ko'p sohalar bo'yicha xotirlash, e'zozlash, ularni eslash, saqlash bo'yicha an'anaviy tadbirlar ko'p o'tkaziladi. Bular da kishilar, ayniqsa o'quvchi yoshlar va talabalarning oddiy tomoshabin bo'lib qolmasliklari kerak. Ya'ni xotirlash, qadrlash, amaliy yordam berish bilan amaliy ishtiroklarini ta'minlash zarur. Bunday jarayonlarda kichik guruh (5-10 kishi) va ko'pchilik (25-30 kishi) bo'lib sayr-sayohatlar shaklida ishtirok etishlari, o'zlarining madani, dam olish, sog'lomlashtirish tadbirlarini uyushtirishga ko'maklashishga to'g'ri keladi.

Qanday guruh, muhit va sharoitlar, tadbirlar bo'lmasin, ularga albatta yo'l boshchi tashkilotchi (o'qituvchi, instruktor va h.k.) rahbarlik qilishi shart. O'zboshimchalik, o'zibo'larchilik kabi bee'tiborlik ko'ngilsiz tasodiflarga olib kelishi mumkin.

Sayr jarayonida cho'milishni tashkil qilish uchun sayr rahbariga uslubiy ko'rsatma

1.	Sayr jarayonida va dam olish sog'lomlashtirish lagerida shug'ullanuvchilarni cho'milishi va ular ustidan nazorat olib borishi (rahbarni ruhsatisiz cho'milish mumkin emasligini guruhga tushuntirish)
2.	Agar maxsus cho'milish joyi bo'lmagan sharoitda guruh rahbari avvalo suvni cho'nqirligini, xavfsizligini, oqish tezligini tekshirib chiqishi zarur
3.	Cho'milish joida suvni oqish tezligi 0,5 soniyaG'metrdan - 1,5 m. soniyagacha bo'lishi kerak
4.	Suvni cho'nqirligini aniqlashda cho'milish joyini bitta joyi emas, balki 10-15 m masofani tekshirib ko'rish kerak. Suv harorati Q180

	gradusdan kam bo'lmasligi kerak
5	Cho'milish jarayonida sayr rahbarini bo'lishi shart
6	Cho'milish paytida to'palon qilish va qiyqirishga ruhsat berish kerak emas
7.	Balandlikdan suvga sakrash, kalla tashlab sho'ng'ish, qayiqdan sakrash qat'iyman etiladi
8	Ovqatlanishdan so'ng 1,5 soatdan so'ng cho'milishga ruhsat beriladi
9	Bir vaqtda 8-10 ta kishiga cho'milishga ruhsat beriladi

Ilova 2

Sayrda cho'milish joyini tanlashda sayr rahbariga metodik (uslubiy) ko'rsatma

1.	Agar sayr jarayonida marshrut aholi turar joylari (qishloq)ga yaqin joydan o'tiladigan bo'lsa va shug'ullanuvchilar (o'quvchi, talabalar) ni cho'milishi uchun maxsus cho'milish joyida (plyajda) maxsus cho'milish kiyimida ruhsat berish mumkin. Lekin qishloq aholisiga halaqit bermay, intizomni saqlagan holatda cho'milishga ruhsat beriladi
2.	Har doim shuni esda tutish kerakki, agar maxsus cho'milish (plyaj) bo'lmagan holda, shug'ullanuvchilarni molxonalar, qo'y-qo'toni hamda zax suvi kelib qo'shiladigan joylarda cho'milishga ruhsat berish kerak emas, chunki bunday suvlarda turli mikroblar, sog'liqqa zarar keltiruvchi qo'shilmalar bo'lishi mumkin
3	Suv omborlarida, suv elektr stansiyasi (GES) yonida

Ilova 3

Ko'p kunlik sayohatlarda yurish tartibi (amaliy mashg'ulotlar)

Turizmda (sayr va sayohatlar) manzillarga yig'ilish, avtoulavlar va piyoda yurish jarayonlarida eng avvalo tartib-intizomni saqlash, rahbarlar tomonidan qo'yilgan vazifa - topshiriqlarni to'la bajarish tartiblari sayr-sayohatlarning tashkiliy va amaliy jihatdan mazmunli hamda qiziqarli bo'lib o'tishiga qaratiladi. Bunday faoliyatlarni tashkil qilish, nazorat qilish va yakunlash uchun sayohat rahbaridan qat'iylik, faollik, adolatlilik kabi muhim boshqaruvchilik fazilatlar talab etiladi.

Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi o'quvchi yoshlar va talabalarning turizm bo'yicha o'quv-yig'in mashg'ulotlari asosida tashkil etiladigan ko'p kunlik (5-6 va 6-8) piyoda yurish sayohatlarining namunaviy rejasini quyidagicha tuzish ko'zda tutiladi:

1-kun. Erta tongda to'rva (xalta-ryukzak) va boshqa kerakli anjomlarni (qozon-idish, chodir va h.k.) ko'tarib yo'lga tushish. Joylarning tuzilish (past-baland, tepalik, soy, so'qmoqlar, oqar suvlar va h.k.) va qiyinchiliklariga qarab har 25-30 daqiqa, tekis joylarda 50-60 daqiqa 5-10 daqiqa dam olish (kichik privallar). Bunda charchoqni chiqarish va boshqa zaruriy - ehtiyojli ishlarni bajarish.

Belgilangan manzil uzoq bo'lsa, tushki nonushtani suvlik, soya va qulay joyda o'tkazish.

Rejadagi manzilga etib borish (tunash uchun) jarayonida qisqa dam olish paytlarida atroflarni kuzatish, tabiat manzaralari, o'simlik va hayvonat dunyosi bilan tanishish ishlarini olib borish mumkin bo'ladi.

Kunning birinchi yarmida 10-15 km va ikkinchi yarmida ham 10-12 km chamasi yo'lni bosib o'tiladi, ya'ni kun bo'yi yurish va atroflarni tanish-bilish uchun kamida 20-25 km masofa o'tilishi lozim.

Kechki paytda tunash joyida chodirlarni o'rnatish, ovqat pishirish, choy qaynatish va gulxan yoqish uchun barcha sayohatchilar rahbar va uning yordamchilari tomonidan berilgan topshiriq hamda vazifalarni (o'tin yig'ish, joylarni tayyorlash, tozalash va h.k.) bajarishadi.

Kechki ovqatlanish, dam olish (suhbat, o'yin, raqs, qo'shiqlar) va tegishli vazifalarni bajarib bo'lgach, olov-cho'g'larni o'chirish, jihoz va buyumlarni yig'ishtirish, tekshirib ko'rish kabi eng zaruriyatlarni ijro etiladi. Dam olish va uyqu barcha qatnashchilardan birdek talab etiladi, ya'ni kundalik tartibga (rejim) rioya qilish sayohatchilar uchun qonun hisoblanadi. Kunlik yurish masofasi 25-30 km atrofida bo'lishi lozim.

2-kun. Quyosh yoyilmasdan barcha sayohatchilar ertalabki jismoniy (badan) tarbiya mashqlarini guruh bo'lib bajarishadi. Uni shu faoliyat uchun mas'ul (tashkilotchi-fiz.org.) tomonidan olib boriladi. Ma'lum bo'lgan jismoniy mashqlar majmuasini bajarib bo'lgach, har bir qatnashchi qo'shimcha ravishda o'zi xohlagan (ixtisoslik-sport turi) mashqlarini bajarishi mumkin.

Ertalabki jismoniy (badan) tarbiya mashqidan keyin sovuq oqar suvlarda belgacha yuvinish lozim. Xohlaganlar cho'milishi ham

mumkin. Bunday paytlarda yigitlar, qiz bolalarga halaqit bermasligi, odob-ahloq qoidalariga to'la rioya qilishlari kerak.

Ertalabki nonushtadan so'ng, har kim o'z yukini olib yo'lga tushiladi. Chodir, qozon, choynak, paqir, bolta-tesha va boshqa guruhga doir buyumlar, jihozlarni navbatma-navbat olib yurish tamoyiliga (prinsip) asosan boshqa qatnashchilarga taqsimlanadi. Bu jarayonlar sayohat bo'yicha xo'jalik ishlari uchun mas'ul, ya'ni rahbar tomonidan bajarilishi lozim. Sayohatchilar bu ishdan bosh tortsa yoki turli bahonalar bilan bahs qilsa, unda sayohat rahbari bunga aralashishi lozim.

Odatdagidek yurish yo'llarining sharoitiga qarab har 10-15 yoki 20-25 daqiqadan so'ng 5-10 daqiqa dam olinadi.

Tushki nonushta qilish uchun qulay-tekisroq, soyali, suvli joylar tanlanadi. Tushki dam olish 1-1,5 soatdan oshmasligi lozim.

Kechki paytda yana tunash maqsadida qulayroq, tabiat manzarali chiroyli bo'lgan joy tanlanadi. Bunday paytlarda sayohat rahbarining tajribalari, ayniqsa avval ham bu joylarda bo'lganligi muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Kechki dam olish va tunash uchun odatdagi tashkiliy, tayyorgarlik ishlari bajariladi hamda sayohat qoidalariga amal qilinadi.

Gulxan atrofida dam olish paytida sayohat rahbari va faol qatnashchilarning turli suhbatlarini eshitish, tahlil va muhokama qilinishi lozim. Ayniqsa, o'lkashunoslik, ilmiy izlanish, kuzatish faoliyatlari haqida bahslar bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Kasb-xunar, sog'lom turmush tarzi, zamonaviy kiyinish, turmush qurish kabi mavzular haqida sayohat rahbari savol-javob, muloqotlarni qiziqarli qilib o'tkazishi ta'lim-tarbiyaning ijobiy ta'sirini qatnashchilar ongiga singdirishda xizmat qiladi.

3-kun. Sayohat rejasi asosida bu kungi yurish masofasi ko'proq (30-35 km) yoki kamroq (15-20 km) bo'lishi mumkin. Lekin sayohatning so'nggi manziliga etish va asosiy faoliyatlarni (kuzatish, izlanish, dam olish va turizm bo'yicha musobaqa o'tkazish) bajarish uchun tegishli vazifalar bajarilishi lozim. Tushki nonushta vaqti qisqa (30-40 daqiqa), issiq ovqatsiz bo'lishi mumkin.

Manzilga (oromgohga yoki sport maskani) ertaroq etib borilsa, sayohatchilarning erkin dam olishi, yuvinish-cho'milish, o'yinlarni

(futbol, voleybol, badminton, harakatli o'yinlar h.k.) tashkil qilishga ruhsat beriladi.

Chodirlarni o'rnatish, gulxan uchun o'tin yig'ish ishlarini quyosh botmasdan oldin bajarilishi lozim.

Ilmiy izlanish, qidiruv, o'simliklar, parrandalar va hayvonlar turini aniqlash, o'rganish uchun yakka va kichik guruh bo'lib atroflarga chiqishlar ham tashkil qilinishi lozim. Bunda mahalliy kishilar, ayniqsa dehqonlar, cho'ponlar, fermer xo'jaliklarining xodimlari, o'rmon xo'jaligi, davlat qo'riqxonalarining xizmatchilari bilan suhbatlashish kabi rejali ishlar amalga oshirilishi lozim.

Kechki dam olish gulxanida mahalliy kishilarni taklif etish, suhbat, madaniy dam olishni (raqslar, turli o'yinlar va h.k.) uyushtirishga to'g'ri keladi.

4-kun. Ertalabki badan tarbiya va nonushtadan keyin turizm texnikasi bo'yicha musobaqa o'tkazishga tayyorgarlik ko'riladi, ya'ni:

1. 3-4 ta qatnashchilar musobaqaning nazorat (kontrol) punktlarini rahbarning ko'rsatmasi asosida (8-10 ta) o'rnatil (belgilab kelish);

2. qatnashchilarni guruhlariga (komanda 5-6 kishidan iborat) bo'lish;

3. musobaqa tartibi va qoidalari (shartlar-punktlarni topish va belgini olib kelish yoki usha joydagi hakamga topshirish va tanishtirish;

4. musobaqa qatnashchilarining tayyorgarligini (salomatligi, kiyimlar, chizma, kompaslarga egaligi va h.k.) tekshirish;

5. ertalab soat 1000 dan kechikmay musobaqani boshlash. Musobaqalarning mazmuni, bajarilish qoidalari va asosiy talablar avvalgi bo'limlarda bayon etilgan.

Kunning ikkinchi yarmida erkin dam olish, rejali izlanish, kuzatish va boshqa ishlarni bajarish amalga oshirilishi lozim.

Kechki dam olish, ovqatlanish va uyqu kutgan hamda maqsaddagidek osoyishta, tartibli o'tishi lozim. Chunki, ertasiga avvalgi yo'l yoki boshqa yo'nalish bilan orqaga qaytiladi.

5-6 kunlar. (agar tashkil etilsa - 7-8 kunlar) o'quv-yig'in joyiga (sog'lomlashtirish sport maskani) qaytishga qaratiladi. Bunda esa:

- Yo'l sharoitlariga qarab har kuni 20-25 (25-30) km masofani piyoda o'tish;

- Go'zal manzarali, suvli (buloq yoki oqar suvli) joylarda hordiq chiqarish, tunash, gulxan yoqish, o'yinlar, suhbatlar o'tkazish;
- Tekis yaylov va o'tloqzor joylarda futbol, voleybol o'ynash, balandliklarga (tepa-qir) kim o'zariga yugurish, to'siqliklardan (jar, ariq va h.k.) sakrash, daraxt shoxlarida osilib tortilish;
- O'lkashunoslik va kuzatish ishlari bo'yicha vazifalarni bajarish;
- O'tgan yo'l va manzaralarni chizmaga (sxema) tushirish va esdalik uchun o'zida saqlash;
- Dehqonlar, chorvadorlar, fermer xo'jaliklar, o'rmon xo'jaligi va qo'riqxonalar xodimlariga amaliy yordam berish;
- O'quv-yig'in joyiga (dam olish oromgohi, sog'lomlashtirish sport maskani va h.k.) etib kelish, erkin dam olish, yuvinish-cho'milish.

7-8 kunlar. Sayohat yakunlari bo'yicha suhbatlar, xisobotlar. Agar o'quv-yig'in mashg'ulotlarining tugashiga to'g'ri kelsa, unga bag'ishlab o'tkaziladigan yakun tadbiri-musobaqalarda ishtirok etish va sayohatlar haqida, o'tgan yo'llar taassuroti haqida sayohat rahbari, faol sayohatchilarning amaliy ishtirok etishi lozim.

Ko'p kunlik sayohatlar va umuman o'quv-yig'ini sharoitida turizmni o'qitish bo'yicha sayohat rahbari-o'qituvchi (instruktor) o'zining yozma hisobida shahsiy mulohazalari, takliflarini bayon etishi lozim.

Bir kunlik, tunab kelish va ko'p kunlik sayohatlarni umum ta'lim maktablari, akademik litseylari, kasb-xunar kollejlari, o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlarida tashkil etishda yuqorida keltirilgan dalillar, ma'lumotlar, mulohazalar va tavsiyalarga amal qilishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bir kunlik sayrni tashkil qilish uchun hujjat
MARShRUT VARAQASI №1
Sayyoxlar guruhi

Kishilar soni _____
asosiy punktlar

_____ bo'yicha _____ dala sharoitida tunash bilan vaqt
davomida, davomida « _____ » _____ dan « _____ » _____
gacha 200__ yil.

Guruh rahbari _____
(ismi, sharifi)

Marshrut varaqasi _____
(Marshrut nomi)

berildi _____

M.O'

Javobgar shaxsni imzosi _____

« _____ » _____ 200__ yil.

<p>Sayyohlar! Tunash joyini tayyorlashda yosh daraxtlarni va shoxlarini kesmang! Olov yoqish uchun faqat quruq yog'ochlardan foydalaning. Turar joyingizdan ketish paytingizda axlatlarni yoqing, turli konserva va ashlandiqlarni o'choq o'rniga ko'ming, olovni suv quyib o'chiring!</p>	
	<p>Marshrutda bajarilgan jamoat-foydali ishlar</p> <p>Guruh rahbarini imzosi _____</p> <p>« ____ » _____ 200__ y.</p>

Sayr tugaganidan so'ng marshrut varaqasi ruhsat berilgan tashkilotga qaytariladi.

Ilova 5

Ko'p kunlik turistik sayrga kerakli turist anjomlari ro'yxati (guruh uchun)

№	Anjomlar	4-9 sinflar uchun me'yorlar, dona	17-25 yoshdagi talabalar uchun me'yor, dona	Eslatma
1.	Ikki kishilik chodir	10	10	20-40 kishiga
2	Ryukzak	20	20	Har bir kishiga
3	Uxlash tushagi	20	20	Har bir kishiga
4.	Havo to'ldirilgan matras	20	20	Har bir shug'ullanuvchi hoxishiga qarab
5.	Tibbiy dori qutisi (aptechka)	2	2	Guruhga bitta quti
6.	Zanglamaydigan chelak	4	4	2 tasi suv uchun 2 tasi ovqat pishirish uchun 101-12 litrli
7	Katta bolta	2	1	Guruh uchun
8.	Saperlarni belkuragi (lopata sapernaya)	1	1	Guruh uchun
9.	Sayr uchun (vi-loyat, tuman) geografik xaritasi	1	1	Guruh uchun (adashmaslik uchun),
10	Kompas	1	1	Joyni mo'ljallash uchun
11	Kapron arqon	1	1	20-25 metrli
12.	Marshrut varaqasi	1	1	Guruh ro'yxati va hisobot berish uchun

Ilova 6

Sayr jarayonida kerak bo'ladigan tibbiy qutichadagi dori-darmonlar ro'yxati (7-10 kunlik sayr uchun 15-20 kishiga)

Shaxsiy paket	8-10
Ingichka va keng toza doka (binto' sterilno'y)	10-12
Termometr	3
Rezinali jgut	2
To'nog'ich	10
Qaychi	1
Pinset	1
Gorchichnik (achchiq qog'oz)	100
Pipetka	2
Tozalangan paxta	800 gr
Vishnevski malxami	100 gr
Tibbiyot spirti	100 gr
Osh sodasi	200 gr
Yod 3% (25 gr.dan 6 ta shishadi)	150 gr
Nashatir spirti	40 ta ampulada
Margansovka	4 dona
Valerianka	2
Tish og'rig'i tomchisi	1
Naftizin	2
Aspirin	40 tabletka
Analgin	50 tabletka
Yo'taldan tabletka	10 ta
Sintomitsin malhami 5-10% li	6
Quyosh nuriga qarshi krem	5-6 tyubik
Yopishqoq plastir	1
Briliant yashil (zelenka)	4

O'z-o'zini nazorat uchun savollar

1. Turizmni tashkil qilish va boshqarishning qanday maxsus tashkilotlari mavjud?
2. O'quv muassasalari va ishlab chiqarish boshlang'ich jamoalarda turizmni tashkil qilish yo'llari qanday olib boriladi?
3. Boshlang'ich jamoalarda turizmga kim rahbarlik qiladi?
4. Jamoatchi kadrlar deganda kimlarni tushuniladi?
5. Jamoada turizm bo'yicha faol-tashkilotchilar qanday tayyorlanadi?
6. Turizm to'garaklari (seksiya) faoliyati nimadan iborat bo'ladi?
7. Sport klublarda turizm bo'yicha instruktor kadrlar tayyorlash qanday amalga oshiriladi?
8. O'zbekturizm Milliy Kompaniyasi va Ekosan - tur halqaro jamg'arma tizimida jamoatchi kadrlarni tayyorlash qanday olib boriladi?
9. Sport jamiyatlari va uyushmalarining quyi tarmoqlarida turizm instruktorlarini tayyorlashda nimalarga asoslanish lozim?
10. Madaniyat va sport ishlari vazirligi tizimida turizm bo'yicha jamoatchi kadrlar tayyorlash qanday yo'lga qo'yiladi?
11. Sport turlari bo'yicha Respublika Federatsiyalari kabi turizm sport turlari federatsiyalari bormi?
12. Piyoda yurish turizmi bo'yicha federatsiyalarni tuzish qanday tartibda olib borilishi lozim. Farg'ona vodiysidagi sayohatbob joylarni bilasizmi?
13. Toshkent viloyatining qaysi joylarida xalqaro turizm uchun manzillar bor?
14. Toshkent viloyatining qaysi tog'larida sayohat maskanlari va sog'lomlashtirish oromgohlari mavjud?
15. Chotqol, Turkiston, Zarafshon, Nurota tizma tog'lari qaysi viloyatlarning xududlarida joylashgan?
16. Toshkent-Termiz shoh magistral yo'lida qanday oromgohlar, dam olish joylari, sayohatlar uchun qulay joylar bor?
17. 6.Sirdaryo, Zarafshon, Amudaryo sohillarida sayr-sayohatlarni qaerlarga uyushtirish mumkin?
18. Samarqand, Qashqadaryo, surondaryo viloyatlarining Respublikaga mashhur qanday sayohat manzillari bor?
19. Buxoro, Xorazm, Qoraqalmog'iston xududlarida qanday sayr manzillari bor, ular qadimgi tarix bilan aloqadorligi nimada?

20. O'zbekistonda qaysi sanalarga bag'ishlab bayramlar, katta tantanalar o'tkaziladi?

21. Ulug' sanalarga bag'ishlab qanday sayr-sayohatlar tashkil qilish mumkin va ular kim tomonidan uyushtirilishi lozim?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni (yangi tahrir). 2015 y.
2. O'zbekiston Respublikasining Davlat ta'lim standartlari. T., 1997.
3. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T., 1997.
4. "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari Nizomi. 2017 y.

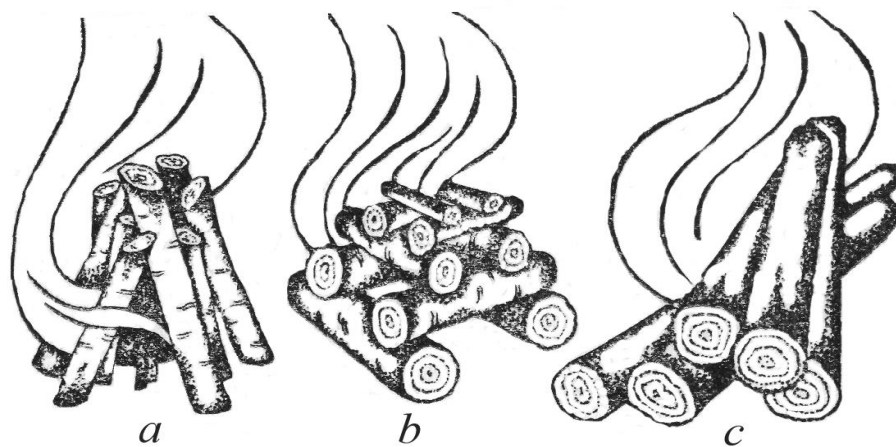
Asosiy adabiyotlar

1. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi. Darslik. Farg'ona. 2005.
2. Abdumalikov R., Xoldorov T. Turizm. O'quv qo'llanma. T., "O'qituvchi". 1988.
3. Abdumalikov R., Xoldorov T.X., Daurenov E.Yu. Turistik poxodlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. Jizzax. 1986.
4. Daurenov E.Yu. Turizm. O'quv dasturi. 2005. 2007.
5. Qosimova R.A. Turizm va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T., "Aloqachi" nashriyoti. 2008.
6. Xusanboev B.M., Tulaganov L.A., Razina V.G. Dorogami Velikogo shelkovogo puti. Chast I i II. T., 1995.
7. Shalkov Yu.L. Zdorove turista. Nauch.populyarn.met.pos. "Fizkultura i sport". 1987.

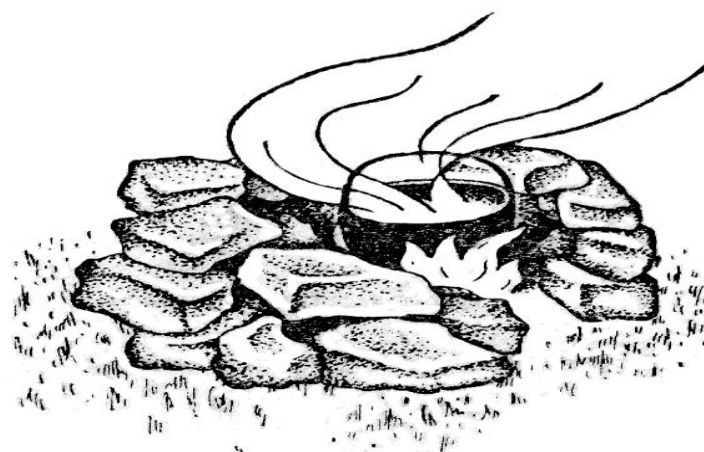
Qo'shimcha adabiyotlar

1. Abdumalikov R. Jismoniy madaniyat va sport ixtisosligidagi talabalarni boshqaruvchilik faoliyatlariga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1994.
2. Vasilev I.V. V pomoh instrukturu turizma. M., prof.izdat., 1966.
3. Daurenov E.Yu., Qudratov R.Q. Turistik sayrlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. T., O'zDJTI nashriyoti. 1995.
4. Kapustin G. Zanimaytes turizmom. T., Gosizdat UzSSR. 1960.

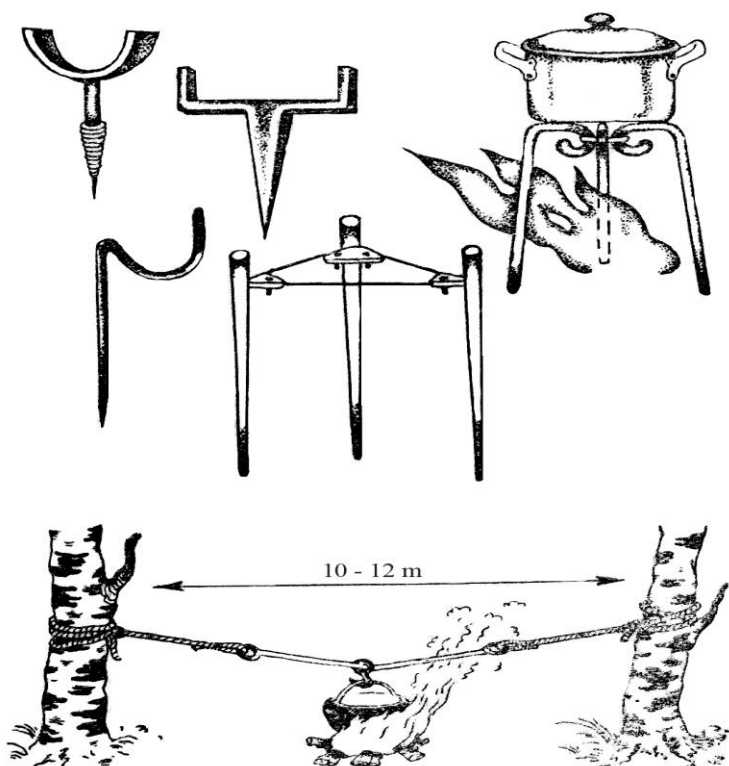
5. Ratsek V. Chimyon. T., O'zbekiston. 1964.
6. Axmatov M.S. Uzluksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 2005.
7. Yarashev K.D. Ommaviy sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya va xalq milliy o'yinlari bo'yicha mutaxassislar tayyorlash masalalari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1997.
8. G'aybullaev N.R., Yodgorov R., Mamatqulova R. Pedagogika. O'quv qo'llanma. T., M.Ulug'bek nomli O'zbekiston Milliy Universiteti bosmaxonasi. 2005.
9. Turizmga bag'ishlangan maxsus son. Jurnal Teoriya i praktika fizicheskoy kulturo'. (Rossiya). №11. 1998.

Gulxan turlari. a – Chayla, b – Quduq, c – Taygalik

Tog' sharoitidagi o'choq

Gulxanda ovqat pishirish uchun moslamalar

Chodirlarni ko'chirmasdan sayohat qilinganda "Lager" uchun komendant tayinlash va hamma joyni gigienik talablar asosida tutish, yashash qoidalariga amal qilishga odatlantiriladi.

Jadval 2.4.

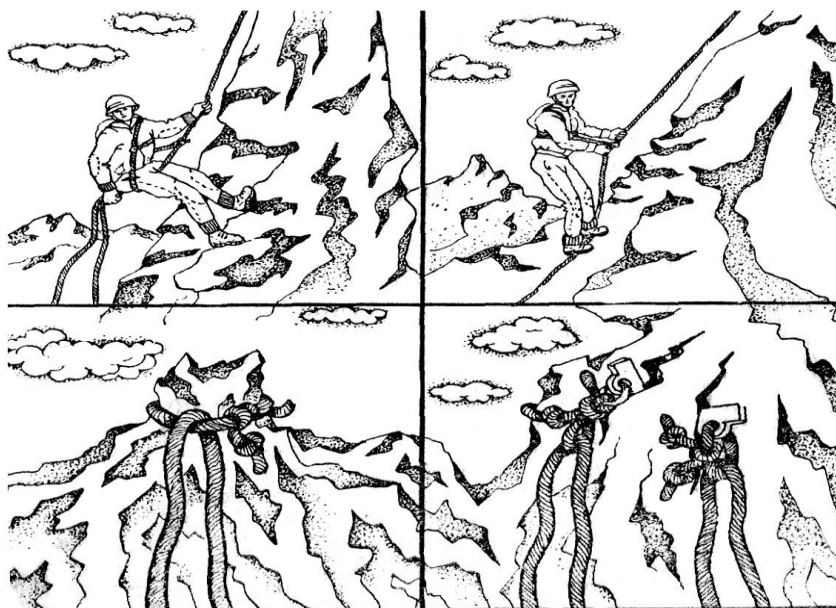
Katta sayohatlarda bir kunlik ovqat miqdori (bir kishiga gramma hisobida)

	Oziq-ovqatlar nomi	Miqdori (gramm)
.	Non (oq va qora)	400-600
	Quritilgan non (suxari)	250-350
2.	Ushoq yoki lapshadan qilingan mahsulot (grechixa, guruch, bug'doy, nO'xat, vermishel, lapsha, rojki va boshqalar)	200-220
.	Sho'rva uchun tayyorlangan mahsulotlar, quruq mevalar	40-50
.	Konservalangan go'shtlar	100-130
5	Kolbasa mahsulotlari	50-80
.	Sariyog' (eritilgan yog')	50-80
.	Sut (quyultirilgan sut)	50-80
.	Pishloq	30-40
.	Shakar (qand), nordon konfetlar	130-150
1	Tuz, maxsus ichimliklar (choy, kofe, kisel va hokazo)	40-60

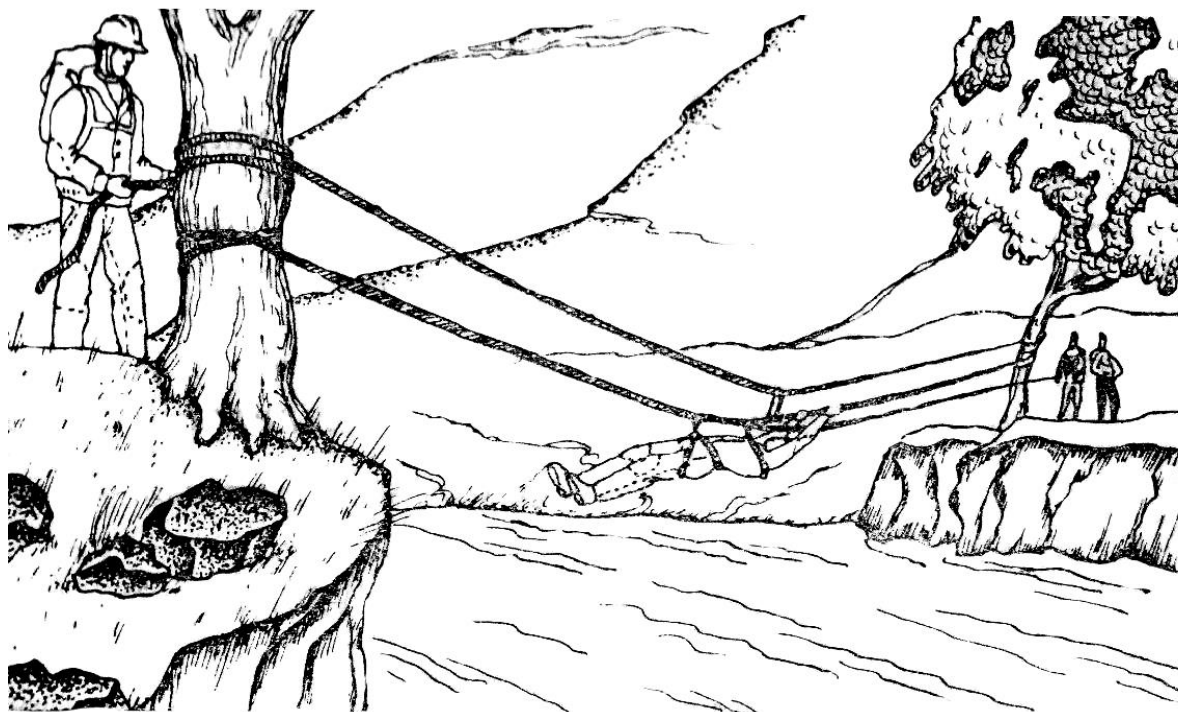
Ilova 2.

Oziq-ovqatlar va ularning kaloriyalari

№	Oziq-ovqatlar nomi	Hazm qilinuvchi moddalar soni (100 g ovqatda gramm hisobida)			Kaloriyal ar soni (100 g ovqatda)
		Oqsil	Yog'lar	Uglevod-lar	
.	Dimlangan go'sht	25,0	12,8	0,5	223
2.	Dimlangan cho'chqa go'shti	13,4	27,8	0,4	315
3.	Quyultirilgan shakarli sut	7,1	8,6	54,9	334
.	Shakarli qaymoq	8,1	18,5	46,6	396
.	Quruq sut	27,1	24,6	25,8	480
.	Qora non	4,7	0,8	39,2	187
7.	Bug'doy unidan qilingan qattiq non (suxari)	10,5	1,2	68,5	335
.	Shakar	-	-	98,9	406
9.	Grechixa ushog'I (yormasi)	8,6	2,3	62,4	312
0	Manna yormasi qshoq)	9,5	0,7	70,4	334
1	Arpa yormasi	6,3	1,2	66,2	310
2	Suli yormasi	8,9	5,9	59,8	336
	So'k yormasi	8,2	2,2	63,8	316
1	Guruch	6,4	0,9	72,0	330
5	Makaron	9,6	0,8	71,2	338
6	No'xat	15,2	2,1	49,3	286
1 7	Yarim quritilgan kolbasa	14,5	31,1	-	349
8	Quritilgan kolbasa	18,9	36,4	-	420
9	Cho'chqa yog'i	1,8	78,6	-	739
0	Sariyog'	0,5	79,3	0,5	742
1	Eritilgan yog'	-	94,1	-	875
2	Pishloq	19,2	27,0	3,4	348
3	Tuxum urpog'i (uni)	49,9	34,2	-	523

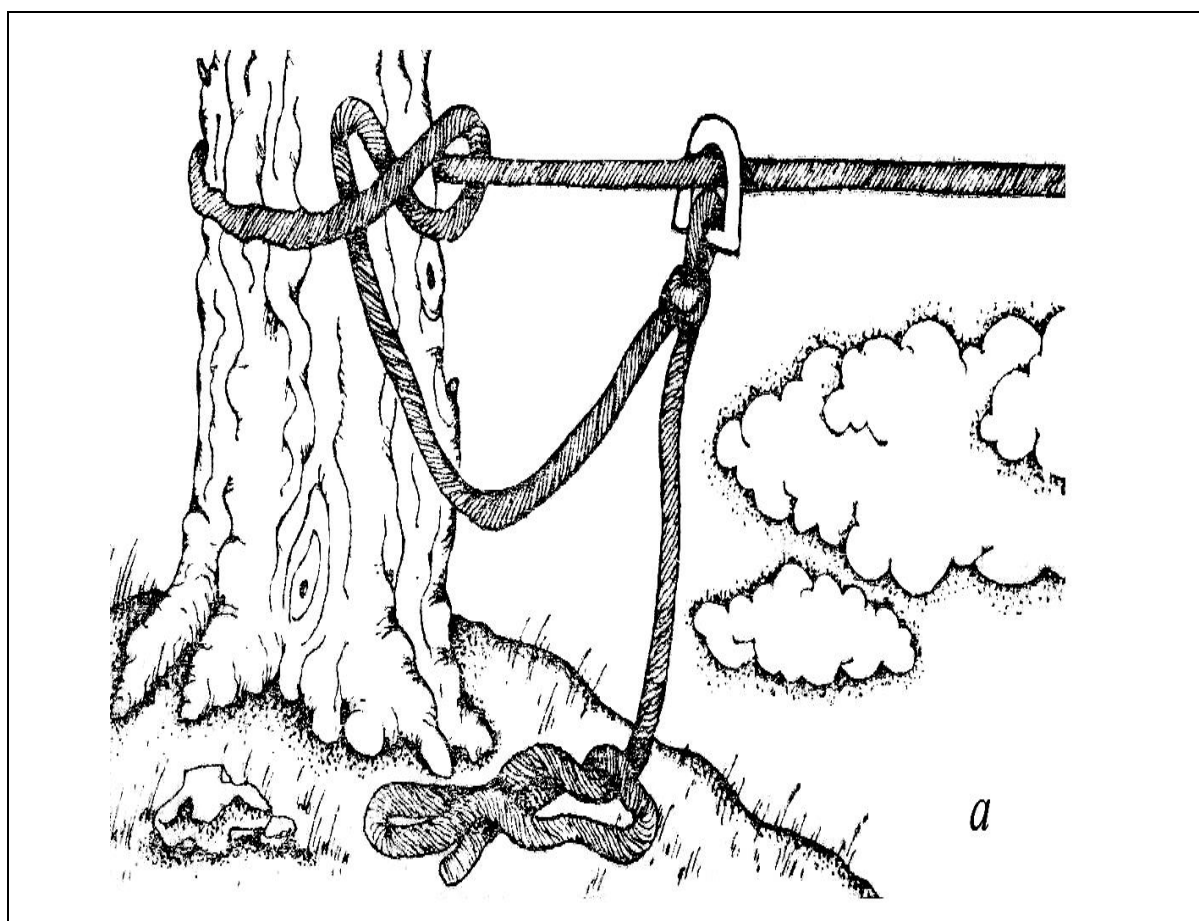
Arqonda osilib o'tish

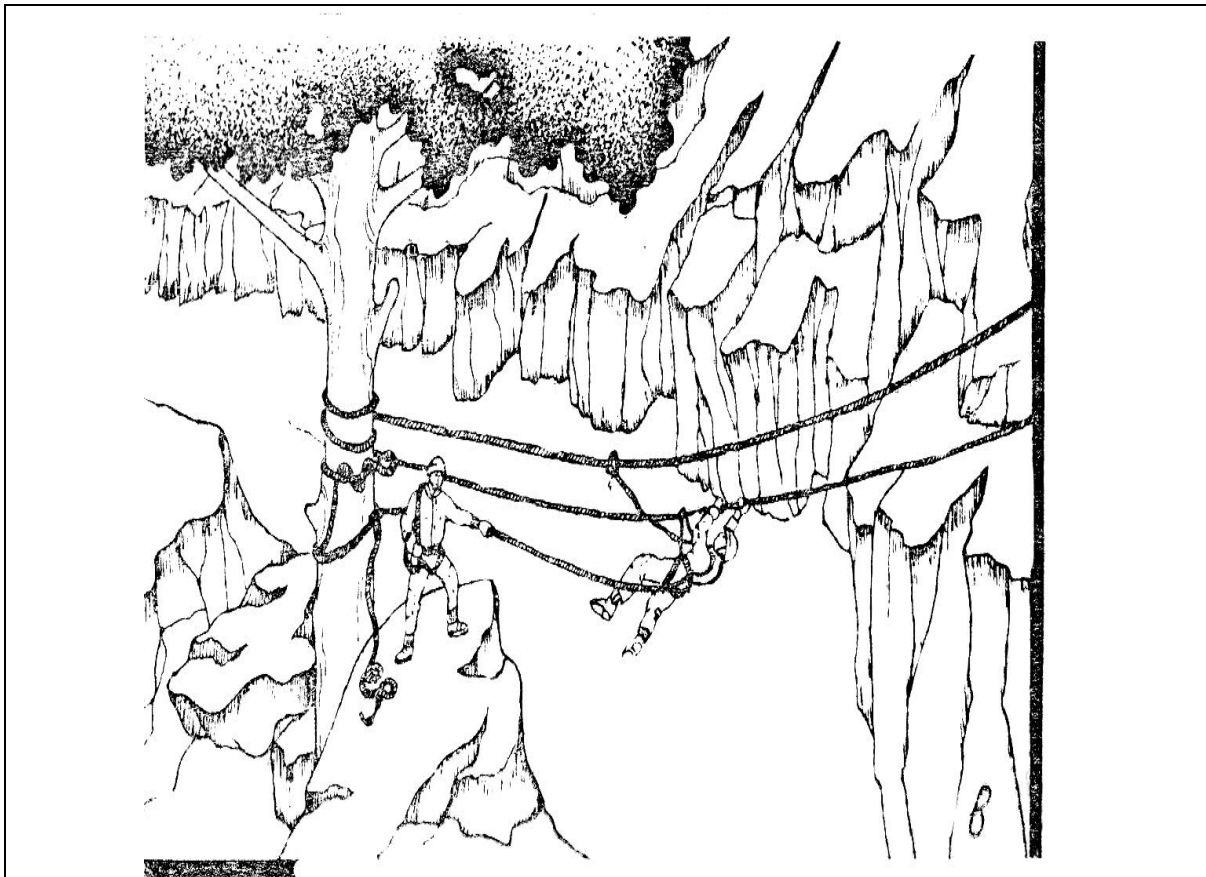

Arqonni daraxtlarga mustaxkamlash va xavfsizlikni saqlash usuli

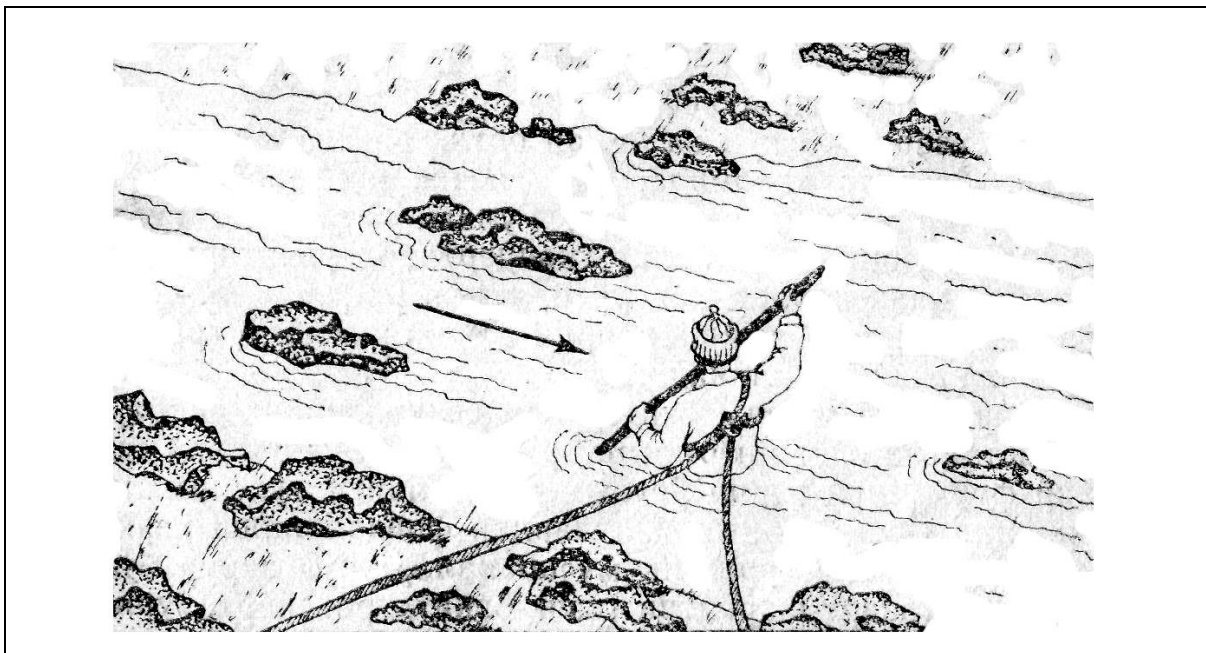

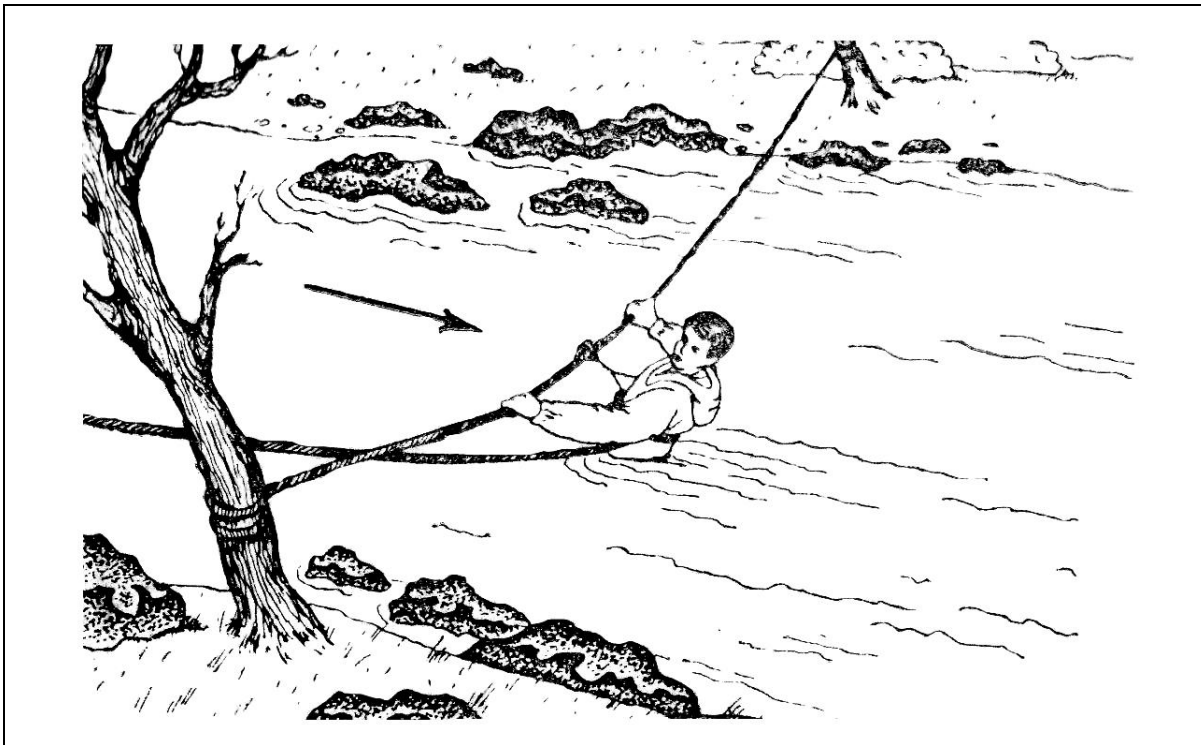
Arqonni tanaga bog'lash usullari

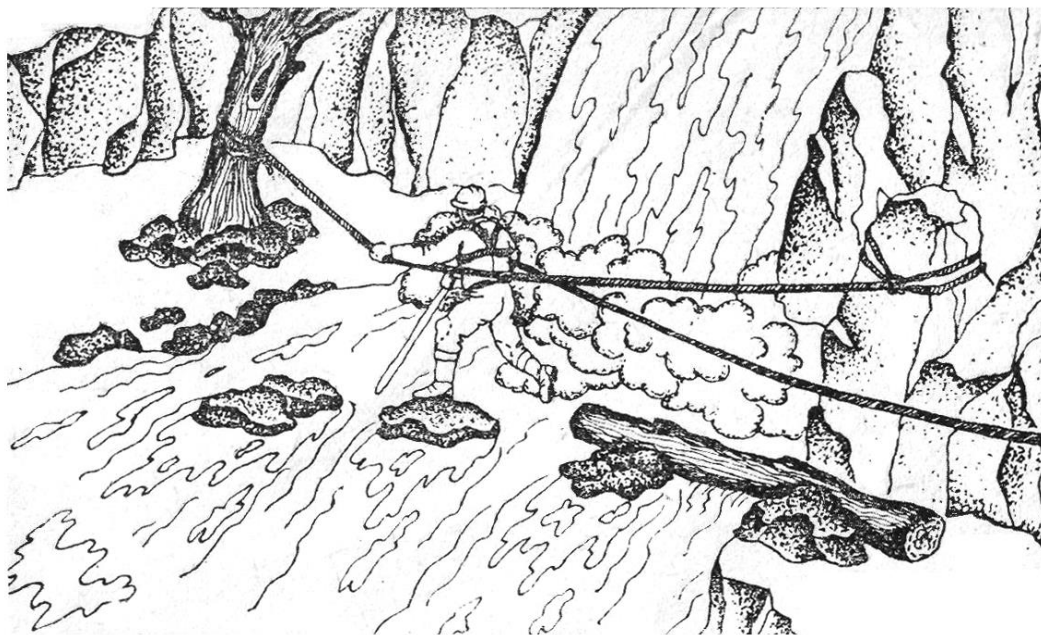

Tog'li joylarda argonda osilib o'tish

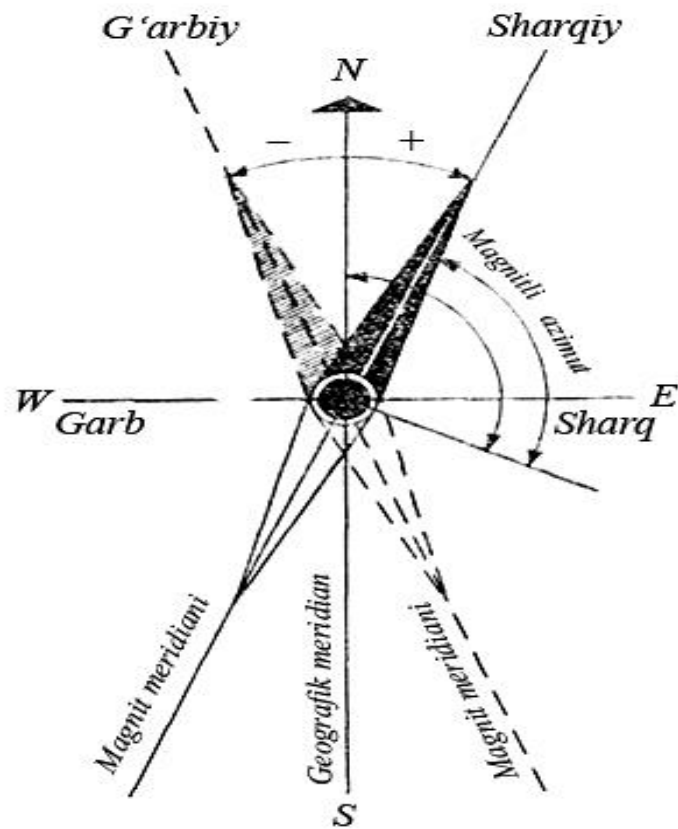

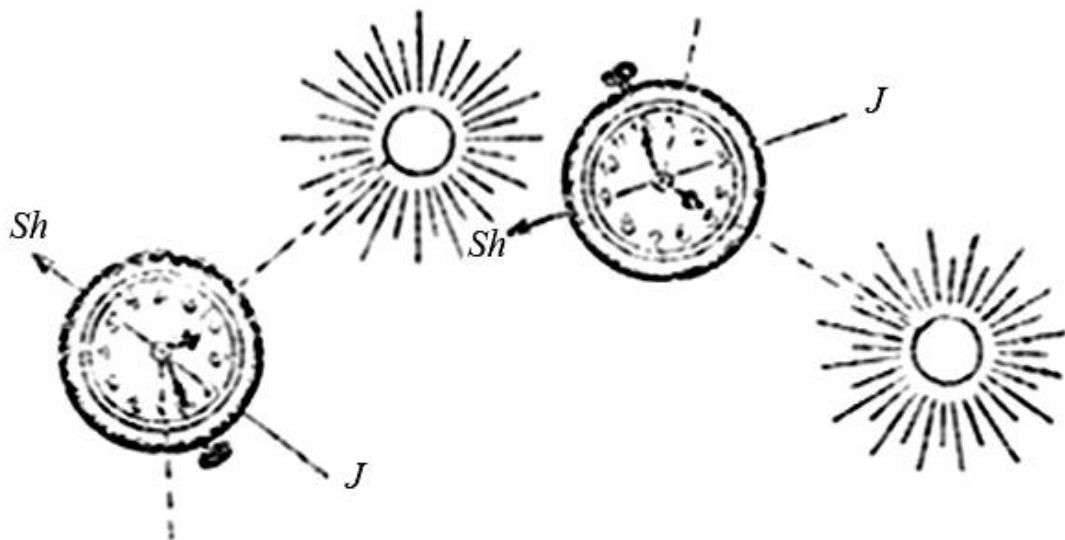
Oldindagi kishining xavfsizligini ta'minlash

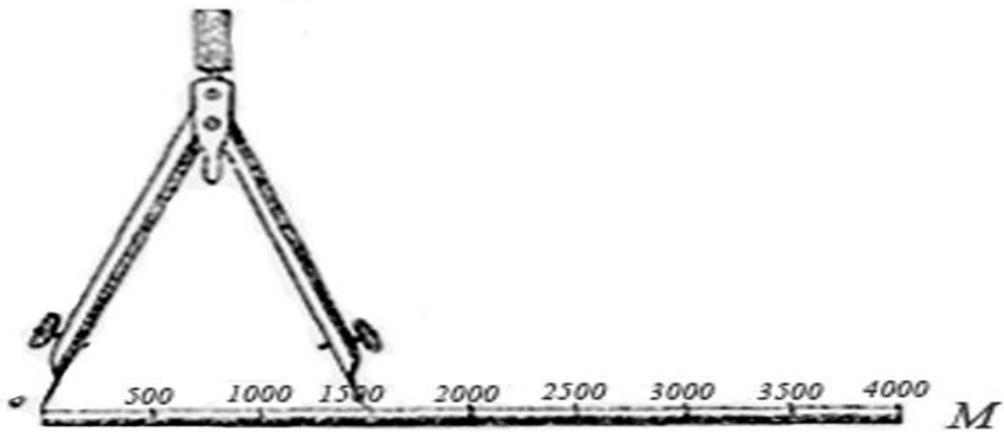
Suvdagi tishlar ustidan o'tish

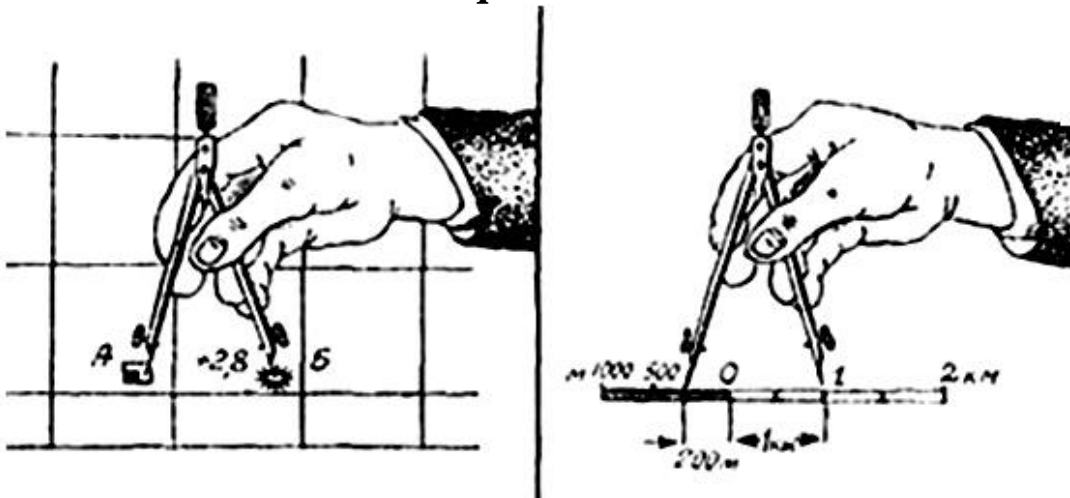
Magnit chizig'i va azimutning og'ishi.

Ufq tomonlarini soat va quyosh bo'yicha aniqlash usullari

Chiziqli masshtab.

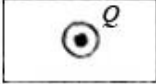
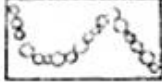

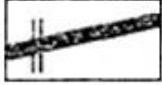
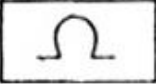

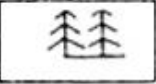
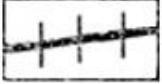
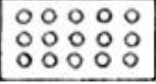
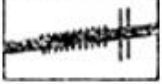

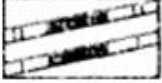

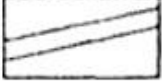

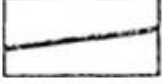

Sirkul yordamida kartaga qarab masofani o'lchash

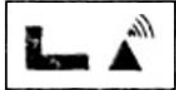

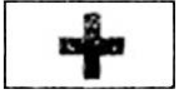

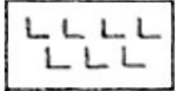
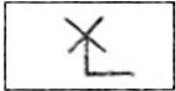
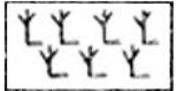

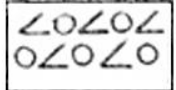

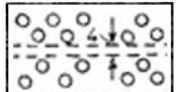

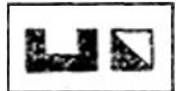
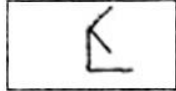
Ufq tomonlarini soat va quyosh bo'yicha aniqlash usullari.

	<i>Piyoda yurish so'qmoqlari</i>		<i>Qumtepalalar</i>
	<i>Qishda yuriladigan yo'llar</i>		<i>Tik qoyalar</i>
	<i>Ko'prikl</i>		<i>Qo'rg'onlar</i>
	<i>Kechuv</i>		<i>Katta va eski chuqurliklar</i>
	<i>Kemalar to'xtaydigan joy</i>		<i>Birtekis qumliklar</i>
	<i>Odamlarni o'tkazuvchi yassi sol</i>		<i>Balandlik va devonlar belgisi</i>
	<i>Tundralar</i>		<i>Jarliklar</i>
	<i>O'ish mumkin bo'lgan botqoqlik</i>		<i>Muzlik va tog' jinsli tepaliklar</i>
	<i>Butazor</i>		<i>Dala va o'rmon yo'llari</i>

Kartadagi shartli belgilar

	<i>Quduqlar</i>		<i>O'tli to'siqlar</i>
	<i>Buloqlar</i>		<i>Ikki tomonlama temir yo'llar</i>
	<i>G'orlar</i>		<i>Bir tomonlama temir yo'llar</i>
	<i>Chamalab topish uchun zarur alohida daraxtlar</i>		<i>Tor izli temir yo'llar</i>
	<i>Mevali bog'lar</i>		<i>Balandlik</i>
	<i>O'tloqlar</i>		<i>Temir yo'lning eski belgisi</i>
	<i>O'tib bo'lmas qamishli botqoqlik</i>		<i>Shosse (katta yo'l)</i>
	<i>O'tish mumkin bo'lgan shorxok joylar</i>		<i>Tosh terilmagan yo'l</i>
	<i>Yodgorlik</i>		<i>Suv tegirmoni</i>

Kartadagi shartli belgilar

	<i>Aralash o'rmon</i>		<i>Trubali zavod, fabrika</i>
	<i>Ninabargli o'rmon</i>		<i>Tibbiy punkt</i>
	<i>Keng bargli o'rmon</i>		<i>Suv tegirmoni</i>
	<i>Kesilgan o'rmon</i>		<i>Shamol tegirmoni</i>
	<i>Yongan o'rmon</i>		<i>Trigonometrik punkt</i>
	<i>Shamoldan yiqilgan o'rmon</i>		<i>Telegraf idoralari</i>
	<i>Daraxtni kesib qurilgan yo'l</i>		<i>O'rmon qorovulining uyi</i>
	<i>Trubasiz zavod, fabrika</i>		<i>Yo'l ko'rsatgichlar</i>

Kartadagi shartli belgilar

Ilova 4

Tabiatda uchraydigan turli predmetlar tomonlarni belgilashda foydalidir.

Jadval 4.1.

Uch qadamni metrغا aylantirish (S.V.Obruchev usuli)

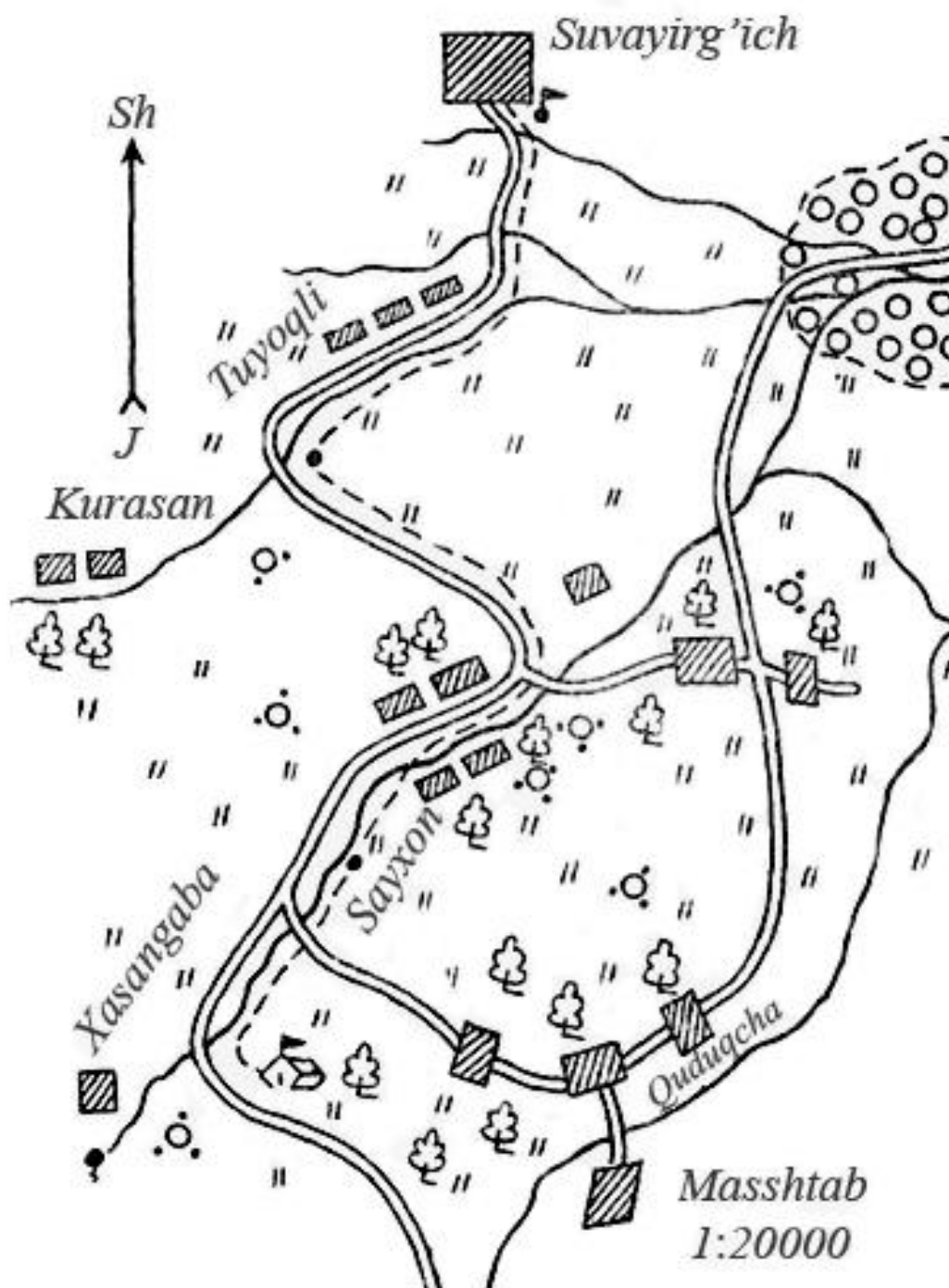
Egilish burchagi, gradus	Uch qadam sonlari							
	100	200	300	400	500	600	700	800
	metrlar							
Tushish 20	198	396	594	792	0	8	6	4
Tushish 10	214	428	642	856				
Tushish 0	228	456	684	912				
Chiqish 10	185	370	555	740				
Chiqish 20	148	296	444	592				
Chiqish 30	112	224	336	448				

Jadval 4.2.

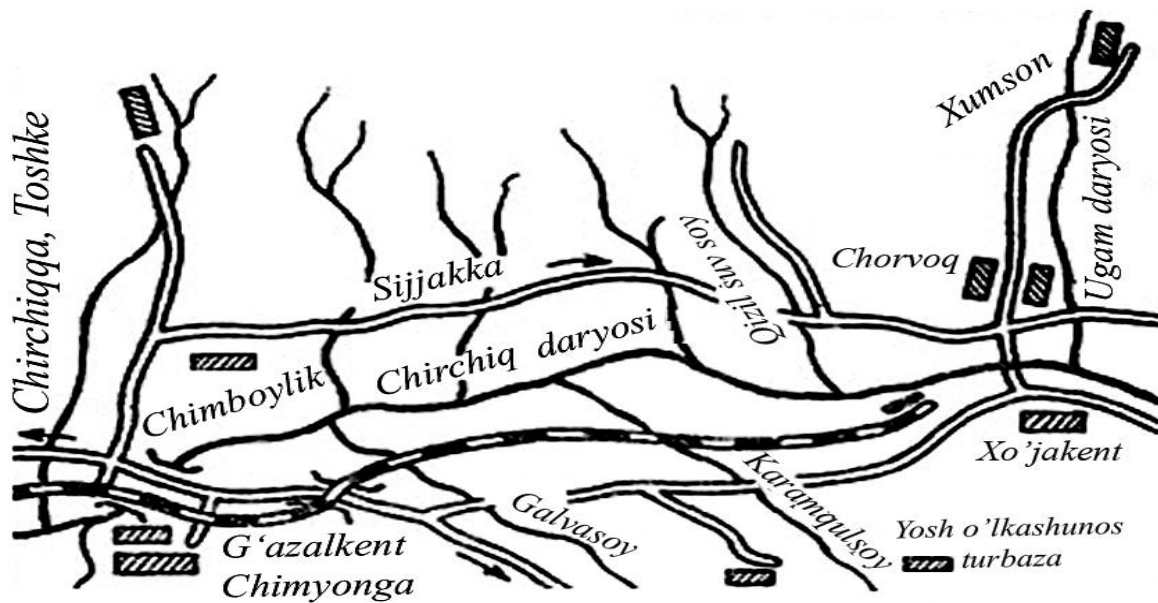
Oraliqlarni ko'z bilan chamalash miqdorlari

Predmetlarning nomi	Orali
Katta minora, g'alla ombori, machitlar	16-21
Shamol tegirmonlari	11 km
Qishloq va katta imoratlar	9 km
Fabrika trubalari	6 km
Alohida uylar	5 km
Uy derazalari	4 km
Tom ustlaridagi trubalar	3 km
Alohida daraxt, odamlar	2 km
Kilometr, ko'rsatkich va yo'l ustunlari	2 km
Otlarning oyog'ini ko'rish	700 m
Oynalardagi turli bezaklar, belgilar	530 m
Odam boshi	400 m
Kiyim va uning rangi	270 m
Tom ustidagi taxtalar, tuynuklar	210 m
Tugmalar	160 m
Odam yuzi	160 m
Chehraning o'zgarishi (kulish, qovoq solish)	110 m
Ko'zlar	60 m
Ko'zning oqi	20 m

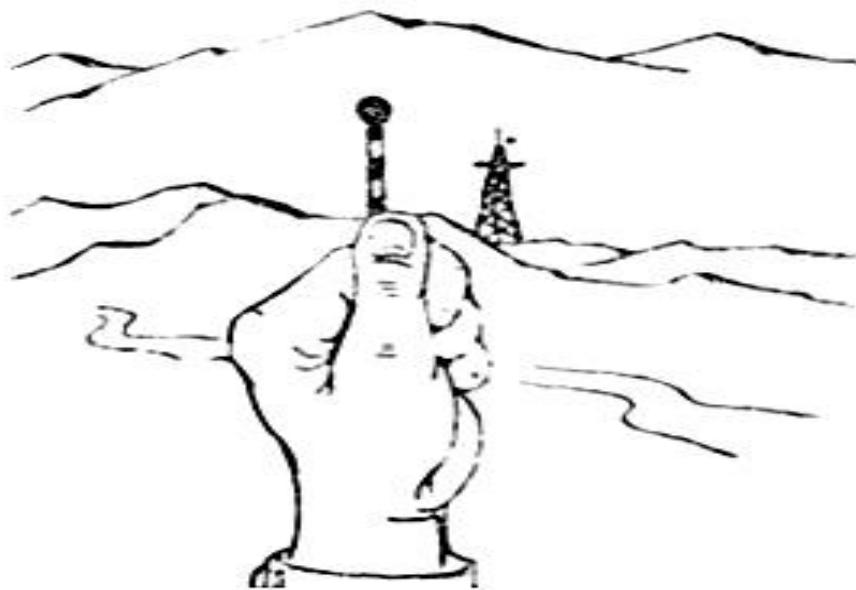
Jizzax - Xasangaba

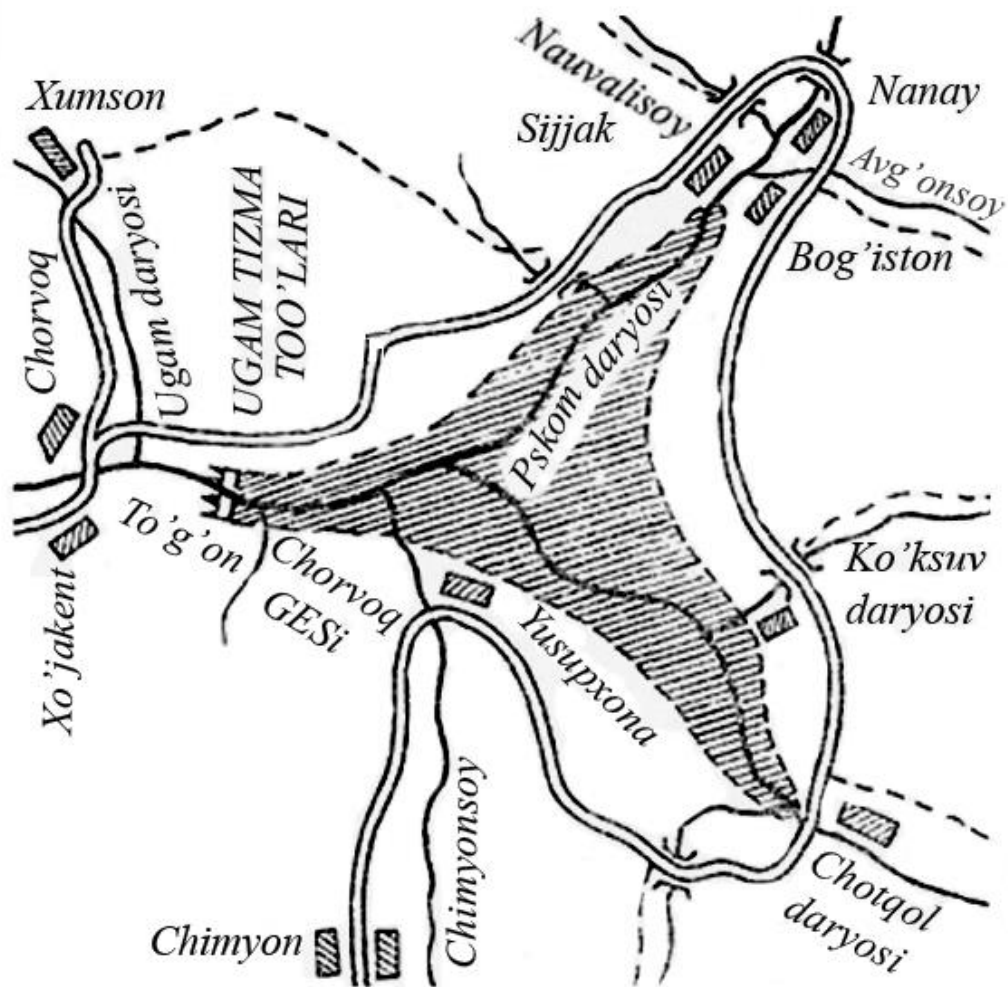
1-karta-sxema

2-karta-sxema

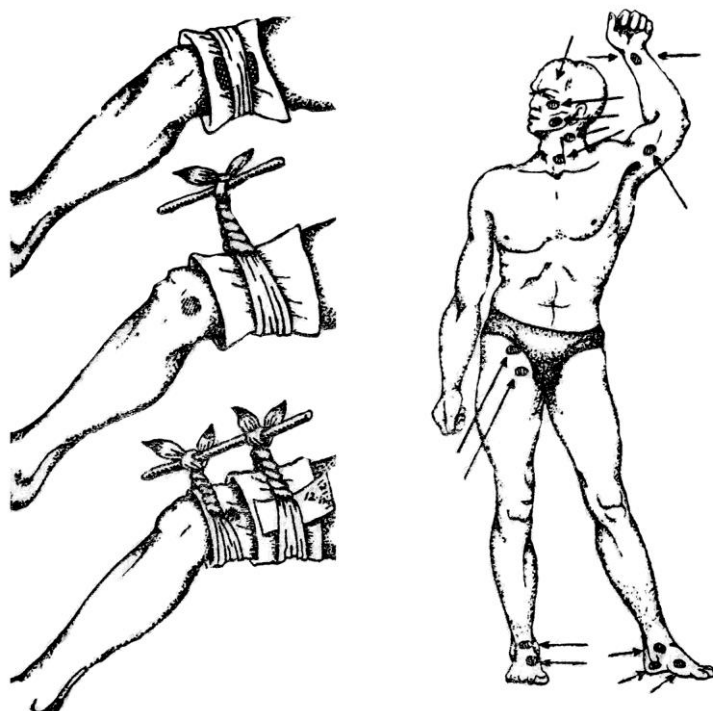
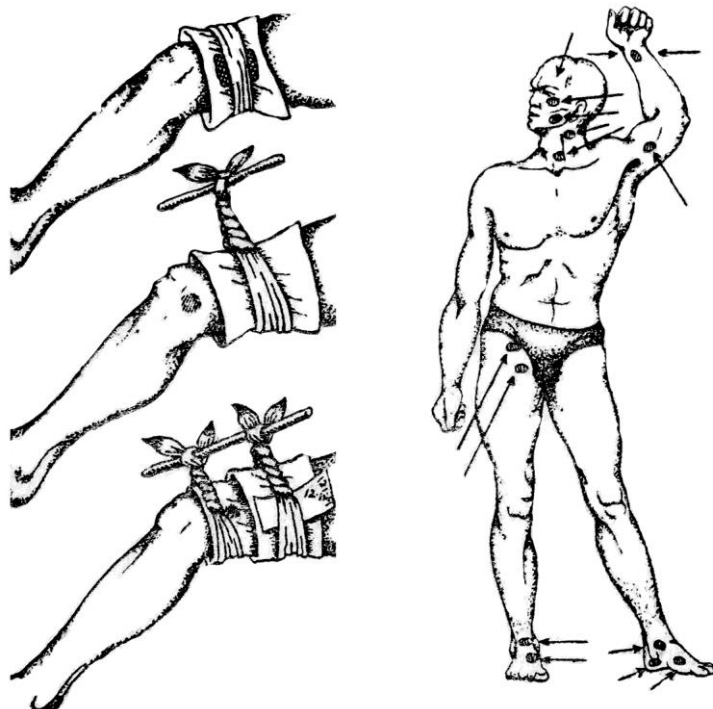
Oraliqni gugurt cho'pi bilan o'lchash

3-karta-sxema

4-karta-sxema

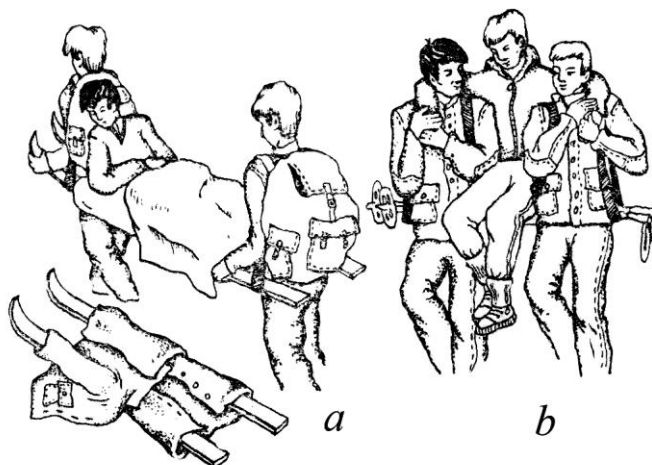
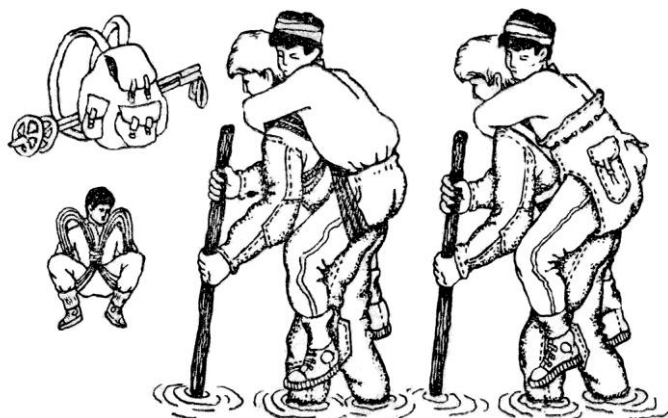
Bog'lab qonni to'xtatish
Arteriyalarni bosib, qonni to'xtatish joylari

Suniy nafas oldirish
a – og'izga puflash, b – nay
bilan burunga puflash

Havo va oshqozon yo'llaridan
suvni chiqarish

Shikaslangan kishini olib yurish yo'llari

Jadval 6.1.

Fenologik kuzatishlarda hisobga olinishi kerak bo'lgan ba'zi belgilar (A.Menchukovning "V mire orientirov", M., 1960 y. kitobidan)

Oylar	Tabiatdagi kuzatishlarning tahminiy muddati			Mavsum sharoitlarining nomi
Mart	7.III	31.III	19.III	Birinchi quzg'un kelishi
Aprel		15.IV	30.III	Chug'urchiq (mayna)ning kelishi
		18.III	5.IV	To'rg'aylarning kelishi
	24.III	18.IV	4.IY	Qayin daraxtida suvning harakat qilishi
	25.III	17.IV	11.IY	Turnalarning shimolga o'tishi
	17.III	10. V	17.IY	Gullardagi changlanish
	30.III	5.V	19.IY	Tog' teragingning gullashi
	5.IV	7.V	22.IY	Olxaning (zirk daraxti) gullashi
	4.IV	13.V	22.IY	Baqalarning qurullay boshlashi
	8.IV	12.V	24.IY	Cheremuxaning kurak otishi
	6.IV	14.V	25.IY	Yong'oqning gullashi
	24.IV	9.V	30.IY	Kakkuning birinchi sayrashi
May	15.IV	24.V	7.Y	Navro'z gulining gullashi
	22.IV	23.V	9.Y	Qayinlarning gullashi
	1.V	18.V	10.Y	Bulbulning birinchi sayrashi
	26.IV	24.V	11.Y	May qo'ng'izining uchishi
	29.IV	1.VI	12.Y	Qaldirg'ochning kelishi
	2	27.	1	Qoqining gullashi
	2	5.I	2	O'rmon ertutining gullashi
	6	5.I	2	Olchalarning gullashi
	6	6.	2	Olmalarning gullashi
	1	12.	2Y	Marvaridgul (landish) ning gullashi
	8	14.	2	Sirenning gullashi
	1	17.	2	Ryabinaning (chetan) gullashi
Iyu	1	28.	1	Itburunning gullashi
	2	3.I	1	Javdar bug'doyning gullashi
Iyu	2	20.	5	Javdarning boshloqlanishi
	2	28.	1	Javdarning sarg'ayishi
	1	30.	1	Lipa (arg'uvon) gullashi
Avs	1	17.	1	Barglarning tusha boshlashi
Senr	2I	26.X	3X	Quzg'unlarning ketishga hozirlanishi
	1	21.	2	Turnalarning qaytishi

Piyoda yurish sayohatlari bo'yicha kichik instruktorlar
tayyorlashning namunaviy rejasi.

№	Mavzular nomi	Soatlar		
		Ma'ruza	Amaliy mashg'ulotlar	
			Binoda	Ochiq joyda
1.	O'zbekistonda turizm va uning ahamiyati	2	-	-
2.	Turizm to'garaklarini tashkil etish va uning ish faoliyatlari	2	-	-
3.	Turizmda o'lkashunoslik faoliyatlar	2	2	2
4.	Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish	2	2	4
5.	Dam olish kuni va tunab kelish sayohatlarini tashkil qilish	2	2	12
6.	Topografik bilimlarni o'rganish	-	2	8
7.	Sayohatlarda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish	-	2	6
8.	Sayohatlarda jismoniy chiniqish	-	-	4
	JAMI:	10	10	36

ESLATMA:

O'quv yurtlari va ishlabchiqarish korxonalarining sharoiti va shug'ullanuvchilarning soni, qiziqimshiga qarab mavzularni qo'shish, soatlar miqdorini ko'paytirish mumkin.

Mashg'ulotlarni o'tkazishda fan o'qituvchilari va tibbiy xodimlarni jalb etish maqsadga muvofiqdir

Turizm seksiyalariga (to'garak) ega bo'lgan JMJK va sport klublar turizm bo'yicha ish rejasida quyidagilarni rejalashtirishi mumkin.

Sayr jarayonida cho'milishni tashkil qilish uchun sayr rahbariga
uslubiy ko'rsatma

1.	Sayr jarayonida va dam olish sog'lomlashtirish lagerida shug'ullanuvchilarni cho'milishi va ular ustidan nazorat olib borishi (rahbarni ruhsatisiz cho'milish mumkin emasligini guruhga tushuntirish)
2.	Agar maxsus cho'milish joyi bo'lmagan sharoitda guruh rahbari avvalo suvni cho'nqirligini, xavfsizligini, oqish tezligini tekshirib chiqishi zarur
3.	Cho'milish joida suvni oqish tezligi 0,5 soniyaG'metrdan - 1,5 m. soniyagacha bo'lishi kerak
4.	Suvni cho'nqirligini aniqlashda cho'milish joyini bitta joyi emas, balki 10-15 m masofani tekshirib ko'rish kerak. Suv harorati Q180 gradusdan kam bo'lmasligi kerak
5	Cho'milish jarayonida sayr rahbarini bo'lishi shart
6.	Cho'milish paytida to'palon qilish va qiyqirishga ruhsat berish kerak emas
7.	Balandlikdan suvga sakrash, kalla tashlab sho'ng'ish, qayiqdan sakrash qat'iy man etiladi
8.	Ovqatlanishdan so'ng 1,5 soatdan so'ng cho'milishga ruhsat beriladi
9.	Bir vaqtda 8-10 ta kishiga cho'milishga ruhsat beriladi

Ilova 5

Sayrda cho'milish joyini tanlashda sayr rahbariga metodik (uslubiy)
ko'rsatma

1.	Agar sayr jarayonida marshrut aholi turar joylari (qishloq)ga yaqin joydan o'tiladigan bo'lsa va shug'ullanuvchilar (o'quvchi, talabalar) ni cho'milishi uchun maxsus cho'milish joyida (plyajda) maxsus cho'milish kiyimida ruhsat berish mumkin. Lekin qishloq aholisiga halaqit bermay, intizomni saqlagan holatda cho'milishga ruhsat beriladi
2.	Har doim shuni esda tutish kerakki, agar maxsus cho'milish (plyaj) bo'lmagan holda, shug'ullanuvchilarni molxonalar, qo'y-qo'toni hamda zax suvi kelib qo'shiladigan joylarda cho'milishga ruhsat berish kerak emas, chunki bunday suvlarda turli mikroblar, sog'liqqa zarar keltiruvchi qo'shilmalar bo'lishi mumkin
.	Suv omborlarida, suv elektr stansiyasi (GES) yonida

Bir kunlik sayrni tashkil qilish uchun hujjat

MARShRUT VARAQASI №1

Sayyoxlar guruhi

Kishilar soni _____

asosiy punktlar

_____ bo'yicha _____ dala sharoitida tunash bilan vaqt
davomida, davomida « _____ » _____ dan « _____ » _____
gacha 200__ yil.

Guruh rahbari _____

(ismi, sharifi)

Marshrut varaqasi _____

(Marshrut nomi)

berildi _____

M.O'

Javobgar shaxsni imzosi _____

« _____ » _____ 200__ yil.

<p>Sayyohlar! Tunash joyini tayyorlashda yosh daraxtlarni va shoxlarini kesmang! Olov yoqish uchun faqat quruq yog'ochlardan foydalaning. Turar joyingizdan ketish paytingizda axlatlarni yoqing, turli konserva va ashlandiqlarni o'choq o'rniga ko'ming, olovni suv quyib o'chiring!</p>	
	<p>Marshrutda bajarilgan jamoat-foydali ishlar</p> <p>Guruh rahbarini imzosi _____ « ____ » _____ 200__ y.</p>

Sayr tugaganidan so'ng marshrut varaqasi ruhsat berilgan tashkilotga qaytariladi.

Ilova 7

Ko'p kunlik turistik sayrga kerakli turist anjomlari ro'yxati (guruh uchun)

Anjomlar	4-9 sinflar uchun me'yorlar, dona	17-25 yoshdagi talabalar uchun me'yor, dona	Eslatma
Ikki kishilik chodir	10	10	20-40 kishiga
Ryukzak	20	20	Har bir kishiga
Uxlash tushagi	20	20	Har bir kishiga
Havo to'ldirilgan matras	20	20	Har bir shug'ullanuvchi hoxishiga qarab
Tibbiy dori qutisi (aptechka)	2	2	Guruhga bitta quti
Zanglamaydigan chelak	4	4	2 tasi suv uchun 2 tasi ovqat pishirish uchun 101-12 litrli
Katta bolta	2	1	Guruh uchun
Saperlarni belkuragi (lopata sapernaya)	1	1	Guruh uchun
Sayr uchun (viloyat, tuman) geografik xaritasi	1	1	Guruh uchun (adashmaslik uchun),
Kompas	1	1	Joyni mo'ljallash uchun
Kapron argon	1	1	20-25 metrli
Marshrut varaqasi	1	1	Guruh ro'yxati va hisobot berish uchun

Ilova 8

Sayr jarayonida kerak bo'ladigan tibbiy qutichadagi dori-darmonlar ro'yxati (7-10 kunlik sayr uchun 15-20 kishiga)

Shaxsiy paket	8-10
Ingichka va keng toza doka (binto' sterilno'y)	10-12
Termometr	3
Rezinali jgut	2
To'nog'ich	10
Qaychi	1
Pinset	1
Gorchichnik (achchiq qog'oz)	100
Pipetka	2
Tozalangan paxta	800 gr
Vishnevski malxami	100 gr
Tibbiyot spirti	100 gr
Osh sodasi	200 gr
Yod 3% (25 gr.dan 6 ta shishadi)	150 gr
Nashatir spirti	40 ta ampulada
Margansovka	4 dona
Valerianka	2
Tish og'rig'i tomchisi	1
Naftizin	2
Aspirin	40 tabletka
Analgin	50 tabletka
Yo'taldan tabletka	10 ta
Sintomitsin malhami 5-10% li	6
Quyosh nuriga qarshi krem	5-6 tyubik
Yopishqoq plastir	1
Briliant yashil (zelenka)	4

TEST SAVOLLARI

Turizm fanining tarbiyaviy ahamiyati.

safar yo'lini o'rganish
ijtimoiy-pedagogik jarayon
sifatida axamiyatga ega bulgan
omillardan biridir;
sovuq suvda yuvinib turish,
ertalabki gimnastika,gantellar va
boshqa predmetlar bilan
mashqlar;
sayoxatlar jarayonida ahloqiy
irodaviy sifatlar sof vijdoniylik,
jasurlik burchini xis qilish o'zaro
yordam.

Turizm fanining boshqa fanlar bilan aloqadorligini tushuntirib bering.

Turizm geografiya, biologiya,
tarix, geologiya, ekonomika va
boshka fanlar bilan bog'liq;
ishdan bush vaktlarda 1-2 km
masofaga yugurish;
sovuk suvda yuvinib turish,
ertalabki gimnastika,gantellar va
boshka predmetlar bilan
mashqlar;

Turizm fani faqat jismoniy
tarbiya va jismoniy madaniyat
fani bog'liq

**Ulug' allomalarimizning
sayohatga bulgan qarashlari.**
sayoxatchilarning salomatlikni
yaxshilash, umrni uzaytirish,
jismoniy va ijodiy mexnat

qobiliyatini oshirishdagi
moxiyatlari tarannum etilgan;
sovuq suvda yuvinib turish,
ertalabki gimnastika,gantellar va
boshqa predmetlar bilan
mashqlar;
vaqtni xisobga olgan xolda oziq-
ovqat jamg'arish, safar yulini
o'rganish, tibbiy yordam uchun
dori-darmonlar tanlash;
jismoniy va ijodiy mexnat
qobiliyatini oshirishdagi
moxiyatlari tarannum etilgan;
**Safar oldidan tayyorgarlik
uchun kanday mashqlar shart
buladi?**

ertalabki gimnastika mashqlarini
bajarish; ishdan bush vaktlarda 1-
2 km masofaga yugurish, sovuk
suvda yuvinib turish, ertalabki
gimnastika,gantellar va boshka
predmetlar bilan mashqlar;
ishdan bush vaktlarda 1-2 km
masofaga yugurish;
sovuk suvda yuvinib turish,
ertalabki gimnastika
gantellar va boshka predmetlar
bilan mashqlar;
ertalabki gimnastika mashqlarini
bajarish;

**Turizm ishida ommaviylikka
erishish uchun nimalardan
foydalanish zarur?**

maxalalarda sayru-sayoxatlarni uyushtirish va takshkillashtirish kerak;

xar xil sayru-sayoxatlarga jalb kilish;

bolalarni sayru-sayoxatlarga olib chikish, sayru-sayoxatning ta'limiy va tarbiyaviy axamiyati xakida tushuncha berish;

kasb-xunar va talabalarni turli xil turdagi sayru-sayoxatga jalb kilish;

Sayr kilish turlarini aytib bering?

sayr kilish, ekskursiya, ekspeditsiya, xavaskorlik sayoxatlari;

pieda yurish;

velosipeda yurish;

kayiqda yurish;

Ekskursiya nima?

kollektiv bilan muzeyga borish; ilmiy-kidiruv kazilmalar bilan tanishish;

kollektiv bilan ob'ektga, stadion, muzeyga, o'rmonlarga borish;

kollektiv bilan muzeyga borish; ilmiy-kidiruv kazilmalar bilan tanishish;

Poxod nima?

gurux bulib piyoda, velosipedda chang'i, qayiqda sayoxatga chiqish, jismoniy chiniqish, o'lkani o'rganish;

organizmni katta va uzoq muddatli poxodga tayyorlash; ijtimoiy foydali mexnat;

qayiqda sayoxatga chiqish, jismoniy chiniqish, o'lkani o'rganish;

Sayr qilish nima?

keng ommaga qulay piyoda yurish, chang'ida, velosipedda va boshqa vositalar yordamida sog'likni yaxshilash;

organizmni katta va uzoq muddatli poxodga tayerlash; ijtimoiy foydali mexnat;

velosipedda va boshqa vositalar yordamida sog'likni yaxshilash;

Xavaskorlik sayoxatlari kimlar tomonidan uyushtiriladi?

maktab jamoalari, jismoniy tarbiya jamoalari;

aloxida sayyoxlar guruxi;

madaniyat klublari, maktab

aloxida sayyoxlar guruxi;

madaniyat klublari, maktab;

maktab jamoalari, jismoniy tarbiya jamoalari;

Kategoriyaga ega bulgan sayoxatlarga qanday vazifa beriladi?

gruppa komandiri;

ovkatlanish tartibi, marshrutni ishlab chikish;

siyosiy raxbar, turistik jixozlari;

siyosiy raxbar, turistik jixozlari;

ovkatlanish tartibi, marshrutni ishlab chikish;

gruppa komandiri;

Gulxanning nadya usuli qanday yoqiladi?

yer ozroq kovlanadi, uning bir tomoni pana qkilinadi;
yer kovlanmasdan gulxan yoqiladi, chuqurga avvval chug‘ solinib gulxan yekiladi;
yer kovlanmasdan gulxan yoqiladi;
chuqurga avvval chug‘ solinib gulxan yekiladi;
yer ozroq kovlanadi, uning bir tomoni pana qkilinadi;

Gulxan «quduq» usuli kanday yokiladi?

yog‘och va shoxlar kichik gulachalar shaklida yekiladi, yog‘ochlar ustma-ust kuyiladi, yirikrok shoxlar kalanadi, shoxlarni kvadrat shaklida kesish kerak

yog‘ochlar ustma-ust kuyiladi? yirikrok shoxlar kalanadi, shoxlarni kvadrat shaklida kesish kerak;

yog‘och va shoxlar kichik gulachalar shaklida yekiladi, **«Kapa» usulida gulxan kanday yokiladi?**

shoxlar 30-50 sm sindirila di; yogochlar ustma-ust kuyiladi; o‘tinlar kumirsiz bulib yenishi; yogochlar ustma-ust kuyiladi; o‘tinlar kumirsiz bulib yonishi; o‘tinlar kumirsiz bulib yenishi;

Gulxanni «taygalik» usuli qanday yokiladi?

«taygalik» usuli kuprok choy kaynatish uchun yokiladi;

u katta alanga beradi va xul kiymnlarni kuritish, katta gruppaga ovkat tayyorlashga mo‘ljallangan gulxan kupincha yirik va uzok shoxlar, bolorlar yekiladi;

Katta gruppaga ovkat tayyorlashga mo‘ljallan gan

atrofni yaxshi yeritish uchun;

Chodir o‘rnatish qoidalarini tushuntirib bering?

daraxt toshlari va xokazolar unumli foydalanilishi kerak; chodirlarni joylashtirish, uning atrofida utirish, ovqatlanish, chodirlarni bir-biriga yaqin va qator qilib kurish kerak; chodirlarni joylashtirish uning atrofida utirish, ovqatlanish;

Chodirlar ni bir-biriga yaqin va qator qilib qurish kerak; chodirlarni bir-biriga yaqin va qator qilib qurish kerak;

Turistlarga birinchi tibbiy yordam ko‘rsatish qanday bo‘ladi?

qul, oyoq singanda tirsak, yelka tizza buginlari chikkanda; ilon va xasharot chaqqanda; kon ketishda dori-darmon kuiysh; ilon va xasharotlar chaqqanda; kon ketishda dori-darmon quyish; qul, oyoq singanda tirsak, yelka tizza bug‘inlari chiqqanda;

Toponomik kuzatishlarda nimalar o‘rganiladi?

Qishloq xo‘jaligi, chorvachilik o‘rganiladi;
daryo, tog‘, kullar, axolii yashaydigan punktlar va joylarning nomlari kelib chiqish tarixi o‘rganiladi;
suv xo‘jaligi va ekologiya o‘rganiladi
o‘rmon xo‘jaligi va quriqxonalari o‘rganiladi;

Sayoxatdagi kuzatishlarni tushuntirib bering?

kompos mitrologik kuzatish;
joylarni chamalab topish usuli;
topogra fik shartli belgilar, karta, kompos, mitrologik, topografik kuzatishlar

sayoxatda kuzatish bulmaydi;

Necha xil kartalar mavjud?

2 xil siyosiy xamda masshtabli; masshtabli, masshtabsiz, izoxli; masshtabli siyosiy

Topografiya deb nimaga aytiladi?

yer va uning tuzilishini rejali ravishda aks ettirishga aytiladi; organizmni katta va uzok muddatli poxodga tayerlash guruxni tashkil kilish, tog urizmi sayoxatiga raxbarlik kilish, saexat raxbari huquqlari tog‘ turizmi sayoxatiga raxbarlik kilish, saexat raxbari huquqlari

Turistlar xayotida nima muxim o‘rin egallaydi?

kollektiv bilan muzeyga borish;

oddiy sayoxat dam olish, xordiq chiqarish maqsadida 1-2 kunga mo‘ljallangan bo‘ladi

Velosiped da yurish;

xordiq chiqarish maqsadida 1-2 kunga mo‘ljallangan bo‘ladi

Xavoning yaxshi bo‘lishining belgilarini aytib bering?

Qaldirg‘och lar baland uchadi; chumolilar juda tez xarakat qiladi;

kechqurun chigirtka va boshqa xasharotlar uzoq chirillaydi chumolilar juda tez xarakat qiladi;

kechqurun chigirtka va boshqa xasharot lar uzoq chirillay di; qaldirg‘ochlar baland uchadi;

Ob-xavo buzilishining belgilari kanday aniqlanadi?

boyqushlar kunduzi sayray boshlaydi;

yuduzlar qizg‘in yoki zangori bo‘lib yarqiraydi;

tovushlar tez eshitiladi, xidlar tez tarqaladi;

yuduzlar qizg‘in yoki zangori bo‘lib yarqiraydi;

tovushlar tez eshitiladi, hidlar tez tarqaladi;

boyqushlar kunduzi sayray boshlaydi;

Turistlar gruppasidagi aptechkalarda qanday dorilar bulishi shart?

bakteriyalarga karshi plastirlar,
paxta, bint;

shpris, sulfalen, demidrol (0,05
tab), no-shpa;

karbolen, analgin, aspirin,
gidrokartizonmoz;

shpris, sulfalen, demidrol (0,05
tab), no-shpa;

karbolen, analgin, aspirin,
gidrokartizonmoz;

karbolen, analgin, aspirin,
gidrokartizonmoz;

Quyganda uni tez uchirish uchun nimalar qilinadi?

tuproq yeki kum bilan ishkash
zarur;

kiyimlarni tezda yechib suvga
bostirish kerak;

spirt va margansovka surtib
boglab kuyish kerak;

kiyimlarni tezda yechib suvga
bostirish kerak;

spirt va margansovka surtib
boglab kuyish kerak;

tuproq yeki kum bilan ishkash
zarur;

Oshqozon zaxarlangandan qanday yordam ko'rsatiladi?

spirt va margansovka surtib
boglab kuyish kerak;

uni yuvish uchun bir necha
stakan ilik suvga soda solib
chayish kerak;

parxezga rioya kilish kreak;
suvga soda solib chayish kerak;

Turistik sayoxatlar, poxodlarda qanday musobaqalar tashkil qilinadi?

sayoxatda umuman musobaqalar
tashkil etilmaydi;

xarakatli uynilar tashkil kilinadi;
voleybol, futbol, badminton,

suvda suzish;

Sayoxatlarda uyinlar avvaldan
tayyorlangan bo'lib, maxsus reja
asosida o'tkaziladi;

Sayoxatda turli xil musobaqalar o'tkazishning asosiy maqsadi nimadan iborat?

kasb-xunarga bog'liq amaliy
faoliyatlar ni mustaxkam lash;

Alpomish va Barchinoy maxsus
test talablarini bajarish;

jismoniy sifatlarni
takomillashtirish turizmga bulgan
kizikish va xavaslarini yanada
oshirish;

Alpomish va Barchinoy maxsus
test talablarini bajarish;

jismoniy sifatlarni
takomillashtirish turizmga bulgan
kizikish va xavaslarini yanada
oshirish;

kasb-xunarga bog'liq amaliy
faoliyatlarni mustaxkamlash

Geomorfologik kuzatishlarda sayoxatchilar namalarni o'rganadilar?

ob'ekt nomi, uning anik yunalish
lari, usimliklar;

yunalish buyicha xarakteris tika;

dengiz satxiga nisbatan uzunligi va balandligi

yunalish buyicha xarakteris tika; dengiz satxiga nisbatan uzunligi va balandligi

dengiz satxiga nisbatan uzunligi va balandligi

Respublikada O'zbekturizm kompaniyasi qachon tashkil etildi?

1995 yilda;

2000 yilda;

1998 yilda;

2001 yilda:

Respublikada O'zbekturizm kompaniyasi vazifalari nimalardan iborat?

axolining madaniy dam olishlari va sayoxat kilishini ta'minlash; ulug' allomalar xotirasiga bagishlab kurilgan maqbaralar, yodgorliklar maskanlari ni ziyorat qilish,

turizm buyicha madaniy xizmatlarni kengayti rish chet mamlakatlarga sayoxat qilish ulug' allomalar xotirasiga bagishlab kurilgan makbaralar, yedgorliklar maskanlarini ziyorat qilish:

turizm buyicha madaniy xizmatlar ni kengayti rish chet mamlakatlarga sayoxat qilish xasharotlar turlarini belgilash

Qanday ulovlar va moslamalarda sayoxat kilish mumkin?

avtomobil motosikl, velosiped, kayik;

tez okar darelarda kayik;

spirt va margansov ka;

motosikl, velosiped, kayik;

Turizm so'zi kaysi suzidan olingan bulib nimalar ma'noni bildiradi?

grekcha so'zdan olingan bulib tur (belgi) urnatish degani;

lotincha so'zidan olingan bulib, ya'ni tog-adirlar uzok masofaga sayoxat kilish degani;

turizm so'zi lotin tilidan olingan bulib, aylana buylab xarakat kilish degan ma'noni bildiradi; xaetda xarakatda bulish tushuniladi;

Turizm kandy fan?

turizm sayr-sayoxatni rivojlantirish xakidagi fan; ulug' allomalari miz xakida ulkani urganish;

turizm poxodlar, sayoxatlar, turistik texnika, turistik taktika, turizm tushuniladi;

turizm sayoxat, dam olish, xordik chikarish, ulkani urganish, chet mamlakatlar ga sayoxat qilish xakidagi fandır;

Turizmning maksad va vazifalari nimalardan iborat?

bulajak kadrlarni turizmning forma va metodikasi ni urgatish; sayru-saexat yeshlarda Vatanga bulgan muxabbati, mexnatsevarligini, tabiatga ongli munosabtda bulish;

oliy ukuv yurtlari, akademik litsey, kasb-xunar kollejlari, umumta'lim maktablari bolalari muassasalari, ishlab chikarish korxonalarini, maxallalar sayru-saexat yeshlarda Vatanga bulgan muxabbati, mexnatsevarligini, tabiatga ongli munosabtda bulish;

oliy ukuv yurtlari, akademik litsey, kasb-xunar kollejlari, umumta'lim maktablari bolalari muassasalari, ishlab chikarish korxonalarini, maxallalar bulajak kadrlarni turizmning forma va metodikasini urgatish;

Halqaro turizm nima?

xalqaro turizm xalkdar orasidagi dustlikni, bir-birini tushunishni va madaniyatni bilishni urgatadigan fan;

xalqlaro turizm xalkdar urtasidagi alokani kuchaytiruvchi vositalardan eng muximi xisoblanadi;

transport vositalarining usishi natijasi da sayoxatchilarning u-bu mamlakatga borishini kuchayadi xalqaro turizm xalk xujaligining juda kup tarmoklariga uz ta'sirini ko'rsatadi;

Sayoxatchilar uchun qanday jixozlar zarur?

ryukzak, turistik kurpa, igna-ip, kosa, qoshiq, pichoq; oyoq kiyimlari, sochiq, sovun, tish cho'tkasi, pasta;

quyoshga qarshi kuzoynak, fotoapparat kompas; oyoq kiyimlari, sochiq, sovun, tish chutkasi, pasta; quyoshga qarshi kuzoynak, fotoapparat, kompas; quyoshga qarshi kuzoynak, fotoapparat, kompas;

Yoshlar oromgoxlarda turistik sayoxatlarni tashkil qilish axamiyati nimalardan iborat?

jismoniy chiniqishda; o'lkani urganish, tabiatni manzarasini tomosha qilish; sayru-sayoxat yoshlarda Vatanga bulgan muxabbati, mexnatsevarligini, tabiatga ongli munosabat da bulish; mexnatsevarligini, tabiatga ongli munosabatda bo'lish;

Navbatchilar xar necha soatda almashinadilar?

3-4 soatda; bir kun kuni bilan; 1-2 soatda almashtirish zarur; navbatchilar faqat kechqurun turishadi;

Topilmalardan xajmi necha sm bo'lgan namuna olish mumkin?

4-5 sm qalinligi smdan kam bulmasligi; 3x3 sm 2 sm qalinligi; 2x3 sm, 3 sm qalinligi; 1-3 sm 5 sm qalinligi;

Geologik kuzatishlarga chiqqanda qanday kerakli asboblarni olish kerak?

metoddan qilingan xalta sumka, ryukzak, kompas; geologik bolta arra, ulchov lentasi tog kompasi 10% tuz kislotasi solingan shisha; tuz kislotasi solingan shisha;

To'xtash joylarni qanday topish mumkin?

yulduz, kuyosh, xamda ayrim predmetlar ga qarab xam topish mumkin;

jismoniy chiniqishda; geologik bolta arra, ulchov lentasi tog' kompasi; predmetlarga qarab xam topish mumkin;

Yurish yunalishi nimaga qarab belgilanadi?

vaqt va tomonlarga qarab; soat va quyoshga qarab belgilanadi;

kompasga qarab; bosib o'tilgan yulga qarab;

Geomorfologik kuzatishlarda sayoxatchilar namalarni o'rganadilar?

ob'ekt nomi, uning aniq yunalish lari, o'simliklar;

yo'nalish buyicha xarakteristika;

dengiz sathiga nisbatan uzunligi va balandligi;

yo'nalish buyicha xarakteristika; dengiz sathiga nisbatan uzunligi va balandligi

ob'ekt nomi, uning aniq yunalishlari, o'simliklar;

Respublikada O'zbekturizm kompaniyasi qachon tashkil etildi?

1995 yilda;

2000 yilda;

1998 yilda;

2001 yilda;

Respublikada O'zbekturizm kompaniyasi vazifalari nimalardan iborat?

axolining madaniy dam olishlari va sayohat qilishini ta'minlash; ulug' allomalar xotirasiga bagishlab kurilgan makbaralar, yodgorliklar maskanlari ni ziyorat qilish;

turizm buyicha madaniy xizmatlarni kengayti rish chet mamlakatlarga sayoxat qilish; ulug' allomalar xotirasiga bagishlab kurilgan makbaralar, yodgorliklar maskanlarini ziyorat qilish;

turizm buyicha madaniy xizmatlar ni kengayti rish chet mamlakatlarga sayoxat qilish; axolining madaniy dam olishlari va sayohat qilishini ta'minlash;

Qanday ulovlar va moslamalarda sayoxat qilish mumkin?

avtomobil motosikl, velosiped, kayiq;

tez oqar daryolarda qayiq; spirt va margansov ka;

velosiped, kayiq;

Turizm soʻzi qaysi soʻzidan olingan boʻlib nimalar maʼnoni bildiradi?

grekcha soʻzdan olingan boʻlib tur (belgi) oʻrnatish degani; lotincha soʻzidan olingan bulib, yaʼni togʻ-adirlar uzoq masofaga sayoxat qilish degani; turizm suzi lotin tilidan olingan bulib, aylana buylab xarakat kilish degan maʼnoni bildiradi; hayotda xarakatda boʻlish tushuniladi;

Turizmning maksad va vazifalari nimalardan iborat?

bulajak kadrlarni turizmning forma va metodikasi ni oʻrgatish; sayru-saexat yeshlarda Vatanga bulgan muxabbati, mexnatsevarligini, tabiatga ongli munosabtda bulish; oliy ukuv yurtlari, akademik litsey, kasb-xunar kollejlari, umumtaʼlim maktablari bolalari muassasalari, ishlab chiqarish korxonalarini maxallalar; sayru-saexat yeshlarda Vatanga bulgan muxabbati, mexnatsevarligini, tabiatga ongli munosabtda bulish; oliy ukuv yurtlari, akademik litsey, kasb-xunar kollejlari, umumtaʼlim maktablari bolalari muassasalari, ishlab chiqarish korxonalarini, maxallalar bulajak kadrlarni turizmning forma va metodikasini oʻrgatish;

Xalqaro turizm nima?

xalqlararo turizm xalqlar orasidagi doʻstlikni, bir-birini tushunishni va madaniyatni bilishni oʻrgatadigan fan; xalqlararo turizm xalqlar oʻrtasidagi aloqalar eng muximi hisoblanadi; transport vositalarining oʻsishi natijasi da sayohatchilarning u-bu mamlakatga borishini kuchayadi; xalqaro turizm xalq xoʻjaligining juda kup tarmoqlariga oʻz taʼsirini koʻrsatadi;

Yoshlar oromgoxlarda turistik sayoxatlarni tashkil qilish ahamiyati nimalardan iborat?

jismoniy chiniqishda; oʻlkani oʻrganish, tabiatni manzarasini tomosha qilish; sayru-saexat yoshlarda Vatanga bulgan muxabbati, mexnatsevarligini, tabiatga ongli munosabat da boʻlish; tabiatni manzarasini tomosha qilish;

Navbatchilar xar necha soatda almashinadilar?

3-4 soatda; bir kun kuni bilan; 1-2 soatda almashti rish zarur; navbatchilar faqat kechkurun turishadi;

Topilmalardan xajmi necha sm boʻlgan namuna olish mumkin?

4-5 sm qalinligi 2 smdan kam bulmasligi;

3x3 sm 2 sm qalinligi;

2x3 sm, 3 sm qalinligi;

1-3 sm 5 sm qalinligi;

Tuxtash joylarni qanday topish mumkin?

yulduz, kuyosh, xamda ayrim predmetlar ga qarab xam topish mumkin;

jismoniy chiniqishda;

geologik bolta arra, ulchov

lentasi tog kompas;

o'lichov lentasi tog' kompas;

Yurish yunalishi nimaga qarab belgilanadi?

vaqt va tomonlarga qarab;

soat va quyoshga qarab

belgilanadi;

kompasga qarab;

bosib o'tilgan yulga qarab;

Toshkentning bugungi jamoali o'zini nimasi bilan rom etmoqda?

Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlari ning arxeologik madaniy obidalari va xorij mamlakatlarining sayoxlari bilan Poytaxt bo'lgani bilan

Baland uy joy minora lari va sayoxlari bilan

xorij mamlakatlarining sayoxlari bilan

Turizm tadbirlarining amalga oshirish unga ommani jalb etishda nimalar zarur bo'ladi?

Turistik poxodlar, slyotlar uyushmalari zarur bo'ladi

Kasaba uyushmasi, Kamolot, sport tashkilotlari o'quv yurtlari va ota-onalar, ishlab chiqarish, mexnat jamoalarining rahbarlari Turar joylaridagi jamoachi faollar

Mustahkam bilim va malakaga ega bo'lish zarur.

Muzeylar kimlarni

hamkorligida tuzilishi lozim

Muzeylarni faqat arxetektur lar ta'minlay di

O'lkashunos lik va turistik

muzeylarni birinchi navbatda

geografiya, tarix, biologiya va

jismoniy tarbiya o'qituvchilari

hamkorligida tuzish lozim

Turizmga oid

adabiyotlar, plakatlar, targ'ibot lar

va jismoniy tarbiya o'qituvchi

lari tashkil etish lozim

Qaysi fandan muzeylar

quriladigan bo'lsa o'sha fan

o'qituvchilar hamkorligida tuzish

mumkin

Turizmning moliyaviy va

xo'jalik ishlari qanday tashkil qilinadi?

Turistik jixozlarni soni,

sarflangan pul atoliq tashkilotlar

yordamida

Oziq-ovqat transport turistlar

jixozi

sarflangan pul atoliq tashkilot lar

yordamida

Turistik jixozlarni soni

Turistik musobaqalarning eng yirigi qaysi.

Poxod

Sayyor sayohat

Slyot

Turizmda tadbir o'tkazilmaydi.

Slyot dasturiga qanday tadbirlar bo'ladi.

Umumiy parad, musobaqa estefetalar badiiy havaskorlik tanlovi, gulxantayyorlash va yoqish

Mazali ovqat pishirish, choy qaynatish bo'yicha musobaqa

G'oliblar mukofatlash, jamoani aks ettiruvchi kurgazma

Jamoa hayotini aks ettiruvchi kurgazma

Turistik texnikaning asosiy elementlari qaysilar

Ryuzakka keraklibuyum va jixozlari ni joylashtirish

Past-baland joylarida yurish,

karta bo'yicha joylarini aniqlash, azimut bo'yicha yurish,

chodirlarini vaqtida qurish

Devoriy gazeta tayyorlash, foto albomlarini namoyish qilish

foto albomlarini namoyish qilish

Turistlar musobaqalarini qaerlarda o'tkazadilar.

Daryo, soxillari, har tepa yoki uncha baland bo'lmas tog' zonalarida o'tkaziladi

Baxor, kuz xamda ta'til vaqtlarida o'tkaziladi

Musobaqalar asosiy maksadga borgandan so'ng o'tkaziladi.

O'zi sayohat bo'lsa musoboqlar o'tkazilmaydi

Fenologik kuzatishlarga

qanday asboblardan kerak bo'ladi

O'simliklarni o'rganish harakatli jixozlar zarur

Bu kuzatishlar uchun kompos, arra, bolta kerak bo'ladi

Fenologik kuzatishlar uchun maxsus jixozlar yoki asbob talab qilinmaydi

Jixozlar emas, maxsus kundalik tutish lozim

O'smirlar terishdan oldin nimalarni bilish talab etiladi?

mahalliy kishilar bilan maslaxatlash

nish barglarni kursatish, joylashtirish qoidalarini ham bilish talab etiladi

gullarning tuzilishi, rangi umumiy formalarini o'rgatish talab etiladi

umumiy formalarini o'rgatish talab etiladi

Masofalarni o'lcham va chamalashning qoidaning usulari bor

To'rtburchak usuli

Uchburchak usuli

Gugurt cho'pi o'lchov vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Daraxt, tosh, uy taxminiy balandligini bilish

Soatni qaysi raqami bilan quyosh tomonidagi son o'rtasidagi farq aniqlanadi

4 raqami

1 raqami

2 raqami

12 raqami

Qaysi yulduz bilan tomonlarni aniqlash mumkin

Qutb yulduzi topilganda tomonlarni anik belgilash mumkin

Kichik ayiq yulduzi bilan katta ayiq yulduzi bilan.

Xaar qanday yulduz bilan aniqlash mumkin.

Piyoda yurish turizmi bo'yicha mutaxassis kadrlar qaerda tayyorlanadi?

Maxsus kurs, seminar kengashlardagina yo'riqchi instruktorlar tayorlanmoq da Piyoda yurush bo'yicha mut kadr hech qaerda tayorlanmaydi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilar va murabbiylar tayyorlanadi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilar

Yurak nafas olmasa qanday yordam ko'rsatiladi?

Og'ir axvoldagi bemor yoki jaroxatlan ganni yaqin atrofdagi shifooxona ga ko'rsatish kerak. Uning og'zini zo'rlab bo'lsaxam ochish biror bir byumni tishlatib quyish kerak

Ko'kragini o'pka va yurak usti sekin – sekin bosish lozim.

Og'ir axvoldagi bemor

Har necha daqiqada necha daqiqalik dam olish sayohatchilar to'liqmasliklarini oldini oladi?

5-10 daqiqada 3 daqiqalik dam olish .

30- 45 daqiqada 3-5 daqiqa qisqa dam olish

20-25 4-6 daqiqa dam olish

15-10 daqiqada 3 daqiqalik dam olish .

Sayoxat davomida qanday qilib salomatlik mustaxkamlanadi?

Piyoda yurishning o'zi salomatlik ni mustaxkam laydi.

Dam olish jaryonida atrof muxitni tamosha qilish, zilol suvlrda chumilish

Tushki va kechki ovqat ovqatlash nish.

Zilol suvlrda chumilish

Kechki dam olishda nimalar zarur?

G'am tashvishlar bir past bo'lsada unitiladi.

Gulxan atrofida o'tirib suxbatlar uyushtirish.

Ovqat pishrish, choy qaynatish , kiymnlarni quritish go'lxan yoqish, o'tin g'amlash

Qo'shiq aytish ravslarga tushish kayfiyatni ko'tarish.

Buyuk olimlarimizdan kimlar haqidan bayon etishgan?

Maxmud Qashqariy, Amur Temur At- Termiziy

Abu Rayxon, Beruniy, Al Farobiy, Ibin Sino, Alisher Navoiy, Zxriddin Bobur

Hamma allomalimiz ham sayohat to'g'risida yozib qoldirgan.

Allomalarimizni sayohatga hech bir aloqalari yo‘q.

O‘zbekiston turizimining shakllanishi va uning rivojlanishiga hissasini qo‘shayotgan olimlardan kimlarni bilasiz?

V. Ratsik, A Kalbinsov,
T.Usmonxo‘jaev, F.Xo‘jaev,
Solixo‘jaev
I.Xolmu rodov, R.Abdumalikov,
T.Xoldo rov, Ye.Daurekov
Xozircha bu soha bo‘yicha xech
Kim qiziqqani yo‘q

Turizm nima ?

O‘lkani o‘rganish, ijtimoiy foydali mexnat

Sayr – sayoxat qadimiy obidalarini o‘rganish .

Arxiyalo gik qazilmalarni topish
Dam olish, hordiq chiqarish,
jismoniy chiniqish, o‘lkani o‘rganish tabiyatni muxofaza qilish, ilmiy tadqiqotlar olib borish.

Eng qadimgi ajdodlarimizning qaysi asrlarida sayohat haqida bayon etilgan?

Avesto, Alpomish, Guro‘g‘li,
Qiriq qiz, To‘maris afsonasi
Shiroq afsonasi, Alpomish
Barchinoy.

Farxod va Shirin Guro‘g‘li.
Hamma asarlarda ham sayoxat to‘g‘risida yoziladi.

Kim birinchi bo‘lib toqqa chiqsa, ilk bor yetib borsa nima yasashgan?

Mo‘loga faqat ulug‘ alomalarni nomini berishgan.

Birinchi bo‘lib chiqqanlar haykalcha o‘rnatganlar.

Estalik uchun mo‘la yasashgan
Mo‘la o‘rnatishdan asosiy maqsad hovli joylarni belgilab qo‘ishdir

Qanday tog‘ cho‘qqirini bilasiz?

“Hontangri”, “ Kazbek”
“Elburs”

Himolay tog‘ tizmalari.

Xitoy tog‘ tizmalari.

Nurota , Turkiston, Ohalik.

Turizm nechanchi yillardan boshlab rivojlandi.

1991-1994 yillarda

1925-1930 yillarda

1980- 1985 yillarda

1995- 1996 yillarda

Turizm bu-

Davlatning ichki siyosati.

Tarixiy yodgorliklar ni muhofaza qilish.

Geografik muhit va tabiy boyliklar.

Dam olish, sayohat qilish, tabiatni muhofaza qilish

Respublikalarda ommoviy turistik yurish qachon qabul qilingan?

1940 yilda barcha respublika larda

1940 yilda 1 respublikada.

1941 yilda barcha respublikalarda.

1942 yilda

Turizm mustaqil sport turi sifatida qachon qabul qilindi?

1991 yil

1941 yil

1949 yil

1981yil

O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risidagi “ qonun qachon qabul qilindi?

1986 yil 20 avgust

1996 yil 21 avgust

1999 yil 20 avgust.

2000 yil 10 noyabr

Buyuk ipak yulining asosiy sababi nimada.

Xitoy va boshka davlatlarni bosib olish kuzda tutilmokda

Ipak mato turli tovar va istemol tovarlarini sotish

Oltin savdosi bilan shugulla nish Barcha javoblar noto‘g‘ri

Buyuk ipak yuli navoiy shahrining qaysi tumanlaridan o‘tgan

Uchquduq Karmana Qizil tepa

Xatirchi , Oqtosh, Narpay

Xatirchi, Narpay, Karmana

Uchquduq , Tomdi ,Zarafshon

Sayohat davomida asosiy kerakli jihozlar nimalar

Karta , kompas, oshxona buyumlari

Arqon , oziq-ovqat, issiq kiyim kechak

Qurilish jixozlari

Karta, kompas, arqon, oziq-ovqat issiq kiyimi kechak

Mamlakatimizda turizm va ekskursiya ni yanada rivojlantirish to‘g‘risidagi qaror qachon qabul qilinadi?

1972 yil 5 iyunda

1969 yilda 30 mayda

1980 yilda 9 fevralda

2000 yil 31 avgust

Soatlarning qaysi raqami bilan qo‘yi tomondagi son o‘rtasidagi farq aniqlanadi?

4 raqami

1 raqami

2 raqami

12 raqami

Qaysi yulduz bilan tomonlarini aniqlash mumkin?

Qutb yulduzi topilganda tomonlari aniq belgilash mumkin

Kichik ayiq yulduzi bilan

Katta ayiq yulduzi bilan

Har qanday yulduz bilan aniq mumkin

Joylarni qanday chamalab topish mumkin

Yulduz qo‘yi va predmetlariga qarab topish mumkin

Soat va quyoshga qarab topish mumkin

Yo‘l ko‘rsatkichlariga qarab

Karta yordamida

Piyoda yurish turizm va bo‘yicha mutaxasis kadrlar qaerda tayyorlanadi

Maxsus kurs, seminar

kengashlari gacha yo‘riqchi

instruktor lar tayyorlamoq da

Piyoda yurish bo'yicha mutloq kadr xech qaerda tayyorlan may di

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari va murabbiylar tayyorlan moqda Jismoniy tarbiya o'qituvchilari

Turizmning pedagogik xususiyatlarining aytib bering?

Atrof muhiti bo'lgan munosabatlarini yaxshilash Bir-biriga mexribon xurmat izzat Sog'ligini yaxshilash, guruh bo'lib sayohatlar da yurish jismoniy chiniqti rish Tarixiy obidalariga hurmat bilan qarash

Havaskorlik sayohatlari kimlar tomonidan uyushtiriladi?

Madaniyat klublari, turistlar oromgohlari Bolalar turistik stansiyalar, maktablar

Sport klublari, jismoniy madaniyatning jamoalari Madaniyat klublari, turistlar oromgohlari, bolalar turistik stansiyalar, maktablar, sport klublari, jismoniy madaniyatning jamoalari

O'zbekiston sayr sayohatlariga boy maskanlar qaysi viloyatlarida mavjud

Farg'ona, Andijon, Namangan Samarqand, Buxoro, Xiva Xorazm, Qaroqalpog'iston Navoiy, Toshkent

Turizmning so'zining ma'nosi

Diqqatga sazovor joylarida piyoda va ot ulovda sayohat qilish

Oromgohlarda dam olish Doston asar, hikoya Piyoda sayohat qilish

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari Nizomi. 2018.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasini tuzish to'g'risida"gi farmoni. 24 oktyabr 2002 y. Shu asosda Vazirlar mahkamasining maxsus qarori. 30 oktyabr 2002 y.
3. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O'zbekiston, 2016. – 56 b.
4. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi. Darslik. Farg'ona. 2005.
5. Abdumalikov R., Xoldorov T. Turizm. O'quv qo'llanma. T., "O'qituvchi". 1988.
6. Abdumalikov R., Xoldorov T.X., Daurenov E.Yu. Turistik poxodlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. Jizzax. 1986.
7. Daurenov E.Yu. Turizm. O'quv dasturi. 2005. 2007.
8. Qosimova R.A. Turizm va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T., "Aloqachi" nashriyoti. 2008.
9. Хусанбоев Б.М., Тулаганов Л.А., Разина В.Г. Дорогами Великого шелкового пути. Часть I и II. Т., 1995.
10. Шальков Ю.Л. Здоровье туриста. Науч.популярн.мет.пос. "Физкультура и спорт". 1987.
11. Abdumalikov R. Jismoniy madaniyat va sport ixtisosligidagi talabalarni boshqaruvchilik faoliyatlariga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1994.
12. Vasilev I.V. V pomoh instruktora turizma. M., prof.izdat., 1966.
13. Daurenov E.Yu., Qudratov R.Q. Turistik sayrlarni tashkil qilish. Uslubiy qo'llanma. T., O'zDJTI nashriyoti. 1995.
14. Kapustin G. Zanimaytes turizmom. T., Gosizdat UzSSR. 1960.
15. Ratsek V. Chimyon. T., O'zbekiston. 1964.
16. Axmatov M.S. Uzluksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 2005.

17. Yarashev K.D. Ommaviy sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya va xalq milliy o'yinlari bo'yicha mutaxassislar tayyorlash masalalari. Monografiya. T., O'zDJTI nashriyoti. 1997.

18. G'aybullaev N.R., Yodgorov R., Mamatqulova R. Pedagogika. O'quv qo'llanma. T., M.Ulug'bek nomli O'zbekiston Milliy Universiteti bosmaxonasi. 2005.

19. Turizmga bag'ishlangan maxsus son. Jurnal Teoriya i praktika fizicheskoy kulturo'. (Rossiya). №11. 1998.

20. Актуальные проблемы туризма. Ташкент, 2009.

MUNDARIJA

Kirish	3
1-Mavzu: Turizm fani o'quv fan sifatida va uning tarixiy rivojlanishi. O'quv muassasalarida turizmning mohiyati va o'rni.....	4
1.1.O'zbekistonda turizmning paydo bo'lishi va rivojlanishi.....	4
1.2. Qadimgi Buyuk Ipak yo'lining turizmdagi o'rni	12
1.3. Mustaqil O'zbekistonda turizm	14
1.4. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda turizmning rivojlanishi	16
1.5. O'zbekiston xalqaro turizm maydonida	20
1.6. Turizm - ma'naviyat va madaniyat targibotchisi	23
2-mavzu: Turizmning shakllari va turlari.	30
2.1. Turizmning asosiy shakllari.....	30
2.2. Turizmning zamonaviy turlari	33
2.3. Piyoda yurish sayohatlari.....	36
2.4. Sayohatlarda jismoniy tarbiya	89
2.5. Sayohatlarda musobaqa o'tkazish	91
3.4. O'lkashunoslik.....	102
3.5. Chamalash	103
3-mavzu: Aholi o'rtasida turizmni tashkil qilish	106
3.1. Maktabgacha bolalar tarbiya muassasalarida sayr-sayohatlarni uyushtirish usullari	106
3.2. Ta'lim-tarbiya tizimida turizmni tashkil qilish	109
3.3. Aholi istiqomat joylari va istirohat bog'larida sayr-sayohatlar	134
4-mavzu: Turizmda topografik bilimlar berish.....	139
4.1. Topografiya haqida tushunchalar	139
4.2. Joylarni chamalab topish usullari	142
4.3. Sayohat yo'llaridan (marshrut) namunalar.....	199
5-mavzu: Sayohatlarda birinchi tibbiy yordam berish ayohatlarda ekologik tarbiya va o'lkashunoslik ishlari	217
5.1. Sayohatlarda jarohatlarnish sabablari va ularning turlar	217
5.2. Jarohatlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatish yo'llari	218
5.3. Ekologik muvozanatlar haqida tushunchalar.....	224
5.4. Sayohatlarda o'lkashunoslik, kuzatish va ilmiy izlanishlar ..	226
5.5.Sayohatlarda ijtimoiy foydali mehnatlarni tashkil qilish.....	232

6-mavzu: Turizmda boshqarish va jamoatchi kadrlar tayyorlash.	
Sayr-sayohatlar o'tkaziladigan manzillar va ulug' sanalar	237
6.1. Turizmni boshqarish tashkilotlari haqida tushunchalar	237
6.2. Jamoatchi kadrlar va ularning faoliyatlari	239
6.3. Jismoniy madaniyat jamoalari va sport klublarda turizm tashkilotchilarini tayyorlash tartibi	241
6.4. Turizm tashkilotlari va sport uyushmalarida instruktor-kadrlarni tayyorlash usullari.....	244
6.5. Sayohatlarda ilmiy izlanish ishlarini amalga oshirish yo'llari	249
6.6. Turizmda axborot texnologiyalarining qo'llanilishi.....	251
6.7. Sayr-tomosha (ekskursiya) manzillari	254
6.8. Sog'lomlashtirish sayohat maskanlari.....	255
6.9. Ulug' sanalarga atab sayr-sayohatlar uyushtirish.....	258
Test savollari	301
Adabiyotlar ro'yxati	316

Jahongir Murodov

**TURIZM VA UNI O'QITISH
METODIKASI**

O'QUV QO'LLANMA

<i>Muharrir:</i>	<i>A. Qalandarov</i>
<i>Texnik muharrir:</i>	<i>G. Samiyeva</i>
<i>Musahhih:</i>	<i>Sh. Qahhorov</i>
<i>Sahifalovchi:</i>	<i>M. Bafoyeva</i>

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi: 17.02.2022. Bichimi 60x84. Kegli 16 shponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset bosma qog`ozi. Bosma tobog`i 20,0. Adadi 100. Buyurtma №66.

“Sadridin Salim Buxoriy” MCHJ
“Durdona” nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol
ko`chasi, 11-uy.
Bahosi kelishilgan narxda.

“Sadridin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko`chasi, 11-uy. Tel.: 0(365)

